

ГОДИШЊАК
ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА
ПОЖАРЕВАЦ

Година XIII, број 13 ПОЖАРЕВАЦ, 2024.

Пожаревац
2024.

ЗАПИСИ

**ГОДИШЊАК
ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА ПОЖАРЕВАЦ**

Година XIII, број 13
ПОЖАРЕВАЦ, 2024.

ZAPISI

**THE HISTORICAL ARCHIVES OF POZAREVAC
YEARBOOK**

Year XIII, No 13
POZAREVAC, 2024.

ЗАПИСИ
Годишњак Историјског архива Пожаревац
M 51 – врхунски часопис националног значаја

ИЗДАВАЧ: Историјски архив Пожаревац
www.arhivpozarevac.org.rs
info@arhivpozarevac.org.rs

ЗА ИЗДАВАЧА: Др Јасмина Николић, директорка

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК: Др Јасмина Николић

УРЕДНИК: Др Јасмина Николић

РЕДАКЦИЈА:
Др Јасмина Николић
Проф. др Ивана Крстић Мистрицеловић
Проф. др Александар Раствоић
Проф. др Радован Радовановић
Проф. др Златко Матић
Др Мирослав Перисић
Др Момчило Исић
Др Маријана Мраовић
Др Драгана Милорадовић
Др Јасмина Живковић
Наташа Милошевић Дулић
Слободанка Цветковић

ИНОСТРАНИ ЧЛАНОВИ РЕДАКЦИЈЕ:
Проф. др Петер Павел Класинц (Република Словенија)
Доц. др Влатка Лемич (Република Хрватска)
Др Грасиа Тато (Република Италија)
Др Димитар Атанасов (Република Бугарска)
Др Живана Хеђбели (Република Хрватска)
Др Јасна Позган (Република Хрватска)
Др Бојан Стојнић (Босна и Херцеговина/Република Српска)
Мр Данијела Мрда (Федерација Босна и Херцеговина)
Мр Димитар Богески (Република Северна Македонија)
Светлана Успрцова (Република Северна Македонија)

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК И СЕКРЕТАР РЕДАКЦИЈЕ:
Наташа Милошевић Дулић

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ:
ЗАПИСИ - Годишњак Историјског архива Пожаревац
Др Воје Дулића 10, 12000 Пожаревац / Република Србија
Телефон/факс +381 12 523 082
Email: info@arhivpozarevac.org.rs

РЕЦЕНЗЕНТИ:
Проф. др Ивана Крстић Мистрицеловић
Проф. др Александар Раствоић
Проф. др Радован Радовановић
Проф. др Златко Матић
Проф. др Петер Павел Класинц
Др Маријана Мраовић
Др Александар Стојановић
Др Влатка Лемич
Др Миле Бакић

ПРЕВОД НА ЕНГЛЕСКИ: Аутори самостално

УДК: Народна библиотека Србије

ПРЕЛОМ И ШТАМПА: NEWPRESS Д.О.О. Смедерево

ТИРАЖ: 350

ISSN 2334-7082

2024. © Историјски архив Пожаревац

Није дозвољено дељење, умножавање и дистрибуција садржаја без изричитог пристанка Историјског архива Пожаревац. Доступне садржаје корисници могу користити искључиво уз поштовање ауторских права и навођење извора података.

Штампање часописа омогућно је Град Пожаревац

Редакција се не сматра одговорном за ставове и мишљења аутора текстова.

Сви чланци објављени у часопису су рецензирани.

Прихваћено за штампу на седници Редакције одржаној у Пожаревцу,
30. августа 2024.

ZAPISI
THE HISTORICAL ARCHIVES OF POŽAREVAC YEARBOOK
M 51 – a top journal of national importance

PUBLISHER: Historical Archive Pozarevac
www.arhivpozarevac.org.rs
info@arhivpozarevac.org.rs

FOR PUBLISHER: Ph.D. Jasmina Nikolic, director

EDITOR-IN-CHIEF: Ph.D. Jasmina Nikolic

EDITOR: Ph.D. Jasmina Nikolic

EDITORIAL BOARD:
Ph.D. Jasmina Nikolic
Ph.D. Ivana Krstic Mistrizdelovic, prof.
Ph.D. Aleksandar Rastovic, prof.
Ph.D. Radovan Radovanovic, prof.
Ph.D. Zlatko Matic, prof.
Ph.D. Miroslav Perisic
Ph.D. Momcilo Isic
Ph.D. Marijana Mraovic
Ph.D. Dragana Miloradovic
Ph.D. Jasmina Zivkovic
Natasia Milosevic Dulic
Slobodanka Cvetkovic

FOREIGN MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:
Ph.D. Peter Pavel Klasinc (Slovenia)
Ph.D. Vlatka Lemic (Croatia), docent
Ph.D. Grazia Tato (Italy)
Ph.D. Dimitar Atanasov (Bulgaria)
Ph.D. Zivana Hedjbeli (Croatia)
Ph.D. Jasna Pozgan (Croatia)
Ph.D. Bojan Stojnic (Bosnia and Herzegovina/Republic of Srpska)
M.Sc. Danijela Mrda (Bosnia and Herzegovina)
M.Sc. Dimitar Bogeski (Northern Macedonia)
Svetlana Uspcova (Northern Macedonia)

TEHNIICAL EDITOR AND SECRETARY OF THE EDITORIAL BOARD:
Natasia Milosevic Dulic

ADDRESS:
ZAPISI, THE HISTORICAL ARCHIVES OF POŽAREVAC YEARBOOK
Dr Voje Dulic 10, Pozarevac, 12000, Republic of Serbia
Fone/fax +381 12 523 082
Email: info@arhivpozarevac.org.rs

REVIEWERS:
Ph.D. Ivana Krstic Mistrizdelovic, prof.
Ph.D. Aleksandar Rastovic, prof.
Ph.D. Radovan Radovanovic, prof.
Ph.D. Zlatko Matic, prof.
Ph.D. Peter Pavel Klasinc, prof.
Ph.D. Marijana Mraovic
Ph.D. Aleksandar Stojanovic
Ph.D. Vlatka Lemic
Ph.D. Mile Bakic

TRANSLATION INTO ENGLISH: The authors themselves

UDK: National Library of Serbia

LAYOUT AND PRESS: NEWPRESS D.O.O. Smederevo

CIRCULATION: 350

ISSN 2334-7082

2024. © Historical Archive Pozarevac

It is not allowed to share, reproduce and distribute the content without the express consent of the Historical Archive of Pozarevac. Users may use the available content only with respect to copyright and indication of data sources.

The printing of the Journal was made possible by the City of Požarevac

The editorial office is not accountable for the views and opinions of the authors of the texts.

All the articles published in annual journal are reviewed.

Accepted for the press at the session of the Editorial Board held in Požarevac
on August 30, 2024

САДРЖАЈ CONTENTS

Др Јасмина НИКОЛИЋ,
главни и одговорни уредник, директор
Тринаест година пред вама

7

Ph.D. Jasmina NIKOLIC,
editor-in-chief and director
THIRTEEN YEARS AHEAD OF YOU

АРХИВИСТИКА ARCHIVAL

Мр Маја НИКОЛОВА
Шта се крије у писмима учитељице Јулке
из Градишта крајем 19. века

17

MSC. Maja NIKOLOVA
What is hidden in teacher Julka's letters from
Gradište at the end of the 19th century

Нада ЉУШИЋ
Извори финансирања за пресецање стена у
Горњачкој и Рибарској клисури и изградња
железнице у Пожаревачком округу (1898-1907)

23

Nada LJUSIC
Source of funding for rock cutting in Gornjačka
and Ribarska gorges and railway construction in
Požarevac district (1898–1907)

Бранислава СТОЈКОВИЋ
Подружница Удружења носилаца Албанске
споменице 1915-1916, Врање – архивски фонд

29

Branislava STOJKOVIC
Subsidiary of the Association of Bearers of the
Albanian Monument 1915–1916. in Vranje

ИСТОРИОГРАФИЈА ISTORIOGRAPHY

Игор ЈОВИЧИЋ
Заразне болести у Пожаревачком округу 1887. године

43

Igor JOVICIC
Infectious diseases in the Požarevac district in 1887

Др Невенка КНЕЖЕВИЋ-ЛУКИЋ
Часопис Полицијски гласник – први службени
лист српске полиције (1904-1944)

60

Ph.D. Nevenka KNEZEVIC-LUKIC
Journal Police Gazette, the First Official Journal of
the Serbian Police (1904-1944)

Маријана ЈОВЕЛИЋ
Др Маријана МРАОВИЋ
Пропагандни правци у ширењу визије
„бољег живота“ Владе Милана Недића

72

Marijana JOVELIC
Ph.D. Marijana MRAOVIC
PROPAGANDA DIRECTIONS IN SPREADING THE
VISION OF "BETTER LIFE" BY THE GOVERNMENT
OF MILAN NEDIĆ

Др Вукашин ПЕТРОВИЋ
Колективно остваривање ауторског и сродних
права у историјској перспективи

90

Ph.D. Vukasin PETROVIC
COLLECTIVE MANAGEMENT OF COPYRIGHT AND
RELATED RIGHTS IN HISTORICAL PERSPECTIVE

Проф. др Валентина ЦВЕТКОВИЋ ЂОРЂЕВИЋ
Димитрије Матић као врстан
познавалац римског права

99

Ph.D. Valentina CVETKOVIĆ ĐORĐEVIĆ, prof.
DIMITRIJE MATIĆ AS A GREAT CONNOISSEUR OF
ROMAN LAW

Мр Драгана ФРФУЛАНОВИЋ
Пожаревачка подружница Женског друштва.
Раденичка школа (1878-1914)
и друштвено деловање подружине

108

MSC. Dragana FRFULANOVIC
Požarevac branch of the Women's Society. Workers'
school (1878-1903) and social activities
of the branch

<p>МА Јован ПРИЦА Политичко-идејни концепт Драгољуба Јовановића и Шпански грађански рат</p>	127	<p>MA Jovan PRICA The political-ideological concept of Dragoljub Jovanovic and the Spanish civil war</p>
<p>Славица ДИМИТРИЈЕВИЋ Александра ЈАНЧИЋ Рударство у послератном периоду кроз архивске фондове Историјског архива „31. јануар“ у Врању</p>	138	<p>Slavica DIMITRIJEVIC Aleksandra JANCIC MINING IN THE POST-WAR PERIOD THROUGH THE ARCHIVE FUNDS OF THE HISTORICAL ARCHIVE IN VRANJE</p>
<p>Наташа МИЛОШЕВИЋ ДУЛИЋ Александар Саша Марковић, револуционар, новинар и публициста из Београда (1927-1994)</p>	145	<p>Natasa MILOSEVIC DULIC Aleksandar Saša Marković, revolutionary, journalist and publicist from Belgrade (1927-1994)</p>
<p>Др Урош МИКЕТИЋ Представке и жалбе са САП Косова 1979-1982. Савезу комуниста Србије</p>	165	<p>Ph.D. Uroš MIKETIC THE APPLICATIONS AND COMPLAINTS FROM SOCIALIST AUTONOMOUS PROVINCE OF KOSOVO SENT TO THE LEAGUE OF COMMUNISTS OF SERBIA IN 1978-1982</p>
<p>Др Јасмина НИКОЛИЋ Прилог за Библиографију текстова о Историјском архиву Пожаревац у завичајној периодици, од 1. октобра 2016. до 1. септембра 2024. године</p>	174	<p>Ph.D. Jasmina NIKOLIC APPENDIX FOR BIBLIOGRAPHY OF NEWSPAPER TEXTS ABOUT THE HISTORICAL ARCHIVE OF POŽAREVAC IN THE NATIVE PERIODICALS FROM OCTOBER 1, 2016 TO SEPTEMBER 1, 2024</p>

ИЗ РАДА АРХИВА FROM THE ARCHIVES OF

<p>Др Драгана МИЛОРАДОВИЋ Свечаност представљања 12. броја часописа „Записи – Годишњак Историјског архива Пожаревац“ и посебног издања „Библиографија часописа Записи – Годишњак Историјског архива Пожаревац, 2012-2022“, у простору „Ергеле Љубичево“ у Пожаревцу, 14. јун 2024.</p>	203	<p>Ph.D. Dragana MILORADOVIC Presentation ceremony of the 12th issue of the magazine “Zapisi - Yearbook of the Historical Archive of Požarevac” and the special edition of “Bibliography of the magazine Zapisi - Yearbook of the Historical Archive of Požarevac, 2012-2022”, in the area of “Ergela Ljubičevo” in Požarevac, June 14, 2024</p>
---	-----	---

МЕЂУНАРОДНА АРХИВСКА И КУЛТУРНА САРАДЊА INTERNATIONAL ARCHIVAL AND CULTURAL COOPERATION

<p>Марина ИЛИЋ Међународна конференција “Технички и суштински проблеми класичног и електронског архивирања”, Радени / Република Словенија, 15-17. мај 2024.</p>	213	<p>Marina ILIC International conference “Technical and essential problems of classical and electronic archiving”, Radenci / Republic of Slovenia, 15-17. May 2024</p>
<p>Доц. др Влатка ЛЕМИЋ 32. ICARUS конвенција “Архиви и истраживање - између аналогног и дигиталног”, у Новом Саду, липанј 2024.</p>	216	<p>Ph.D. Vlatka LEMIC 32nd ICARUS convention “Archives and research - between analog and digital”, in Novi Sad, June 2024</p>

Светлана УСПРЦОВА
31. ИКАРУС Конвенција „Заедничко архивско
наследство – заштита, достапност и дигитализација“ –
Скопје/Охрид, 8-10 ноември 2023 година

219

Svetlana USPRCOVA
31. IKARUS Convention “Common archival heritage
- protection, accessibility and digitization” -
Skopje/Ohrid, November 8-10, 2023

ПРИКАЗИ REVIEWS

Проф. др Ивана КРСТИЋ МИСТРИЦЕЛОВИЋ
Са промоције монографије „200 година од
оснивања Првог Нахијског суда у Србији – у
Пожаревцу, 1821-2021“ на Криминалистичко-
полицијском универзитету у Београду,
31. мај 2024.

225

Ph.D. Ivana KRSTIC MISTRIDZELOVIC
From the promotion of the monograph “200 years
since the establishment of the First National Court
in Serbia - in Požarevac, 1821-2021” at the University
of Criminalistics and Police in Belgrade,
May 31, 2024

Др Драгана МИЛОРАДОВИЋ
Свечаност представљања изложбе у
алтернативном галеријском простору Историјског
архива Пожаревац – Кроз одабрану архивску
грађу – изложба на отвореном, 2023-2027.

230

Ph.D. Dragana MILORADOVIC
Exhibition presentation ceremony in the alternative
gallery space of the Historical Archive of Požarevac
- Through selected archival materials - outdoor
exhibition, 2023-2027.

Др Маријана МРАОВИЋ
Изложба „Српске хероине у Великом рату“ Војног
архива, Војног музеја, Историјског архива града
Новог Сада и Медија центра „Одбрана“
у Дому Војске Србије у Београду,
27. март – 30. април 2024. године

235

Ph.D. Marijana MRAOVIC
The exhibition “Serbian heroines in the Great War”
of the Military Archive, the Military Museum, the
Historical Archive of the City of Novi Sad and the
Media Center “Defense” in the House of the Serbian
Armed Forces in Belgrade, March 27 - April 30, 2024

Dragoljub ŠAROVIĆ
Dr sc. Mile Bakić, Crnogorski arhivski rječnik,
Izdavač: JU Službeni list Crne Gore,
Podgorica 2024.

237

Dragoljub SAROVIC
Ph.D. Mile Bakić, Montenegrin archival dictionary,
Publisher: JU Official Gazette of Montenegro,
Podgorica 2024

Мр Данијела МРДА
„Дан кад је горјела историја Босне и Херцеговине“ -
Приказ изложбе

239

MSc. Danijela MRDA
“The day when the history of Bosnia and
Herzegovina burned” - Presentation of the
exhibition

Јелена КНЕЖЕВИЋ
Приказ публикације и изложбе поводом
70 година рада Галерије Дома Војске Србије

241

Jelena KNEZEVIC
Presentation of the publication and exhibition on
the occasion of 70 years of work of the Gallery of the
Home of the Serbian Armed Forces

Слободанка ЦВЕТКОВИЋ
НИЈАНСЕ СИВИЛА ОКУПАЦИЈЕ У СРБИЈИ
1941-1944. - Приказ књиге: Владимир Кривошејев,
Раде Ристановић, *Окупирана култура. Нацисти,
колаборационисти, музеји и културна добра у
Србији током Другој светској рати* (Београд:
Друштво за урбану историју, 2023), стр. 296.

245

Slobodanka CVETKOVIC
SHADES OF GRAY OCCUPATION IN SERBIA
1941-1944 - Book review: Vladimir Krivošejev,
Rade Ristanović, *Occupied culture. Nazis,
collaborationists, museums and cultural assets in
Serbia during the Second World War* (Belgrade:
Society for Urban History, 2023), p. 296.

Маја ДИМИЋ
О другом пешадијском пуку „Књаз Михаило“
(Дарко Жарић, Ратници Гвозденог пука, Прокупље:
Народни музеј Топлице, Прокупље, 2023, 427.стр.)

250

Maја DIMIĆ
About the second infantry regiment “Knjaz Mihailo”
(Darko Žarić, Warriors of the Iron Regiment,
Prokuplje: National Museum of Toplice, Prokuplje,
2023, p. 427)

УПУТСТВО САРАДНИЦИМА INSTRUCTIONS TO AUTHORS

УПУТСТВА САРАДНИЦИМА И
ПРАВИЛА ЗА НАВОЂЕЊЕ

255

INSTRUCTIONS TO COLLEAGUE AUTHORS HOW
TO ADD REFERENCES / BIBLIOGRAPHY

Главни и одговорни уредник
Др Јасмина НИКОЛИЋ, директорка
Историјског архива Пожаревац

Др Јасмина НИКОЛИЋ

ТРИНАЕСТ ГОДИНА ПРЕД ВАМА

Поштовани читаоци, драги сарадници и колеге,

Кроз прилоге које доносимо у новом броју часописа „Записи – Годишњак Историјског архива Пожаревац“, настављамо досадашњу праксу правовременог праћења развоја у одређеној научној области и представљања најновијих садржаја, достигнућа, текућих пројеката и активности из архива и шире културне и научне заједнице, као и стваралаца и њихових ауторских радова. Наш часопис

већ тринаест година континуирано промовише архивску теорију и праксу и постулате друштвених и хуманистичких наука, окупљајући велики број сарадника из земље и иностранства, те је наишао на одличан пријем код стручне, научне и шире јавности. Сви досадашњи бројеви часописа налазе се у многим библиотекама, архивима, музејима, институтима, факултетима..., у земљи и иностранству.

Тринаести број који је пред уваженим читаоцима, доноси укупно 26 прилога 26 аутора из 18 институција

*Редакција часописа „Записи – Годишњак Историјског архива Пожаревац“,
Историјски архив Пожаревац, Пожаревац, 30.8.2024.*

из Републике Србије, Републике Хрватске, Републике Северне Македоније и Федерације Босне и Херцеговине. Поред уводника главног и одговорног уредника часописа и упутстава са правилима за навођење на ћирилици, латиници и енглеском језику за будуће сараднике, овај број часописа, као и сви претходни, садржи пет тематских целина - *Архивистика, Историографија, Из рада архива, Међународна архивска и културна сарадња и Прикази и расправе*.

Прва целина „Архивистика“ доноси три стручна рада из архивске праксе – „Шта се крије у писмима учитељице Јулке из Градишта крајем 19. века“, „Подружница Удружења носилаца Албанске споменице 1915-1916 у Врању“ и „Извор финансирања за просецање стена у Горњачкој и Рибарској клисури и изградњу железнице у Пожаревачком округу 1898-1907“ - који су настали у току сређивања и обраде архивске грађе фондова који се чувају у Државном архиву Србије, Историјском архиву „31. јануар“ Врање и Педагошком музеју у Београду.

Друга целина „Историографија“ заступљена је са тринаест оригиналних погледа на теме из овог домена научноистраживања и садржи четири изворна научна рада и девет прегледних научних радова. Сви изворни научни и прегледни радови из ове тематске целине одговорили су методолошким, хеуристичким и херменеутичким захтевима историјске науке, писани су на основу релевантне литературе, објављене и необјављене архивске грађе, што целину чини кохерентном и иновативном. У овој тематској целини заступљене су следеће теме: „Заразне болести у Пожаревачком округу 1887. године“, „Пожаревачка подружина Женског друштва – Раденичка школа (1878-1903) и друштвено деловање подружине“, „Часопис *Полицијски гласник* – први службени лист српске полиције (1904-1944)“, „Политичко-идејни концепт Драгољуба Јовановића и Шпански грађански рат“, „Пропагандни правци у ширењу визије „бољег живота“ Владе Милана Недића (анализа архивске грађе Војног архива и Војног музеја)“, „Колективно остваривање ауторског и сродних права у историјској перспективи“, „Ваздухопловно једриличарство у Краљевини Југославији 1923-1941“, „Рударство у послератном периоду кроз архивске фондове Историјског архива „31. јануар“ у Врању“, „Пратећа артиљеријска оруђа Југословенске Народне Армије домаће производње“, „Александар Саша Марковић, револуционар, новинар и публициста из Београда (1927-1994)“, „Представке и жалбе са САП Косова 1979-1982. Савезу Комуниста Србије“ и „Прилог

за Библиографију текстова о Историјском архиву Пожаревац у завичајној периодици од 1. октобра 2016. до 1. септембра 2024. године“.

Трећа тематска целина „Из рада архива“ доноси један чланак који текстом и фотографијама на атрактиван начин, представља реализовану активност Историјског архива Пожаревац – свечаност промовисања дванаестог броја часописа „Записи – Годишњака Историјског архива Пожаревац“ и посебног издања „Библиографија часописа Записи – Годишњак Историјског архива Пожаревац, 2012-2022“, одржаној у простору „Ергеле Љубичево“ у Пожаревцу. Други стручни рад у овој целини указује на значај информационо-рефералне делатности у библиотечкој делатности, на промене које директно утичу на саме изворе информација, алате и начине доласка до истих информација.

Сви радови из ових тематских целина имају по две рецензије.

У складу са принципом промовисања струке и науке, и овај број часописа, у тематској целини „Међународна архивска и културна сарадња“ доноси три приказа одржаних међународних конференција и саветовања у Републици Србији, Републици Словенији и Републици Северној Македонији током 2023. и 2024. године, а на којима су активно учествовали представници српске архивистике и историографије.

Заинтересованом читаоцу биће занимљива тематска целина „Прикази и расправе“ која доноси укупно осам прилога - четири приказа нове литературе из области историје, архивистике и културе, и четири приказа нових тематских изложби.

Часопис од првог броја има свој ISSN број, а Народна библиотека Србије ради СРП чланака у *Узајамном каталогу*, који обухвата и УДК класификацију. Часопис се редовно полаже у Репозиторијум Народне библиотеке Србије. Такође, сви објављени бројеви часописа налазе се и у електронском облику на веб-страни Историјског архива Пожаревац www.arhivpozarevac.org.rs/izdavackadelatnost/zapisi и www.arhivpozarevac.org.rs/digitalizovanaizdanja, чиме смо га учинили доступним и дигиталним корисницима.

Подсећамо, у *Регистру научних часописа* Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, у групи часописа за историју, етнологију и археологију, часопис „Записи – Годишњак Историјског архива Пожаревац“ регистрован је 2021. године у категорији М51 – врхунски часопис националног значаја.

*Редакција часописа „Записи – Годишњак Историјског архива Пожаревац“
Историјски архив Пожаревац, Пожаревац, 30.8.2024.*

Уређивачки одбор часописа позива досадашње сараднике и потенцијалне ауторе на сарадњу. Електронска адреса на коју аутори могу слати своје прилоге за четрнаести број часописа је info@arhivpozarevac.org.rs или natasamilosevicdulic@arhivpozarevac.org.rs, а прилози се могу слати до 1. јуна 2025. године. Молимо ауторе чланака да, пре него што нам пошаљу свој прилог, обавезно консултују веб страну Историјског архива Пожаревац на www.arhivpozarevac.org.rs/izdavackadelatnost/zapisi, где ће моћи да пронађу смернице за писање радова, као и електронске верзије претходних бројева часописа.

Уређивачки одбор овог часописа захваљује свима који су својим залагањима, саветима и коментарима допринели припреми овог броја. Посебну захвалност дугујемо ауторима који су издвојили своје драгоцене време за писање научних чланака, стручних радова и приказа. Надамо се да смо оправдали њихово поверење

и да ће сарадњу са нашим часописом наставити и у будућности. Жеља нам је, свакако, да придобијемо и нове сараднике, како би наредни бројеви часописа „Записи – Годишњак Историјског архива Пожаревац“ били још разноврснији и занимљивији.

Изражавамо захвалност домаћим и иностраним члановима редакције, рецензентима, преводиоцима, који су ту од самог почетка и првог броја, несегично уграђујући свој ауторитет у углед часописа.

На крају, посебну захвалност дугујемо Граду Пожаревацу који од оснивања часописа 2012. године до данашњих дана, пружа материјалну подршку, чиме омогућава публикавање часописа и његово редовно излагање.

У Пожаревацу, 6. септембра 2024. године

Редакција часописа (с лева на десно): Свешлана Устирцова, мр Димитијар Бојески, мр Данијела Мрда, проф. др Александар Раствовић, проф. др Радован Радовановић, др Јасмина Николић, проф. др Ивана Крстић Мисирџићеловић, др Момчило Исид, др Маријана Мраовић, доц. др Влајка Лемић, др Драгана Милорадовић, Слободанка Цвејковић, Историјски архив Пожаревац, Пожаревац, 30.8.2024.

Glavni i odgovorni urednik
Dr Jasmina NIKOLIĆ, direktorka
Istorijskog arhiva Požarevac

Dr Jasmina NIKOLIĆ

TRINAEST GODINA PRED VAMA

Poštovani čitaoci, dragi saradnici i kolege,

Kroz priloge koje donosimo u novom broju časopisa „Zapisi – Godišnjak Istorijskog arhiva Požarevac“, nastavljamo dosadašnju praksu pravovremenog praćenja razvoja u određenoj naučnoj oblasti i predstavljanja najnovijih sadržaja, dostignuća, tekućih projekata i aktivnosti iz arhiva i šire kulturne i naučne zajednice, kao i stvaralaca

i njihovih autorskih radova. Naš časopis već trinaest godina kontinuirano promovise arhivsku teoriju i praksu i postulate društvenih i humanističkih nauka, okupljajući veliki broj saradnika iz zemlje i inostranstva, te je naišao na odličan prijem kod stručne, naučne i šire javnosti. Svi dosadašnji brojevi časopisa nalaze se u mnogim bibliotekama, arhivima, muzejima, institutima, fakultetima..., u zemlji i inostranstvu.

*Redakcija časopisa „Zapisi – Godišnjak Istorijskog arhiva Požarevac“
Istorijski arhiv Požarevac, Požarevac, 30.8.2024.*

Trinaesti broj koji je pred uvaženim čitaocima, donosi ukupno 26 priloga 26 autora iz 18 institucija iz Republike Srbije, Republike Hrvatske, Republike Severne Makedonije i Federacije Bosne i Hercegovine. Pored uvodnika glavnog i odgovornog urednika časopisa i uputstava sa pravilima za navođenje na ćirilici, latinici i engleskom jeziku za buduće saradnike, ovaj broj časopisa, kao i svi prethodni, sadrži pet tematskih celina - *Arhivistika, Istoriografija, Iz rada arhiva, Međunarodna arhivska i kulturna saradnja i Prikazi i rasprave*.

Prva celina „Arhivistika“ donosi tri stručna rada iz arhivske prakse – „Šta se krije u pismima učiteljice Julke iz Gradišta krajem 19. veka“, „Podružnica Udruženja nosilaca Albanske spomenice 1915-1916 u Vranju“ i „Izvor finansiranja za prosecanje stena u Gornjačkoj i Ribarskoj klisuri i izgradnju železnice u Požarevačkom okrugu 1898-1907“ - koji su nastali u toku sređivanja i obrade arhivske građe fondova koji se čuvaju u Državnom arhivu Srbije, Istorijskom arhivu „31. januar“ Vranje i Pedagoškom muzeju u Beogradu.

Druga celina „Istoriografija“ zastupljena je sa trinaest originalnih pogleda na teme iz ovog domena naučnog istraživanja i sadrži četiri izvorna naučna rada i devet preglednih naučnih radova. Svi izvorni naučni i pregledni radovi iz ove tematske celine odgovorili su metodološkim, heurističkim i hermeneutičkim zahtevima istorijske nauke, pisani su na osnovu relevantne literature, objavljene i neobjavljene arhivske građe, što celinu čini koherentnom i inovativnom. U ovoj tematskoj celini zastupljene su sledeće teme: „Zarazne bolesti u Požarevačkom okrugu 1887. godine“, „Požarevačka podružina Ženskog društva – Radenička škola (1878-1903) i društveno delovanje podružine“, „Časopis Policijski glasnik – prvi službeni list srpske policije (1904-1944)“, „Političko-idejni koncept Dragoljuba Jovanovića i Španski građanski rat“, „Propagandni pravci u širenju vizije „boljeg života“ Vlade Milana Nedića (analiza arhivske građe Vojnog arhiva i Vojnog muzeja)“, „Kolektivno ostvarivanje autorskog i srodnih prava u istorijskoj perspektivi“, „Vazduhoplovno jedriličarstvo u Kraljevini Jugoslaviji 1923-1941“, „Rudarstvo u posleratnom periodu kroz arhivske fondove Istorijskog arhiva „31. januar“ u Vranju“, „Prateća artiljerijska oruđa Jugoslovenske Narodne Armije domaće proizvodnje“, „Aleksandar Saša Marković, revolucionar, novinar i publicista iz Beograda (1927-1994)“, „Predstavke i žalbe sa SAP Kosova 1979-1982. Savezu Komunista Srbije“ i „Prilog za Bibliografiju tekstova o Istorijskom arhivu Požarevac u zavičajnoj periodici od 1. oktobra 2016. do 1. septembra 2024. godine“.

Treća tematska celina „Iz rada arhiva“ donosi jedan članak koji tekstem i fotografijama na atraktivan način, predstavlja realizovanu aktivnost Istorijskog arhiva Požarevac – svečanost promovisanja dvanaestog broja časopisa „Zapisi – Godišnjak Istorijskog arhiva Požarevac“ i posebnog izdanja „Bibliografija časopisa Zapisi – Godišnjak Istorijskog arhiva Požarevac, 2012-2022“, održanoj u prostoru „Ergele Ljubičevo“ u Požarevcu. Drugi stručni rad u ovoj celini ukazuje na značaj informaciono-referalne delatnosti u bibliotečkoj delatnosti, na promene koje direktno utiču na same izvore informacija, alate i načine dolaska do istih informacija.

Svi radovi iz ovih tematskih celina imaju po dve recenzije.

U skladu sa principom promovisanja struke i nauke, i ovaj broj časopisa, u tematskoj celini „Međunarodna arhivska i kulturna saradnja“ donosi tri prikaza održanih međunarodnih konferencija i savetovanja u Republici Srbiji, Republici Sloveniji i Republici Severnoj Makedoniji tokom 2023. i 2024. godine, a na kojima su aktivno učestvovali predstavnici srpske arhivistike i istoriografije.

Zainteresovanom čitaocu biće zanimljiva tematska celina „Prikazi i rasprave“ koja donosi ukupno osam priloga - četiri prikaza nove literature iz oblasti istorije, arhivistike i kulture, i četiri prikaza novih tematskih izložbi.

Časopis od prvog broja ima svoj ISSN broj, a Narodna biblioteka Srbije radi CIP članaka u Uzajamnom katalogu, koji obuhvata i UDK klasifikaciju. Časopis se redovno polaže u Repozitorijum Narodne biblioteke Srbije. Takođe, svi objavljeni brojevi časopisa nalaze se i u elektronskom obliku na web-strani Istorijskog arhiva Požarevac www.arhivpozarevac.org.rs/izdavackadelatnost/zapisi i www.arhivpozarevac.org.rs/digitalizovanaizdanja, čime smo ga učinili dostupnim i digitalnim korisnicima.

Podsećamo, u Registru naučnih časopisa Ministarstva nauke Republike Srbije, u grupi časopisa za istoriju, etnologiju i arheologiju, časopis „Zapisi – Godišnjak Istorijskog arhiva Požarevac“ registrovan je 2021. godine u kategoriji M51 – vrhunski časopis nacionalnog značaja.

Uređivački odbor časopisa poziva dosadašnje saradnike i potencijalne autore na saradnju. Elektronska adresa na koju autori mogu slati svoje priloge za četrnaesti broj časopisa je info@arhivpozarevac.org.rs ili natasamilosevicdulic@arhivpozarevac.org.rs, a prilozi se mogu slati do 1. juna 2025. godine. Molimo autore članaka da, pre nego što nam pošalju svoj prilog, obavezno konsultuju web stranu Istorijskog arhiva Požarevac na www.arhivpozarevac.org.rs/izdavackadelatnost/zapisi, gde će moći da pronađu smernice za pisanje radova, kao i elektronske verzije prethodnih brojeva časopisa.

*Redakcija časopisa „Zapisi – Godišnjak Istorijskog arhiva Požarevac“
Istorijski arhiv Požarevac, Požarevac, 30.8.2024.*

Uređivački odbor ovog časopisa zahvaljuje svima koji su svojim zalaganjima, savetima i komentarima doprineli pripremi ovog broja. Posebnu zahvalnost dugujemo autorima koji su izdvojili svoje dragoceno vreme za pisanje naučnih članaka, stručnih radova i prikaza. Nadamo se da smo opravdali njihovo poverenje i da će saradnju sa našim časopisom nastaviti i u budućnosti. Želja nam je, svakako, da pridobijemo i nove saradnike, kako bi naredni brojevi časopisa „Zapisi – Godišnjak Istorijskog arhiva Požarevac“ bili još raznovrsniji i zanimljiviji.

Izražavamo zahvalnost domaćim i inostranim članovima redakcije, recenzentima, prevodiocima, koji su tu od samog početka i prvog broja, nesebično ugrađujući svoj autoritet u ugled časopisa.

Na kraju, posebnu zahvalnost dugujemo Gradu Požarevcu koji od osnivanja časopisa 2012. godine do današnjih dana, pruža materijalnu podršku, čime omogućava publikovanje časopisa i njegovo redovno izlaženje.

U Požarevcu, 6. septembra 2024. godine

Redakcija časopisa (s leva na desno): Svetlana Usprcova, mr Dimitar Bogeski, mr Danijela Mrda, prof. dr Aleksandar Rastović, prof. dr Radovan Radovanović, dr Jasmína Nikolić, prof. dr Ivana Krstić Mistrizdelović, dr Momčilo Isić, dr Marijana Mraović, doc. dr Vlatka Lemić, dr Dragana Miloradović, Slobodanka Cvetković, Istarski arhiv Požarevac, Požarevac, 30.8.2024.

архивистика
archiva
arhivistika

archival
архивистика
archivistika

Стручни рад.

ШТА СЕ КРИЈЕ У ПИСМИМА УЧИТЕЉИЦЕ ЈУЛКЕ ИЗ ГРАДИШТА КРАЈЕМ 19. ВЕКА

Апстракт. У овом раду анализирана су писма, слата из Градишта и Тополовника, учитељице Јулке снаје писца педагошких уџбеника Јована Миодраговића. Из наведене архивске грађе увиђа се положај учитељица у мањим срединама, као и лоше материјално стање наших водећих интелектуалаца који су крајем 19. и почетком 20. века живели у Београду. Поред тога изнете су и чињенице које се односе на практичну примену школских закона који су регулисали школовање многих генерација па самим тим и општу писменост српске популације. Посебност ових докумената представља чињеница везана за корупцију која је била присутна у свим сегментима друштва па и у просвети.

Кључне речи: архивска грађа, писма, школство, учитељица, приватан живот, крај 19. века.

Увод

Архивска грађа, основни извор за проучавање чињеница о друштву и култури, налази се у многобројним архивима, библиотекама, музејима, научним установама и у приватном власништву. Научницима и стручњацима приликом истраживања прошлости или пак садашњости, у којој се одражава оно што је некада било, стоји на располагању велики број докумената који указују на узроке и последице многобројних догађаја у друштвеној и политичкој историји. Архивска грађа која се односи на живот појединца или обичних људи указује на занимљиве податке о њиховом школовању, њиховим интересима и тежњама, друштвеном статусу, учешћу у појединим историјским процесима, о њиховим навикама и свакодневном животу. Научна анализа докумената који се односе и на друштвена збивања и на живот појединаца даје могућ-

ност да се поново одреде неки историјски проблеми, да се сагледају у новом светлу и да се на тај начин утиче на решавање недоумица у садашњем друштву.

У Збирци докумената у Педагошком музеју у Београду налази се велики број архивалија које се односе на историју школства и просвете у Србији, али и у другим деловима Европе у којима су живели Срби – у Аустроугарској монархији и Турској царевини. У богатој збирци заоставштине просветних радника или личности које су живот везале за развој просвете и културе налази се и Фонд Јована Миодраговића, професора и плодног писца уџбеника и друге педагошке литературе. Архивску грађу тог фонда, добијену на поклон од породице седамдесетих година 20. века, сачињавају рукописни примерци стручних и литерарних радова Јована Миодраговића, писани задаци из времена његовог школовања, документи о кретању у служби, лична и службена преписка, као и фотографије родитеља из времена његовог студирања. Међу архивском грађом налазе се и два рукописна примерка дневника вођеног за време Првог светског рата. Један од њих штампан је у Београду 1921. године под називом *Трагични дани Србије. Белешке из злоћасне шрогодишње владавине аустријске у Србији 1915–1918*. Други дневник, под насловом *Београд за време балканској и великој јевројској рата (1912–1918). Прилози за историју нову од Ј. Миодраговића*, штампан је у издању Педагошког музеја у Београду 2014. године.

Поред тога у Фонду се чува и познат број службених и личних писама које сведоче о његовом професионалном раду и личном животу. Писма су стизала из многих градова, варошица и села из Србије. У њима су забележени догађаји с краја 19. и почетком 20. века - збивања у школству и педагогији, позитивне критике његових дела, молбе, предлози и савети, догађаји из свакодневног живота – здравље, славе, бриге, ратна дешавања. У Фонду

¹ Ауторка је историчар, кустос Педагошког музеја у Београду у пензији; е-маил: ngomusketar@gmail.com

се налазе и писма учитељице Јулке Младеновић, сестре Милице жене Јована Миодраговића, која је већину свог живота провела у Великом Градишту.

Јован Миодраговић рођен је 29. августа / 11. септембра 1854. у сиромашној породици земљорадника Анђелка, у селу Станишинци. Основну школу учио је у Трстенику, а гимназију и Учитељску школу у Крагујевцу. После завршене Учитељске школе 1874, са добром стручном спремом и даром за учитељски позив, био је постављен за учитеља у Основној школи код Саборне цркве у Београду. Након шест година, септембра 1880, отишао је на студије у Немачку, а по повратку, 1884, постављен је за професора у Београдској реалци и потом, у августу исте године, за професора у Београдској гимназији. Био је професор и управитељ Учитељске школе у Нишу, а од 1890. професор Учитељске школе у Београду. Почетком 20. века постављен је за професора Учитељске школе у Алексинцу, нешто касније за професора Прве мушке гимназије у Београду, а 1908. био је пензионисан. После Првог светског рата, од 1922. до 1925, радио је као професор у Женској учитељској школи у Београду, а затим је други пут пензионисан. Радио је у Министарству просвете као референт за основну наставу, а био је и изасланик Министарства иностраних дела за основне школе у Солуну и Скопљу.

Године 1884. оженио се Милицом, с којом је имао петоро деце – Загорку, Димитрија, Милана, Стевана и Босиљку. Нажалост, сва деца нису дуго живела, као мала умрла је Загорка и Сава.

Умро је у Београду 26. маја 1926. године.

Јулкина писма

У Фонду су сачувана 44 писма, слата из Градишта и Тополовника, у периоду од фебруара 1890. до краја 1904. године. Писана су ћириличним писмом, плавим и црним мастилом и графитном оловком, исписаним рукописом, на карираном и папиру без линија. Два писма, на оригиналном папиру, украшена су заглављем *Поздрав из Градишта*, а с обзиром на време настанка сва архивска грађа је у добром стању.

Садржај сачуваних писама може да се подели у две веће целине – њен лични живот са посебним освртом на здравље и материјалну ситуацију и њено кретање у служби.

Јулка је била учитељица која је крајем 19. века, стара око 40 година, живела са болесним оцем у породичној

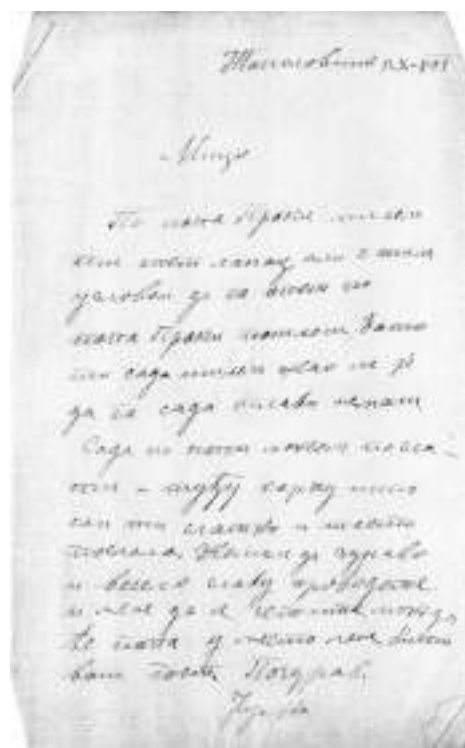
кући и бринула се о породичном имању, обрадивим њивама и кафаном која је била дата у закуп.² Живела је у Градишту, тада малој варошици у североисточном делу Србије, у којој су још увек владали патријархални односи. Изузетно се бринула о породици своје сестре, материјално им помагала, слала намирнице, а деци плела чарапе и шила кошуље. С обзиром да је након смрти оца остала да живи сама морала је да се ангажује око поправке и кречење куће, кафане и штале, да прода њиву, да позајмљује паре и враћа дугове, да се суди са комшијама.³ Иако је кафану давала у закуп, а паре слала сестри у Београд, бринула се о изгледу и значају које су такве радње имале у варошком животу. Током лета, у башти кафане која је била украшена барјацима, лампионима и венцима, били су организовани концерти Смедеревске певачке групе која је окупила многе мештане, а суботом су биле организоване игранке за омладину. Иако оскудног материјалног стања Јулка је могла, у неким периодима свог живота, себи да обезбеди прехрану у кафани и помоћ у кући, као и ситне личне радости у виду новог шешира, јакне или хаљине коју је сашила шнајдерка у Београду. Као што је то и раније био обичај ђаци који су удаљено живели од школе спавали су у код учитеља или код неког другог имућнијег сељака.⁴ Тако је и учитељица Јулка примила једног ђака из оближњег села који јој је, поред помоћи, давао и сигурност у њеној самоћи. *Имам једног ђака из Кумана што учи код мене школу, те је свако јутро из села долазио а увече кући ишао но од како ми је баба отишла, он сада седи код мене докле Живка не дође да с њим сиремим собу и донесе ми из кафане ручак и вечеру и ноћива те нисам сасвим сама особито ноћу нешто сам сподобнија кад имам још кога.*⁵

² Основна школа у Градишту била је основана школске 1835/36. године. С. Ђунковић, *Школство и просвета у Србији у 19. веку*, Београд 2019, стр. 28.

³ У Градишту 7. децембра 1893. био земљотрес па су неке куће биле оштећене. Педагошки музеј, Београд, Ф. III, Јован Миодраговић, (ПМ, Ф. III/66), Писмо Јулке упућено Мици, Градиште, 8. децембар 1893.

⁴ Њихов живот није био лак, уместо мирног детињства они су морали да помажу у кући па чак и да раде за њих тешке физичке послове.

⁵ ПМ, Ф. III/66, Писмо Јулке упућено Мици, Градиште, 21. јун 1894.

Оно што доминира писмима јесте њен однос према сестри и њеној породици, њена брига за њихово здравље, туга због преминулог сестрића, сусрети за време црквених празника, а посебно током породичне славе.⁶ *Шта раде ти малишани, какао те слушају нека те слушају ако мисле што год да им донесем.*⁷ Њен однос према зету Јовану Миодраговићу био је прожет поштовањем и саосећањем, али и одређеним захтевима у односу на струку и на њен приватна живот. *Само Бој милосивни да нас сачува и ништа Јови да се не деси; тешко би нама свима било, ниш сам ја ниш ти здраве и никој свој немамо, а у свешу пријатеља не тражи ниш та има. Огма би требали сви да се давимо.*⁸ У пословном смислу ослањала се на његов ауторитет у просветним круговима, а када је дошла у позне године издавање, а касније и продају, кафане препустила је *Јови*. Али то издавање некад је било

пропраћено породичним размирицама – Јулка је хтела једно, а Јова нешто друго. *Док се ми преко писма свађамо, објашњавамо кафана нека стоји празна, и нека све више од своје вредности губи, онај прекопушта све боље ради ња и остале кафане.*⁹

Деведесетих година 19. века Јулка је била учитељица са двадесетогодишњом праксом и са добрим оценама добијеним од стране школских ревизора. Тако је било и тог јуна 1893. када је добила, на крају школске године, одличну оцену, али и наговештај о пензионисању. У писму из новембра исте године навела је да је почела да ради 1. новембра 1872, али да је сталност у служби стекла тек 1. фебруара 1874. године.¹⁰ Две године касније, новембра 1895, Јулка је Миодраговићу послала сведочанство и уверење о постављењу са молбом да се он, код Просветног савета, распита да ли ће привремене године рада бити узете у обзир приликом пензионисања. У истом писму напоменула

6 Између Градишта и Београда, када су то временске прилике дозвољавале, одвијао се речни саобраћај.

7 ПМ, Ф. III/66, Писмо Јулке упућено Мици, Градиште, 9. јун 1894.

8 ПМ, Ф. III/66, Писмо Јулке упућено Мици, Тополовник, 7. фебруар 1899.

9 ПМ, Ф. III/66, Писмо Јулке упућено Мици, Градиште, 24. септембар 1902.

10 ПМ, Ф. III/66, Писмо Јулке упућено Мици, Градиште, 4. новембар 1893.

је да је 1873, за време министра Стојана Новаковића, била ослобођена учитељског испита па је мишљења да јој се стаж рачуна од тренутка првог постављења.¹¹

Пошто је током 1897. управна власт у Градишту била промењена Јулка је изненада била пензионисана. Почетне године службе, међутим, нису јој биле урачунате па је она упутила молбу за поновно израчунавање година стажа Министру просвете и Учитељској скупштини, а у исто време очекивала је и подршку Јована Миодраговића. У писмо из јуна 1897. Јулка је, изказујући бес према Ковачевићу, очигледно у том тренутку важној политичкој особи, затражила помоћ од своје сестре: *Проклет Ковачевић што ме је пензионисао те се сада овако мучим. Нека ми Јова састави молбу и молбу нека напише и за Тојаловићку па ми што пре пошаље да напишем и да вам пошаљем да је однесете ти или он, Јова знам да неће нешто ти отићи код Ранка у канцеларију и кажи му и замоли га, па када долазим да ме известим.*¹²

Исте године, неколико месеци касније, Јулка се поново жалила на своје пензионерске дане. Жалила се на министра који, пред крај мандата, није потписао акт о признавању привремених година службе, а није је ни поставио за учитељицу у неку затворену школу као што је то био случај са Зорком која се водила као учитељица у Пожаревцу и примала потпуну плату.¹³ *Што ми не пошаљемо привременог године службе, или да ме при крају министровања постави на неку затворену школу као Зорка сада седе у Пожаревцу а води се као учитељица и прима потпуну плату... да Бој да скошту Ковачевићу кад се највећој слави и здрављу надао онда га Бој ошамарио.*¹⁴

Очигледно да је Јулка била незадовољна својим животним околностима. У нади да ће поново бити у разреду замолила је Јову, који је те године постављен за референта за основну наставу у Министарству просвете, да напише у њено име молбу и пошаље министру – јер и њима ће, у материјалном смислу, бити лакше.¹⁵ *Мило ми је што је*

*Јова постављен за референта и што пишеш да ће Јова око 20 доћи нека дође најдаље у недељу да се уговор са Николом потпише.*¹⁶

Изгледа да је Јулкина молба и Миодраговићево постављење утицало да се она поново постави за учитељицу, овога пута у оближњем селу Тополовнику.¹⁷ У сачуваном писму од 5. октобра 1898, послатог из Тополовника, она наводи да је задовољна послом учитељице у тек основаној школи. У оквиру зграде основне школе, која је била саграђена 1894, радила су два комбинована одељења; прве године било је уписано 143 дечака и 59 девојчица. Први учитељ и управитељ био је Сава Бојанић, а учитељица Јулка Младеновић водила је први и други разред.¹⁸

Школске распусте и време верских празника Јулка је проводила у Градишту, бавећи се кућом и кафаном, спремањем зимнице за Мицину породицу, а као брижна тетка шила је за најмлађе. Почетком децембар 1899. школа у Тополовнику била је, због шарлаха, затворена 20 дана, па се Јулка вратила у Градиште. *Код нас у селу у великој влада шарлах и доктор је наредио да се школе 20 дана растуше, и надзорник је био на пућу и јуче је послао акт да се до краја овог месеца растуше.*¹⁹

Из писама сазнајемо да је почетком 20. века Јулка становала код попа, у кући са земљаним подом. Поред осталог, ова чињеница указује на однос српских власти према сеоским школама које су још увек биле везане, на неки начин, за црквена збивања. Иако је био обичај да се уз мање школе сагради и стан за учитеље у неким местима учитељски кадар је морао да живи у складу са реалним могућностима, односно са степеном развоја насељеног места.

Иако је током 1903. исказала жељу за поновним одласком у пензију, с разлогом да би се више дружила са породицом, присилно пензионисање, новембра 1904, није јој одговарало.²⁰ Жалећи се на малу пензију најпре

11 Стојан Новаковић био је министар просвете у периоду 1873, 1874-1875 и 1880-1883. године.

12 ПМ, Ф. III/66, Писмо Јулке упућено Мици, Градиште, 20. јун 1897.

13 Године 1897. министра просвете био је Андра Николић (децембар 1896- октобар 1897).

14 ПМ, Ф. III/66, Писмо Јулке упућено Мици, Градиште, 25. септембар 1897.

15 Јован Миодраговић постављен је за референта за основну наставу у Министарству просвете и црквених послова марта 1897. године. ПМ, Ф. III/2, Службенички лист Јована Миодраговића, Београд 1925.

16 ПМ, Ф. III/66, Писмо Јулке упућено Мици, Градиште, 20. јун 1897. Никола је будући закупац кафане.

17 Тополовник је село на 7км од Градишта, које је крајем 19. века било мање насељено место.

18 М. Вуковић, И. Крстић, Тополовник (Велико Градиште), у: *Село у историји источне и југоисточне Србије*, Београд 2017, 23.

19 ПМ, Ф. III/66, Писмо Јулке упућено Мици, Тополовник, 5. децембар 1899.

20 *Једва чекам да се пензионисем, да смо једном заједно да се више не трувам и не мучим.* ПМ, Ф. III/66, Писмо Јулке упућено Мици, Тополовник, 24. јануар 1903.

се обратила Јови са молбом да ургира да јој нађу место учитељице у околним селима. *Да не би ја Станојлу писала заузми се ти ако хоће да и учини, јер је писмо мртво слово на хартији а најзад што желим да се поново у службу вратим то није никакав злочин. Свак се бије да добије. Дознај да и у Шапцу има празних места... овако ако останем у пензији тешко ћу се одржати и то са великом патњом и невољом.*²¹

Не знамо како се завршила ова животна борба учитељице Јулке, али претпостављамо да је мирну старост провела у оквиру своје породице, односно породице своје сестре у којој је живео један од најпознатијих српских педагога 19. века – Јован Миодраговић.

Резиме

Континуирано праћење културних и образовних феномена у историји путем архивске грађе представља основ савременог схватања васпитања и образовања и његове улоге и важности у савременом друштву. Свесни потребе да се интензивније користе архивски извори у научним истраживањима сачињене су дигитализоване копије документа, везаних за школска и друштвена дешавања Србије крајем 19. века, чији се оригинали налазе у Педагошком музеју у Београду. У Фонду Јована Миодраговића сачуван је већи број службене и личне преписке међу којима су и учитељска писма која имају трајну друштвену и научну вредност за многобројна педагошка и друга истраживања.

Анализирајући сачувана писма Јулке Младеновић уочавамо односе који су владали у просвети крајем 19. и почетком 20. века. Иако доста развијено основно школство у мањим местима још увек је било под утицајем ситних политичких превирања што је утицало да учитељски кадар са добрим годишњим оценама неправедно буде пензионисан. Корупција која је владала у учитељским круговима негативно је утицала на сам наставни процес и на успех ученика од чега је, поред осталог, зависио и просперитет Србије.

Поред, субјективно обојене, критике школских прилика Јулка исказује и своје незадовољство према статусу самосталне жене у друштву. С обзиром да није била удата њена борба за основне животне позиције била је прожета

осећањем мање вредности, усамљености и потчињености правилима патријархалног друштва. У то време самосталност жене у Србији није била реално прихваћена па су њене животне и пословне одлуке наилазиле на подсмех и подозрење. Зато је Јулка нашла ослонац у породици своје сестре која је била друштвено прихваћена, али која, иако значајна за интелектуалну елиту Србије, није имала довољно материјалних средства за живот. Једна сеоска учитељица, као што је била Јулка, новчано је помагала опстанка београдске породице која, поштујући све друштвене норме тога времена, ипак скромно живела. У Јелкином животу значајну улогу имала је црква, као и комшије и њихово амбивалентно понашање. За њу верски празници су били временска одредба, а у тренутку када није имала смештај као сеоска учитељица сигурност је нашла у кући свештеника.

Хронику једног времена, збивања обичних и мање обичних људи забележила је једна од многих учитељица која је својим постојањем била заслужна за формирање бројних генерација варошких ђака, као и за бољи живот своје породице.

Извори:

Необјављена архивска грађа
Педагошки музеј, Београд - Фонд Јован Миодраговић

Литература:

- Вуковић Молован, Ивана Илић Крстић, Тополовник (Велико Градиште), у: *Село у пограничју источне и југо-источне Србије*, (приредили Драгољуб Ђорђевић, Ђура Стевановић и Драган Тодоровић), Службени гласник, Београд, 2017, стр. 13 – 35.

- Ђунковић Срећко, *Школство и просвета у Србији у 19. веку*, Педагошки музеј, Београд, 2019.

²¹ ПМ, Ф. III/66, Писмо Јулке упућено Мици, Градиште, 13. новембар 1904.

What is hidden in teacher Julka's letters from Gradište at the end of the 19th century

Abstract. In this paper, the letters are analyzed, which were sent from Gradiste and Topolovnik, by the teacher Julka, the daughter-in-law of the writer of pedagogical textbooks Jovan Miodragović. The position of teachers in smaller environments recognized from the saved archival material, as well as the poor material condition of our leading intellectuals who lived in Belgrade at the end of the 19th and early 20th centuries. In addition, the facts relating to the practical application of school laws that regulated the schooling of many generations, and therefore general literacy of the Serbian population. The peculiarity of these documents is a fact related to corruption that was present in all segments of society and in education.

Key words: archival material, letters, education, teacher, private life, end of the 19th century.

Summary. Continuous monitoring of cultural and educational phenomena in history through archival material is the basis of modern understanding of upbringing and education and its role and importance in modern society. Aware of the need to use archival sources in scientific research, developed digitized copies of the document, related to school and social events of Serbia at the end of the 19th century, are presented in the Pedagogical Museum in Belgrade. In the Jovan Miodragović Fund, several official and personal correspondence are preserved, including teacher letters, which have a permanent social and scientific value for numerous pedagogical and other research.

Analyzing the preserved letters of Julka Mladenović, we notice relations that ruled in Education at the end of the 19th and early 20th centuries. Although, developed primary education in smaller towns was still influenced by small political events, which affected the teacher's staff with good annual grades unfairly retired. Corruption that ruled in schooling negatively influenced on the teaching process and the success of the student, and among other things, on the prosperity of Serbia.

In addition, subjectively colored, criticism of school occasions, Julka expresses its dissatisfaction according to the status of an independent woman in society. Since it was not married to its struggle for basic living positions was imbued with a feeling of less value, loneliness and subjection to the rules of patriarchal society. At that time, the independence of the woman in Serbia was not realistically accepted, so her life and business decisions were encountered by mockery and suspicion. That's why Julka found a support in his sister's family, which was socially accepted, but which, although important for the intellectual elite of Serbia, had not enough material resources for life. One village teacher, as it was Julka, has finally helped the survival of the Belgrade family, which, respecting all social norms of that time, it was still modestly living. The church, as well as neighbors and their ambivalent behavior, had a significant role in Julka's life. For her, religious holidays were a time provision, and, at the moment she had no accommodation, she found security in the priest's house.

The chronicle of one time, the events of ordinary and less ordinary people recorded by one of the teachers who was responsible for the formation of numerous generations of small-town students, as well as for a better life of her family.

Стручни рад.

ИЗВОР ФИНАНСИРАЊА ЗА ПРОСЕЦАЊЕ СТЕНА У ГОРЊАЧКОЈ И РИБАРСКОЈ КЛИСУРИ И ИЗГРАДЊУ ЖЕЛЕЗНИЦЕ У ПОЖАРЕВАЧКОМ ОКРУГУ (1898–1907)

Апстракт: Фонд Министарства финансија (1839–1918) је један од највећих фондова у Државном архиву Србије и представља најбогатију ризницу за истраживање и разумевање финансија тога периода.

Рад је настао у току сређивања и обраде архивске грађе Министарства финансија, Буџетског одсека. У раду је представљена финансијска анализа изградње пута Дубравица–Пожаревац–Мало Црниће–Петровац–Горњачка клисура–Крепољин–Жагубица.

Циљ изградње овог правца је да се Дунав као светски пут повеже са Хомољем, најсиромашнијим и најудаљенијим делом у Пожаревачком округу. Идеја је била да се и Хомољском срезу омогући успостављање трговинских и економских веза са светом.

У раду су дати одговори на питања из којих извора прихода је одобрено прикупљање приреза, као основног средства финансирања изградње, као и расветљавање околности које су довеле начин финансирања.

Кључне речи: Пожаревачки округ, прирези, непосредни порез, изградња, финансирање, путеви, железница, зајам, Министарство финансија, Државни савет.

Увод

Иницијатива грађана Пожаревца за изградњу железнице датира од 1871. године, када су тражили концесију за грађење железнице од Пожаревца до Дубравице. Основано је акционарско друштво под именом *Прво српско железничко друштво* које је добило повластицу за изградњу гвозденог пута од Пожаревца до Дубравице. Ову повластицу им је дало Намесништво, по којој Пожаревљани нису саградили железницу, јер су увидели да ће изградња коштати више него што су рачунали.

У време царинског рата са Аустро–Угарском 1905. године, Србија је имала огроман притисак на економску слободу и развој трговине, па је морала да тражи нове путеве за извоз. Исте године се доноси Закон о концесији за грађење и експлоатацију железница, којим је Влада Србије давањем концесије самоуправним окрузима желела да убрза изградњу железнице у Србији, па је тако изграђена и пожаревачка железница. Пожаревљани су желели да уз грађење концесионих железница изграде и канал Дунав–Пожаревац, како би Пожаревац био завршна железничка тачка светског воденог пута, да не би био само пролазна станица. Међутим, министар грађевина није пристао на овај предлог.

Финансирање грађења железнице осигурано је тако што је влада донела закон, којим је Управа фондова овлашћена да може давати зајам за грађење железнице, и оснивањем Фонда за грађење железница. Влада је тежила

¹ Ауторка је виши архивски помоћник I врсте у Државном архиву Србије; ради на сређивању и обради архивске грађе старог периода, на фонду Министарства финансија, одељење Пореска управа. Тренутно ради на сређивању и обради архивске грађе Буџетског одсека, буџета локалних самоуправа. Радила на истраживању грађе о Хиландару за изложбу *Србија и Хиландар у документима српских архива у сусрет 800 година*, у којој је била и сарадник на припреми изложбе. Обављала послове на изради: улазног инвентара Државног архива Србије за период 1970–1995. године; топографског показивача Деноа I Државног архива Србије; текста за веб презентацију Државног архива Србије, рубрика фондови и збирке Министарства финансија. Објавила Информативна средства, пописе предмета и сумарне инвентаре за грађу коју је средила и обрадила на фонду Министарства финансија, одељења Пореске управе за годишта 1892, 1894, 1897, 1901; Земљомерску школу (1894–1907); Катастарски одсек (1894–1907); Буџетски одсек (1898–1907); објавила је више радова из архивске грађе; e-mail: nadaljusic@hotmail.rs

да се што пре отпочне са изградњом Јадранске пруге, чији је почетак био на Дунаву. Донела је одлуку да се отпочне грађење железнице у деловима, тако да је прва на реду била деоница Неготин–Зајечар.

Изградња првих пруга у источној Србији била је од великог значаја како за привредни тако и за економски развој овог дела Србије, нарочито што су други видови саобраћаја у том периоду били у лошем стању. Из тих разлога нов железнички саобраћај је био неопходан.²

Просецање стена у Горњачкој и Рибарској клисури

Питање о просецању–пробијању стена у Горњачкој и Рибарској клисури и обављање осталих вештачких радова на путу Пожаревац–Жагубица, ради повезивања са окружним путем Зајечар–Брестовичка бања, протеже се безуспешно од 1870. године, јер су за овакве велике радове стално недостајала финансијска средства.

Након година чекања, окружна скупштина Пожаревачког округа је на седници од 18. септембра 1896. године донела одлуку да се ови послови изврше о трошку народа Пожаревачког округа, и то прикупљањем редовног окружног приреза 5% од годишњег непосредног пореза док се не прикупи потребна сума у року од 10 година, када би се и отпочели радови. Главни разлог којим се окружна скупштина руководила и одобрила прикупљање приреза за наведене радове јесте, што су трговачки и стратегијски интереси захтевали, да се градњом овог пута, истовремено изврше и остали вештачки радови.

Према извештају начелства цео округ је плаћао годишњи непосредни порез 1.243.886,26 динара. Према томе, са 5% приреза на ову суму непосредног пореза, годишње ће се прикупити 62.194,30 динара за обављање поменутих послова. С обзиром да се сваке године повећава број пореских лица, онда ће и сума приреза бити већа и омогућиће да се за 10 година покупи сума од 800.000 динара, колико је приближно проценио и Иван Козлић, виши инжењер у Министарству грађевина, који је извесно време провео на терену, ради обележавања трасе овог пута.

О одлуци окружне скупштине обавештен је министра грађевина, који је априла 1898. године молио министра финансија да издејствује код Државног савета решење за прикупљање приреза.

Министар финансија је исте године указао министру грађевина да не може да интервенише код Државног савета зато што по члану § 9 Закона о сувоземним јавним друмовима, од 15. априла 1864. године (Зборник 17, стр. 125) послове које народ може да обавља јесу прости послови, који не захтевају посебне вештине и присутност стручних лица. Горе наведени радови захтевају све оно што закон не дозвољава, а истовремено Државни савет до сада никада није дозволио да се вештачки радови обављају о трошку народа појединих округа, јер је то обавеза државе.

Узимајући у обзир наведене разлоге, министар грађевина је свој претходни предлог, да би добио одобрење за прикупљање приреза накнадно поткрепио чињеницама:

1. Изградња пута је веома значајна за трговинско–економске потребе и за војску, јер повезује тимочку долину са североисточним Подунављем, као и са центром државе.

2. Народ овог округа је добровољно пристао да вештачке радове изврше предузимачи и да буду исплаћени прирезом.

3. Већ дуже време се на главним путевима примењује савремена техника у изградњи путева, која по правилима савремене технике градње доприноси да саобраћај буде сигуран и безбедан. Обављени су мањи вештачки радови преко предузимача, добровољним пристанком народа, који је схватио да је много корисније да кулук замене новцем, тим пре што је и закон о друмовима дозвољавао ову замену. Осим тога, према вештачким радовима, који треба да се изврше на овом путу, део трошкова би требало да поднесе и држава, али према количини радова које држава има у овој години, није у могућности да финансијски поднесе свој део трошкова.

Нови предлог, министар финансија је проследио Државном савету, с молбом да одобри прикупљање приреза до коначне наплате у суми од 800.000 динара и новац употреби за просецање стена у Горњачкој и Рибарској клисури и осталих вештачких радова на путу Пожаревац–Жагубица, ради повезивања са окружним путем Зајечар–Брестовачка бања.

На изложени предлог Државни савет је имао примедбу. Наиме, пошто је просецање стена у клисурама и извршење осталих вештачких радова на путу Пожаревац–Жагубица условљено са повезивањем окружног пута Зајечар–Брестовичка бања, дакле грађење пута и од Жагубице до Зајечара, без кога просецање стена и извршење

² Петар Миленковић, *Историја грађења железница и железничка политика код нас (1850–1935)*, Београд, 1936, стр. 29, 98, 108, 109.

вештачких радова у Пожаревачком округу не би остварили свој циљ, зато је неопходно да се у исто време реши и грађење пута Жагубица–Зајечар. Треба да се утврди колико ће коштати грађење овог дела пута и о чијем трошку. Да ли ће се целокупна изградња тог пута извршити о трошку Тимочког округа или ће део трошкова сносити и народ Пожаревачког округа. Савет је вољан да одобри прикупљање приреза, само ако се претходно реши питање финансирања овог дела пута који се повезује са тимочком долином.

Незадовољан условним усвајањем предлога, министар грађевина је имао потребу да објасни ситуацију о окружном путу Пожаревац–Жагубица–Брестовачка бања–Зајечар и о просецању овог пута у клисури реке Млаве између манастира Горњака и Крепољина, и Крепољина–Рибара. Истиче да је на делу пута од Пожаревца, Горњачке клисуре и Крепољина до Жагубице одувек постојао прометни саобраћај. Кроз горњачку кршевиту клисуру одавно је пробијен и саграђен вештачки пут. Међутим, од манастира Горњака до Жагубице пут се одваја од клисуре, прелази висока брда и спушта се у Жагубицу. На овом делу пута налазе се дугачки непроходни и стрми успони, тако да се тежа теретна кола нису могла кретати. Зато је постојала велика воља народа овога краја да се уклони постојећа кршевита траса Горњак–Крепољин и Крепољин–Рибаре. Ово се могло остварити само захваљујући доброј вољи народа Пожаревачког округа, који се увек добровољно одазивао решавању оваквих проблема. Предложеним прирезом за изградњу овог дела пута прво су се морали исплатити вештачки радови у двома клисурама, како би се постигла добра и уредна веза Пожаревца, не само са Жагубицом, него и са целим Хомољем.

Питање изградње пута Жагубица–Брестовачка бања–Зајечар представљао је приоритет првога реда, али посматрајући интересе пожаревачког округа, који је финансирао ове радове, онда се с њихове тачке гледишта сматрало као питање изградње пута другог реда. Проблеми који би се могли дешавати у изградњи овог дела пута, решавали би се посебно и постепено из редовних буџетских издатака оба округа. Тако да, према наведеним чињеницама, министар грађевина је сматрао да нема разлога да се условљава одобрење 5% окружног приреза у овом округу, јер законом о друмовима окружне путеве граде и финансирају окрузи.

Након исцрпног образложења министра грађевина, фебруара 1899. године министар финансија добија одговор од Држаног савета да неће одобрити окружни прирез 5%, док се не поднесе нов предлог у коме се неће помињати веза овог дела пута са Брестовачком бањом и Зајечаром, односно повезивање са тимочком долином. По препоруци Државног савета, министар грађевина септембра месеца подноси нови предлог за одобрење прикупљања окружног приреза. У новембру Државни савет доноси указ, а у децембру министар финансија решење да се од народа Пожаревачког округа прикупља сваке године окружни прирез 5% по сразмери плаћања непосредног пореза, у року од 10 година, почев од 1900, и прикупљени новац употреби на просецање пута Пожаревац–Жагубица у клисури реке Млаве између манастира Горњака и Крепољина и Крепољина и Рибара.³

Изградња железнице у Пожаревачком округу

Када се ради о подизању прве пруге, до напретка у реализацији овог значајног локалног пројекта за овај део Пожаревачког округа, дошло је фебруара 1906. године када је донет Закон о концесији за грађење и експлоатацију железнице у пожаревачком округу. Влада Србије је дала концесију Пожаревачком округу јер није имала довољно финансијских средстава да гради све предвиђене железнице одједном. Овим законом округ је добио искључиво право за изградњу и експлоатацију железница на релацији:

1. Жагубица–Петровац–Мало Црниће–Пожаревац–Дубравица,
2. Мало Црниће–Мишљеновац,
3. Пожаревац–Свилајнац.

Законом је прописано да прво треба да се изгради део Пожаревац–Дубровица, затим део Пожаревац–Мало Црниће–Петровац, па део Петровац–Жагубица. Дозволио је да се оне могу подизати у етапама.

Рокови за изградњу пруге били су веома кратки, тако да је окружни Одбор пожаревачког округа одмах приступио планирању реализације овог пројекта.

Окружни Одбор је већ у марту месецу на ванредној скупштини расправљао о овом пројекту, предложивши окружној скупштини, у договору са окружним инжењерима, да се истовремено приступи изградњи

³ Ас. МФ, Буџ. Пр. Ф 3, р 39, 1899.

пруге Дубравица–Пожаревац–Мало Црниће–Петровац–Горњачка клисура до манастира Горњака. Када је у питању правац кретања пруге, окружни Одбор је у планирању мало одступио од онога што је закон прописао, тако што је пругу Петровац–Горњачка клисура продужио до манастира Горњака. Поред овога, изменио је правац пруге Пожаревац–Дубравица утолико да пролази поред Батовца, Брежана и Живица, села у Пожаревачком срезу. У дужини ова два промењена правца нема велике разлике, а за железнице и округ има велику важност, јер железницу приближава богатим селима преко Мораве у Подунавском срезу.

Одбор је увидео да ову пругу треба посматрати као целину правца Дубравица–Батовац–Брежане–Живице–Пожаревац–Мало Црниће преко Битеклије, од Малог Црнића преко реке Млаве и десном обалом реке преко Батуше, Калишта, Рашанца, Дубочке, Трновца и Каменова у Петровцу, од Петровца преко Лесковца, Малог Лаола у Горњачку клисуру до манастира Горњака. Циљ изградње овог правца, који иде у дубину округа према Хомољском срезу, као најудаљенијем и најсиромашнијем у Пожаревачком округу, јесте да Дунав, као светски пут, повеже са Хомољем. Идеја је била да се повеже што већи број села и омогући Хомољском срезу успостављање трговинских и економских веза са светом.

Одбор је предложио да се за трасирање, израду плана и предрачуна, и уопште на све припремне радове на овој прузи, набавка справа, алата, одобри издатак од 30.000 динара привремено из уштеда и неутрошених средстава из буџета за 1906. годину, као и из окружне готовине која се налазила на штедњу код Управе фондова, која је намењена за просецање Горњачке клисуре. Привремено узети новац касније би се вратио из окружног фонда за изградњу железнице, када се одобри од стране надлежне власти. Оно што преостане од ове суме новца, употребио би се за припремне радове осталих пруга, које би обављали окружни инжењери Пожаревачког округа, под контролом министра грађевина, ако министар одобри.

Окружни Одбор је сматрао да је неопходно пре приступања главном проблему–финансијама, да се одреди што тачнији правац кретања пруга, израде планови и предрачуни како би се знало колико је новаца потребно за изградњу железнице, из којих извора прихода ће бити финансирани.

Финансирање за изградњу железнице

У погледу издатака за почетне радове и на само подизање окружне железнице, Одбор је сматрао да Пожаревачки округ има право да тражи, да му се од стране државе стави на располагање целокупни железнички прирез од 7%, који је пожаревачки округ као и остали окрузи, давали држави на изградњу нових железница. Када је по закону о грађењу и експлоатацији нових железница од 6. децембра 1898. године предвиђена и пруга Дубравица–Пожаревац–Петровац–Жагубица–Зајечар, држава је била дужна да је изгради. Али, пошто је округ преузео ту обавезу, онда је исправно да се сума коју је овај округ издвајао, врати и употреби на изградњу железнице у округу.

Ова одлука, која је разматрана и донета на ванредној окружној скупштини Одбор је послао министру финансија у априлу месецу 1906. године, с молбом да се одобре наведене тачке, које се односе на издатке за трасирање, израду плана и предрачуна, набавку справа и алата у суми од 30.000 динара, и на железнички прирез од 7% по Закону за грађење и експлоатацију нових железница. Захтев окружног Одбора министар је истог месеца проследио министру грађевина и обавестио га о приложеној скупштинској одлуци, нарочито о томе, да ли би требало одобрити суму од 30.000 динара из уштеда, неутрошених сума из окружног буџета за ову годину и окружне готовине, која се налазила на штедњи код Управе фондова за просецање Горњачке клисуре.

На овај захтев министар грађевина није одговорио. Али из докумената истог окружног Одбора (акта Министарства грађевина од 21. јуна, 1906. године, Бр. 3307), која су се налазила при Пореској управи, Управа је увидела да министар грађевина није одобрио овај издатак, поред осталог и због тога што окружни Одбор није навео никакав извор прихода из којих би се утрошена сума у току извесног периода вратила фонду.

Пошто није било званичног одговора по овим двама тачкама, окружна скупштина Пожаревачког округа је у свом редовном заседању 22. септембра 1906. године донела одлуку да се за грађење железница задужи код Управе фондова са 2.500.000 динара, на основи ванредног окружног приреза 15% од државног непосредног пореза. Одлуку су предочили министру грађевина, који је 16. октобра обавестио министре финансија о овој одлуци, као и да је мишљења, да треба одобрити претходну одлуку,

која се односила на издатак за трасирање и израду плана и предрачуна у суми од 30.000 динара, јер је обезбеђен извор прихода за враћање фонду.

Министар финансија је у октобру поднео Државном савету предлог задужења округа пожаревачког, с напоменом да је ово задужење кредита у интересу државе, јер се њиме помаже држава у изградњи железница. Новембра 1906. године донет је указ о задужењу Пожаревачког округа код Управе фондова са сумом од 2.500.000 динара, са отплатом зајма и интереса из ванредног окружног приреза 15 % од државног непосредног пореза, почев од 1907. године, до коначне исплате зајма.⁴

Наредне године, 25. марта 1907, окружна скупштина је на ванредном заседању донела одлуку да се окружног приреза 5%, који се прикупља од 1900. године за просецање пута кроз Горњачку клисуру, споји са 15% ванредним прирезом намењеним за изградњу железнице у округу, и да се на основи ова два приреза у укупном износу од 20% округ задужи код Управе фондова.

Одлука окружне скупштине о спајању приреза је код Начелства изазвала сумњу да ће се тренутни капитал, који је прикупљен за просецање пута Горњачке клисуре, и који се налази код Управе фондова у суми од 216.000 динара потрошити за неке друге потребе. Јер, питање изградње железнице могло би да се одложи из било којих разлога. Један од тих разлога могао је да буде да Управа фондова неће моћи да финансира изградњу железнице у овом округу, тако да би и изградња пута била одложена на неко време.

Да би се евентуалне неприлике избегле, Начелство је замолило министра грађевина да предложи министру финансија да приликом решавања ове одлуке окружне скупштине, окружној скупштини нареди да сачува (не троши) прикупљену готовину, од које је један део већ утрошен за радове, док окружни Одбор не добије зајам за изградњу железнице. Представљајући предлог Начелства, са којим се и он сложио, моли министра финансија да се лично ангажује, да се с тешком муком прикупљена готовина у суми од 216.000 динара сачува и употреби зашта је и намењена.

Поводом представке, министар финансија је известио министра грађевине и окружни Одбор да не може да одобри одлуку окружне скупштине о спајању 5% редовног окружног приреза са 15% ванредног приреза и на

⁴ Ас. МФ, Буц, Пр, Ф 1, р 72, 1906.

основи укупног приреза од 20% да се задужи код Управе фондова. Указује на примену закона да новчана средства која се прикупљају наменски, дуго година, као у овом случају, користе се само за намењене потребе. Исто тако и новчана средства која су добијена од зајма, као што је случај са железницом, могу се трошити само зашта је задужење одобрено. Према томе, прикупљена готовина за просецање горњачке клисуре у суми од 216.000 динара не може да се употреби за друге потребе односно грађење железница.⁵

С обзиром да су извесна новчана средства дата привремено из фонда за изградњу пута преко Горњачке клисуре за трасирање, израду плана и предрачуна изградње железнице, министар финансија је предложио начелству да, ако су округу потребна додатна новчана средства за изградњу пута за просецање стена у Горњачкој и Рибарској клисури и осталих вештачких радова на путу Пожаревац–Жагубица, онда окружна скупштина треба да донесе засебну одлуку, да јој се на подлози приреза 5% одобри додатно задужење зајма у реализацији изградње пута.⁶

Закључак

Након обезбеђених финансијских средстава за изградњу пута у Горњачкој и Рибарској клисури и железнице у округу, приступило се априла 1907. године трасирању, обележавању и изради пројеката. Округ је ангажовао Кирила Савића, професора Техничког факултета, да обавља повремену контролу и решава теже проблеме на трасирању, као што је полагање трасе у Горњачкој клисури. Изградња првог дела пруге Пожаревац–Дубравица започета је марта 1908. године, а изградња дугог дела пруге Пожаревац–Петровац–Горњачка клисура септембра исте године. Изградњом целе пруге руководио је Јован Обрадовић, инжењер. Пруга Пожаревац–Дубравица, дужине 16,2 километра пуштена је у саобраћај августа 1910. године, а део пруге Петровац–Пожаревац, дужине 48 километара јуна 1912. године.⁷

⁵ Закона о окружним, средским и општинским буџетима члан 10. и 15, као и члан 136. Закона о уређењу округа и срезова.

⁶ МФ, Буц, Пр, Ф 2, р 125, 1907.

⁷ Петар Миленковић, *Историја грађења железница и железничка поштина код нас (1850–1935)*, Београд, 1936, стр. 125, 126.

Резиме

Изградња било којег окружног грађевинског објекта није могла отпочети без претходно утврђеног сигурног извора прихода, којим ће бити исплаћена. У раду су приказани извори прихода за изградњу два велика подухвата.

Први је онај који се односи на изградњу пута, односно на просецање пута Пожаревац–Жагубица у клисури реке Млаве између манастира Горњака и Крепољина, као и Крепољина и Рибара. Новчана средства за ове послове обезбеђена су из редовних окружних приреза 5% од годишњег непосредног пореза, прикупљањем од народа Пожаревачког округа. Главни разлог којим се окружна скупштина руководила и одобрила прикупљање приреза за наведене радове јесте што су трговачки и стратегијски интереси захтевали да се градњом овог пута истовремено изврше и остали вештачки радови. Иако Законом о сувоземним јавним друмовима (1864) није дозвољено да ове радове обављају окрузи о трошку народа, народ пожаревачког округа је донео одлуку да финансира изградњу пута, јер је схватио да се савладавањем тешког терена, високих и кршевитих брда обезбеђује бржи приступ удаљеним и забаченим местима овога краја, бољу повезаност Пожареваца, не само са Жагубицом, него са целим Хомољем.

Други извор прихода се односи на финансирање изградње железнице у Пожаревачком округу 1906. године, када је донет Закон о концесији за грађење и експлоатацију железнице у пожаревачком округу на релацији Жагубица–Петровац–Мало Црниће–Пожаревац–Дубравица. Влада Србије је дала концесију Пожаревачком округу јер није имала довољно финансијских средстава да гради све предвиђене железнице одједном.

За изградњу железнице Округ је узео зајам код Управе фондова у суми од 2.500.000 динара, са отплатом из ванредног окружног приреза 15% од државног непосредног пореза. Циљ изградње овог правца, који иде у дубину округа према Хомољском срезу, као најудаљенијем и најсиромашнијем у Пожаревачком округу, јесте да Дунав, као светски пут, повеже са Хомољем. Идеја је била да се повеже што већи број села и омогући Хомољском срезу успостављање трговинских и економских веза са светом.

Изградња оба пројекта је успешно реализована уз финансијска средства која су им наменски додељена.

Извори и литература

Извори:

- Необјављена архивска грађа Министарства финансија, Одељења Пореске управе, Буџетског одека:
- Државни архив Србије (ДАС), МФ Буџ, Пр, бр, Ф 3, р 39/1899.
  - МФ, Буџ, Пр, Ф 1, р 72/1906.
  - МФ, Буџ, Пр, Ф 2, р 125/1907.
  - Закон о окружним, среским и општинским буџетима (1901).
  - Закон о уређењу округа и срезова (1905).
  - Закон о концесији за грађење и експлоатацију железница (1905).

Литература:

1. Петар Миленковић, *Историја грађења железница и железничка политика код нас (1850–1935)*, Београд, 1936.

Source of funding for rock cutting in Gornjačka and Ribarska gorges and railway construction in Požarevac district (1898–1907)

Summary: The fund of the Ministry of Finance (1839–1918) is one of the largest funds in the State Archives of Serbia and represents the richest treasury for research and understanding of the finances of that period. The work was created during the arrangement and processing of the archive material of the Ministry of Finance, Budget Department. The paper presents a financial analysis of the construction of the road Dubravica–Požarevac–Malo Crniće–Petrovac–Gornjačka klisura–Krepoljin–Žagubica. The goal of building this route is to connect the Danube as a world road with Homolje, the poorest and most remote part of the Požarevac district. The idea was to enable the establishment of trade and economic ties with the world for the Homoljska region. The paper provides answers to the questions from which sources of income the collection of surtax was approved, as the basic means of financing the construction, as well as clarification of the circumstances that led to the method of financing.

Keywords: Požarevac district, surtax, direct tax, construction, financing, roads, railway, loan, Ministry of Finance, State Council.

Стручни рад.

„ПОДРУЖНИЦА УДРУЖЕЊА НОСИЛАЦА АЛБАНСКЕ СПОМЕНИЦЕ 1915–1916. У ВРАЊУ“

Апстракт: Удружење носилаца Албанске споменице 1915–1916. основано је 1938. године у Београду, од стране капетана у пензији, господина Михаила Л. Спасића. Окупљало је све носиоце Албанске споменице, тј. све људе који су на војној дужности у српској војсци прешли Албанију 1915–1916, без обзира на пол и године старости. Удружење је имало своје подружнице у појединим градовима. Подружница у Нишу основана је на првој редовној Скупштини одржаној 5. јуна 1938. године, први председник Управног одбора нишке подружнице био је господин Коста Трајковић. Прво окупљање Подружнице Удружења носилаца Албанске споменице 1915–1916. у Врању било је 02. јула 1967. године, у просторијама Хотела „Европа“ у Врању. Састанак о раду Оснивачке скупштине Подружнице у Врању одржан је 06. августа 1967. године у сали Скупштине општине Врање. Скупштина је изабрала председника Подружнице Василија Илића, а за секретара и благајника Светислава Јовановића. Рад подружнице у Врању трајао је до 1978. године, до изумирања чланства.

Кључне речи: Албанска споменица, чланови, удружење, подружница, патриотизам, правила.

Увод

Удружење носилаца Албанске споменице 1915–1916. у Београду основано је 1938. године од стране Михаила Л. Спасића, артиљеријског капетана у пензији, Милутина Ђ. Ђатића и Милорада Митића. Прво представљање господина Спасића на збору удружења било је 26. новембра 1938. године у Београду.² Обратио се речима: „ Ми, носиоци Албанске споменице, примили смо крст Албанске

голготе и носимо га поносно и болно, клецамо под њиме, али не упустисмо, и тако под страховитим непогодама стигосмо крају. Све што смо собом из Отаџбине понети могли било је Љубав и Бол за изгубљеном Отаџбином. Сада ми који смо још у животу треба да се сетимо свега тога и да се удружимо, на тај начин да овековечимо нашу Голготу да се не заборави, ван сваког партијског утицаја. Драги другови ја сам са овим отворио данашњи збор другова Ратника Носилаца велике Албанске споменице“.³ Правила Удружења одобрена су решењем Министарства унутрашњих послова (одељења за државну заштиту) 19. фебруара 1938. године. Иста правила су послата даље по градовима ради формирања подбора Удружења. Сви који су прешли Албанију одликовани су медаљом части или Споменицом за верност отаџбини 1915. у народу позната као Албанска споменица, једностепено државно војно и цивилно одликовање које су стекли сви припадници српске војске који су се повлачили преко Албаније у зиму 1915/1916. године. Установљена је 5. априла 1920. године указом престолонаследника принца-регента Александра I Карађорђевића. Медаља је ношена о светлзеленој траци са црним пругама уз ивицу.

Удружење носилаца Албанске споменице у Нишу основано је 05. јуна 1938. године на својој првој редовној скупштини.⁴ Представљање на скупу започео је председник Коста Трајковић у 9 часова пре подне. Записничар је био Божидар Марјановић, а оверивачи записника Влајко Станковић и Велизар Ђорђевић. Бирани су чланови Управног и Надзорног одбора и Суда части. Чланови

³ Исто.

⁴ Историјски архив Ниш, Фонд Удружење носилаца Албанске споменице 1915-1916. у Београду – Подружница у Нишу; Лексикон града Ниша, Београд 2011, стр.530; Водич Историјског архива Ниш, приређивачи Љиљана Ђуровић и Невенка Вучковић, Историјски архив Ниш, 2013, 266.

¹ Ауторка је виши архивиста у Историјском архиву „31.јануар“ у Врању, ради у Служби сређивања и обраде и културно-просветне делатности; e-mail: branislava.arhiv@gmail.com

² Ивана Јовановић, *Удружење носилаца Албанске споменице*, Пешчаник 4, 2006, 241.

Управног одбора били су: Коста Трајковић, Мирослав Јечинац, Радојица Марковић, Андра Антанасковић, Божидар Марјановић, Душан Милојевић, Александар Илић, Христивоје Ковачевић, Влајко Станковић, Лазар Радосављевић, Драгутин Банковић, Милутин Дамјановић, Димитрије Станковић и Душан Милићевић. Чланови Надзорног одбора били су: Душан Мишковић, Милан Стевановић, Душан Коцић, Ђорђе Радујковић и Велизар Ђорђевић. Чланови Суда части били су: Драгутин Ђаковић, Јеврем Ђорђевић, Миодраг Апостоловић, Василије Стаменковић и Војин Максимовић.⁵ Извештај о одржаној редовној Скупштини и избору сталне управе послат је 10. јуна 1938. године главној управи Удружења у Београду.

Оснивање Подружнице

Подружница Удружења носилаца Албанске споменице 1915–1916. у Врању основана је 1967. године. Постоји податак да је пододбор у Врању постојао 1938. године. Досије господина Аритона Ј. Анђелковића из Собине садржи оверену копију чланске легитимације у којој је наведено да је био члан Удружења пододбора у Врању 01. јуна 1938. године. Први председник врањске подружнице био је господин др Борислав Петровић, а секретар Светислав Јовановић.⁶

У послератном периоду прва седница Подружнице Удружења носилаца Албанске споменице, одржана је 02. јула 1967. године, у просторијама Хотела „Европа“ у Врању. Седница је почела у 9 часова, а завршила се у 11 часова.⁷ Присуствовало је 35 носилаца Албанске споменице, и то: Василије Илић, Александар Стаменковић, Јован Михајловић, Светислав Јовановић, Антоније Антић, Драгутин Негројевић, Никола Васиљевић, Радомир Димитријевић, Душан Илић, Никола Стојановић, Војислав Лешњиковић, Јефтимије Стојановић, Спира Антић, Мирко Цветковић, Александар Митић, Величко Ристић, Душан Итић, Милан Костић, Миладин Пешић и Младен Косић, сви из Врања; Мирко Стевановић, Павле Трајковић – Тројановић, Драгутин Тасић, Тафил Абдић и Јосиф

Стојановић, сви из Врањске Бање; Сава Величковић из Кумарева, Мирко Стаменковић, Божидар Стаменковић, Благоје Петровић, Сава Ђорђевић и Урош Стошић, сви из Топлаца; Јован Митић из Бујковца, Светозар Ј. Митић и Милош С. Митић из Ђуковца.⁸

Пре почетка састанка обратио се господин Василије Илић који је са присутнима одао пошту погинулим и умрлим друговима једноминутним ћутањем. Повод њиховог окупљања била су правила послата Удружењу пензионера у Врању од стране Удружење носилаца Албанске споменице у Београду, заведена под бројем 119/67. Председавајући Илић предложио је Дневни ред: Оснивање Подружнице Удружења носилаца Албанске споменице; Бирање привременог председника и секретара; Разно. Изабран је председник Подружнице, господин Василије Илић, који је предложио да записник води Светислав Јовановић, што је и прихваћено од стране присутних.⁹

Прва Оснивачка скупштина Подружнице Удружења носилаца Албанске споменице за подручје Општине Врање, одржана је 06. августа 1967. године у сали Скупштине општине Врање; присуствовало је 72 члана.¹⁰ Скупштину је у 9 часова отворио господин Василије Илић, председник организационе групе носилаца Албанске споменице, и за конституисање Скупштине предложио је Дневни ред: Избор радног председништва, записничара и два оверивача записника.

За радно председништво прихваћени су предлози присутних и изабрани су: Милан Јовановић, протојереј врањске цркве из Врања, Велислав Дамњановић, пензионер из Врања, Мирко Стевановић, пензионер из Врањске Бање, Стојан Јовановић, пензионер из села Ратаје и Милан Костић, пензионер из Врања. Записничар је био Светислав Јовановић, оверивачи записника били су Војислав Лешњиковић и Антоније Антић, обојица из Врања. Овлашћени Василије Илић за конституисање Подружнице имао је Дневни ред: Избор председника, секретара и благајника; Избор кандидационе комисије: Александар Стаменковић, Јован Михајловић, Мирко Цветковић и Војислав Лешњиковић, сви пензионери из Врања.¹¹ Скупштина је за председни-

⁵ Историјски архив Ниш, Фонд Удружење носилаца Албанске споменице 1915-16. - Подружница у Нишу.

⁶ Историјски архив Врање, Фонд Подружница Удружења носилаца Албанске споменице 1915-1916. - Врање, (у даљем тексту: ИАВр, Подружница Вр), Оверени препис чланске легитимације од 01. јуна 1938. год., кутија бр.4 (у даљем тексту кут.), досије бр. 21 Аритон Ј. Анђелковић, ИАВр-257-IV-4-21/1968.

⁷ ИАВр, Подружница Вр, Записник са састанка, ИАВр-257-I-1-1/1967.

⁸ Исто.

⁹ Исто.

¹⁰ ИАВр, Подружница Вр, Записник са састанка Оснивачке скупштине Подружнице Удружења носилаца Албанске споменице за подручје Општине Врање, ИАВр-257-I-1-2/1967.

¹¹ ИАВр, Подружница Вр, ИАВр-257-I-1-2/1967

ка Подружнице изабрала Василија Илића, пензионера из Врања, за секретара и благајника Светислава Јовановића. Новоизабрани председник Подружнице Василије Илић, преузео је даље вођење Скупштине и поздравио присутне међу којима је био Светислав Стојковић, председник Скупштине општине Врање, Јордан Петковић, председник Савеза бораца Врање и други. Одабраним речима обратио се присутнима и образложио потребу за оснивањем Удружења носилаца Албанске споменице у Београду и њених пододбора или подружница где за то постоје могућности.¹² Дирљивим речима описао је херојство наших бораца, повлачење кроз Албанију, као и тешке борбе за ослобођење домовине. На крају је цитирао потресне стихове Владе Станимировића: „На хумкама у туђини неће српско цвеће нићи, поручите нашој деци, нећемо им никад стићи.“¹³ Секретар Јовановић објаснио је и прочитао списе које су организационом одбору стигли из Београда. Бирани су чланови Упрвног и Надзорног одбора.

Изабрани чланови Управног одбора: Павле Трајковић из Врањске Бање, Стојан Јовановић из села Ратаје, Милош Н. Митић из Големог Села, др Дргољуб Михајловић из Врања, Јефимија Стојановић из Врања, Војислав Лешњиковић из Врања, Милан С. Митић из села Давидовац, Александар Стаменковић и Мирко Цветковић, обојица из Врања. За чланове Надзорног одбора бирани су: Михајло Сотировић, Велисав Дамњановић и Антоније Антић, сви из Врања.¹⁴

Оснивачку Скупштину и конституисање Подружнице поздравио је председник Савеза бораца у Врању Јован Петковић, као и председник Скупштине општине Врање Светислав Стојковић, следећим речима: „Наша народна власт са највећим дужним поштовањем и признањем цени велике заслуге наших носилаца Албанске споменице. Њихова борба је део наше велике борбе за ослобођење и уједињење свих наших народа. Врањска подружница Удружења носилаца Албанске споменице имаће сву подршку органа народне власти у свом корисном и националном раду.“¹⁵

У дискусији која је настала, поједини носиоци Албанске споменице износили су догађаје и дирљивим речима описали како тешка борба и велика пожртвованост крајева храбро дело носилаца Албанске споменице. На крају,

¹² Исто.

¹³ ИАВр, Подружница Вр, ИАВр-257-І-1-2/1967.

¹⁴ ИАВр, Подружница Вр, ИАВр-257-І-1-2/1967.

¹⁵ Исто.

председник Подружнице Василије Илић, закључио је седницу, а председник СО Врање позвао је све присутне на освежење и закуску у башти Хотела „Врање“.

Одlike и карактеристике рада Подружнице

Дописом Секретаријату унутрашњих послова у Врању извршен је упис у Регистар удружења грађана оснивање Подружнице Удружења носилаца Албанске споменице. Обавештење је послато 18. јула 1967. године, под бројем 04, бр. 8386.¹⁶

Правила Удружења носилаца Албанске споменице одобрена су од стране Републичког секретаријата за унутрашње послове Србије (Одељење за управне и правне послове) 03. маја 1967. године.¹⁷ Иста правила послата су Подружници у Врању, господину Василију Илићу, ради организовања пододбора у Врању. Том приликом је Подружници послато Упутство за рад Подружнице Удружења носилаца Албанске споменице 1915–1916. од 14. септембра 1967. године.¹⁸

Упутство прописује да чланови Удружења могу бити сва она лица која су била на војној дужности и у том својству прешла Албанију 1915–1916. године, оно лице које је одликовано Албанском споменицом, за шта је требало имати доказ. Оним лицима, чије су дипломе о одликовању пропале у II светском рату или су на неки други начин уништене, служила је чланска легитимација Удружења у оригиналу, као и уверење надлежних власти или на крају изјава два сведока, којом се са одговорношћу тврдило да је дато лице учествовало у рату.¹⁹

Подружнице овог Удружења оснивале су се на територијама општина, и то на захтев најмање 10 лица која су одликована Албанском споменицом. У циљу лакшег обавештавања чланова, Подружница је била у седишту Општине. У свом раду поштовала је Правила и Упутства Удружења, и на тај начин утицала на остваривање циљева.²⁰

¹⁶ ИАВр, Подружница Вр, Пријава о оснивању Подружнице Удружења Секретаријату унутрашњих послова, 18. јула 1967. год., кут. бр.1, ИАВр-257-VII-1-1/1967.

¹⁷ Исто, Правила Удружења носилаца Албанске споменице 1915-1916., мај 1967, кут. бр.1, ИАВр-257-VII-1-2/1967.

¹⁸ Исто, Упутство за рад Подружница Удружења носилаца Албанске споменице 1915-1916., 14. септембар 1967. год., кут. бр. 1, ИАВр-257-VII-1-3/1967.

¹⁹ Исто.

²⁰ Исто.

Свака Подружница је организовала свој Оснивачки одбор, који је сазивао Оснивачку скупштину чланова Подружнице. На овој Скупштини бирали су се записничари, радно председштво, чланови су се упознавали са Правилима и Упутствима Удружења. Бирали су председника Подружнице, секретара, благајника, Управни и Надзорни одбор као и чланове Суда части.²¹ По закону о зборовима и удружењима, свако окупљање, збор или конференцију Подружница је била дужна да претходно пријави месној власти. Након извршене организације управе односно избора Управног и Надзорног одбора, подружнице су биле у обавези да поднесу тачан извештај Управи Удружења у Београду, о томе колико има уписаних чланова, по именима и презименима са датумом рођења, занимањем, као и називом јединице у којој је члан био на служби при прелазу Албаније и на Солунском фронту, списак лица Управног и Надзорног одбора, као и оверен препис записника са седнице.²²

Удружење је било правно лице и имало је свој штампил и округли печат са називом удружења.²³ Удружење није било политичко, већ чисто ратничко, тј. војничко и патриотско, његов рад је био доступан јавности која се обавештавала путем дневне штампе, огласа, билтена и других публикација.²⁴

Циљ Подружнице је био: да окупи и учлани све живе носиоце Албанске споменице; да се прикупи материјал за издавање албума и спомен књигу и других публикација из живота, рада, борби и патњи српске војске при преласку кроз Албанију и пробоја Солунског фронта; да се негује љубав према краљу, отаџбини, народу; да се у границама могућности помаже члановима; да се издејствује код државних органа признавање свих могућих повластица за носиоце Албанске споменице (да чланови имају иста права као и права која уживају борци из НОБ-а), а нарочито здравствена заштита и материјално обезбеђење. Подружница је радила на прикупљању чланства свих оних који су прешли Албанију 1915–1916. године при повлачењу, како ратника, тако и цивилних лица, свих оних

²¹ Исто.

²² Исто.

²³ Исто, Правила и Упутство Удружења носилаца Албанске споменице 1915-1916., 1967, кут. бр.1, ИАВр-257-VII-1-2/1967; ИАВр-257-VII-1-3/1967.

²⁴ ИАВр, Подружница Вр, Правила Удружења носилаца Албанске споменице 1915-1916 - Врање, мај 1967, кут. бр.1, ИАВр-257-VII-1-2/1967.

који су учествовали, без обзира на њихове године старости, пол или њихову улогу која је била у том рату.²⁵

Подружница се трудила да сачува сећање на Албанску голготу коју су доживели њени учесници, да подстиче подизање споменика погинулим жртвама који су дали своје животе за отаџбину. Деловање Подружнице огледа се у томе што су чланови развијали дружељубиве односе, другарство и солидарност између својих чланова и бораца из НОБ-а.²⁶ Како би секретаријат Подружнице имао увид у чланство, приликом пријаве сваки члан је попуњавао приступницу, а касније је могао да подигне легитимацију и значку, која се накнадно плаћала. Чланови Подружнице били су ратници и цивилна лица оба пола, који су прешли Албанију са војском при великом српском одступању кроз Албанију, у јесен и зиму 1915–1916. године, као и чланови фамилија погинулих и умрлих ратника који су прешли Албанију, и то жена – удова или најстарије дете тј. потомак.²⁷

Чланови су, иначе, могли бити редовни, помажући, почасни, добротвори. Редован члан је могао бити лице које је лично одликовано Албанском споменицом. Чланство је добровољно. Редовни чланови имали су право да на скупштинама бирају и да буду бирани, да подносе предлоге, жалбе Управи и Скупштини. Помажући члан је могао бити супруга – удова или најстарији потомак носиоца Албанске споменице. Почасни чланови су била лица која су посебним својим залагањем и заслугама бирања од стране Скупштине, на предлог Управе. Добротвори су лица која су једном уплатили одређену суму новца на име Подружнице. Чланови Подружнице међу собом су се ословљавали са „друже“. У случају смрти члана Подружнице, Управа као и чланови су у што већем броју присуствовали сахрани. Управа Подружнице је породици умрлог члана исплаћивала одрђену своту новца у знак материјалне помоћи породици умрлог.²⁸ Дан пробоја Солунског фронта, 15. септембар, славио се окупљањем чланова и поменом погинулих другова. Чланство у Подружници престаје смрћу, осудом за кривична дела, као и самим иступањем из чланства.²⁹

У временском периоду од 02. јула 1967. године, и даље, председник Подружнице Удружења носилаца Албанске

²⁵ Исто.

²⁶ ИАВр, Подружница Вр, кут. бр. 1.

²⁷ Исто.

²⁸ Исто.

²⁹ Исто.

споменице био је господин Василије Илић, све до 14. јуна 1968. године када је дао писмену оставку, која је прочитана на петој седници Управног и Надзорног одбора Подружнице. Овом приликом је изабран нови председник Подружнице др Драгољуб Михајловић.³⁰ Управљање др Михајловића Подружницом у Врању одржало се све до постојања исте 1978. године.

Прва седница Управног одбора Подружнице одржана је 29. августа 1967. године у просторијама Савеза бораца у Врању, на овој седници присутни су били и чланови Надзорног одбора.³¹

Прва седница Надзорног одбора била је 09. августа 1967. године у канцеларији Удружења Савеза бораца у Врању.³² Управа Подружнице обележила је 50 година од пробоја Солунског фронта 15. септембра 1968. године. Програм прославе био је полагање венаца и цвећа крај споменика палих бораца из свих ослободилачких ратова у Врању, реч носилаца Албанске споменице, као и пријем, закуска у башти Хотела „Врање“. Домаћин пријема био је председник СО Врање Светислав Стојковић.³³ Чланови Подружнице у Врању 1969. године добили су одобрење да могу искористити једну бесплатну карту за превоз у друмском и железничком саобраћају и бесплатно лечење.³⁴ Подружница у Врању бавила се издавањем публикација, као што је издавање билтена. Први билтен издат је 30. јула 1969. године, а укупно је издато 30 броја, док је последњи билтен објављен у децембру 1975. године. Сви билтени су укоричени заједно са Правилником Суда части Удружења који је издат 04. априла 1972. године.³⁵

30 ИАВр, Подружница Вр, Записник са пете седнице Управног и Надзорног одбора, јун 1968., кут.бр. 1, ИАВр-257-І-1-4/1967-74.

31 ИАВр, Подружница Вр, Записник са прве седнице Управног и Надзорног одбора, август 1967., кут.бр. 1, ИАВр-257-І-1-4/1967-74.

32 ИАВр, Подружница Вр, Записник са прве седнице Надзорног одбора, август 1967., кут.бр. 1, ИАВр-257-І-1-5/1967-74.

33 ИАВр, Подружница Вр, Позивница і фотографије са прославе 50 година пробоја Солунског фронта, 15. септембар 1968., кут.бр. 1, ИАВр-257-ХІ-1-23/1968, ИАВр-257-ХІ-1-1/1968.

34 ИАВр, Подружница Вр, Извештај о раду врањске Подружнице од 6. августа 1967. до 23. априла 1972. године кут.бр. 1, ИАВр-257-ІІ-1-1/1967-72; ИАВр-257-ІV-1-3/1969; исечак из новина, ИАВр-257-ХІ-1-1/1969.

35 ИАВр, Подружница Вр, Правилник Суда части Удружења носилаца Албанске споменице, април 1972, ИАВр-257-ХІ-2-1/1972; први билтен, јул 1969, ИАВр-257-ХІ-1-1/1969; тридесети билтен издат децембра 1975, ИАВр-257-ХІ-2-28/1975.

Прослава и обележавање годишњице пробоја Солунског фронта 15. септембра 1971. године обухватала је окупљање носилаца Албанске споменице и њихове госте борце на састанку у башти Дома ЈНА у Врању у 10 часова. Одатле се кретало до свих споменика палих бораца на полагање венаца и цвећа – у Буштрању, Ристовцу, Стропском, Доњем Нерадовцу, Тесовишту и у Врању. После завршног прославног дела одлазили су на заједничку закуску у башти Хотела „Врање“.³⁶

Овим поводом организован је одлазак на Крф и Солун. Путовање је организовала Подружница Удружења носилаца Албанске споменице 1915–1916. Полазак је био 24. октобра 1971. године у 6 часова, а повратак 02. новембра 1971. године око 21 час. Два члана Подружнице путовала су о трошку СО Врање, и то: секретар Светислав Јовановић и омладинац Стојан Младеновић.³⁷

Редовна годишња Скупштина ове Подружнице одржана је 23. априла 1972. године.³⁸ Урађен је извештај Секретаријата Подружнице Удружења носилаца Албанске споменице у Врању за време од 06. августа 1967. године до 23. априла 1972. године, као и извештај о стању благајне којом је руковао Светислав Јовановић, исти је достављен Удружењу носилаца Албанске споменице у Београду за њихову годишњу Скупштину.³⁹

Поводом 55 година пробоја Солунског фронта 15. септембра 1973. године, Подружница у Врању приредила је свечану прославу у недељу 16. септембра 1973. године – у 10 часова био је састанак у Дому ЈНА, одакле се ишло венцем до споменика у центру Врања.

После полагања венаца био је свечани пријем учесника прославе у сали СО Врање.⁴⁰

36 Исто, допис о обележавању пробоја Солунског фронта и фотографије, септембар 1971, ИАВр-257-ХІІ-2-20/1971; ИАВр-257-ХІ-2-1/1971.

37 Исто, ИАВр-257-ХІІ-2-20/1971; ИАВр-257-ХІ-2-3/1971.

38 Исто, Извештај Надзорног одбора Подружнице, ИАВр-257-ІІ-3-1/1972.

39 Исто, Извештај о раду врањске Подружнице од августа 1967. до априла 1972., ИАВр-257-ІІ-3-2/1972.

40 ИАВр, Подружница Вр, фотографија скупа људи који су кренули са венцем до споменика у центру Врања, ИАВр-257-ХІ-3-1/1973; фотографија са обраћања председника Подружнице др Драгољуба Михајловића испред споменика у центру Врања, ИАВр-257-ХІ-3-2/1973; фотографија учесника са прославе испред СО Врање, ИАВр-257-ХІ-3-6/1973.

*Чланови Подружнице
Удружења носилаца
Албанске споменнице
1915-1916. у Врању
са венцем поводом
обележавања 55. година
од пробоја Солунској
фронтима,
15. септембар 1973.
(Фонд Подружница
Удружења носилаца
Албанске споменнице
1915-1916. – Врање)*

*Обраћање председника
Подружнице,
др Драгољуба
Михајловића испред
споменика у центру
Врања,
15. септембар 1973.
(Фонд Подружница
Удружења носилаца
Албанске споменнице
1915-1916. – Врање)*

*Чланови Подружнице у
Врању
са прославе исјрег
СО-е Врање,
15. септембар 1973.
(Фонд Подружница
Удружења носилаца
Албанске споменнице
1915-1916. – Врање)*

У просторијама Општинског комитета у Врању на дан 15. септембра 1974. године, одржана је друга редовна Скупштина Подружнице Удружења носилаца Албанске споменнице у Врању. Током ове редовне Скупштине коју је отворио председник Подружнице др Драгољуб Михајловић, чланови су бирали радно преседништво, записничара, оверивача записника, избор кандидационе комисије, Управни и Надзорни одбор и два делегата за Скупштину Удружења у Београду. Након завршене Скупштине сви присутни чланови са гостима у поворци били су да положе венац код Споменика бораца као сећање на пробој Солунског фронта 15. септембра 1918. године. Након полагања венаца и одржаног говора од стране председника Подружнице др Драгољуба Михајловића, сви чланови присуствовали су пријему код председника Друштвено-политичког већа СО Врање Андру Јовановића.⁴¹

На захтев председника и секретара Подружнице у Врању, који су слали писмо члановима да одговоре

или да дођу лично и дају податке са којим чином и у којој јединици су прешли Албанију, тражене су године учешћа у ратовима и које су године били мобилисани, која су одликовања добили за време рата, да ли су примали пензију или инвалиднину и да ли су здравствено осигурани. У фонду постоје изјаве носилаца Албанске споменнице о њиховом учешћу у рату, махом су одговарали писмом због старости чланова и њиховог здравственог стања.⁴²

Председник Удружења носилаца Албанске споменнице у Београду академик проф. др Коста Тодоровић умро је 1975. године. Чланови врањске Подружнице упутили су писмено саучешће главној Управи Удружењу носилаца Албанске споменнице у Београду.

Поводом шездесетогодишњице повлачења кроз Албанију, Удружење је послало допис Подружници у Врању са обавештењем да организују ходочашће – путовање и обилазак знаменитих места – Зејтинлика, Крфа, Вида и

⁴¹ ИАВр, Подружница Вр, Записник са друге редовне Скупштине Подружнице Удружења носилаца Албанске споменнице, ИАВр-р-257-1-3-1/1974.

⁴² Исто, Изјаве чланова Подружнице о учествовању у рату, изјава Спасе Пауновића из Градње, Цеп, ИАВр-257-VI-3-1/1974.

Атине, за све старе ратнике, ратнике II светског рата и њихове рођаке. Полазак је био 6. септембра 1975. године.⁴³

Поводом 60 година од повлачења српске војске из Албаније и прелазак на Крф, Друштво за чување и подизање споменика ратницима из ратова до 1920. године, а по одобрењу наше и грчке власти 03. октобра 1975. године открили су спомен-плочу, која је постављена у Говину (Крфу), где се српска војска искрцавала од јануара до марта 1916. године. Изнета је и прихваћена идеја 10. децембра 1975. године да се изнад Плаве гробнице на дну Јонског мора, где леже наши умрли другови постави кугла која ће непрекидно бити осветљена. На кугли ће писати на неколико језика: „Плава гробница српских ратника из 1916. године“. Сагласност је дата за прикупљање прилога.⁴⁴

Председник Подружнице у Врању др Драгољуб Михајловић, две своје књиге „Храбри врањски и моравски батаљони“ и „Храбри људи врањског краја и њихови прослављени команданти у ратовима 1912–1918“ (издата 1974. године), посветио је Врањанцима и њиховом учешћу у прошлим ратовима.⁴⁵

Унутрашња организација Подружнице

Унутрашњу организацију чине следећи органи Подружнице: Скупштина, Управни одбор, Надзорни одбор и Суд части.⁴⁶ Скупштина може бити редовна и ванредна. Редовна Скупштина се одржава сваке треће године до краја марта, а ванредна по потреби. Редовну Скупштину сазива Управни одбор. Ванредну Скупштину сазива Управни одбор или на захтев 25 чланова, решава се само о предмету ради кога је и сазвана. Скупштину сазива и објављује Управни одбор најмање 15 дана пре њеног састанка. Скупштина одлучује већином гласова присутних чланова,

решава о извештају и раду Управног и Надзорног одбора Подружнице и даје им смернице. Скупштина бира председника, потпредседника, секретара и благајника. Скупштина бира чланове Управног и Надзорног одбора, као и чланове Суда части. Даје директиве Управном одбору за даљи рад, доноси одлуку о престанку рада Удружења и решава о жалбама и приговорима који су јој упућени. Судови части судили су у случају дисциплинске преступе и повреде другарских односа и Правила Удружења. Постојао је првостепени и другостепени Суд части. Имао је од три до пет чланова у периоду од три године.⁴⁷

Управни одбор Подружнице чини 9 чланова. Управни одбор доноси пуноважне одлуке, ако је седници присутно више од половине чланова, већином гласова присутних. Седнице Управног одбора сазива председник, на седници се води записник. Седиште Удружења одређује Управни одбор, о чему се обавештавају чланови и надлежне власти. Управни одбор се бори за остваривање његових циљева, поступа по директивама Скупштине и извршава све задатке које му је она ставила на дужност, располаже средствима и имовином Удружења, сазива и објављује скупштине и саставља извештај о свом раду за скупштине.

Надзорни одбор састоји се од три члана, врши редован надзор над материјалним пословањем Удружења и благајника. Надзорни одбор сам се конституише, сазива и ради по истом поступку као и Управни одбор.⁴⁸

Секретар ради под руководством председника, води све административне послове, записнике са седница и евиденцију чланова и ради све остале послове из круга рада Подружнице. Благајник води целокупно материјално пословање Подружнице и стара се да су рачуноводствене књиге и документа у реду.

Подружница Удружења носиоца Албанске споменице 1915–1916. у Врању престала је са радом 1978. године због изумирања чланства.

43 Исто, Обавештење о прослави 60-годишњице преласка српске војске и народа преко Албаније 1915. године и програм путовања за Грчку, ИАВр-257-ХП-3-26/1975.

44 Исто, Допис о прикупљању прилога за постављање кугле изнад „Плаве гробнице“, ИАВр-257-ХП-3-32/1975; Допис Друштва за чување и подизање споменика ратницима из ратова до 1920. упућен свим Подружницама Удружења носиоца Албанске споменице 1915-1916., ИАВр-257-ХП-3-39/1975;

45 Исто, Извештај о раду Управног одбора Удружења носиоца Албанске споменице у Београду од 13.октобра 1974., ИАВр-257-П-3-1/1974.

46 ИАВр, Подружница Вр, Правила Удружења носиоца Албанске споменице 1915-1916. - Врање, 10. мај 1967. год., кут. бр. 1.

47 ИАВр, Подружница Вр, Правилник Суда части Удружења носиоца Албанске споменице 1915-16., ИАВр-257-ХП-2-1/1972.

48 Исто, Правила Удружења носиоца Албанске споменице 1915-1916. - Врање, 10. мај 1967. год., кут. бр. 1.

Архивски фонд „Подружница Удружења носилаца Албанске споменице 1915–1916. у Врању“

Регистратурско пословање

Фонд је непотпун, преузет је од секретара Подружнице Светислава Јовановића. Садржи архивску грађу 1967–1978. године.⁴⁹ Увидом у архивску грађу утврђено је да архивски фонд има само две књиге, и то: деловодни протокол и књигу благајне. Утврђено је да канцеларијско пословање није уредно вођено, као и то да архивски фонд није у потпуности сачуван. С обзиром на све ове податке за обраду архивског фонда коришћен је принцип слободне провенијенције.

Стање и значај архивске грађе

Фонд је Историјски архив преузео од бившег секретара Светислава Јовановића.⁵⁰ Нема података о датуму пријема фонда. Архивски фонд спада у архивску грађу као културно добро. Архивска грађа је разноврсна, а чине је књиге, списи (записници са одржаних седница Скупштине, записници Управног одбора, записници Надзорног одбора, извештаји, спискови чланова, спискови умрлих, досијеи чланова, нормативна акта – правила и упутство за рад Подружнице, фотографије, билтени, изјаве учесника бораца, рачуноводствена документа, итд).

49 ИАВр, Подружница Удружења носилаца Албанске споменице 1915–1916. – Врање.

50 ИАВр, Подружница Вр, Јовановић (Манасија) Светислав – Чаке, рођен је 1895. године у Врању, бивши Срез пчињски Округ врањски, пензионер, носиоц Албанске споменице. Повелу коју је примио у пропашћено је за време окупације 1941–1944. године, да би доказао да је прешао Албанију 1915. тражио је потврду ради уписа у чланство од стране Војноисторијског института и имао је изјаву два седока, и то: Милана К. Јовановића и др Драгољуба С. Михајловића. После обуке био је распоређен у шести пешадијски пук, тражио је прекоманду. Албанију је прешао у својству ђака поднаредника I чете, I батаљона, I пешадијског пука „Књаза Милоша Великог“. После обуке и опорављања био на Крфу и на Солунском фронту, где је био рањен 11.09.1916. године. Том приликом је добио чин „џак наредник“. Упућен је на лечење у Африку и опоравак, кад је Солунски фронт пробијен био је на боловању. Вратио се у чету 1918. године у Темишвар, а демобилисан 1919. године. Одликован је Југословенском круном V реда 1930. године, №20814, К.О. №758/2 од 30. априла 1931. године у Београду. Светислав М. Јовановић – пензионер, ул. Саве Ковачевића 29, Врање. У Подружници је радио као секретар и благајник. Досије члана бр. 4; кут. бр. 4, ИАВр-257-IV-4-5/1968.

Информативна средста о фонду су: сумарни инвентар и именични регистар.⁵¹

Класификациони план и методско уједињство за сређивање архивске грађе

Организација рада и распоред појединих послова:

I Преглед послова и прикупљање основних података о ствараоцу фонда

II Сређивање архивске грађе

Рад на обради архивске грађе пролази кроз: класификацију и систематизацију архивске грађе. Послови на класификацији архивске грађе обухватају више операција (индентификовање и разврставање књига по врсти, класификацију архивске грађе на године, класификација на групе и подгрупе докумената према врсти архивске грађе).

Након класификације приступа се систематизацији архивске грађе. Систематизација архивске грађе обухвата: обраду књига, сређивање списка, формирање предмета, припрема за излучивање безвредног документарног материјала (на основу Листе категорија документарног материјала са роковима чувања), пописивање предмета за конзервацију, техничке послове, фолијацију, печатање, сигнатуру, израду унутрашње листе, израду спољног описа архивских јединица, попис архивских јединица – кутија обрађене архивске грађе, и др.

Класификациони план

Рад на сређивању и обради архивског фонда Подружница Удружења носилаца Албанске споменице 1915–1916. у Врању започет је прегледом архивске грађе, прикупљањем основних података о ствараоцу фонда и установљавањем којом врстом списка фонд располаже, односно индентификација књига и списка. За прикупљање података користила се грађа архивског фонда, литература, закони и други прописи.

Прегледом архивске грађе фонда утврђено је да фонд садржи две књиге (деловодни протокол и књигу благајне) и списе у количини од пет кутија 0,60 м³ архивске грађе.

Након прегледа архивског фонда утврђено је којим архивским материјалом располажемо, одлучено је да ар-

51 ИАВр, Подружница Удружења носилаца Албанске споменице 1915–1916. – Врање.

хивски фонд Подружница Удружења носилаца Албанске споменице 1915–1916. у Врању буде сређен принцип слободне провенијенције, према врстама списка насталих у оквиру основне делатности, а затим хронолошки унутар формираних група. Прво се сређују књиге, затим списи.

Систематизација архивске грађе

- Књиге: Деловодни протокол
Књига благајне
- Списи: I Записници са одржаних седница
II Извештаји
III Планови и програми рада
IV Персонална документа чланова
V Награде и одликовања
VI Реферати и говори
VII Нормативна акта
VIII Статистички прегледи и извештаји
IX Комисије
X Упутства виших органа
XI Пропагандна делатност, билтени, исечак из новина и фотографије
XII Расписи – Општа архива
XIII Завршни рачун
XIV Платни спискови, картони личног до-хотка, образац М4 и рачуноводствена документа.

Методско упућство

За сређивање архивског фонда коришћен је принцип слободне провенијенције. С обзиром да архивски фонд није сачуван у целости (има само две књиге), немамо података о датуму преузимања фонда. Након индентификације књига и списка, а на основу класификационог плана, приступило се класификацији архивске грађе, и то: разврставање књига по врсти и списка по установљеним групама. У оквиру група списи су уређени хронолошким редом по годинама и одложени у кутијама. Свака група има своју нумеричку ознаку. Након класификације урађена је систематизација архивске грађе. Обрада књига вршила се на тај начин што се прво утврди врста књига, а затим се на

помоћном листићу исписују елементи до којих се дошло приликом индентификације књига. Када се књиге обраде, прави се списак књига редом по годинама, и то деловодни протоколи, регистри и остале књиге по значају. Следећи корак је исписивање спољних етикета (описа) које садрже назив архива, назив фонда, назив књиге, распон година, број књиге, распон бројева у деловодним протоколима и број пуних и празних листова.

Списи су разврстани по групама, а у оквиру група хронолошки. Најпре је издвојена архивска грађа која се односи на записнике, извештаје, планове, као и персонална документа чланова, и то: досијеи чланова, спискови чланова, спискови умрлих и погинулих. У саставу фонда се налазе нормативна акта, и то: регистрација код СУП-а, правила и упутства Удружења. У следећу групу је архивска грађа која се односи на пропагандну делатност, билтене, новине, фотографије и на крају рачуноводствена документа.

Приликом рада, радило се на формирању предмета и на уређењу поретка документа у предмету (није било излучивања безвредног документарног материјала), као и на техничким пословима: скидање спајалица, исправљање листова уколико су били пресавијени, стављање предмета у омоте.

На крају је урађена фолијација, печатање, израда сигнатуре документа која садржи назив архива, број фонда, група предмета, број кутије, број предмета, година у којој је настала архивска грађа; следи израда унутрашњих листи. Опис кутије је јасан како би пружио довољну и целовиту информацију о архивској грађи. Затим следи исписивање спољних етикета за кутије које садрже назив архива, назив фонда, група списка, распон година, број кутије, бројеве предмета и број пуних и празних листова; као и пописивање кутија. Када се заврше сви послови, присуна се изради обавештајних средстава – за овај архивски фонд урађен је сумарни инвентар и именични регистар као информативно средство.

Сређена архивска грађа подлеже ревизији сређености, и том приликом врше се све евентуалне исправке, измене и допуне у унутрашњој листи.

Закључак

Удружење је радило на окупљању, учлањивању свих носилаца Албанске споменице, тежило се да се носиоцима овог одликовања издејствују права и признања која су имали борци НОБ-а, здравствено осигурање и материјално обезбеђење. Удружење је организовало групне посете чланова породица погинулих и умрлих, споменицима и гробљима српских ратника. Карактеристика рада Удружења је била прикупљање и објављивање материјала за израду спомен-књига, албума и других публикација из живота, рада, борби, патњи и подвига српске војске при повлачењу кроз Албанију 1915–1916. године и из ратних догађаја током Првог светског рата. Подружница Удружења носилаца Албанске споменице 1915–1916. у Врању је постојала све до 1978. године, до изумирања чланства. Списи ове Подружнице чувају се у Историјском архиву у Врању. Сви који су се повлачили преко Албаније у зиму 1915/1916. године стекли су државно војно и цивилно одликовање – Споменицу за верност отаџбини 1915. године, у народу познатија као Албанска споменица. Установљена је 5. априла 1920. године, указом престолонаследника принца-регента Александра I Карађорђевића. Медаља је ношена о светлозеленој траци са црним пругама уз ивицу.

Извори и литература:

Архивски извори:

- Архивски фонд Подружница Удружења носилаца Албанске споменице 1915–1916. – Врање
- Архивски фонд Удружење носилаца Албанске споменице 1915–1916. у Београду – Подружница у Нишу
- Историјска белешка фонда Подружница Удружења носилаца Албанске споменице 1915–1916. – Врање, урадила Бранислава Стојковић, 2013.

Литература:

- Водич Историјскиг архива Ниш, група аутора, Ниш, 2013.
- Пешчаник Историјског архива Ниш, 2006.
- Водич Историјскиг архива „31. јануар“ Врање, група аутора, Врање, 2000.
- Вукашин Антић, Болница у Врању, Новине „Врањске“, Врање, 2003.

Албанска
споменица

Subsidiary of the Association of Bearers of the Albanian Monument 1915–1916. in Vranje

Abstract: Association of people who received the Albanian Medal of Honor in 1915–1916. was founded in 1938 in Belgrade, by retired captain Mr. Mihailo L. Spasic. It brought together all the bearers of the Albanian Medal of Honor, all the people who crossed Albania on military duty in the Serbian army in 1915–1916, regardless of gender and age. The association had its branches in some cities. The branch in Nish was founded at the first regular assembly held on June 5, 1938, the first president of the management board of the Nish branch was Mr. Kosta Trajkovic. The first gathering of the Branch of the Association of Bearers of the Albanian Medal of Honor in 1915–1916. in Vranje was on July 2, 1967, in the premises of Hotel "Evropa" in Vranje. The meeting on the work of the Founding Assembly of the Branch in Vranje was held on August 6, 1967, in the hall of the Vranje Municipality Assembly. The Assembly elected the President of the Subsidiary Vasilij Ilic, Secretary and Treasurer Svetislav Jovanovic. The work of the branch in Vranje lasted until 1978, until the membership died out.

Keywords: Albanian Medal of Honor, members, association, branch, patriotism, rules.

МИНИСТРА ГОСУДАРЯ ИМПЕРАТОРА
АЛЕКСАНДРА ПАВЛОВИЧА
 САМОДЕРЖА ВСЕРОССИЙСКАГО

и прочая, и прочая, и прочая,

Объявляю **свои**, Российскіе — подданнымъ дозволяю имъ высылать
 за границу **всё** имущество ихъ (включая и недвижимое) и
 возвращать для свободнаго выезда и обратнаго приезда, какъ и въ исключеніи
 за долги и т.п. и въ исключеніи отъ этого закона, а также и
 въ сроки на **исходящемъ** 1862 году, а именно: **до 1-го** июля 1862 года.

ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА
 Великого Государя Императора Александра
 Павловича Самодержца Всероссийскаго,
 Князя Гродненскаго Губернатора и Кавалера

№ 8302

Handwritten:
 Господину
 г. Стефану Стефановичу
 Минскому

Handwritten:
 Черезъ Ваше Высочество прошу
 о томъ, чтобы Ваше Высочество
 приказало выдать изъ казеннаго
 ящика 100 руб. для уплаты
 за проездъ изъ Москвы въ
 Петербургъ, а также за проездъ
 изъ Петербурга въ Москву,
 и на проездъ по железной
 дороге изъ Москвы въ
 Петербургъ, а также за проездъ
 изъ Петербурга въ Москву,
 и на проездъ по железной
 дороге изъ Москвы въ
 Петербургъ, а также за проездъ
 изъ Петербурга въ Москву.

Handwritten:
 Господину
 Стефану Стефановичу
 Минскому

Handwritten:
 Стефану Стефановичу Минскому
 Государю и Князю Стефану,
 за то, что онъ не исполнилъ
 должнымъ образомъ
 своего долга, а именно
 не заплатилъ за проездъ
 изъ Москвы въ Петербургъ,
 и на проездъ по железной
 дороге изъ Москвы въ
 Петербургъ, а также за проездъ
 изъ Петербурга въ Москву,
 и на проездъ по железной
 дороге изъ Москвы въ
 Петербургъ, а также за проездъ
 изъ Петербурга въ Москву.

Handwritten:
 Стефану
 Стефановичу
 Минскому

Handwritten:
 Стефану
 Стефановичу
 Минскому

МИХАИЛЪ ПЕТРОВИЧЪ III
 ПО МИЛОСТИ БОЖІЕЙ И ВОЛЫ НАРОДА
КНЯЗЬ СРБСКІЙ

Handwritten:
 Стефану Стефановичу Минскому
 за то, что онъ не исполнилъ
 должнымъ образомъ
 своего долга, а именно
 не заплатилъ за проездъ
 изъ Москвы въ Петербургъ,
 и на проездъ по железной
 дороге изъ Москвы въ
 Петербургъ, а также за проездъ
 изъ Петербурга въ Москву,
 и на проездъ по железной
 дороге изъ Москвы въ
 Петербургъ, а также за проездъ
 изъ Петербурга въ Москву.

historiography
istoriografija
историографија

историографија
istoriografija
historiography

Изворни научни рад.

ЗАРАЗНЕ БОЛЕСТИ У ПОЖАРЕВАЧКОМ ОКРУГУ 1887. ГОДИНЕ

Апстракт: Највећи део рада је заснован на необјављеној архивској грађи. Фокус приликом истраживања је усмерен ка анализи десетодневних извештаја о заразним болестима које су водили окружни физикуси. Извештаји пружају широк опсег значајних информација о здравственом стању становништва у Пожаревачком округу. Као главни допринос рада издвајају се статистички подаци који су реконструисани и представљени у табеларној форми и у форми дијаграма по месецима за 1887. годину. Циљ рада је да прикаже фреквентност заразних болести у Пожаревцу и његовој околини. Изучавањем здравствених околности може се пратити утицај болести на демографску слику округа и одвијање свакодневног живота.

Кључне речи: *Пожаревац, епидемије, велике бољње, тифус, велики кашаљ, смртност.*

Увод

Након ослобођења од османске власти, српска држава је почела да ради на консолидацији и обнови своје државности. Покретање привреде и индустријализације омогућило је модернизацију Кнежевине, а затим и Краљевине Србије по угледу на Западну Европу. Покрет реформисања српске државности и њене организације на самом почетку је наишао на отежавајуће околности. Српска држава 19. века имала је великих проблема са недостатком образованог људског кадра и то се осећало на свим нивоима, а поготово на пољу медицине, где је постојао дефицит лекара и медицинских радника. Држава је покушала да надомести недостатак овог особља отварањем конкурса за стране лекаре који су начинили зачетке модерне српске медицине.² Пролонгирање проблема

са недостатком медицинских стручњака карактеристично је за комплетан 19. век. Штавише, ове потешкоће могуће је увидети и на почетку 20. века, све до тренутка отварања првог медицинског факултета у држави. Недовољан број лекара се највише одразио на свакодневни живот сељака и варошанина, а готово је сваки појединац имао потешкоћа да дође до потребног лекара.

Према теорији Фернана Бродела (*Braudel*), географски простор и природне карактеристике географског подебла попут рељефа, климе, флоре и фауне својим деловањем директно утичу на човека, односно формирају оквири модела у којима ће се одвијати ток људског бивствовања и сфера делатности, али на тај начин обликују и сам идентитет.³ Ако желимо боље да разумемо околности у којима се одигравао живот просечног српског становника током 19. века, најпре треба да посматрамо његове основне навике, услове живота, окружење и делатности. У Краљевини Србији највећи проценат становника је чинило сеоско становништво, чак 90% људи је живело и радило на селу.⁴ Део становништва који је живео у варошима био је директно подређен или је зависио од села у економском, трговинском, социјалном, здравственом, индустријском и другом смислу. Рурални живот био је доминантан у односу на сваку другу активност, јер је српској државној економији било потребно много времена да напусти принципе сеоске привреде која се заснивала на пољопривреди и сточарству, и на тај начин чинила највећи удео БДП-а.

Емерик Линдермајер (Lindenmayer) 1838. године, довољно сведочи о стању медицинске струке у Кнежевини Србији.

3 Fernan Braudel, *Identitet Francuske: Prostor i istorija, ljudi i stvari*, Podgorica–Nikšić, 2010, 44–45, 47–48, 95, 113, 199–200, 458; Fernan Braudel, *Mediteran: Prostor i ljudi*, Beograd, 1995, 30–31.

4 Владимир Карић, *Србија: опис земље, народа и државе*, Београд, 1887, 152–153.

1 Аутор је архивист у Државном архиву Србије;
е-маил: dzigi1066@gmail.com

2 Сама чињеница да је први начелник и један од оснивача Санитетског одељења при Министарству унутрашњих дела био лекар

Према територијално-управној подели Краљевине Србије, највећа јединица се називала округ (окружно начелство). Краљевина Србија је била подељена на 22 окружна начелства. Пожаревачки округ се издвајао од осталих управних јединица по својој величини. Према статистичким подацима из пописа за 1884. годину, простирао се на површини која је износила 3.638,5 км², што га је чинило једним од највећих административних целина у читавој држави. Међутим, број становника који је живео у Пожаревцу и његовој околини износио је чак 184.122 људи, што је у том тренутку представљало најмногољуднији округ.⁵ Седиште Пожаревачког округа је од 1839. године до Првог светског рата био Пожаревац. Читав округ је током 19. века био препознатљив као просперитетна и врло значајна област која је привлачила велики број досељеника. Пожаревац се издвајао као индустријски, трговачки, занатлијски, рударски, војни и геостратешки центар. Међутим, као и остатак Краљевине Србије, ни пожаревачка варош није била изузетак, одликовао ју је рурални изглед који је задржала кроз читав 19. век.⁶

Услови живота

Појаву заразних или инфективних болести изазивају агенси и патогени који су присутни међу људском расом од самог настанка човечанства. Са највећим правом можемо тврдити да епидемије заразних болести представљају друштвени феномен који је одговоран за највећи број људских смрти, више од било ког рата. Најзаступљенија заразна болест у Краљевини Србији која је идентификована и забележена, несумњиво је била наступна грозница. Отежавајућа околност њене фреквентности је та што је она попримила облик ендемичне болести. Распрострањеност болести респираторних органа и система органа за варење су биле честе и изражајне.⁷ Одређене области српске државе су биле подложније неким болестима, међутим у већини случаја је појава и ширење болести зависило од људског утицаја. Неретко је човек својим незанњем и немаром стварао погодно тло за развој болести. Како је реч о заразним болестима, важно је напоменути

⁵ Богољуб Јовановић, *Попис људства у Краљевини Србији 1884. године*, Београд, 1889, VIII, XIV–XV.

⁶ Миролуб Манојловић, *Пожаревац окружна варош 1858–1918*, Историјски архив Пожаревац, 2011, 8.

⁷ Владимир Карић, *Србија: опис земље, народа и државе*, Београд, 1887, 101–102.

да је овај рад првенствено усмерен на праћење развоја и смртности седам болести у Пожаревачком округу, а то су: велике богиње, шарлах, дифтерија, мраса, тифус, дизентерија и велики кашаљ.

Сам ток развоја болести у Пожаревачком округу посматрамо као локалну историју, стога пре свега треба посветити посебну пажњу на основне животне услове просечног становника из Пожаревачког округа. Наиме, српско село се у многоме разликовало од вароши и почивало је на другачијем уређењу и плану градње. Живот српског сељака био је затворен и ограничен на малу територију на којој је делоловао и коју је ретко напуштао.

Највећи део народа живео је у своја четири зида, одвојен од суседа. Куће су представљале централно место одвијања живота и оне су се разликовале по форми и по грађевинском материјалу. Мањак материјала за градњу проузроковао је да највећи број српских сељака у Пожаревачком округу живи у тзв. плетарама, чатмарама и баскијима од прућа. Зграде од блата, ћерпича, плетера и брвна у здравственом смислу заостајале су у односу на куће грађене од опеке и цигле. Осим што су овакве куће биле подложне стварању плесни, влаге и буђи, погодне су биле и за развој клица: јектике, дифтерије, малих и великих богиња, мрасе, скрлета, црвеног ветра, врућице (тифа) и слично.⁸ Најбројније су биле куће мањих димензија, ниског плафона (1,70–1,80m), без димњака, готово без или са малим бројем прозора.⁹ Хигијенски услови живота у кући су били врло погодни за развој болести, а поготово током хладног периода. Од Митровдана до Ђурђевдана кућа се није отварала често да не би изгубила топлоту, а све рупе, прореди и прозори су се запиткивали. Спавало се на патосу, земљи, дасци или слами, док је дашчани кревет био права реткост. Сви чланови породице су спавали заједно, а често у просторији с њима и пси, мачке, па чак и перната живина, јагњићи и прасићи поред топлотног извора тј. огњишта.¹⁰ Вода за пиће је углавном била бунарска, али је њена исправност била упитна. Канализације није било, стога су се отпадне воде често мешале са пијаћом. Исхрана је била једнолична и скромна. Оскудевање у храни уз

⁸ Милан Јовановић Батут, *Сељачка кућа из дела: „Животи и здравље нашег сељака“*, Београд, 1911, 31–32, 34, 42.

⁹ Исто, 72, 159.

¹⁰ Исто, 86, 212–213; Milan Jovanović Batut, *Zdravlje i bolesti*, Split, 1922, 119–120; Лаза М. Димитријевић, *Како живи наш народ, Белешке једној окружној лекара*, Београд, 1893, 9–10.

обављање свакодневних тешких радова додатно је слабило одбрамбени имунитет код човека и поспешивало је подложност разним обољењима.¹¹

Борба против заразних болести

Санитетско одељење Министарства унутрашњих дела постављало је своје медицинске службенике у Краљевини Србији на нивоу читаве државе. Највиши и најодговорнији санитарски службеник у округу је био физикус, односно окружни лекар. У Пожаревачком округу на месту физикуса 1887. године се налазио др Сава Димитријевић. Лекар Сава Димитријевић (Панчево, 1826 – Пожаревац, 1893) постављен је за физикуса округа Указом од 10. фебруара 1866. године. На овој позицији се задржао чак 26 година, до августа 1892. године када је пензионисан после 30 година санитарске службе. За време вршења дужности окружног физикуса остао је упамћен по преданом раду и успешном сузбијању заразних болести. Његовим залагањем за пацијенте стекао је славу у Пожаревачком, али исто тако и у Смедеревском, Ђупријском и Крајинском округу.¹² Основни задатак сваког физикуса је био да одржава повољно здравствено стање људи и стоке у свом округу и да о здравственим приликама информише Санитетско одељење Министарства унутрашњих дела дела путем извештаја. Представници окружне власти били су у обавези да све случајеве који су се односили на санитарску струку решавају уз консултацију са физикусима или да им их препусте у потпуности.

Санитетска струка је водила своју засебну архиву. Приликом ванредних ситуација у округу, изазваних нпр. епидемијама, локални службеници су морали да се повинују свакој наредби физикуса.¹³ Лекарске наредбе током

ванредног стања су имале снагу закона, они који би се о њих оглушили кажњавани су новчано. Физикуси су такође, представљали апарат локалне власти, међутим, њихово деловање није било везано за самоуправу, већ за здравствена питања. Окружни физикуси су били у обавези да приликом утврђивања болести одвоје заражене људе од других или да њихову комуникацију смање на минимум. Карантини су формиран у кућама оболелих пацијената, док су саме куће обележаване различитим симболима у зависности од болести од које су се разболели укућани, као вид упозорења остатку становништва.¹⁴ Неодговорност оболелих особа је забележена у више случајева, што не треба да чуди уколико само узмемо у обзир да је у народу владало мишљење да болест не може да пређе са животиње на човека, али ни са болесног човека на здраву особу. Многи су веровали да су враџбине и уроци узрок њиховог оболевања, или чак сама конзумација воћа и слично.¹⁵ Невидљиви микроорганизми и бактерије били су непознаница за народ, стога се њихово поимање болести формирало на основу искуства. На селу је доживљавање болести и смрти почивало на другачијој перцепцији него у вароши. Неретко се дешавало да је становништво готово целог села било погођено истом болешћу.

Сасвим је извесно да је 19. век донео нов поглед на личну хигијену. Постајало је распрострањено сазнање да су нечистоћа и болест уско повезани што је узроковало рађање нових страхова. За разлику од сеоског становништва, варошко је у већој мери пратило хигијенске стандарде који су у српску државу пристизали са Запада.

угуши, физикус мора поднети опширан извештај о узроцима те епидемије, о свему што је наређивано и предузимано, и о резултатима. Цео трошак привремене болнице пада на терет народног санитарског фонда. Ако има у срезу лекара, онда физикус има на месту епидемије само да се увери о целисходности свију поступака среског лекара, и да му даде нужна упутства и обавештења, па ако за лечење болесника од те заразе, према броју њиховом и према ширењу епидемије, нису нужна два лекара, физикус може осталу радњу поверити среском лекару, само је мора контролисати до краја епидемије; *Зборник закона и уредаба изданих у Кнежевини Србији изданих од 18. августа 1880 до 26 јуна 1881*, 36 (XXXVI), Београд, 1881, 389–390.

14 *Зборник закона и уредаба изданих у Кнежевини Србији изданих од 18. августа 1880 до 26 јуна 1881*, 36 (XXXVI), Београд, 1881, Закон о уређењу санитарске струке и о чувању народног здравља, члан 19, тачка 3, 420–421.

15 Стеван З. Иванић, *Наше село и заразне болести*, Београд, 1942, 3–4; Марко Поповић, Мирослав Тимотијевић, Милан Ристовић, *Историја приватног живота у Срба од средњег века до савремене доба*, Београд, 2023, 603.

11 Илија Огњановић, *О дифтеријичној враџбољи за српске мајере*, Нови Сад, 1876, 36.

12 Душан С. Кастратовић, *Историја медицине Пожаревачког округа (1822–1914)*, Пожаревац, 1991, 43–45.

13 Према члану 9, тачка 14, Закона о уређењу санитарске струке и о чувању народног здравља, полицијске и општинске власти обавезне су, под најстрожијом одговорношћу, све одмах извршити, што физикус у тој ствари наредио буде. Том приликом, окружни физикус мора остати на месту да контролише извршење наређених мера и да лечи болеснике догле, докле се зараза не угуши. Ако физикус нађе, да се болници могу успешно лечити само тако, да се у месту отвори привремена болница, онда ће он то одмах јавити свом начелству, које му има ставити све на расположење што је нужно, да се построји привремена болница и да се издржава у месту епидемије, докле год се епидемија не угуши; пошто је

Заразне болести као што су сифилис, тифус, велике богиње и туберкулоза могле су да упропасте лице и кожу човека.¹⁶ Последице које су настале услед прележане болести су неретко остављале трагове који су издвајали појединца од околине, што је условљавало да такве особе буду одбачене из друштва. Оваква дешавања су остављала последице на појединца. Болест је представљала терет и за задружну породицу јер јој се смањивала радна снага и, зависно од болести, повећавала бојазан за потомством. Последице које је начинила болест, биле су код самог оболелог осећај срамоте али и страх од изопштења из мале и затворене заједнице. Већи страх је постојао од одбацивања из друштва него од саме болести, заражени пацијенти су се ретко обраћали лекарима што се одразило на регистровање заразних болести.

Владан Ђорђевић као начелник Санитетског одељења

Године 1879. постављањем Владана Ђорђевића на место начелника Санитетског одељења долази до великог преокрета у српској медицини. Ово је био преломни тренутак када су смрт, зараза и болест од локалне и затворене (приватне) ствари постале јавна и државна ствар. Држава је започела са пројектом који је имао циљ да изврши реформу здравственог система. На седницама Народне Скупштине које су се одржале другог и осмог децембра 1879. године представљена су два законска нацрта: *Закон о народном санитарском фонду* и *Закон о чувању народног здравља*. Ова два закона су била утемељена на формирању јасних одредби које ће помоћи у одржавању јавног здравља и спречавању развоја и ширења заразних болести на тлу Кнежевине, а од 1882. године и Краљевине Србије. Владан Ђорђевић, санитарски начелник, приликом представљања пројеката закона у Народној скупштини, објаснио је проблеме које могу проузроковати ширење заразних болести и занемаривање њиховог сузбијања. У државном интересу је било и очување материјалне сигурности народа, која је била угрожена свакодневним страдањима, узрокованих разним болестима, а које су се превенцијом могу спречити или свести на минимум. Као пример великог материјалног губитка услед заразних

епидемија, Владан Ђорђевић је навео случај из периода Српско–турског рата. Наиме, 1878. године регистрован је државни губитак у вредности од 3,5 милиона динара као последица сточне болести.¹⁷ Поменути државни пројекат усвојен у Нишу 28. децембра 1879, носио је назив *Закон о успановљењу народног санитарског фонда*, но, на томе се није завршило. Убрзо, 30. марта 1881. године усвојен је *Закон о чувању народног здравља*.¹⁸ Идеја Санитетског одељења Министарства унутрашњих дела заснивала се на превенцији, а не на пукој борби против разбукталих епидемија. Кроз свега неколико година, Санитетско одељење активно је почело да ради на проучавању статистичких података прикупљених из лекарских извештаја,¹⁹ упоређујући резултате, симптоме и медицинске случајеве са својим колегама из света. Са циљем да поспешу здравствену слику Краљевине Србије, Санитетско одељење радило је на повећању народне свести и знања о разним изазивачима и узроцима смртоносних обољења, те је 1882. године основало свој први медицински службени лист „Народно Здравље”. Главни задатак листа био је да претреса и објашњава поједина здравствена питања грађана, поготово сељака; испитује узроке обољевања и умирања у појединим областима, нађе начине за превенцију зараза и умањи њихову смртност. Поучено радом Санитетског одељења, Министарство народне привреде направило је стручну комисију да проучава питање о регулисању река и вода у српској држави, како би обезбедило лакшу доступност исправне воде за пиће.²⁰

17 Владан Ђорђевић напомиње да и сточне болести могу представљати велики проблем ако се неправилно третирају. Године 1878. је утинуло 6000 брва од последица болести, вредних преко 3, 5 милиона динара и на тај начин негативно утицале на економију земље; Сузана Рајић, *Први закон о заштити здравља становништва у Краљевини Србији*, Сузбијање епидемија у нововековној Србији: институционални оквири и практични домети, Београд, 2021, 67–83.

18 Snežana Veljković, *Hronika Medicinskog fakulteta u Beogradu (1920–2010): Istorijat, ljudi i događaji 1863–1920–2010*, Београд, 2010, 16.

19 Лекарски извештаји су вођени према препорукама МУД–С, са циљем да прикажу стање здравља и стоке у различитим областима Кнежевине и Краљевине Србије и одређеном периоду, вођени су: седмични, десетодневни, петнаестодневни, месечни, тромесечни, годишњи.

20 Милан Јовановић Батут, *Сељачка кућа из дела: „Животи и здравље нашег сељака”*, Београд, 1911, 323.

16 Ана Столић, Ненад Макуљевић, *Приватни животи код Срба у деведесетом веку, Од краја осамнаестог века до почетка Првог светског рата*, Београд 2006, 360, 666.

Формулар Е

Медицинска статистика у раду је добијена као резултат анализе сачуваних *Формулар Е*, односно десетодневних лекарских извештаја које је прописало Санитетско одељење Министарства унутрашњих дела. Сваки округ Краљевине Србије, укључујући и Управу вароши Београда, обавезан је да посебну пажњу усмери ка завођењу случаја: великих богиња, шарлаха, мрасе, дифтерије, тифуса,

дизентерије и великог кашља. *Формулар Е* поред прегледа евиденције броја заражених, нових, оздрављених и умрлих случајева, садржи и примедбе окружних лекара о самом стању здравља људи у надлежном округу у току десет дана. Извештаје су углавном попуњавали окружни лекари, а у појединим случајевима су то чинили и срески лекари. Попуњени извештаји су били достављани Министарству унутрашњих дела ради увида и анализе здравственог стања у Краљевини Србији.

Табела 1. Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 1. до 10. јануара 1887. године

1. 1 – 10. 1. 1887. ²¹						
назив болести	Од пре 10 дана	Нових случајева	Укупно боловало	Оздравило	Умрло	Остало да болује
велике богиње	6	1	7	5	0	2
шарлах	1	0	1	0	1	0
мраса	18	0	18	18	0	0
дифтерија	10	1	11	5	1	5
тифус	2	1	3	1	0	2
дизентерија	4	2	6	1	0	5
велики кашаљ						

Табела 2. Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 10. до 20. јануара 1887. године

10. 1 – 20. 1. 1887. ²²						
Назив болести	Од пре 10 дана	Нових случајева	Укупно боловало	Оздравило	Умрло	Остало да болује
велике богиње	2	34	36	17	6	13
шарлах						
мраса						
дифтерија	5	1	6	0	1	5
тифус	2	1	3	1	0	2
дизентерија	5	0	5	2	0	3
велики кашаљ						

²¹ Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 1. до 10. јануара 1887. године; Државни архив Србије (= ДАС), Министарство Унутрашњих Дела, Санитетско одељење (= МУД–С) 1887, СН 330.

²² Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 10. до 20. јануара 1887. године; ДАС, МУД –С, 1887, СН 620.

Табела 3. Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 20. до 31. јануара 1887. године

20. 1 – 31. 1. 1887. ²³						
назив болести	Од пре 10 дана	Нових случајева	Укупно боловало	Оздравило	Умрло	Остало да болује
велике богиње	13	11	24	12	2	10
шарлах	0	1	1	0	0	1
мраса						
дифтерија	5	2	7	1	0	6
тифус	3	1	4	2	0	2
дизентерија	3	1	4	2	0	2
велики кашаљ						

Табела 4. Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 1. до 10. фебруара 1887. године

1. 2 – 10. 2. 1887. ²⁴						
назив болести	Од пре 10 дана	Нових случајева	Укупно боловало	Оздравило	Умрло	Остало да болује
велике богиње	10	19	29	12	5	12
шарлах	1	0	1	1	0	0
мраса						
дифтерија	6	3	9	3	0	6
тифус	3	1	4	2	0	2
дизентерија	2	2	4	1	0	3
велики кашаљ						

Табела 5. Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 10. до 20. фебруара 1887. године

10. 2 – 20. 2. 1887. ²⁵						
назив болест	Од пре 10 дана	Нових случајева	Укупно боловало	Оздравило	Умрло	Остало да болује
велике богиње	12	16	28	13	2	13
шарлах	0	2	2	2	0	0
мраса						
дифтерија	6	5	11	3	1	7
Тифус	2	2	4	1	0	3
дизентерија	3	0	3	1	0	2
велики кашаљ						

23 Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 20. до 31. јануара 1887. године; ДАС, МУД – С, 1887, СН 937.

24 Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 1. до 10. фебруара 1887. године; ДАС, МУД – С, 1887, СН 1131; ДАС, МУД-С, 1887, ф III, 77.

25 Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 10. до 20. фебруара 1887. године; ДАС, МУД – С, 1887, СН 1333.

Табела 6. Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 20. до 28. фебруара 1887. године

20. 2 – 28. 2. 1887. ²⁶						
назив болести	Од пре 10 дана	Нових случајева	Укупно боловало	Оздравило	Умрло	Остало да болује
велике богиње	13	18	31	14	6	11
шарлах						
мраса						
дифтерија	7	2	9	2	0	7
тифус	3	1	4	1	0	3
дизентерија	2	1	3	0	0	3
велики кашаљ						

Табела 7. Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 1. до 10. марта 1887. године

1. 3 – 10. 3. 1887. ²⁷						
назив болести	Од пре 10 дана	Нових случајева	Укупно боловало	Оздравило	Умрло	Остало да болује
велике богиње	11	12	23	9	6	8
шарлах						
мраса						
дифтерија	7	2	9	1	1	7
тифус	3	0	3	3	0	0
дизентерија	3	1	4	2	0	2
велики кашаљ						

Табела 8. Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 10. до 20. марта 1887. године

10. 3 – 20. 3. 1887. ²⁸						
назив болести	Од пре 10 дана	Нових случајева	Укупно боловало	Оздравило	Умрло	Остало да болује
велике богиње	8	5	13	5	3	5
шарлах						
мраса	0	20	20	8	0	12
дифтерија	7	1	8	2	0	6
тифус						
дизентерија	2	2	4	1	0	3
велики кашаљ						

26 Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 20. до 28. фебруара 1887. године; ДАС, МУД –С, 1887, СН 1619; ДАС, МУД, 1887, СН, 1690.

27 Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 1. до 10. марта 1887. године; ДАС, МУД –С, 1887, СН 1790.

28 Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 10. до 20. марта 1887. године; ДАС, МУД –С, 1887, ф III, 77.

Табела 9. Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 20. до 31. марта 1887. године

20. 3 – 31. 3. 1887. ²⁹						
Назив болести	Од пре 10 дана	Нових сличајева	Укупно боловало	Оздравило	Умрло	Остало да болује
велике богиње	5	4	9	5	2	2
шарлах						
мраса	12	1	13	0	0	13
дифтерија	6	2	8	1	0	7
тифус						
дизентерија	3	1	4	0	0	4
велики кашаљ						

Табела 10. Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 1. до 10. априла 1887. године

1. 4 – 10. 4. 1887. ³⁰						
Назив болести	Од пре 10 дана	Нових случајева	Укупно боловало	Оздравило	Умрло	Остало да болује
Велике богиње	2	12	14	9	3	2
шарлах						
мраса	13	2	15	10	0	5
дифтерија	7	0	7	1	0	6
тифус	0	2	2	0	0	2
дизентерија	4	1	5	2	0	3
велики кашаљ						

Табела 11. Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 10. до 20. априла 1887. године

10. 4 – 20. 4. 1887. ³¹						
Назив болести	Од пре 10 дана	Нових случајева	Укупно боловало	Оздравило	Умрло	Остало да болује
велике богиње	2	14	16	13	2	1
шарлах						
мраса	5	9	14	3	0	11
дифтерија	6	1	7	2	0	5
тифус	2	1	3	1	0	2
дизентерија	3	1	4	1	0	3
велики кашаљ						

29 Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 20. до 31. марта 1887. године; ДАС, МУД –С, 1887, СН 2256.

30 Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 1. до 10. априла 1887. године; ДАС, МУД –С, 1887, ф Ш, 77.

31 Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 10. до 20. априла 1887. године; ДАС, МУД –С, 1887, СН 2713.

Табела 12. Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 20. до 30. априла 1887. године

20. 4 – 30. 4. 1887. ³²						
Назив болести	Од пре 10 дана	Нових случајева	Укупно боловало	Оздравило	Умрло	Остало да болује
велике богиње	1	13	14	8	5	1
шарлах						
мраса	11	0	11	0	0	11
дифтерија	5	2	7	1	0	6
тифус	2	0	2	1	0	1
дизентерија	3	3	6	1	0	5
велики кашаљ						

Табела 13. Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 1. до 10. маја 1887. године

1. 5 – 10. 5. 1887. ³³						
Назив болести	Од пре 10 дана	Нових случајева	Укупно боловало	Оздравило	Умрло	Остало да болује
велике богиње	1	75	76	26	6	44
шарлах						
мраса	11	0	11	11	0	0
дифтерија	6	2	8	3	1	4
тифус	1	0	1	0	0	1
дизентерија	5	1	6	3	0	3
велики кашаљ						

Табела 14. Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 10. до 20. маја 1887. године

10. 5 – 20. 5. 1887. ³⁴						
Назив болести	Од пре 10 дана	Нових случајева	Укупно боловало	Оздравило	Умрло	Остало да болује
Велике богиње	44	9	53	9	4	40
шарлах						
мраса						
дифтерија	4	2	6	3	0	3
тифус	1	0	1	1	0	0
дизентерија	3	1	4	2	0	2
велики кашаљ						

32 Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 20. до 30. априла 1887. године; ДАС, МУД – С, 1887, СН 2975.

33 Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 1. до 10. маја 1887. године; ДАС, МУД – С, 1887, СН 3205.

34 Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 10. до 20. маја 1887. године; ДАС, МУД – С, 1887, СН 3316; ДАС, МУД – С, 1887, СН 3328 (исправљена је рачунска грешка код укупног броја оболелих од великих богиња грешка 44+9=59).

Табела 15. Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 20. до 31. маја 1887. године

20. 5 – 31. 5. 1887. ³⁵						
Назив болести	Од пре 10 дана	Нових случајева	Укупно боловало	Оздравило	Умрло	Остало да болује
велике богиње	40	36	76	25	0	51
шарлах						
мраса						
дифтерија	3	1	4	2	0	2
тифус						
дизентерија	2	3	5	1	0	4
велики кашаљ						

Табела 16. Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 1. до 10. јуна 1887. године

1. 6 – 10. 6. 1887. ³⁶						
Назив болести	Од пре 10 дана	Нових случајева	Укупно боловало	Оздравило	Умрло	Остало да болује
велике богиње	51	8	59	21	1	37
шарлах						
мраса						
дифтерија	2	3	5	1	0	4
тифус	0	1	1	0	0	1
дизентерија	4	1	5	2	0	3
велики кашаљ						

Табела 17. Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 10. до 20. јуна 1887. године

10. 6 – 20. 6. 1887. ³⁷						
Назив болести	Од пре 10 дана	Нових случајева	Укупно боловало	Оздравило	Умрло	Остало да болује
велике богиње	37	10	47	13	0	34
шарлах						
мраса						
дифтерија	4	1	5	1	1	3
тифус	1	0	1	0	0	1
дизентерија	3	1	4	0	0	4
велики кашаљ						

35 Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 20. до 31. маја 1887. године; ДАС, МУД –С, 1887, СН 3557.

136 Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 1. до 10. јуна 1887. године; ДАС, МУД –С, 1887, СН 4006.

37 Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 10. до 20. јуна 1887. године; ДАС, МУД –С, 1887, СН 4193 (Исправљена рачунска грешка код в. богиња остали 17 уместо 34).

Табела 18. Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 20. до 30. јуна 1887. године

20. 6 – 30. 6. 1887. ³⁸						
Назив болести	Од пре 10 дана	Нових случајева	Укупно боловало	Оздравило	Умрло	Остало да болује
велике богиње	17	13	30	12	1	17
шарлах						
мраса						
дифтерија	3	3	6	3	1	2
тифус	1	0	1	0	0	1
дизентерија	3	0	3	0	0	3
велики кашаљ						

Табела 19. Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 1. до 10. јула, 1887. године

1. 7 – 10. 7. 1887. ³⁹						
Назив болести	Од пре 10 дана	Нових случајева	Укупно боловало	Оздравило	Умрло	Остало да болује
велике богиње	17	4	21	16	0	5
шарлах						
мраса						
дифтерија	2	11	13	1	6	6
тифус	1	0	1	1	0	0
дизентерија	3	4	7	2	0	5
велики кашаљ						

Табела 20. Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 10. до 20. јула, 1887. године

10. 7 – 20. 7. 1887. ⁴⁰						
Назив болести	Од пре 10 дана	Нових случајева	Укупно боловало	Оздравило	Умрло	Остало да болује
велике богиње	5	26	31	10	0	21
шарлах						
мраса						
дифтерија	6	18	24	0	6	18
тифус						
дизентерија	5	17	22	6	4	12
велики кашаљ						

38 Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 20. до 30. јуна 1887. године; ДАС, МУД –С, 1887, СН 4417.

39 Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 1. до 10. јула, 1887. године; ДАС, МУД –С, СН 4521.

40 Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 10. до 20. јула, 1887. године; ДАС, МУД –С, 1887, б. б.

Табела 21. Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 20. до 31. јула 1887. године

20. 7 – 31. 7. 1887. ⁴¹						
Назив болести	Од пре 10 дана	Нових случајева	Укупно боловало	Оздравило	Умрло	Остало да болује
велике богиње	21	15	36	10	2	24
шарлах						
мраса						
дифтерија	18	0	18	11	1	6
тифус	0	1	1	0	0	1
дизентерија	12	3	15	6	0	9
велики кашаљ						

Табела 22. Извештај за август на основу података за период од 20. до 31. јула 1887. године

1. 8 – 10. 8. 1887. ⁴²						
Назив болести	Од пре 10 дана	Нових случајева	Укупно боловало	Оздравило	Умрло	Остало да болује
велике богиње	24		≥24			
шарлах						
мраса						
дифтерија	6		≥6			
тифус	1		≥1			
дизентерија	9		≥9			
велики кашаљ						

Табела 23. Извештај за септембар на основу података за период од 1. до 10. октобра 1887. године

20. 8 – 30. 8. 1887. ⁴³						
Назив болест	Од пре 10 дана	Нових случајева	Укупно боловало	Оздравило	Умрло	Остало да болује
велике богиње			≥28			28
шарлах						
мраса						
дифтерија			≥8			8
тифус			≥1			1
дизентерија			≥3			3
велики кашаљ			≥5			5

41 Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 20. до 31. јула 1887. године; ДАС, МУД –С, 1887, СН 4783.

42 Пошто нису сачувани извештаји за месец август, срачуната је средња вредност на основу извештаја за период од 20. до 31. јула 1887. године; ДАС, МУД –С, 1887, СН 4783.

43 Пошто није сачувани извештаји за месец септембар, срачуната је средња вредност на основу извештаја за период од 1. до 10. октобра 1887. године, ДАС, МУД-С, 1887, ф III, 77.

Табела 24. Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 1. до 10. октобра 1887. године

1. 9 – 10. 9. 1887. ⁴⁴						
Назив болести	Од пре 10 дана	Нових случајева	Укупно боловало	Оздравило	Умрло	Остало да болује
велике богиње	28	14	42	16	1	25
шарлах						
мраса						
дифтерија	8	6	14	11	3	0
тифус	1	0	1	1	0	0
дизентерија	3	0	3	1	0	2
велики кашаљ	5	0	5	0	0	5

Табела 25. Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 10. до 20. октобра 1887. године

10. 10 – 20. 10. 1887. ⁴⁵						
Назив болести	Од пре 10 дана	Нових случајева	Укупно боловало	Оздравило	Умрло	Остало да болује
велике богиње	25	8	33	19	1	13
шарлах						
мраса						
дифтерија	0	1	1	0	0	1
тифус						
дизентерија	2	0	2	0	0	2
велики кашаљ	5	0	5	0	0	5

Табела 26. Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 20. до 31. октобра 1887. године

20. 10 – 30. 10. 1887. ⁴⁶						
Назив болести	Од пре 10 дана	Нових случајева	Укупно боловало	Оздравило	Умрло	Остало да болује
велике богиње	13	3	16	12	0	4
шарлах						
мраса						
дифтерија	1	4	5	0	2	3
тифус						
дизентерија						
велики кашаљ	5	0	5	5	0	0

44 Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 1. до 10. октобра 1887. године; ДАС, МУД –С, 1887, 1887, ф III, 77.

45 Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 10. до 20. октобра 1887. године; ДАС, МУД –С, 1887, 6. б.

46 Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 20. до 31. октобра 1887. године; ДАС, МУД –С, 1887, СН 7273.

Табела 27. Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 1. до 10. новембра 1887. године

1.11 – 10. 11. 1887. ⁴⁷						
Назив болести	Од пре 10 дана	Нових случајева	Укупно боловало	Оздравило	Умрло	Остало да болује
велике богиње	4	5	9	3	0	6
шарлах						
мраса						
дифтерија	3	0	3	1	0	2
тифус						
дизентерија	3	3	6	2	0	4
велики кашаљ						

Табела 28. Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 10. до 20. новембра 1887. године

10. 11 – 20. 11. 1887. ⁴⁸						
Назив болести	Од пре 10 дана	Нових случајева	Укупно боловало	Оздравило	Умрло	Остало да болује
велике богиње	6	0	6	4	0	2
шарлах						
мраса						
дифтерија	2	12	14	1	9	4
тифус						
дизентерија	4	0	4	0	0	4
велики кашаљ						

Табела 29. Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 20. до 30. новембра 1887. године

20. 11 – 30. 11. 1887. ⁴⁹						
Назив болести	Од пре 10 дана	Нових случајева	Укупно боловало	Оздравило	Умрло	Остало да болује
велике богиње	2	0	2	2	0	0
шарлах						
мраса						
дифтерија	4	13	17	4	6	7
тифус						
дизентерија	4	2	6	2	0	4
велики кашаљ						

47 Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 1. до 10. новембра 1887. године; ДАС, МУД –С, 1887, СН 7434.

48 Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 10. до 20. новембра 1887. године; ДАС, МУД –С, 1887, ф III, 77.

49 Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 20. до 30. новембра 1887. године; ДАС, МУД –С, 1887, СН 7722.

Табела 30. Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 1. до 10. децембра 1887. године

1. 12 – 10. 12. 1887. ⁵⁰						
Назив болести	Од пре 10 дана	Нових случајева	Укупно боловало	Оздравило	Умрло	Остало да болује
велике богиње						
шарлах						
мраса						
дифтерија	7	1	8	2	1	5
тифус						
дизентерија	4	1	5	3	0	2
велики кашаљ						

Табела 31.

10. 12 – 20. 12. 1887. ⁵¹						
Назив болести	Од пре 10 дана	Нових случајева	Укупно боловало	Оздравило	Умрло	Остало да болује
велике богиње	0	1	1	0	0	1
шарлах						
мраса	0	16	16	0	0	16
дифтерија	5	2	7	0	0	7
тифус	0	1	1	0	0	1
дизентерија	2	2	4	0	0	4
велики кашаљ						

Табела 32. Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 20. до 31. децембра 1887. године

20-31. децембар 1887. ⁵²						
Назив болести	Од пре 10 дана	Нових случајева	Укупно боловало	Оздравило	Умрло	Остало да болује
велике богиње	1	0	1	0	1	0
шарлах						
мраса	16	0	16	16	0	0
дифтерија	7	2	9	3	0	6
тифус	1	0	1	0	1	0
дизентерија	4	2	6	1	0	5
велики кашаљ						

50 Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 1. до 10. децембра 1887. године; ДАС, МУД-С, 1887, СН 7847.

11 Због недостатка извештаја извршена је реконструкција на основу извештаја од 1. до 10. децембра 1887. године; ДАС, МУД-С, 1887, СН 7874 и извештаја за период од 20. до 31. децембра 1887. године; ДАС, МУД-С, 1887, СН 7887.

52 Десетодневни лекарски извештај Пожаревачког округа за период од 20. до 31. децембра 1887. године; ДАС, МУД-С, 1887, СН 7887.

Прилој 1. Статистички приказ заразних болести у Пожаревачком округу 1887. године

1. Јануар – 31. децембар 1887.				
Болест	Свега боловало	Оздравило	Умрло	Леталитет
велике богиње	835	320	59	7,065 %
шарлах	5	3	1	20 %
мраса	134	66	0	0 %
дифтерија	280	69	41	14,642 %
тифус	44	16	1	2,272 %
дизентерија	171	45	4	2,339 %
велики кашаљ	20	5	0	0 %

Прилој 2. Укупан број регистрованих и преминулих пацијената

Број оболелих	Број умрлих	Леталитет
1489	106	7,118 %

Прилој 3. Графички приказ укупног броја пацијената**Закључак**

Резултати показују да су људи из Пожаревачког округа највише боловали од великих богиња. Потом су следиле дифтерија и дизентерија, док је шарлах био само у назнакама. Што се тиче смртности, односно леталитета, код шарлаха је била највиша и износила 20%. Код оболелих од дифтерије, смртност је износила 14,642%.

На основу лекарских извештаја о заразним болестима у Пожаревачком округу, од „седам заразних болести

(великих богиња, шарлаха, мрасе, дифтерије, тифуса, дизентерије, и великог кашаља) током 1887. године, регистрован је 1.489 случајева оболелих, а чак 106 је било са смртним исходом. Према овим подацима можемо утврдити да је сваки четрнаести регистровани пацијент преминуо. Сачувани лекарски извештаји представљају првокласни историјски извор за проучавање заразних болести у Краљевини Србији током 19. века.

Извори и литература

Необјављени извори

Државни архив Србије, Министарство Унутрашњих Дела, Санитетско одељење

Објављени извори

Богољуб Јовановић, *Попис људства у Краљевини Србији 1884. године*, Београд, 1889.

Владимир Карић, *Србија: опис земље, народа и државе*, Београд, 1887.

Зборник закона и уредаба изданих у Кнежевини Србији изданих од 18. августа 1880 до 26 јуна 1881, 36 (XXXVI.), Београд, 1881.

Илија Огњановић, *О дифтеричној вратоболи за српске матере*, Нови Сад 1876.

Календар са шематизмом Краљевине Србије за годину 1887, Београд 1887.

Лаза М. Димитријевић, *Како живи наш народ, Белешке једној окружној лекара*, Београд, 1893.

Милан Јовановић Батут, *Селачка кућа из дела: „Живот и здравље нашег селака“*, Београд, 1911.

Милан П. Јевремовић, *О заразним болестима у Краљевини Србији, за последњих девет година, од 1895. до 1903. године*, Београд, 1905.

Стеван З. Иванић, *Наше село и заразне болести*, Београд, 1942.

Milan Jovanović Batut, *Zdravlje i bolesti*, Split, 1922.

Литература

Ана Столић, Ненад Макуљевић, *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку, Од краја осамнаестог века до иочейка Првој светској рати*, Београд, 2006.

Душан С. Кастратовић, *Историја медицине Пожаревачкој окруја (1822 – 1914)*, Пожаревац, 1991.

Марко Поповић, Мирослав Тимотијевић, Милан Ристовић, *Историја приватног живота у Срба од средњег века до савременог доба*, Београд, 2023.

Мирољуб Манојловић, *Пожаревац окружна варош 1858-1918*, Историјски архив Пожаревац, Пожаревац, 2011.

Fernan Brodel, *Identitet Francuske: Prostor i istorija, ljudi i stvari*, Podgorica – Nikšić, 2010.

Fernan Brodel, *Mediteran: Prostor i ljudi*, Београд, 1995.

Snežana Veljković, *Hronika Medicinskog fakulteta u Beogradu (1920 – 2010): Istorijat, ljudi i događaji 1863 – 1920 – 2010*, Београд, 2010.

Научни радови и расправе

Сузана Рајић, *Први закон о заштити здравља становништва у Краљевини Србији*, Сузбијање епидемија у нововековној Србији: институционални оквири и практични домети, Београд, 2021.

Infectious diseases in the Požarevac district in 1887

Summary: The focus of the research is moderated on the analysis of ten-day reports on infectious diseases led by the district physicist of the Požarevac district, Sava Dimitrijević. The reports provide a wide range of important information about the health status of the population in the Požarevac district. As the main contribution of the paper, the statistical data that have been reconstructed and presented in tabular form at the monthly level and in the form of diagrams for the entire year 1887 are singled out. The aim of the work is to show the frequency of infectious diseases in Požarevac and its surroundings. By studying the health conditions, the impact of the disease on the demographic picture of the district and the course of daily life can be monitored. The negative demographic consequences of infectious diseases have caused deeper problems at all levels. The Serbian society of the 19th century would become functionally dysfunctional during epidemics of infectious diseases. Uncultivated or neglected fields and gardens directly affected the reduction of agricultural contributions, it depended on whether the entire nation would manage to feed itself and survive. Infected workers could not perform their jobs or performed them partially, the lack of labor negatively affects the private life of individuals, but also the economic and industrial development of the entire state community, in this way, the state was losing taxpayers. Although the economic expenses of the state were reduced by diseases, it should be mentioned that every epidemic leads to the loss of the most valuable resource of a state, which is human life.

Keywords: Požarevac, epidemics, smallpox, typhus, whooping cough, mortality.

Др Невенка КНЕЖЕВИЋ-ЛУКИЋ¹
Криминалистичко-полицијски универзитет у Београду
Република Србија

УДК: 050ПОЛИЦИЈСКИ ГЛАСНИК"1904/1944"

Изворни научни рад.

ЧАСОПИС ПОЛИЦИЈСКИ ГЛАСНИК ПРВИ СЛУЖБЕНИ ЛИСТ СРПСКЕ ПОЛИЦИЈЕ (1904-1944)

Апстракт. Законом за мерење, опис и идентификовање криваца (1904) часопис Полицијски гласник постао је службени орган Министарства унутрашњих дела Краљевине Србије. Часопис је покренуо новинар Наум Димитријевић 1897. године и излазио је до 1944. године са прекидом (1914-1920). У раду се истражује значај и утицај часописа на рад полиције и допринос у унапређењу јавне безбедности у Краљевини Србији и Краљевини Југославији. Допринос је остварен у области образовања и стручног усавршавања припадника полиције, у обезбеђивању материјалних средстава за рад научно-техничке полиције и унапређењу истражних радњи и поступака у расветљавању криминалних догађаја, проналажењу и идентификацији извршилаца кривичних дела. Часопис је имао запажену улогу и у белетристици са тематским садржајем о криминалистици.

Кључне речи: *Полицијски гласник, Министарство унутрашњих послова, научно-техничка полиција, јавна безбедност, Краљевина Србија, Краљевина Југославија*

Уводне напомене

Часопис „Полицијски гласник“ (у даљем тексту Гласник) представља пионирски подухват у издавању стручне литературе из области криминалистике и јавне безбедности у Краљевини Србији. Први број Гласника изашао је из штампе 1897. године.

Гласник је покренут иницијативом и средствима у приватној својини са намером да постане орган будућег полицијског удружења. Основни задатак Гласника била је „заштита личне и имовне сигурности српских грађана и јемство за усавршавање полицијских органа, како

у општини, тако и у држави у погледу њихове спреме и савесности.”² Удружење није основано, али је Гласник постао службени орган српске полиције према прописима (1904) и по споразуму са власником и оснивачем Наумом Димитријевићем.

Од првог објављеног броја, разноврсна и двојака садржина Гласника привукла је велики број читалаца – белетристика је била омиљена међу обичним грађанима а стручни део био је намењен полицијским чиновницима и државној администрацији. Током целокупног периода излагања (1897-1944) мењале су се структура садржине и форма часописа али је задржан основни правац – унапређење јавне безбедности.

Велики утицај на уређивање и трајање часописа имало је Министарство унутрашњих дела Краљевине Србије (у даљем тексту Министарство) потом Краљевине Југославије. Хронолошки гледано, уређивачка политика часописа периодично се мењала и унапређивала. У првом периоду (1897-1901) Гласник је излазио као самосталан, независан часопис, у другом периоду (1901-1904) незванично је био службени часопис Министарства а у трећем периоду (1904-1914) званично је постао службени орган Министарства. Гласник је имао пионирску улогу и у полицијској књижевности и белетристици с краја XIX и почетком XX века.

Током Првог светског рата Гласник није излазио. Први послератни број Гласника објављен је 1920. године. У периоду између два светска рата, Гласник је био службени орган Министарства унутрашњих послова Краљевине СХС/Југославије али значајно измењене садржине - штампане су само потернице и службене објаве значајне за рад полиције. Током Другог светског рата Гласник је био службени орган Српске државне безбедности (1942-1944).

¹ Др Невенка Кнежевић-Лукић, научни сарадник, Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд-Земун, Република Србија, е-маил: nevenka.kl@kpu.edu.rs

² Наум Димитријевић, *Прва реч*, Полицијски гласник, 1, I, Београд, 1897, 1-2.

У раду се истражује значај и утицај Гласника на рад полиције у Краљевини Србији и Краљевини Југославији, са посебним освртом на период од 1904. године, када је Законом за мерење, описивање и идентификовање криваца званично постао службени орган Министарства, до гашења часописа 1944. године.

Покретање и издавање Гласника у приватној својини (1897-1904)

Први број Гласника, „стручног гласила за све полицијске радње, општинске и државне“ изашао је из штампе 9. августа 1897. године. Оснивач, власник, главни и одговорни уредник Гласника био је новинар и полицијски писар Наум Димитријевић (1856-1920).³ Основна покретачка идеја Димитријевића била је да „лист служи на првом месту личној безбедности српских држављана“ односно да попуни осетну празнину у стручној литератури за припаднике полиције као и у криминалистичкој белетристици.⁴

Први број Гласника послат је потенцијалним претплатницима, којима је, по процени уредника била „дужност да га држе“.⁵ На часопис су била претплаћена сва министарства, Управа града Београда, среска и окружна начелства, команда жандармерије у Београду, сви одреди жандармерије у држави и власници објеката јавне намене (кафане, механе, гостионице и сл). Писари при начелствима и општинама, практиканти и жандарми плаћали су претплату у пола цене.⁶

3 Наум Димитријевић је рођен 1856. године у Краљеву. После завршеног школовања у Београду, радио је као писар у Министарству унутрашњих дела (1889-1891). Био је сарадник у листовима *Самочиња* и *Одјек*. Покренуо је неколико својих часописа: сатирични часопис *Гец* (1892-1895) по коме је добио надимак, *Народни пријатељ* (1894), *Трибуна* (1910-1915). Био је одговорни уредник *Борбе* (1892-1893) и недељника *Нова Србија* који је излазио у Паризу током Првог светског рата. Умро је 1920. године. *Српски биографски речник*, Д-З Књ. 3, Нови Сад: Матица српска, 2007, 251.

4 Наум Димитријевић, *Прва реч*, Полицијски гласник, 1, I, Београд, 1897, 1.

5 Полицијски гласник, 1, I, Београд, 1897, 8.

6 Најповољнија претплата била је за жандарме (годишња 6 динара а полугодишња 4 динара) уз обавезу да се по повлашћеној цени могу претплатити само преко својих команданата. Чиновници, писари, практиканти, учитељи и остали званичници плаћали су годишњу претплату 12, односно 6 динара за пола године. Гостионичари, кафеџије и механџије 12 динара годишње односно 8 динара полугодишње. Н. Димитријевић, *Нашим читаоцима*, Полицијски гласник, 20, I, Београд, 1897, 164.

Редовни бројеви излазили су једном недељно а ванредни бројеви у посебним околностима.⁷ Очекивања оснивача Гласника да ће часопис као новину радо прихватити широка читалачка публика, брзо су се испунила. До краја 1897. године поново су штампана прва два броја, јер су била распродата за врло кратко време.⁸ У обраћању читаоцима, уредник је потврдио опредељени садржај Гласника и у наредним бројевима: „расправљаће се сва питања полицијско-правна; штампаће се упутства за полицијске чиновнике; износиће се исљеђења из наше и стране праксе; штампаће се редовно слике и потере злочинаца и опасних лица; и најзад, за забаву публици доносиће се истините приче из наше и стране криминалистике.“⁹

Садржина Гласника била је тематски подељена на стручни и на део посвећен белетристици са тематском садржином о криминалу и злочинима. На првим страницама штампане су кратке биографије са фотографијама угледних државних званичника, затим стручни чланци, табеларни прегледи кретања криминалитета, објаве уредника и потернице. Највише простора у часопису било је намењено „криминалној белетристици“. Објављивани су преводи одломака књижевних дела познатијих светских писаца.

У дневној штампи, недељницима и популарним часописима, Гласник је добио позитивне рецензије.¹⁰ Часопис је био омиљен и на српском двору.¹¹ Краљ Александар I Обреновић одликовао је Димитријевића орденом Светог Саве V реда.¹² Гласник је био прихваћен и радо читан не само у Краљевини Србији већ и у иностранству.¹³

7 Због потере за опасним лицима, ванредно су штампани бројеви 3/1898 и 26/1898; Нови Закон о општинама штампан је у ванредном броју 26/1903.

8 *Изјаве, поруке и одговори уредништва*, Полицијски гласник, 5, I, Београд, 1897, 40.

9 *Нашим читаоцима*, Полицијски гласник, 20, I, Београд, 1897, 164.

10 Позитивне рецензије дали су часописи и новине: *Либерал* (71/1897), *Дневни лист* (191/1897), *Мале новине* (239/1897), *Српска заштита* (102/1897), *Пољед* (78/1897), *Вечерње новости* (263/1897), *Одјек* (199/1897), *Српске новине* (бр.7/1897), *Општинске новине – службени лист суда општинског града Нина* (бр. 45/1897), *Дело* (свеска за новембар 1897). *Рецензије на Полицијски гласник*, Полицијски гласник 5-20, I, Београд, 1897, (40-163).

11 Полицијски гласник 10, II, 1898, 67; *Изјаве, поруке и одговори уредништва*, Полицијски гласник, 34, IV, Београд, 1900, 268.

12 *Одликовање нашег уредника*, Полицијски гласник 31, IV, Београд, 1900, 241.

13 *Изјаве, поруке и одговори уредништва*, Полицијски гласник, 45, III, Београд, 1899, 332. Нпр. у Бугарској.

Опстанак часописа у приватној својини био је условљен финансијским средствима која су највећим делом пристизала од претплате, стога се Димитријевић у сваком броју обраћао читаоцима с молбом да претплату редовно измирују, што се показало недовољним. Искусни новинар Димитријевић покушао је у више наврата да путем огласа обезбеди додатну финансијску потпору листу, што се није остварило.¹⁴

Препознајући значај часописа за рад полиције и с намером да реши проблем несавесних претплатника, министар унутрашњих дела (у даљем тексту министар) донео је неколико расписа (1898-1900) којима се начелници округа обавезују на благовремено прикупљање претплате.¹⁵ Намера министра била је да утиче на ширење мреже претплатника из више разлога. Већи број претплатника омогућио би веће приходе и утицао би вишеструко на оперативни рад полиције. Дистрибуцијом Гласника широј јавности омогућено је полицији да пласира и прикупља информације о одбеглим и несталим лицима, посебно о повратницима. Поред измирења редовних обавеза за штампање и дистрибуцију часописа, било је предвиђено да се од стечених прихода подигне објекат за бертијонажу, прву званично признату научну методу за идентификацију и регистрацију лица.¹⁶ Званична иницијатива за увођењем бертијонаже у Краљевини Србији покренута је 1900. године, после одржаног Интернационалног конгреса против анархизма у Риму (1898) на коме је једна од учесница била Краљевина Србија. Прихватањем одлуке са конгреса, бертијонажа је постала облигатна за Краљевину Србију.¹⁷

Пре увођења бертијонаже (1904), српска полиција је интензивно користила фотографију за идентификацију

лица. По наредби министра правде (1897) сви осуђеници у држави морали су бити фотографисани.¹⁸ До краја 1897. године, у Београдском казненом заводу фотографисано је око 1000 осуђеника. Фотографисања су обављали фотографи Гласника по посебном одобрењу министра правде, не само у Београду, већ и у другим градовима.¹⁹ Начелство Пожаревачког округа наредило је да се фотографишу сви опасни зликовци који су били у притвору окружног суда и фотографије са биографијама лица пошаљу Гласнику ради евиденције.²⁰ Уредништво Гласника апеловало је на остала начелства да поступе на исти начин.²¹

За потребе фотографисања ивршилаца кривичних дела, подигнут је фотографски атеље у дворишту Управе града Београда на Краљевом тргу, у који је Гласник пресељен 1. новембра 1898. године где је остао до почетка Првог светског рата (сл 1).²² Фотографије осуђеника и преступника објављиване су у рубрикама *Из полицијског албума* и *Траже се*. Уредништво Гласника добијало је фотографије од полицијских чиновника који су сами правили албуме криваца да би себи олакшали рад.²³ У Пожаревачком казненом заводу урађен је албум женског одељења.²⁴ У намери да се формира јединствена архива са фотографијама осуђених лица, на позив Гласника упућен свим начелствима да по-

18 *Изјаве, њорукe и одговори уредништва*, Полицијски гласник 9, IV, Београд, 1900, 72.

19 *Изјаве, њорукe и одговори уредништва*, Полицијски гласник 19, I, Београд, 1897, 152.

20 *Корисна њојава*, Полицијски гласник 17, I, Београд, 1897, 136.

21 Исто.

22 Полицијски гласник 37, II, Београд, 1898, 279. и 286. Зграда је подигнута поред зграде Управе града Београда, на плацу где се некад налазио објекат турске полиције. До пресељења у свој фотографски атеље, Гласник је променио више адреса: прва два броја издата су у Скопљанској 9, затим у Македонској 20, (од краја августа до краја децембра 1897) и у Краља Милана 16 (од јануара до краја октобра 1898).

23 Полицијски гласник 3, I, Београд, 1897, 24. Танасије (Таса) Миленковић слао је фотографије које су му уступљене из албума бечке и берлинске полиције. Полицијски гласник 15, I, Београд, 1897, 120. Од Милутина Степановића, благајника Министарства иностраних дела Гласнику је предат албум са више од 60 фотографија криваца, које му је оставио брат, Мијаило Степановић, полицијски чиновник.

24 Архив Србије, Министарство правде, 1898, Ф10, Р127, (АС, МП) цитирано у: Невенка Кнежевић-Лукић, *Настањак и развој научно-техничке полиције у Србији (1904-1941)*, необјављена докторска дисертација, Универзитет у Београду, Београд, 2019, 77. Милутин Поповић, рачуновођа казног завода у Пожаревцу издао је Албум женског одељења ПКЗ са статистиком (1898).

14 Полицијски гласник, 1, I, Београд, 1897, 1.

15 Историјски архив Београда, Управа града Београда, 1900, К-2127-727, Расписи: ПНо 14918 од 23.јуна 1898; ПНо 23618 од 3.новембра 1899; ПНо 9337 од 17.јуна 1900. ПНо 18403 од 28.септембра 1900. године. (ИАБ, УГБ)

16 Невенка Кнежевић-Лукић, *Идентификација и регистрација осуђеника у КПЗ у Пожаревцу по Бертијоновом систему*, Казнено-поправни заводи у Србији – пример Пожаревачког казног завода 183-1918. књига прва, (ур. Јасмина Николић), Историјски архив Пожаревац, Пожаревац, 2016. 213. Прву званично признату методу за утврђивање идентитета и регистрацију лица створио је Алфонс Бертијон (Alphonse Bertillon, 1853-1914) у Француској (1880) по коме је добила име „бертијонажа“. Званично је уведена у полицијској префектури у Паризу (1882).

17 Невенка Кнежевић-Лукић, *Настањак и развој научно-техничке полиције у Србији (1904-1941)*, необјављена докторска дисертација, Универзитет у Београду, Београд, 2019, 42.

шаљу своје албуме криваца, током 1898. године стигло је око 5000 фотографија осуђених лица.²⁵

Упркос чињеници да је објављен мали број фотографија у односу на пристигле, сарадња између Министарства и Гласника донела је позитивне резултате.²⁶ Редовним објављивањем потерница са личним описом и фотографијама одбеглих лица и евидентирањем осуђеника у албумима криваца, повећан је број пронађених и приведених одбеглих лица у периоду 1897-1899 за 90%.²⁷ За показане резултате, управник Београдског казненог завода одао је признање уреднику Гласника, Димитријевићу за допринос јавној безбедности.²⁸

Доступност Гласника у иностранству утицала је на унапређење сарадње између српске и полиције у страним др-

жавама. У Гласнику су, од самог почетка, објављивани подаци о одбеглим лицима из других држава, за које је постојала основана сумња да се налазе на територији Краљевине Србије.²⁹ Након званичне посете Београду и обиласка атељеа Гласника, делегација бугарске полиције донела је одлуку да у Бугарској покрене часопис по узору на Гласник.³⁰

Израда фотографија, умножавање и штампање били су веома скупи, стога је упућен апел да се трошкови надокнаде из окружних и среских буџета.³¹ Позитивни резултати постигнути у идентификацији лица применом фотографије, утицали су да министар унутрашњих послова Ђорђе Генчић (1861-1938), упути наредбу (1899) свим окружним начелствима да из својих буџета обезбеде средства за албуме са фотографијама осуђених лица, што није наишло на одобравање Министарства финансија.³² Израда албума за сва полицијска надлештва у држави (105) поверена је власнику Гласника Димитријевићу (1899) по цени од 600 динара по комаду, што је врло брзо обустављено због скупе израде (1900).³³

У периоду од 1901. до 1904. Гласник је био *Стручни лист за полицију безбедности и администрацију полицијских и општинских власти*. У овом периоду, незванично је постао службени лист Министарства унутрашњих дела Краљевине Србије. Уз сагласност власника часописа, Одлуком министра од 28. јула 1901. године, уређивање Гласника поверено је редакционом одбору Министарства унутрашњих дела.³⁴ Председник редакционог одбора, био је начелник Полицијског одељења.³⁵ Одговорни уредник и даље је био Димитријевић.

²⁵ *Изјаве, поруке и одговори уредништва*, Полицијски гласник 30, II, Београд, 1898, 230.

²⁶ Невенка Кнежевић-Лукић, *Насионал и развој научно-техничке полиције у Србији (1904-1941)*, необјављена докторска дисертација, Универзитет у Београду, Београд, 2019, 85. Током 1898. године, објављено је свега 247 фотографија и то само у најнужнијим случајевима – потерама за бегунцима вишеструким повратницима и осуђеницима за тешка кривична дела.

²⁷ *Изјаве, поруке и одговори уредништва*, Полицијски гласник 40, III, Београд, 1899, 312. У периоду 1897-1899. године, од укупно 147 одбеглих, пронађено је и приведено 138.

²⁸ *Допис управника београдског казненог завода Јевђенија Марковића (бр. 1261 од 12. марта 1900) Науму Димитријевићу*, Полицијски гласник 13, IV, Београд, 1900, 97.

²⁹ *Изјаве, поруке и одговори уредништва*, Полицијски гласник 13, I, Београд, 1897, 104.

³⁰ *Изјаве, поруке и одговори уредништва*, Полицијски гласник 45, III, Београд, 1899, 352. У званичној посети Београду били су управник града Софије Христифор Босмашијев и инспектор бугарског Министарства унутрашњих дела Христо Стефанов.

³¹ *Изјаве, поруке и одговори уредништва*, Полицијски гласник 19, I, Београд, 1897, 152.

³² Архив Србије Министарство унутрашњих дела, Полицијско одељење, 1901 Ф28 Р 106 (АС, МУД, II).

³³ Архив Србије, Министарство унутрашњих дела, Благајничко одељење, несређена грађа. (АС, МУД, Б) Решењем министра Ђорђа Генчића Пбр 13523 од 24.11.1899. године понуда је прихваћена, али је Решењем министра Лазара Поповића од 20. септембра 1900. израда албума криваца обустављена.

³⁴ *Објава*, Полицијски гласник 32, V, Београд, 1901, 245. Одлука Пно 12326 од 28. јула 1901.

³⁵ Исто.

Увођењем редакционог одбора намера министра била је да се побољша садржај часописа. Поред општинских прописа и нормативних аката Министарства, штампани су чланци и расправе у којима су на научној, емпиријској и професионалној основи разматрана питања која су могла допринети стручном усавршавању припадника полиције и органа општинских власти у обављању службеног позива.³⁶ Расписом Министарства (1901), сва начелства су била у обавези „да сваку важнију ствар, која би се односила на јавну сигурност и безбедност у земљи, коју би требало представити јавности, достављају редакционом одбору ради штампања у Полицијском гласнику.“³⁷ За прихваћене и објављене чланке, аутори су добијали хонораре који су исплаћивани из прихода стечених претплатом, преко благајне Министарства.³⁸

Први број Гласника са новим уређивачким одбором изашао је као двоброј (бр. 34/35) 9. септембра 1901. године. Садржина је била јасно подељена на рубрике: I) Службени део, II) Стручни и научни део, III) Поучно-забавни део, IV) Поуке и обавештења, V) Службене објаве (*Пошере, Тражесе, Из полицијској албума, Криминалне белешке*).

У решавању константних финансијских проблема са којима се суочавао Димитријевић, активно се укључило Министарство.³⁹ Прикупљање претплате прешло је у надлежност благајне Министарства у јулу 1901. године.⁴⁰ У периоду од 18. јануара 1902. до 22. децембра 1904. године, дуговања Гласника износила су 26826,35 динара. Министарство је у периоду од 29. октобра 1902. до 20. фебруара 1904. године свело дуг на 11810,26 динара.⁴¹ Највећи

део дуга односио се на штампање часописа, на подизање објекта за бертијонажу а постојала је обавеза Димитријевића да Министарству испоручи албуме криваца за сва окружна начелства која су била унапред плаћена.⁴²

Полицијски гласник – службени орган Министарства унутрашњих дела Краљевине Србије

Велики утицај Министарства на садржину и материјални опстанак Гласника, као и могућности да се преко Гласника допринесе развоју полицијске професије и унапреди јавна безбедност, утицали су да Гласник пређе из приватне својине по споразуму са његовим власником. Доношењем *Закона за мерење, опис и идентификовање криваца* (у даљем тексту Закон) 20. децембра 1904. године, стекли су се законски услови да Гласник званично постане службени орган Министарства унутрашњих дела Краљевине Србије.⁴³ Законом је бертијонажа званично уведена и формирана је прво одељење тзв. научно-техничке полиције⁴⁴ у Србији, Антропометријско-полицијско одељење (у даљем тексту Одељење) као нова организациона јединица Министарства. Доношење Закона Србију је сврстало у једну од ретких држава које су примену бертијонаже регулисале примарним правним актом.⁴⁵

Иницијатива за увођење бертијонаже покренута 1900. године реализована је након што су испуњени неопходни услови. За увођење бертијонаже, било је неопходно об-

36 *Објава*, Српске новине, 180, 17. август 1901, 2.

37 Распис Министарства, Пно 19272 од 16. августа 1901. Исто.

38 *Објава*, Српске новине, 180, 17. август 1901, 2. За оригиналне чланке аутори су добијали од 30 до 70, а за преводе од 20 до 50 динара штампаног табака.

39 АС, МУД, П 1901-45-134, Допис Наума Димитријевића од . септембра 1901. министру унутрашњих дела о прикупљању претплате на Гласник у коме обавештава министра да за штампање часописа има дуг од 5000 динара који треба да се плати до краја 1901. године.

40 АС, МУД, П 1901-36-35 Одлуком Министарства донете 28. јула 1901. године, прикупљање претплате прешло је у надлежност благајне Министарства. Због значајних издатака које је уредништво Гласника имало током 1901. (за лист и за извршење обавезе о подизању зграде за Бертијонаж) начелницима округа наложено је да прикупе неизмирену претплату до краја 1901. године.

41 АС, МУД, Б 1907, несрећена грађа КБн 8192 /1907 Извод из књиге текних рачуна о дуговањима Наума Димитријевића и Министарства Државној штампарiji.

42 АС, МУД, Б, 1910, несрећена грађа, акт од 22. новембра 1910. године, наведено у: Невенка Кнежевић-Лукић, *Насијанак и развој научно-техничке полиције у Србији (1904-1941)*, необјављена докторска дисертација, Универзитет у Београду, Београд, 2019, 260. Димитријевићу су уплаћена средства, али албуми криваца никада нису урађени. Уместо албума Димитријевић је понудио испоруку по 5 комплета објављених бројева Гласника свим надлештвима. Због неиспуњених обавеза, Министарство је са Димитријевићем касније водило спор.

43 *Закон за мерење, опис и идентификовање криваца*, Српске новине 278, 21. децембар 1904. године, 1.

44 Невенка Кнежевић-Лукић, *Насијанак и развој научно-техничке полиције у Србији (1904-1941)*, необјављена докторска дисертација, Универзитет у Београду, Београд, 2019, 21. У свету је коришћен израз *polizia scientifica* (ital), *police scientifique*, (fr). појавио се прво у Италији, увео га је професор Универзитета у Торину, Алфредо Ничефоро (Alfredo Niccieforo, 1876-1960) на VI Међународном конгресу за криминалну антропологију (Торино, 1906. године).

45 Н. Кнежевић-Лукић, *Идентификација и регистрација осуђеника у КПЗ у Пожаревцу по Бертијоновом систему*, 219.

учити кадрове, набавити специфичну опрему – инструменте за мерење лица и фотографске апарате за сигналетичку и метричку фотографију и уредити фотографски атеље са специфичним просторним и амбијенталним условима за фотографисање. Фотографски атеље Гласника подигнут 1898. године, уређен је као објекат са специфичним амбијенталним условима за фотографисање по Бертијоновој методи.⁴⁶ Стручну обуку за практичну примену бертијонаже први је завршио писар Управе града Београда Душан Ђ. Алимпић, и именован је за првог шефа Одељења.⁴⁷ Обуку је завршио у Букурешту код проф. др Николае Миновића,⁴⁸ у периоду од фебруара до октобра 1900. године.⁴⁹ Инструменти за антропометријска мерења откупљени су уз остали инвентар Гласника по споразуму са власником.⁵⁰ Први фотографски апарат за сигналетичку и метричку фотографију стигао је у Београд почетком 1905. године.⁵¹

Међусобна условљеност Одељења и Гласника била је дефинисана прописима. Уређивање часописа било је у надлежности новоформираног Одељења Министарства а истовремено је било предвиђено да се финансијска средства за рад Одељења обезбеде од прихода службеног листа Министарства.⁵² Ближе одредбе о Гласнику предвиђене Законом, прописане су *Правилма о уређивању и растурању службеног листа* која су донета паралелно са *Правилма о антропометријско-полицијском одељењу и о курсу при антропометријско-полицијском одељењу* 31. децембра 1904. године.⁵³ У складу са наведеним пропи-

сима, Гласник више није био у приватној својини, већ је постао службени орган Министарства по споразуму са његовим власником.⁵⁴ Од Наума Димитријевића откупљено је право на Гласник (у вредности од 10000 динара) и објекат без плаца, са фотографским атељеом, намештајем и прибором за мерење криваца (13243 динара).⁵⁵

Улога Полицијског гласника у унапређењу јавне безбедности у Краљевини Србији

Донетим прописима потврђена је оријентација и претходно утврђени циљ Гласника да својом садржином и материјалном подршком потпомаже личну и имовинску безбедности и паралелно утиче на стручно образовање општинских и полицијских чиновника.⁵⁶

Садржина Гласника

Први број Гласника, службеног органа Министарства, изашао је 5. фебруара 1905. године, као двоброј, са малим закашњењем због послова на припреми за рад Одељења.⁵⁷ Садржина Гласника била је јасно одређена: објављивање указа, расписа, прописа, потерница и других службених објава од значаја за полицијске и судске органе а могла је бити допуњена појашњењима и тумачењима појединих законских прописа, поукама и обавештењима за поступања у полицијској пракси, стручним чланцима и расправама од значаја за полицијску струку, као и прилозима из белетристике домаћих и страних писаца.⁵⁸ Структуру садржине сачињавале су рубрике: I) *Службени гео (укази)*; II) *Закони*; III) *Правила*; IV) *Расписи*; V) *Кретање криминалитета*; VI) *Стручни и научни гео (чланци и расправе)*; VII) *Поуке и упути*; VIII) *Поучно-забавни гео*; IX) *Поуке и обавештења*; X) *Из полицијског албума*; XI) *Пошере*; XII) *Траже се*. На крају су дате и рубрике: *Скреће*

расурању Полицијског гласника донета су заједно са *Правилма о антропометријском полицијском одељењу* ПБр. 19622 од 31. децембра 1904. године. Правила су ступила на снагу 1. јануара 1905. године.

⁵⁴ *Правила о уређивању и растурању Полицијског гласника*, чл. 13.

⁵⁵ АС, МУД, Б 1909, несређена грађа, Решење министра унутрашњих дела (ПБр. 2138 од 27. јануара 1905).

⁵⁶ *Правила о уређивању и растурању Полицијског гласника* (чл. 14), 2.

⁵⁷ Полицијски гласник 1 и 2, I, Београд, 1905, 16.

⁵⁸ *Правила о уређивању и растурању Полицијског гласника* (чл. 15), 2.

⁴⁶ *Уз слику атеље Полицијског гласника*, Полицијски гласник 37, П, Београд, 1898, 286.

⁴⁷ АС, МУД, П Именски регистар књига II (1906), Указ бр. 2523 од 31. јануара 1905. о постављењу Душана Алимпића за секретара III класе Антропометријско-полицијског одељења.

⁴⁸ Николае Миновићи (Nikolae Minović, 1868-1941), лекар, шеф првог антропометријског одељења у Букурешту, заједно са братом Мином (Mina Minović, 1858-1933) фармацевт, доктор судске медицине сматра се пиониром научно-техничке полиције у Румунији.

⁴⁹ Nevenka Knežević-Lukić, Obrad Stevanović, *Contribution of Minović Brothers to Ontogenesis in Forensic Science in Serbia*, Romanian Journal of Legal Medicine 26, 2, Bucharest, 2018, 225.

⁵⁰ АС, МУД, Б 1909, несређена грађа, Решење министра унутрашњих дела (ПБр. 2138 од 27. јануара 1905).

⁵¹ АС, МУД, П, 1905- 48-9, Н. Кнежевић-Лукић, Настанак и развој научно-техничке полиције у Србији, 43.

⁵² *Закон за мерење, опис и идентификовање криваца* (чл. 2 и 8), Српске новине 278, 21. децембар 1904, 1.

⁵³ Српске новине 23, 30. јануар 1905, 97. Према Закону за мерење, опис и идентификовање криваца (чл. 8), *Правила о уређивању и*

се пажња, Непознати крадљивци, Слике непознатих лица, Нађени лешеви, Хајдучија и зликовци, Из стране светла, Разно.

За структуру и квалитет садржине Гласника био је задужен Редакциони одбор. Решењем министра Пно 23432 од 6. септембра 1905. године.⁵⁹ Чланови одбора били су: начелник Полицијског одељења, Управник града Београда и шеф Антропометријско-полицијског одељења који је истовремено био и уредник часописа. Уместо Димитријевића, за одговорног уредника именован је Душан Ђ. Алимпић, први шеф Одељења.⁶⁰

Дужност свих полицијских органа у држави била је да своје службене објаве (расписе за несталим лицима и извештаје о проналаску одбеглих) шаљу непосредно уредништву Гласника на објављивање.⁶¹ Сарадници Гласника биле су личности афирмисане у својој професији. Аутори чланака из полицијске и судске праксе, криминалистике, криминологије, права, судске медицине и белетристике били су угледни стручњаци из Србије и из иностранства. Међу ауторима текстова о криминалистици и криминологији, кретању криминалитета посебно се су истицали припадници српске научно-техничке полиције Душан Алимпић, Александар Андоновић, Добривоје Бакић, затим Васа Лазаревић, Милорад Вујичић. Аутори чланака из области судске медицине били су истакнути стручњаци: др М. Јовановић – Батут, Милан Васић, Војислав Суботић Млађи, проф. Живојин Перић, Бранислав Петронијевић.

Посебно је значајна улога Гласника у српској криминалистичкој белетристици. Крајем XIX века литература посвећена полицији, посебно криминалистици која је почела да се назире као посебна научна дисциплина у оквиру криминологије, била је врло скромна и штура. Осим објављених дела првог српског ученог полицајца, пионира српске криминалистичке прозе, Танасија (Тасе) Миленковића (1852-1918), других публикација готово да није ни било. У *Првој речи* Гласника, Димитријевић је истакао један од разлога за покретање часописа: „Осим криминалне белетристике, колико је имамо у преводима и оригиналима, полицијске књижевности нема у Србији... тако да многи људи мисле да и не може бити какве друге полицијске литературе, осим оне која се налази у Збор-

ницима и расписима полицијским“.⁶² У тадашњој српској штампи покретани су часописи у којима су штампани текстови на тему злочина и криминала али нису имали континуитет у излажењу.⁶³ Почетком XX века, постојале су намере Министарства да покрене свој стручни лист *Полицијски вјесник*, чији би уредник био Таса Миленковића (1852-1918).⁶⁴

У Гласнику су објављивани текстови познатих српских писаца: Јанка Веселиновића, Боре Станковића, Радоја Домановића, Јована Скерлића, Милорада Ј. Митровића. Уредништво Гласника нашло је места за одломке из дела познатих светских писаца: Толстоја, Достојевског, Тургенева, Чехова, Твена, Едгара Алана Поа, Конана Дојла, Ги де Мопасана. После преласка Гласника из приватне у државну својину, текстови и одломци из књижевних дела, објављивани су у мањем обиму.

Материјална подршка

Намена трошења финансијских средстава стечених из прихода Гласника била је јасно дефинисана Правилима.⁶⁵

а) *материјални трошкови штампања, издавања и експедиције часописа*.⁶⁶ Штампање Гласника било је доста скупо и највећа дуговања часописа била су према Државној штампарији.⁶⁷ Тираж Гласника био је условљен финансијским средствима и мењао се из године у годину. Просечан тираж у периоду приватног власништва био је око 4000 на годишњем нивоу; најмањи тираж (3050) био је крајем 1903. године, а највећи (6270) достигнут је након продаје Гласника Министарству; у периоду

62 Полицијски гласник 1, I, Београд, 1897, 1.

63 Зора, 2-10, III-V, 1898-1900, Мостар, 81-359. *Криминална крошника – илустрирани лист за забаву, књижевности и уметности* покренуо је власник Љубинко Петровић 1898. године, излазио је мање од годину дана, три пута месечно. *Кривични гласник – илустрирани лист за свакога*, власника Пере М. Јовановић излазио је 1899-1900. године. Милан Ст. Марковић покренуо је часопис *Порошник – гласник кривичних догађаја и суђења*. Изашао је само један број часописа 1. јануара 1898. године. <http://ubsm.bg.ac.rs/cirilica/zbirka/novina/zora-1896-1901>, приступљено 10. јуна 2024. године.

64 Зора, 12, III, Мостар, 1900, 480.

65 *Правила о уређивању и распуштању Полицијског гласника* (чл. 22), 2.

66 Исто.

67 Н. Кнежевић-Лукић, *Настајак и развој научно-техничке полиције у Србији (1904-1941)*, 260. Дуговања су износила више хиљада динара на годишњем нивоу. нпр. дуг за период јануар 1905-септембар 1907. износио је 12570 динара а на крају 1909. године износио је 21795 динара, па су тражена додатна буџетска средства.

59 АС, МУД, Б, 1905, несрећена грађа, Решење министра ПБр. 24342 од 6. септембра 1905. године.

60 Исто.

61 *Правила о уређивању и распуштању Полицијског гласника* (чл. 16), 2.

1905-1910. године просечан тираж био је 4650.⁶⁸ Поред трошкова штампања, ови трошкови обухватали су и плате уреднику и свим лицима ангажованим у издавању и експедицији часописа. На крају календарске године, у складу са Правилима (чл. 22) особљу Одељења задуженим за ове послове исплаћивана је награда из прихода Гласника.⁶⁹ Уређивачком одбору и ауторима чланака исплаћивани су хонорари, у износу прописаном решењем министра. Да би се смањили расходи и отплатили заостали дугови, хонорари су повремено смањивани, што је изазвало негодовање уређивачког одбора упућујући апел министру да хонораре не смањује како би се аутори текстова одазвали позиву Гласника на сарадњу.⁷⁰

Да би се избегао сталан проблем нередовног плаћања претплате, наплату су спроводила посебно задужена лица под надзором старешине полицијског надлежства.⁷¹ Обавезни претплатници на Гласник биле су све полицијске и општинске канцеларије, полицијски и општински чиновници, механске и кафанске радње.⁷²

б) *Оснивање и финансирање антропометријско-полицијских одељења у Београду и у другим градовима.* Реформом полиције биле су обухваћене промене у организационој структури Министарства. Од 1904. године Министарство је поред Полицијског и Санитетског одељења у свом саставу добило и прво одељење научно-техничке полиције. После Одељења у Београду (1904), било је планирано да се формирају одсеци Одељења у другим градовима, преваходно у градовима где су постојали заводи за издржавање казне. У Пожаревцу је формиран Антропометријско-полицијски одсек (1906).⁷³ За шефа одсека имено-

ван је Добривоје Бакић.⁷⁴ Материјал за рад пожаревачког одсека набављан је преко матичног Одељења у Београду од прихода Гласника.⁷⁵ Током 1909. године покренута је иницијатива за оснивањем још једног антропометријског одсека са седиштем у Нишу из остварених прихода Гласника. Формирање новог одсека је одложено због недовољних прихода стечених у претходној години (1908).⁷⁶ Оснивање одсека у Нишу планирано буџетом предвиђеним за 1914. годину прекинуо је Први светски рат.⁷⁷

в) *Издавање стручне литературе неопходне за стручно усавршавање припадника полиције.* Део стручне литературе значајан за рад полиције обезбеђиван је из прихода Гласника. Књига *Криминална тактика, ручна књига за откривање злочина* (превод са немачког) Добривоја Бакића, шефа Антропометријског одсека у Пожаревцу откупљена је 1907. године.⁷⁸ *Полицијски подсетник*⁷⁹ и *Берџилонаж* (1907) Душана Ђ. Алимпића, откупљене су и послате свим начелствима.⁸⁰ На овај начин актуелна литература постала је доступна припадницима полиције у свим начелствима у држави. Од прихода Гласника набављана је и актуелна стручна литература за потребе Одељења: *Шематизам за 1909. годину*; Казнителни законик; *Archives d'anthropologie criminelle*; *Revue penitentiaire 1909*; *Archiv f. Anthropologie br.32*; *Законик о посвијку судском*; *Грађански законик*; *Monatschrift f. Krim. Psychologie 1909*; *Encyclop. d moderner Kriminalistik III*.⁸¹

г) *Трошкови фототографисања извршилаца кривичних дела, неизнатих жртвава или места извршења злочина у це-*

68 Исто, 261.

69 АС, МУД, Б, 1908, Деловодни протокол Благајничког одељења, (3239-6970). Награду (по 40 динара) добили су припадници Одељења (4), а награду (по 20 динара) добили су жандарми (3) на служби при Одељењу.

70 Н. Кнежевић-Лукић, *Настанак и развој научно-техничке полиције у Србији (1904-1911)*, 254. Од 1905. до 1910 године, за оригиналне радове исплаћивани су хонорари у износу од 16 до 25 динара по страни, а потом су износили 10 динара/страни за оригиналне радове и једва 6-8 динара/страни за остале објављене текстове.

71 *Правила о уређивању и распуштању Полицијског гласника* (чл. 20), 2.

72 Исто (чл. 17 и 18); од плаћања претплате могли су бити ослобођени сиромашнији власници механа, на предлог средског начелника и по решењу министра.

73 Решење ПБр 18643 од 30. августа 1906. Полицијски гласник 37, П, Београд, 1906, 306.

74 Исто, 305.

75 АС, МУД, Б, 1908, Деловодни протокол Благајничког одељења (3239-6970) Рачун (6657 од 15.12.1908) добављачу Субошићу за фотографски материјал Одсека у Пожаревцу (206,70 динара).

76 АС, МУД, Б, 1909, несређена грађа, акт Ббр. 3240 од 1. јула 1909. године.

77 *Финансијски закон за 1914. годину*, Српске новине, 75, 2. април 1914, 424. Буџетом је било предвиђено да се за одсек у Нишу издвоје средства за плате (4326 динара), за канцеларијске и режијске трошкове (1000 динара).

78 АС, МУД, П, 1907-10-66, допис секретара и шефа Одсека у Пожаревцу Добривоја Бакића министру од 10. октобра 1906. Акт ПБр.1501 од 29. јануара.1907. године.

79 АС, МУД, Б, 1908, несређена грађа, Подсетник је купљен у тиражу од 1200 примерака од Алимпића, у износу од 1200 динара, из прихода Гласника. Акт БНо 1601 од 18. марта 1908. године.

80 АС, МУД, Б 1912, Деловодни протокол, књига 2, акт 3777 од 22.6.1912. није сачуван.

81 АС, МУД, Б, несређена грађа, акт Ббр.2802 од 30.марта 1909. године, рачун за купљене књиге за Гласник.

лој држави. С обзиром да је у матичном Одељењу у Београду радио један фотограф, за фотографисање извршилаца кривичних дела у другим местима могли су бити ангажовани и локални фотографи по наредби Одељења из Београда. За свој рад добијали су накнаду из прихода Гласника.⁸²

д) *Трошкови за стручно усавршавање*. Реформа српске полиције подразумевала је константно стручно усавршавање кадрова и проучавање организације полиције у другим земљама. Из тог разлога, полицијски чиновници су одлазили у иностранство ради проучавања организације и рада полиције у другим државама и стицања додатних знања о примени нових метода и техника у полицијској пракси. Најчешће су одлазили у државе Западне Европе (Аустрију, Немачку, Француску, Италију и Швајцарску). Боравак појединих припадника полиције финансиран је и од прихода Гласника.⁸³ У периоду од јуна 1907. године до маја месеца 1908. године, писар Управе града Београда Живојин Лазић⁸⁴ провео је у Франкфурту и Берлину ради „студија на страни полицијске струке“.⁸⁵ У августу 1908. године Лазић је био у Бечу,⁸⁶ заједно са Стеваном Д. Тодорићем.⁸⁷ Током свог боравка, Лазић и Тодорић су добијали месечна примања 100-200 динара из прихода Гласника за 1905-1906. годину.⁸⁸ Лазић је постављен за писара прве класе у УГБ 31. децембра 1905. године.⁸⁹ Поред Лазића, у иностранству је боравио и први шеф Одељења Душан Ђ. Алимпић. Као један од главних иницијатора за оснивање научно-техничке полиције у Краљевини Србији, Алимпић је у периоду од јула 1910. године до јануара 1911. године био у Лозани (код чувеног др Арчибалда Рајса) а потом и у Паризу ради проучавања научно-техничке полиције.⁹⁰ Пеша-

дијски поручник Василије Андрић примао је месечно 150-300 динара помоћи из прихода Гласника ради проучавања организације полицијске жандармерије у иностранству у периоду од фебруара до децембра 1908. године а потом му је одобрен боравак за још десет месеци.⁹¹

ђ) *Ванредни трошкови*. Поред уобичајених трошкова, из прихода Гласника исплаћивани су и ванредни трошкови. Од прихода остварених током 1905. и 1906. године, исплаћени су хонорари комисији формираној за израду законских пројеката;⁹² услуге поправке канцеларијског намештаја за потребе Одељења 1909. године;⁹³

Упркос свим неповољним околностима, Гласник је излазио до 8. јула 1914. године, када је престао да излази због Великог рата.

Полицијски гласник у време Краљевине СХС/Југославије

После Великог рата, Министарство унутрашњих дела Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, покренуло је иницијативу за поновним покретањем Гласника, крајем јануара 1920. године.⁹⁴ Предвиђено је да Гласник буде додељен одељку за идентификацију, у саставу Одељења јавне безбедности Министарства, чије је оснивање било у току и условљено одређеним средствима из буџета.⁹⁵

Први послератни број Гласника изашао је 16. октобра 1920. године, са седиштем на Краљевом тргу бр. 29. У периоду од 1920. до 1924. године Гласник је био службени орган Одељења јавне безбедности, и функционисао је као једна од секција Одсека техничке полиције, коме су, поред Гласника, припадале секције: лабораторија за вештачење, одељак за техничка истраживања на лицу места, криминални музеј, полицијска школа, секција за идентификацију и регистар осуђених.⁹⁶ Одсек техничке полиције преузео је

82 АС, МУД, Б, 1908, Деловодни протокол Благајничког (3239-6970). У Трнавском и Јасеничком срезу као и у Врањском округу плаћени су хонорари локалним фотографима за фотографисање окривљених лица и пронађених лешева.

83 АС, МУД, Б, 1907, књига 2 (4017-8300).

84 АС, МУД, Б, 1907, несређена грађа, Призаница бр. 4318 од 3. августа 1907.

85 АС, МУД, Б, 1908, Деловодни протокол књига 1, (1-3238). Акт бр. 3273 од 6. јуна 1907.

86 АС, МУД, Б, 1908, Деловодни протокол књига 2, (3239-6970).

87 АС, МУД, Б, 1907, Деловодни протокол књига 1, (1-4016). АС, МУД, Б, 1907, несређена грађа. Тодорић је био у иностранству по решењу министра ПНо 9041 и 9124 од 20. маја и 22. маја 1907. године.

88 АС, МУД, Б, 1907, Деловодни протокол књига 2, (4017-8300).

89 АС, МУД, П, 1906-17-104 Указ Краља Србије и постављењу Лазића

90 АС, МУД, П 1911-1-5, 1910-26-6, акт ПБр.10595 од 31. маја 1910. године.

91 АС, МУД, Б, 1908, Деловодни протокол књига 1 (1-3238), књига 2 (3239-6970).

92 Исто.

93 АС, МУД, Б, 1909 Деловодни протокол књига 1 (1-3224), акт 1773 од 2.4.1909.

94 *Вести*, Полиција, 1 и 2, Београд, V, 1920, 78.

95 *Вести*, Полиција, 13 и 14, V, Београд, 1920, 620. За организовање Одељења за идентификацију, оснивање Полицијске школе и за издавање Гласника, Министарство је одредило 600.000 динара.

96 Мирослав Перишић, *Министарство и министри полиције у Србији* (1811-2001), Министарство унутрашњих послова Републике Србије, Београд, 2002, 86.

послове и надлежности некадашњег, током рата униште-ног, Антропометријско-полицијског одељења.⁹⁷

Од 1922. године, формираној секцији Гласника у оквиру Одсека техничке полиције, упућивана су сва саопштења и објаве.⁹⁸ Гласник се налазио на Краљевом тргу 14 (касније 29) непосредно уз Управу града Београда, изузетно значајну територијалну организациону јединицу Министарства јер су надлежности београдске полиције превазилазиле територијалне оквире. Уредбом од 26. августа 1920. године, Управа града Београда имала је у свом саставу четири одељења: Административно, Саобраћајно, Одељење јавне безбедности и Одељење опште полиције.⁹⁹ Доношењем нове Уредбе (1930), извршена је реорганизација београдске полиције, а Одељењу техничке полиције при Управи града Београда проширене су надлежности, да по одлуци министра може „вршити техничку службу у полицијском делокругу за целу земљу и водити криминалну евиденцију.”¹⁰⁰

У Гласнику су искључиво објављиване потернице према посебном упутству.¹⁰¹ Службене објаве (уредбе, расписи и наредбе), штампане су у ванредним издањима. Због своје садржине, био је доступан само службеним лицима и државним институцијама: свим полицијским властима у Краљевству, казним заводима, судовима, жандармерији, посланствима и конзулатима Краљевине СХС, као и полицији у другим државама. Гласник је излазио сваког четвртка, а само по потреби чешће.¹⁰² Све потернице су објављиване хронолошким редом, као и обуставе о потрагама. У првим послератним годинама, било је тешкоћа у

штампању и долазило је и до повремених прекида и ређег објављивања Гласника. У таквим околностима, првенствено су објављиване важне и хитне потернице.¹⁰³ На крају године, сви бројеви су били повезани у једној књизи, заједно са свим годишњим азбучним прегледима.

У оваквој форми, Гласник је излазио као службени полицијски орган Министарства унутрашњих послова Краљевине СХС/Југославије. Од 1942. године, Гласник је постао службени полицијски орган шефа Српске државне безбедности. Последњи број Гласника изашао је у јулу 1944. године.

ЗАКЉУЧАК

Часопис *Полицијски гласник* покренуо је новинар Наум Димитријевић (1897). Законом за мерење, опис и идентификовање криваца (1904), Гласник је постао службени орган Министарства унутрашњих дела Краљевине Србије. Излажење Гласника било је условљено великим бројем претплатника и редовним прикупљањем претплате као основног извора финансирања. Откупом Гласника из приватне својине, Министарству је омогућено да вишеструко утиче на рад полиције и унапреди јавну безбедност у држави на више начина. Обезбеђивањем финансијских средстава од прихода Гласника омогућено је оснивање и функционисање првог одељења научно-техничке полиције у Београду и формирање нових у држави, што је допринело реорганизацији полиције. Објављивањем потерница за одбеглим лицима у земљи и иностранству побољшан је оперативни рад српске полиције и унапређена је сарадња са полицијом у другим државама. Допринос Гласника остварен је у области образовања припадника полиције: пружањем финансијске подршке за стручно усавршавање кадрова (посебно научно-техничке полиције) у иностранству; објављивањем стручних текстова из области криминалистике, криминологије, судске медицине, права, широј стручној јавности постала су доступна најновија сазнања из ових области.

У богатој и разноврсној садржини Гласника штампане су редовно службене објаве и расписи, поуке и обавештења, потернице и фотографије из албума криваца. Повремено су штампани и прилози из књижевности, са темом о криминалу.

У периоду између два светска рата, Гласник је постао службени орган Министарства унутрашњих дела

97 Душан Ђ. Алимпић, *Грађа за полицијски речник*, Полиција, 3-4, VI, Београд, 1921, 203-204. Изменама и допунама Уредбе о устројству Министарства (од 3. децембра 1920), дефинисане су наведене надлежности овог одсека.

98 Архив Југославије, фонд Министарства унутрашњих послова Краљевине Југославије, Одељење за државну заштиту, (АЈ-14), 14-81-317.

99 Зборник закона и законских прописа по струци управно-полицијској и самоуправној издатих од 1.12.1918. до 15.06.1924. године (ур. Душан Ђ. Алимпић, Коста Јанковић, Ђорђе Љ. Матић), Београд, Просвета 1924, 65-69.

100 *Уредба о устројству и делокругу управе града Београда III бр. 1715*, Службене новине Краљевине Југославије 12 од 17. јануара 1930, 18-24.

101 *Упутј за састављање и издавање потерница и објава од 15. јуна 1920. године*, Зборник закона и законских прописа (ур. Д. Ђ. Алимпић), Београд, Просвета 1924, 445-457.

102 *Полицијски гласник, његов програма и његово уређење*, Полиција, 3 и 4, V, Београд, 1920, 167-168.

103 Полицијски гласник 82, III, Београд, 1922, 1.

Краљевине СХС/Југославије намењен искључиво објављивању потерница. Током Другог светског рата, био је службени орган Српске државне безбедности недоступан широј јавности. Престао је да излази 1944. године.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ (аривска грађа)

Историјски архив Београда (ИАБ)
фонд Управе града Београда (УГБ)

Архив Србије (АС)

Фондови:

Министарство унутрашњих дела Полицијно одељење (МУД, П), Министарство унутрашњих дела Благажничко одељење (МУД, Б)

Министарство правде (МП)

Архив Југославије (АЈ)

фонд Министарство унутрашњих послова Краљевине Југославије (14)

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Извори са интернета

- *Полицијски гласник* <http://ubsm.bg.ac.rs/cirilica/zbirka/novina/policijski-glasnik-1905-1920>
- *Зора*, 1898-1900, Мостар, <http://ubsm.bg.ac.rs/cirilica/zbirka/novina/zora-1896-1901>

Правни извори

- *Закон за мерење, опис и идентификавање криваца*, Српске новине 278, 21. децембар 1904. године.
- *Финансијски закон за 1914. годину*, Српске новине, 75, 2. април 1914, 424.
- *Правила о антропометријском полицијском одељењу; о уређивању и растурању Полицијског гласника*, Српске новине 23, 30. јануар 1905, 97.
- *Уредба о устројству и делокругу управе града Београда III бр. 1715*, Службене новине Краљевине Југославије 12 од 17. јануара 1930, 18-24.

Литература:

- Алимпих, Душан Ђ. *Грађа за полицијски речник*, Полиција, 3-4, VI, Београд, 1921, 203-204.
- *Весџи*, Полиција, 1 и 2, V, Београд, 1920, 78.
- *Весџи*, Полиција, 13 и 14, V, Београд, 1920, 620.
- *Зборник закона и законских прописа по сторуци управно-полицијској и самоуправној издајних од 1.12.1918. до 15.06.1924. године* (ур. Душан Ђ. Алимпих, Коста Јанковић, Ђорђе Љ. Матић), Београд, Просвета 1924.
- Кнежевић-Лукић, Невенка. *Идентификација и ретистрација осуђеника у КПЗ у Пожаревацу по Бертијономом систему*, Казнено-поправни заводи у Србији – пример Пожаревачког казног завода 1853-1918. књига прва, (ур. Јасмина Николић), Историјски архив Пожаревац, Пожаревац, 2016, 213-222. доступно на: https://arhivpozarevac.org.rs/Dokumenta/ZABELA_monografija%20web.pdf
- Кнежевић-Лукић, Невенка. *Криминалишети у Пожаревачком округу 1905-1910*. Записи – Годишњак Историјског архива Пожаревац, VII, 7, Пожаревац, 2018, 188-198. доступно на: <https://arhivpozarevac.org.rs/Dokumenta/ZAPISI%207%20web2018.pdf>
- Кнежевић-Лукић, Невенка, and Obrad Stevanović. *Contribution of Minovici Brothers to Ontogenesis in Forensic Science in Serbia*, Romanian Journal of Legal Medicine 26, 2, Bucharest, 2018, 222-228. DOI:10.4323/rjlm.2018.218
- Кнежевић-Лукић, Невенка. *Настањак и развој научно-техничке полиције у Србији (1904-1941)*, необјављена докторска дисертација, Универзитет у Београду, Београд, 2019.
- Мирослав Перишић, *Министарство и министри полиције у Србији (1811-2001)*, Министарство унутрашњих послова Републике Србије, Београд, 2002.
- *Полицијски гласник, његов програм и његово уређење*, Полиција, 3 и 4, V, Београд, 1920, 167-168.
- *Српски биографски речник*, Д-3 Књ. 3, Нови Сад: Матица српска, 2007.

Journal Police Gazette, the First Official Journal of the Serbian Police (1904-1944)

Resume

By the Law on Measuring and Identifying the Culprits (1904), the journal Police Gazette became the official organ of the Ministry of Internal Affairs of the Kingdom of Serbia. The journal was founded by journalist Naum Dimitrijević in 1897, and was published until 1941 with a break (1914-1918). In the article is researched the importance and influence of the journal on the work of the police and its contribution to

the improvement of public security in the Kingdom of Serbia and the Kingdom of Yugoslavia. The contribution has been made in the field of education and professional training of police officers, provision of material resources for the work of the scientific and technical police, improvement of investigative activities and procedures in the investigation of criminal events, finding and identification of perpetrators of criminal acts. The journal also played a notable role in literature with thematic content about criminalistics.

Key words: Police Gazette, Ministry of Internal Affairs, scientific-technical police, public security, Kingdom of Serbia, Kingdom of Yugoslavia

Маријана ЈОВЕЛИЋ¹

Војни музеј Министарства одбране Републике Србије
Београд

Др Маријана МРАОВИЋ²

Војни архив Министарства одбране Републике Србије
Београд
Република Србија

Изворни научни рад.

UDK: 32.019.5(497.11)"1941/1944"(093.2)

32:929 Недић М.

94(497.11)"1941/1944"(093.2)

ПРОПАГАНДНИ ПРАВЦИ У ШИРЕЊУ ВИЗИЈЕ „БОЉЕГ ЖИВОТА“ ВЛАДЕ МИЛАНА НЕДИЋА

Апстракт: Циљ рада јесте да расветли сегменте идеолошке делатности и пропаганде Владе Милана Недића. У последњој деценији у фокусу интересовања историчара налазе се историја институција, просвете и друштва за време окупације, као и утицај окупације на културне прилике и свакодневни живот становништва. Различити дискурси су били детерминисани различитошћу визура из којих су посматрани и изучавани Милан Недић и његова историјска улога. У раду су на основу доступне архивске грађе похрањене у Војном музеју Министарства одбране, као и одабране литературе и периодике, анализирани тенденције у ширењу идеологије, које су дале печат визији „бољег живота“ пропагираној од стране „Владе Народног спаса“ на квалитативно нов начин, са бројним атрибутима аутохтоности, оригиналности и аутентичности.

Кључне речи: *Влада Милана Недића, окупација, Други светски рат, архивска грађа*

Историографија је углавном анализирао феномен „бољег живота“ у оквиру бављења пропагандом и идеолошким и друштвено-политичким концептима Владе Милана Недића.³ Визија „бољег живота“ имала је карактер

социјалног утилитаризма и прагматичну функцију, која се састојала у томе да обезбеди функционисање немачке окупаторске власти и омогући реалну конкретизацију форсираног императива реда и мира. С друге стране, она је била и особена противтежа комунистичкој визији живота.⁴

Предметну проблематику анализирали смо из више разлога: 1. Визија „бољег живота“ има карактер реакционарности, пасивизма, ескапизма, есхатологије и дефе-

у Другом светском рату, „Токови историје“, бр. 1, Београд 2013; Бранко Петрановић, *Србија у Другом светском рату (1939-1945)*, Београд 1992, стр. 421-431; Драган Алексић, *Издајници или родољуби*, *Паралелна слика о колаборацији у српској историографији у земљи и емиграцији*, „Историја 20. века“, бр. 2, Београд 2010, стр. 163-174; Маријана Мраовић, „Нова Србија у Новој Европи“ на страницима колаборационистичке штампе Владе народног спаса, у: Тематски зборник радова „Друштвене науке пред изазовима савременог друштва“, (уредник доц. др Гордана Ђигић), Библиотека Научни скупови, I том, Универзитет у Нишу, Ниш 2017, стр. 127-150; Маријана Мраовић, *Од сурове стварности до алтернативне реалности. Пропаганда владе Милана Недића 1941-1944*, стр. 431; *Колаборационистичка штампа у Србији 1941-1944, други том/приредио Александар Стојановић, „Филип Вишњић“*, Београд 2017. (поглавља: „Викторија-Немачка побеђује на свим фронтovima“: Немачка војна сила на страницима штампе, стр.15-46, Антифашистичка коалиција на страницима колаборационистичке штампе. Војни контекст, слика односа савезничких сила и стана на фронтovima, стр. 47-94); Маријана Мраовић, *Колаборационистичка штампа „Владе народног спаса“ о циљевима нове привредне политике*, „Војно-историјски гласник“, бр. 2, Београд 2016, стр. 126-155; Zoran Janjetović, *Collaboration and fascism under the Nedić regime*, Institute for recent history of Serbia, Belgrade 2018.

⁴ Маријана Мраовић, *Пропаганда владе Милана Недића (1941-1944)*, докторска дисертација одбрањена на Универзитету у Београду, Београд 2015, стр. 4., Маријана Мраовић, *Од сурове стварности до алтернативне реалности. Пропаганда владе Милана Недића 1941-1944*, Медија центар „Одбрана“, Београд 2019.

¹ Ауторка је дипломирани историчар, музејски саветник у Војном музеју Управе за традицију, стандард и ветеране Министарства одбране Републике Србије, е-маил: MarijanaJovelic74@gmail.com

² Ауторка је доктор историјских наука, научни сарадник, архивски саветник и начелник Одељења отвореног за истраживаче у Војном архиву Министарства одбране Републике Србије; е-маил: marijanamraovic@gmail.com

³ О овоме више видети: Наташа Милићевић, „Опасне везе“ у Европи под нацистичком окупацијом, или разматрања о колаборацији

тизма, те је стога била веома тешко остварива. Зато је за њену имплементацију и операционализацију у практичном животу било потребно уложити много више напора. 2. Комунистичка визија боље будућности истиче долазак „новог времена“, веру у „боље сутра“ коју разноси ветар револуције, а сама помисао на „буђење новог дана“ под барјаком социјалне револуције деловала је утешно и охрабрујуће на ментални склоп српског сељака и грађанина у суморним данима окупације. Недићева визија „бољег живота“ везује се за оживотворавање идеала из прошлости. Зато је занимљиво проучавати све облике пропагирања визије „боље будућности“ који се заснивају на упирању погледа ка прошлости, као извору надахнућа, али и ескапистичког, пасивистичког и дефетистичког дискурса „бега у историју“. 3. Колаборационисти су током целог периода окупације, паралелно са пропагандом усмереном ка становништву, водили и реализовали пропагандну делатност усмерену ка немачким окупационим властима, у циљу што бољег убеђивања и уверавања истих у своје „добре“ намере и благонаклоност.⁵

Анализирајући карактеристике нацистичке културе, др Андреј Митровић је нагласио, да је култура за нацисте била „бојно поље“, на којем су се продужавале већ задобијене битке у подручју политике. Наведено је одлика тоталитаризма, да не признаје постојање круцијалних разлика између политике и културе.⁶ Културна политика и друштвено-политички пројекти владе Милана Недића, били су резултанта актуелних прилика у земљи. Окупатор је немилице форсирао политику беспштедне експлоатације српске привреде и радне снаге, а управљање другим подручјима живота, препустио је ингеренцијама домаћих власти, са задржавањем права интервенције и цензуре. У таквим околностима, део српских колаборациониста отпочео је са појачаним активностима на обликовању српске културне политике и друштвено-политичких пројеката.

ПРОПАГАНДНА СРЕДСТВА У ШИРЕЊУ ВИЗИЈЕ „БОЉЕГ ЖИВОТА“ ВЛАДЕ МИЛАНА НЕДИЋА

Архивска грађа Војног музеја Министарства одбране садржи плакате, летке и брошуре, као моћна визуелна средства, коришћена и у пропагандној активности „Вла-

де народног спаса.“ Одељење државне пропаганде, током периода окупације, бавило се издавањем пропагандних летака, брошура и штампаних плаката. Пропагандни материјал је за владине потребе штампала Државна штампарија. Пропагандна одељења при окрузима, добијала су део пропагандног материјала за округе, од крајскомандантура. Окружни начелници су штампали, издавали и растурали летке на територији свога округа, по немачкој препоруци и одобрењу. Леци су били разноврсни и то: 1. Инструктивни, тј. позиви на пријаву саботера и комуниста, позиви на одржавање реда и мира, позиви на жетву и пријаву жита. 2. Леци-писма, тј. писма подршке заробљеника председнику владе, искуства лица која су преживела заробљеништво код партизана, или бивших партизана и комуниста, дечји апели са сликама. 3. Директивни леци којима је сугерисан престанак борбе. 4. Информативни леци који су приказивали свемоћ немачког оружја, обавештавали о ситуацији на фронтима и о важним догађајима, садржаји измишљених, или стварних докумената западних савезника и Совјетског савеза и 5. Леци-пропуснице који су најчешће били направљени у облику званичних докумената. Министар унутрашњих послова је припремио списак парола које је препоручио окружним начелницима за штампање у лецима. Пароле су концизно формулисале порукама у виду ставова, циљева, апела, позива, задатака и имале су за циљ смиривање становништва и подстицање привредне обнове. Пропагандни органи су придавали велики значај употреби плаката као важног пропагандног средства. То је разумљиво, с обзиром на њихову колористичну ефектност која неизоставно оставља нарочит утисак на примаоца пропагандне поруке. Коришћене су и карикатуре, као сликовне поруке са конотацијом сатире, саткане од често агресивних приказа рата, западних савезника и Совјетског Савеза, као и од многих комичних и подругљивих садржаја.⁷ У ширењу визије „бољег живота“ наилазимо на изванредан „пацифизам“ представника „Владе народног спаса“. Њихова главна функција састојала се у очувању реда, мира и безбедности поретка. Наиме, на немачким плакатима, на великим географским картама, приказивана су немачка освајања, читаоци засипани цифрама, графичким приказима о броју умрлих и уништених противничких

⁵ Маријана Мраовић, докторска дисертација, стр. 743.

⁶ Андреј Митровић, *Време нештрелљивих, Политичка историја великих држава Европе 1919-1939*, Београд 1974, стр. 484.

⁷ Маријана Мраовић, докторска дисертација, стр. 198-202.

ефектива.⁸ Домаће власти су високопарним реторским фразама уистину величале надмоћ немачког оружја, али у документарној грађи видимо избегавање “бомбардовања” читаоца фактографијом везаном за рат, што говори о њиховој доследности у политици умировљавања Србије и српског народа, као предуслова ефективне и плодотворне служби немачким ратним интересима. Поред летака, у којима су текстови били дати у форми стихова и инструментализоване и патетизоване лирике, ратни плакат је био најомиљеније визуелно средство пропаганде. Он је својом колористичком упечатљивошћу и убедљивом сугестивношћу, највише скретао и привлачио пажњу народа. Ипак, уметност је била стављена у службу пропаганде. То више није била уметност, већ прагматична алатка грубе и немилосрдне манипулације.⁹

С друге стране, представници “Владе народног спаса” су, чини се, желели да избегну устаљене обрасце и моделе пропагандног обраћања народу, форсиране од супарничке партизанске стране. Видимо тенденцију и настојање, да се увек представе као “бољи” од својих противника, да се “издигну изнад ситуације” и покажу своју “моралну супериорност” у односу на политичке опоненте. То је једна врста оригиналности њихове пропаганде у односу на немачку, па и партизанску. Колаборационистичка штампа више је народ “запљускивала” лиричним, патетизованим, високопарним, реторским фразама, него цифрама, чињеницама и одвећ милитантним приказима рата и ратних дешавања. Завршетак текстова у плакатима и брошурама, најчешће је био у форми упитних реченица, у којима се народ пита да ли жели тако страшну будућност и тегобну судбину какву му нуде комунисти. Тиме се, изгледа, желела истаћи тобожња спремност представника “Владе народног спаса” да народу “понуде избор”, а не да му репресивно, сугестивно и некритички наметну искључиво сопствена решења. Такође истичемо, да колаборационистичка пропаганда није претендовала да буде нужно и само репресивна. Архивска грађа Војног музеја открива, да је та пропагандна делатност уистину била покушај неке врсте “комуникације” између пропагатора и реципијента. Хтело се на често фин, суптилан и рафиниран начин, продрети у психологију масе и придобити је. О томе говори мноштво живописно илустрованих плака-

та и метафорички конструисаних и уобличених песама, којима су на различите начине слате често скривене пропагандне поруке. Наш познати психолог, Никола Рот, истиче да се пропаганда највише заснива на ирационалним елементима људске свести, и главни јој је циљ да управља емоцијама и обликује их.¹⁰ Чини се, да је ово управљање емоционалним склопом људи коришћењем крајње једноставних и допаљиво конкретних пропагандних садржаја, имало двострук циљ. Најпре, тако се лакше продирало у једноставни сензибилитет и конкретну перцепцију сељаштва, лишеног аспирације ка претерано апстрактном размишљању, такође, мање се утицало на развитак менталног склопа и на духовно-интелектуално узрастање конзументата. То је било у сагласју с антиинтелектуалним правцем у перцепцији и идеолошкој и политичкој визури представника “Владе народног спаса”. Важна карактеристика ширења визије “бољег живота”, огледа се у примени метода “систематског понављања” у штампаним медијима, тј. пропагандним порукама. Тиме се настојало, да се реципијенту утисне, укорени и усади у свест неистина, како би је овај постепено почео прихватати као истину. Ту је пропаганда „Владе народног спаса“ следила немачке обрасце. Вероватно је њена оштрица жестоко била усмерена према антисовјетској пропаганди, не само због свог непомирљивог антикомунизма, него и због чињенице, да је пропаганда у СССР-у била веома интензивна и јака, уперена из централе према другим земљама, те ју је требало супримирали и сузбити на што адекватнији начин. Сматрало се, да су револуционарни плакати, заједно са писаном пропагандом, имали једнаку, ако не и већу улогу као и „куршуми и митраљеви“ и да су, можда, на пресудан начин допринели коначној победи.¹¹ Совјетско искуство у агитацији и пропаганди, утицало је на развијање широке пропагандне мреже у којој је сваки политички радник, војни старешина, члан партије и пуковски агитатор, имао значајну улогу у подизању борбеног морала војске и становништва.¹² С друге стране, Хитлер и Гебелс су сматрали пропаганду примарним стратегијским и тактичким оружјем.¹³

10 Никола Рот, *Основи социјалне психологије*, Београд 1994, стр. 363.

11 Франсоа Кокен, *Совјетски револуционарни плакати 1918-1921*, “Историјски записи”, Београд 1987, 1-2, стр. 52.

12 G. H. Bolsover, *Soviet ideology and propaganda*, „International affairs”, 1948, vol. 24, num. 2.

13 P. M. A. Lineberger, *Psychological warfare*, Washington 1948, p. 56.

8 Коста Николић, *Немачки ратни плакати 1941-1944*, Нова Пазова 2000, стр. 18.

9 Коста Николић, *Немачки ратни плакати у Србији 1941-1944*, стр. 12.

ПРОПАГАНДНИ ПРАВЦИ У ШИРЕЊУ ВИЗИЈЕ „БОЉЕГ ЖИВОТА“ ВЛАДЕ МИЛАНА НЕДИЋА

У ширењу и пропагирању „визије бољег живота“ од стране владе Милана Недића, можемо уочити неколико карактеристичних тенденција. То су: 1. Омнипотентност представника „Владе народног спаса“ и идеја „мисије“, 2. Прикривена агресивност и рационализација сопствене агресије њеном пројекцијом у политичке противнике, 3. Потенцирање активизма и култа рада, тј. идеализовани реализам, 4. Утилитарна, прагматична инструментализација у евокацији хришћанских идеала, 5. Персонификација и антропоцентризам, 6. Грегарни мотив, тј. мотив „стада“, односно неговање духа колективизма насупрот индивидуализму, 7. Сублимација и реактивна формација (претварање у супротност) у амортизацији антикомунизма, 8. Глорификација властитог пуританизма и „моралне беспрекорности“ и мит о моралној супремацији представника „Владе народног спаса“, 9. Инструментализација историје, тј. манипулација српском историјом и традицијом, 10. Антиинтелектуализам.

Морамо напоменути, да ниједна од поменутих тенденција не егзистира појединачно, него уско корелира са другим тенденцијама, те запажамо њихову органску повезаност, повратну спрегу и интегративност.

1. Омнипотентност представника „Владе народног спаса“ и идеја „мисије“.

Служење окупатору у народу није никад било популарно и тешко да би се на тој платформи могле окупити значајније снаге. Стога су представници „Владе народног спаса“ свој однос према окупаторима правдали „вишим циљевима“, чију је реализацију окупатор требало да олакша и омогући.¹⁴ Ова карактеристика ширења „визије бољег живота“, огледа се у негирању и одрицању права било којој другој идеологији, или било којем другом фактору, да допринесе стварању услова за бољитак друштвене заједнице. Колаборационисти инсистирају на својој тобожњој „мисији и судбинској предодређености“ да поведу српски народ у спас, бољитак и боље сутра. Домаће власти посебно негују антисовјетску пропаганду, јер су свесни присутности јаких словенофилских осећања код

српског народа. Они зато, у својој пропаганди, стално истичу да „овај Совјетски савез“ нема никакве везе са „оном старом Русијом“ и наглашавају његову моралну изобличеност и наказност. Станислав Краков каже, да је Недић био „дубоко непоколебљив“ родољуб који је свесно преузео „трагичну и јуначку мисију“ у данима највећих несрећа Југославије и српског народа у њој.¹⁵

Бранко Петрановић истиче, да је пропаганда у рату груба, пуна предубеђења, непосредна, не тежи истини, још мање прецизности казивања, њене оцене су произвољне, а језик вулгаран.¹⁶ Обраћање српском народу као реципијенту и конзументу пропагандних порука и садржаја, било је једноставно, уз коришћење питких и метафоричних језичких фраза и конструкција. Разумљиво је да је пропаганда домаћих власти варирала од тренутка до тренутка, с обзиром и на чињеницу, да су се начини и суштина колаборације са окупатором, у случају владе Милана Недића, мењали у зависности од тренутне ситуације на светским ратиштима и од конкретних немачких потреба.¹⁷ На изванредан начин су се сервирале једностраности колаборационистичког режима, пласирањем сваковрсних садржаја. И управо тај парадокс плени пажњу приликом изучавања пропаганде домаћих власти.

Такође, представници „Владе народног спаса“ се обрушавају и на англоамеричке савезнике. То је свакако било у складу са нацистичком анти-англоамеричком пропагандом, али и у складу са осећањима међуратне деснице, која су домаће власти у великој мери баштиниле.¹⁸ Оштрица њихове пропаганде више је била окренута Енглеској, него САД-у. То говори о сукобу немачко-енглеских интереса на Балкану. Енглеска је била ближи и непосредно опаснији противник и имала је јасну интересну сферу на југословенским просторима.¹⁹

У смислу одсликавања оштре, немилосрдне и жестоке анти-англоамеричке пропаганде, увијене у танано, безазлено рухо попут „вука у јагњећој кожи“, интересантан је

15 Станислав Краков, *Генерал Милан Недић*, књ.1, *На оштрици ножа*, Београд 2008, стр. 5

16 Бранко Петрановић, *Историчар и сваремена епоха*, Београд 1997, стр. 88.

17 Љубинка Шкодрић, *Однос немачкој окупатору према домаћим сарадницима у Србији 1941-1944* у: „Ослобођење Београда 1944. године“, Зборник радова, Београд 2010, стр. 82-94.

18 Алистер Хамилтон, *Интелектуалци и фашизам 1919-1945*, Београд 1978, стр. 146.

19 Коста Николић, *Немачки ратни плакаш у Србији 1941-1944*, стр. 84.

14 Мирко Гутећ, *Квислинштво и колаборационизам у Југославији 1941-1945*, „Војноисторијски гласник“, бр. 3, Београд 1989, стр. 52.

плакат Недићеве владине администрације, под називом: „Ослободитељи све јасније показују шта су и какви су“, а у оквиру наведеног плаката цитирана је песма америчког војника стационараног на Сицилији из америчког часописа „Nigger post“.²⁰

Одељење државне пропаганде користило се немачким пропагандним моделом приликом реализације кампање за подстицање српских радника за одлазак на рад у Немачку. Истовремено је народу сервирана идеализована представа живота и рада заробљених српских официра. Јавност је систематски и организовано убеђивана у „добре намере“ немачке војне управе према српским заробљеним официрима и старање немачких власти да се одржава повољна атмосфера за живот у заробљеништву.²¹ Још један плакат речито говори о тенденцији Недићеве владе да интензивира позитивну слику нацистичке Немачке у односу на друге силе: „Ниједан човек на свету не живи драге воље у заробљеништву, а поготово онај који воли своју земљу. Па ипак, сваки српски ратни заробљеник у Немачкој, свестан је да му је данас живот у заробљеништву сигуран, миран и уредан. Сви су они добро смештени и снабдевени. Свуда их цене као марљиве и ваљане раднике. Осим тога, проширују своје знање и стичу драгоцену искуства.“²²

Представници „Владе народног спаса“ су у пропагирању преимућства и првенства нацистичке Немачке у креирању боље будућности достигли ниво ирационализма и утопизма, неретко обојен лиричним патосом у исказу, те су ове „спасоносне“, ескапистичке и есхатолошке визије и рецепти за излазак српског народа из несреће, морали нужно да буду осуђени на пропаст. Сама чињеница да пропаганда „Владе народног спаса“ није давала алтернативу, упућује на закључак да ова није могла бити применљива, будући да једна визија бољег живота нужно мора да се одликује својом дивергентношћу, креативношћу, продукционизмом и вишеслојношћу у избору могућности, усмерена на више различитих колосека, подразумевајући разноликост и разноврсност дејствовања у актуелизацији начела бољег живота. Једностраност, аутархичност, искључивост и ригидност, овакву визију су унапред осудиле на пропаст.

20 Војни музеј (ВМ), АГ, и.б.26964

21 Маријана Мраовић, докторска дисертација, стр. 624.

22 ВМ, АГ, и.б.26966, Плакат Недићеве владине администрације: „Поздрављамо своје у отаџбини.“

Прва тенденција у ширењу „визије бољег живота“ од стране „Владе народног спаса“, речито је представљена у говорима генерала Милана Недића, тј. у њиховом делу под називом: „Порука српском народу.“²³ Поменимо и летак у коме се наводи: „Ко ужива у рају? Док су большевичка господа, Јевреји и прваци комунистичке партије живели у удобним и топлим становима, дотле преварени радник и сељак по учерицама проводи тежак и мукотрпан живот. Ето како се Совјетска влада стара за раднике, сељаке и њихове породице. Лишени пристојних станова, изгладнели, поробљени, несрећни, пропадају руски радници, становници „Совјетског раја“. Желимо ли и нашим породицама нешто слично?“²⁴

2. Прикривена агресивност и рационализација сопствене агресивности њеном пројекцијом у партизански покрет и „западну плутократију“. Документа Војног музеја откривају још једну од тенденција владе Милана Недића приликом ширења визије „бољег живота“. Реч је о покушају вештог камуфлирања властите агресивности. Примећује се паралелизам двају садржајних одлика оваквих докумената. Наиме, неретко у оквиру једног истог документа, наилазимо најпре на патетичну експресију сопственог „алтруизма“, да би се у истом документу немилице и беспошtedно, одмах потом, „осула жестока паљба“ на објект нетрпељивости, тј. партизански покрет и англоамеричке савезнике. Тиме се реципијент пропагандног садржаја, на неки начин, постепено уводи у следећу буру тешких, увредљивих речи и острашћених анимозитета. Често се користе упитне реченице ради што веће сугестивности и уверљивости и покушаја интензивнијег утицаја на психу реципијента, највећма обичног човека. После упитних форми, одмах следе одговори на питања који се завршавају узвиком као доминантним знаком интерпункције у архивским документима. На тај начин се врши процес индуковања, усмеравања, вођења. Наглашава се основни курс „Владе народног спаса“ у евокацији и апострофирању српског национализма. Нарочито се домаће власти у својој пропаганди обрушавају на намеру Совјета да изведу социјалну револуцију, чију погубност колаборационисти непрестано наглашавају. Агресивни тонови колаборационистичке штампе не чуде, с обзиром

23 ВМ, АГ, и.б.26967.

24 ВМ, АГ, и.б.27005, „Летак Недићеве владине администрације: „Једна шетња кроз рај“.

на чињеницу, да је и партизанска штампа била бременита једностраношћу, нетолеранцијом, идеолошким застрањивањима, навијачким страстима, демагогијом, неадекватном терминологијом.²⁵ Зато колаборационистичка штампа назива намерно партизане “људима из шума и разбојницима”, стремећи да акцентује њихову дезорганизованост и хаотичност. Колаборационистичка штампа инсистира на томе, да се КПЈ прикаже искључиво само као секција Коминтерне, без икаквих одлика аутентичности.

Наведена тенденција прикривене агресивности очигледно се у плакату под називом: „Бомбе су пале“ у коме се наводи следеће: „Човечанска савест се диже против варварства Енглеза. Непријатељ ће за злочиначке испаде, бити строго, али праведно кажњен. То јемчи велики немачки Рајх и уједињена Европа. Да би бољи живот био спроведен у дело, потребно је казнити кривце.“²⁶ Занимљиве су зидне новине под називом: „Победићемо“, година I, Београд, од 2. августа 1944. године. Ту је објављен чланак под називом: „Не тим путем“. У њему се беспощедно критикује Равногорски покрет.²⁷

Агресивни, негативистички тоналитет више је него очигледан и у летку Недићеве владине администрације, под називом: „Српски и руски сељак.“²⁸ Предметни летак, даје потпуну слику о томе, да је пропагандни апарат „Владе народног спаса“, настојао да српског сељака представи у најпозитивнијем светлу, као одговорну, самосвесну, разбориту и одлучну индивидуу, којој је потпуно јасно, да колаборационистичка мисао нема никакву алтернативу и да је она једино способна да га „просветли“ и пружи му „ветар у леђа“ на његовој активистичкој путањи преображаја сопственог живота. То је, чини се, било део тактике домаћих власти, јер се желело подићи српском сељаку, да би се овај придобио, као продуктивни фактор, у два важна сегмента политике „Владе народног спаса“, а то су антикомунистичка борба и континуирана и непрестана активност на производњи материјалних добара у циљу економског напретка земље и целокупне привреде Рајха. Тиме, они долазе у контрадикцију са самим собом, будући да се, у једном тренутку, обраћају српском народу као потпуно свесном, савесном и одговорном, а у другом момен-

ту га на неки начин ниподаштавају и минимизирају његову личност и интелект самом чињеницом, да му намећу, сасвим репресивно, готове садржаје, ставове, мишљења и пропагандне поруке окупатора и његових помагача. Прва и друга тенденција интензивним бојама прожимају летак Недићеве владине администрације, под називом: „Срби“.²⁹

3. Потенцирање активизма и култа рада, тј. идеализовани реализам. Да би пропагандна активност у ширењу идеала и визије „бољег живота“ деловала уверљивије, представници „Владе народног спаса“ инсистирали су на интензивирању култа рада и активизма сваког појединца, бацајући акценат на потребу личног ангажмана и властите иницијативе оличене у упорном и свакодневном раду, који мора донети благостање и бољитак не само за дотичну индивидуу, него за државу и друштво као целину. Синоним за ову тенденцију сажет је у латинској сентенци - *Homo est faber fortunae suae*. Документа ове садржине, уистину одишу мотивизирајућим, охрабрујућим, позитивистичким порукама, али неретко је њихов позитивизам само идеална, својеврсна камуфлажа за превасходно агресивне пропагандне садржаје о којима је напред било речи. Принцип „заслуге“ често је експлоатисан у овим документима, јер је његов циљ био покретање народних маса, а све у војном и привредном интересу Рајха, који ће „праведно“ наградити српски живаљ уколико вредно, марљиво и предано ради за своју и , следствено томе, општу добробит. Требало је, дакле, усадити у становништво модел понашања, по којем је место у новом светском европском поретку потребно заслужити. Занимљиво је уочити, да у документима није наглашаван само култ рада, него је то пропагирање „гледања свога посла“ и непрекидног рада, имало у ствари за циљ не само постизање економског берићета за појединца и заједницу, него и окретање сељаштва, као потенцијалне комунистичке масе, управо од партизанског покрета и његове пропаганде. Такође, из докумената провејава инклинација, да се придобије тзв. „мали човек“ на тај начин, што ће се наглашавати баш његов удео и значај за друштво, чиме би он добио осећај важности, као чинилац од кога нешто зависи, иако то није одговарало објективној стварности, а деловало је стимулишуће на радни капацитет. Важан фактор у привредној обнови Србије током окупације, били су разни облици обавезног и принудног рада, организовани у сагласју с

25 Милан Матић, *Партизанска штампа у Србији 1941-1944*, Београд 1993, стр. 298.

26 ВМ, АГ, и. 6.27085.

27 ВМ, АГ, и.6.27101.

28 ВМ, АГ, и.6.27200.

29 ВМ, АГ, и.6.27204.

немачким ратним потребама.³⁰Образовање Националне службе за обнову земље, резултат је једног јединственог програма ангажовања радно способног становништва, у циљу ефикасније службе окупатору. Принудни рад био је средство реализације главних императива окупације, а то су напори на постизању економског напретка Рајха. Функције ове установе биле су разноврсне. Реч је о идеолошкој, друштвено-корисној, економској и војној улози. Пропаганда је развила теорију о раду као о моралној обавези Срба према Немцима. Рад је била дужност према „мајци Србији“. Принудни рад био је један од начина на који су домаће власти кажњавале црноберзијанце и шпекуланте. Такође, морално-васпитна улога физичког рада огледала се у промовисању истог, као средства националног препорода. Национална служба за обнову Србије, основана је децембра 1941.године, са циљем да неангажовано радно способно становништво уклони са улица и употреби за мелиорационе радове, у корист немачких привредних интереса. У састав ове службе улазили су углавном омладинци које је друштво стремило да удаљи из домета комунистичке опасности. Уредбом о организацији Националне службе за обнову Србије (НСОС), регулисани су њен начин и рад, те ударени темељи њеној организацији.³¹ Један од циљева НСОС, био је да приближи младим обвезницима из града, начин сеоског живота и рада, што је било у складу са колаборационистичком политиком нивелације села и града.³² Пропаганда је популарисала начела и рад НСОС, како би је становништво прихватило као обавезну установу за просветно, културно и физичко ангажовање омладинаца и њихово „извођење на прави пут“, које свакако није било лишено систематске идеолошке индоктринације.³³

Занимљив пример ове тенденције оличен је у чланку у зидним новинама, под називом: „Револуција је ту“ од 20. јула 1944. године, у коме се наводи: „Ток историје се не да зауставити. По цену тешких, милионских жртава, Европа кроз револуцију тражи свој спас. ... Борба Европе је

30 Више о наведеном у: Zoran Janjetović, *U skladu sa nastalom potrebom... prinudni rad u okupiranoj Srbiji 1941-1944*, Beograd 2012.

31 Маријана Мраовић, докторска дисертација, стр. 700.

32 О значају рада у окупираној Србији пише Зоран Јањетовић у зборнику *Колaborационистичка штампа у Србији 1941-1944*, књ. 1, Београд 2015.

33 ВМ, АГ, и.б.26969, Плакат Недићеве владине администрације: „Радници, сељаци и грађани“.

борба за човека који ради. Револуција је ту. Ми је водимо и осећамо.“

Ову тенденцију осветљава и занимљиви део говора генерала Милана Недића, тј. део који се зове: „Декларација српском народу“. Ту се каже: „Само предани рад може да уклони рушевине које је на свим пољима оставио несрећни рат за собом и да поврати вредности. Наша национална богатства, земља и шума, руде и вода, мртав су капитал и нико их неће оживети, до једино наш смишљен и истрајан рад. Да врати земљу дисциплинованом националном раду, влада ће увести обавезну службу рада. Ова служба има у исто време да буде велика школа националне дисциплине и рада у заједници. Када поврати мир и обезбеди ред, влада ће се посветити даљем привредном и социјалном изграђивању земље и на тај начин спасити језгро српског народа, за његово јединствено и слободно учешће у будућем мирном изграђивању Нове Европе, заједничке домовине, која има да пружи сваком народу широке могућности за слободни развој његових снага, за добро целине.“³⁴

4. Утилитарна и прагматична инструментализација у евокацији хришћанских идеала и контраматеријализам у тумачењу света.

У идеологији „Владе народног спаса“, препознајемо готово апокалиптично виђење света. Окупација је за представнике домаће власти била „Божја казна“ за однорођеност становништва и напуштање народних идеала и традиција. Окупациона политика и страдање, били су својеврсно „прочишћење“ којим би се нација вратила на пут духовности, моралности и идеализма.³⁵ Познато је да хришћанско учење апострофира императив промене света која се одвија на микро-плану, односно унутар самог појединца („битка се бије у нама самима“) те је предметни постулат могао бити искоришћен и од стране представника „Владе народног спаса“, у циљу апологије антиреволуционаризма из два разлога. Први је пропагирање мирне са окупацијом и осујећивање било какве акције уперене против Рајха, а други разлог почива у подстрекивању антикомунистичке делатности која наглашава револуционаризам и преображај света, тј. друштвеног поретка. Документа Војног музеја откривају у патетичним

34 ВМ, АГ, и.б. 27087.

35 Љубинка Шкодрић, *Идеолошка начела просветне политике владе Милана Недића*, стр. 503.

тоновима и високопарним фразама, тенденцију експлоатације хришћанских вредности и идеала. Изгледа да је пропагирање контраматеријалистичког приступа у тумачењу света, било плод настојања домаћих власти, да само закамуфлирају најважнију ставку у својој делатности, а то је омогућавање несметане економске експлоатације управо тих истих материјалних богатстава на чије презирање су позивали народ.³⁶

О тенденцији инструментализације хришћанских идеала, речито сведочи плакат окружног одбора за обнову српске земље и спас народа у Крагујевцу, са подацима о отварању антикомунистичке изложбе: „У оквиру отварања антикомунистичке изложбе у Крагујевцу, одржаће се на дан 11. јула 1943. године, у 10 часова, у порти нове крагујевачке цркве, велики манифестациони и народни збор. На збору ће говорити изасланик господина, председника владе, министар правде г-дин др. Богољуб Кујунџић и окружни начелник, г-дин Душан Поповић. Говорници ће на збору говорити о оним истинама које су до сада од народа биле прикриване, а које су довеле народ до стања у коме се налазимо, јер те истине народ мора један пут отворено чути. Уједно, они ће говорити о путевима нашег спасења. Позивамо грађанство да дође на овај збор и саслуша ове значајне речи, које су судбоносне за сваког појединаца и по цео народ.“

Занимљиво осветљавање наведене тенденције дају нам и зидне новине под називом: „Победићемо“, од 2. августа 1944. године. Ту се наводи: „Зашто се данас ратује и какав је смисао овог рата? Европа коју предводи Немачка, не ратује ни да осваја, ни да поробљава, ни да се богати. Она ратује да се одбрани и заштити. Да сачува свој национални и хришћански лик. Да савлада силе зла, здружене у плутократско-бољшевичком савезу, да их отера из Европе и да у слободној и спокојној Европи, пружи свакоме могућност да живи по законима свог националног бића. Смисао рата је у очувању највећих вредности живота. Између свих тих вредности, човек долази на прво место. Зато се може рећи, да је данашњи рат Европе, борба за права и радост човека. Онога човека који ствара, уздиже се, употпуњује, а не разара живот.“³⁷

³⁶ Владимир Велмар-Јанковић, *Пољед с Калемегана*, Београд 1991, стр. 77.

³⁷ ВМ, АГ, Зидне новине: „Победићемо“, Београд, 2. август 1944. године.

Трећу и четврту тенденцију, живописно одсликава и једно писмо управе дечјег обданишта „Булбулдер“, којим ова управа моли племените људе доброг срца и душе, да помогну дечје обданиште. У том писму се истиче, да су немачке власти одобриле обданишну акцију, заједно са армијским ђенералом и председником српске владе, Миланом Недићем.³⁸

Можемо стећи реалну слику о овој последњој тенденцији и на основу говора генерала Милана Недића, и то његовог дела под називом: „Порука српском народу. Ту се каже: „Браћо и сестре, одбаците материјализам. Он је отровао наше друштво. Он је отровао многа срца. Он је довео до тога да немамо ни сажаљења, ни хришћанске љубави, ни осећај према ближњим и невољним. Нити се Бога бојимо, нити се људи стидимо. Знајте, што год више имате, то је на штету свога ближњег. Ви сте сити и пресити, а други се због тога злопате и тешке часове и дане проводе. Будите и добри хришћани и добри Срби. А српски народ одликовао се увек самарићанством.“³⁹

5. Персонификација и антропоцентризам. „Влада народног спаса“ пропагирала је преимућства личних, духовних и племенитих карактерних особина самог човека, као извора преображаја друштва. Њена пропаганда је стално истицала, да друштво могу спасити и свет променити, само позитивне људске врлине и беспрекорне личне карактеристике. Вероватно су домаће власти желеле, да на сваки начин минимизирају значај корених социоекономских преображаја оличених у форми револуције, те су зато потенцирали рад на развоју и неговању личних, позитивних индивидуалитета, као реакционарнијег вида делатности на преображају друштва, сами свесни ове своје утопистичности, наглашавајући да добре особине појединца и његов патријархални морал, доводе до бољитка и целокупног друштвеног берићета. Поготово се хвали „морална и духовна вредност и чистота“ немачког војника. Ова тенденција је служила маскирању склоности ка репресији и фактичком гушењу личних слобода и самоактуализације напредних појединаца, који је требало да уистину жртвују своје властите, партикуларне интересе и подреде их државним и интересима нације као целине. Ова идеологија, блиска фашистичкој, избегавала је отворене позиве народа на револуционарну акцију, али, чини

³⁸ ВМ, АГ, и.б.27102, Писмо управе дечјег обданишта „Булбулдер“.

³⁹ ВМ, АГ, и.б.27197.

се да је ипак поседовала одређене, уистину декларативне, знаке револуционарне борбености. Иступајући против капитализма, њени поборници су се залагали за социјалну правду и пружање помоћи “малом човеку” угроженом економским недаћама.⁴⁰ Суштински, представници „Владе народног спаса“ су свакако били против социјалне револуције, али критикама “западне плутократије”, они су на један, базично дефетистичко-пасивистички начин, покушавали да се на индиректан начин склоне од револуционарних акција, а да себе ипак прикажу у светлу великих реформатора спремних на радикалне, корените, дубинске преображаје постојеће стварности. Немачки национал-социјализам је идеолошки нападао све постојеће друштвено-политичке системе и уместо њих нудио сопствени модел социјалног реформизма, који се борио за, како колаборационисти кажу, “ослобађање света од међународног капитализма и плутократије”.⁴¹

У прилог постојању поменуте тенденције персонификације, говори летак Недићеве владине администрације у којем се каже: „Одушевљење и потпуно уверење у победу, дају Немачком војнику тај дух које се не може савити, нити сломити ни у најтежој борби. У петој години рата, немачки војник је исто тако добар и духовно силан, као што је то био у почетку рата. Оружје само помаже у борби, а дух одлучује. Бој не бије свијетло оружје, већ бој бије срце у јунака. Нико не може да победи дух немачког војника. Дух немачког војника победиће све и сваког.”⁴²

Још један документ поткрепљује постојање наведене тенденције. Он је својеврсна мешавина неколико напред наведених тенденција, тј. прве, друге, треће и пете тенденције. Реч је о летку Недићеве владине администрације у којем се каже: „Чак и данас Србине, ти мораш да крвариш у братоубилачком рату на који те стално хушка Енглеска преко Драже Михаиловића. Мисли на своју несрећу и немој да допустиш да те заведу. Мисли на то, да је судбина Европе исто и твоја судбина. Мисли на то, да у твојој руци лежи, да једино од твоје разумности и марљивости зависи које ће место да заузме Србија у овој Европи, за коју се бори непобедива Немачка војска. Бори се и ти, бори се против издајника и убица у својој средини, бори се против Драже Михаиловића који је у енглеској служби и који

се за љубав енглеског злата, стално хушка против тебе. Србине, то је твој пут. Ради и не политизирај!”⁴³

6. Грегарни, афилијативни, друштвени мотив, тј. мотив „стада“, односно пропагирање духа „колективизма“ насупрот „индивидуализму“. Ова тенденција у ширењу визије „бољег живота“, значила је пропаганду уског везивања интереса Србије и српског народа за интересе Рајха. Пропагирана је загарантованост и извесност бољег живота уколико се испољи лојалност Немачкој. При томе, континуирано је апострофирано стављање појединачног интереса индивидуе у оквиру заједничког интереса и „општег добра“ читаве заједнице. Добробит појединца, подређена је и жртвована у име бенефита и благостања читавог Рајха. Чини се, да су постојала два јака разлога за тенденцију ове врсте. Прво, пропаганда личног ангажмана, култа рада и властите иницијативе у креирању сопственог живота, нужно би створила свесног, самосвесног, агилног, еманципованог, слободоумног и независног човека, а то свакако није било у интересу немачких власти које су форсирале јединку потчињену заједници, са атрибутима сервилности. Зато је, као противтежа, била ова тенденција „Владе народног спаса“. Друго, ова влада је паралелно са пропагандом, упереном према српском становништву, вршила и својеврсну пропаганду према немачким окупационим властима, које је требало уверити у лојалност, оданост и приврженост. Стога, примећујемо интензивно ширење порука, да српски народ буде присан и уско повезан са Немачком и њеним властима, које ће „знати да награде сваку добру намеру и акт наклоности, али и жестоко да казни превратничке тежње“. Слобода индивидуе признавана је само декларативно, а дужност према друштву и одговорност за нацију, био је само изговор за интензивно ограничавање личних права.⁴⁴ Дакле, Немачка се борила за интерес “малих народа”, а да би омогућила њихову националну егзистенцију и националну културу.⁴⁵ Немачка је приказивана као “домаћин Европе” чија судбина директно утиче на судбину осталих европских народа. Популарисано је учење немачког језика, конзумирање немачких културних садржаја и освајање немачког модела образовања. “Ново време” је објавило

40 Ернст Nolte, *Фашизам у својој епохи*, Београд 1990, стр. 225-226.

41 Питер Калвокорези, Гај Винт, *Тотални раш*, Београд 1987, стр. 294.

42 ВМ, АГ, и.б.27205, Летак Недићеве владине администрације.

43 ВМ, АГ, и.б.27209, Летак Недићеве владине администрације.

44 Љубинка Шкодрић, *Идеолошка начела просветне политике владе Милана Недића*, стр. 504.

45 *Исто*, стр. 405-456.

низ чланака у којима су величани подвизи и хуманост немачких војника. Немачки радник је представљан као симбол пожртвованости и прегалаштва, творац успеха, просперитета и напретка немачке државе. Штампана је током 1943. године, наставила редовно објављивање прилога о немачкој стабилности, као и о “успеху” њене ратне привреде и финансијске политике, без обзира на реалну ситуацију на фронтима. Немачка је крајем 1943. године, била “Немачка Фридриха Великог и Бизмарка”, под вођством Адолфа Хитлера, која иде у сусрет испуњењу велике мисије. Пропагандисти креирају слику о надмоћи Немачке, истичући непобедиву снагу њеног најсавременијег наоружања. Однос Немачке према њеним савезницима и припадницима немачке народносне групе у другим земљама, дефинисан је као однос потпуне лојалности и пожртвовања. Немачки војник је сликан најпозитивнијим бојама у палети пропагандиста, који су непрекидно наглашавали његову неустрашивост, непобедивост и готовост да помогне српском народу у невољи.⁴⁶ Перспектива неочекивано дугог рата, који би подразумевао континуирано и континуелно исцрпљивање људских и материјалних ресурса „малих народа“, отварао је пут за нацистичку пропаганду ширења идеје њихове добровољне жртве и залагања за интересе Немачке.⁴⁷ То би био изванредан начин да „заслуже“ своје „место под сунцем“, односно да „завреде“ позицију у „Новом поретку“ и „Новој Европи“ у окриљу Рајха. Тиме се осмишљавају и рационализују напори „малих народа“, којима се даје мотив и дугорочни циљ за који се вреди борити и помучити, не би ли се, после тога, безбрижно убирали плодови „боље“ будућности. Термин и појам слободе, преобликован је у пропаганди „Владе народног спаса“. Наиме, слобода подразумева моћ људског индивидуалитета, аутохтоности, самосвојности, независности, а документарна грађа потврђује, да је у очима колаборациониста појам слободе значио, сужено, скучено и изопачено, слободу једино и само у окриљу Рајха. Тиме се суштински обезвређивала личност појединца коју би требало да одликују особеност, доследност и интегративност, карактеристике које свакако нису могле бити неговане од стране „малог човека“ у чељустима пропагандиста, будући да је он требало да буде жртвован

интересу колективитета на један искривљен и деперсонализован начин. Уочљива је једна контроверза. Наиме, пропаганда „Владе народног спаса“ непрестано говори о „слободи“, а, с друге стране, истиче добровољно потчињавање Рајху. Стиче се утисак да је, зато, један од разлога критиковања „западних плутократија“ и болшевизма као поробљивача света, имало за циљ амнестирање Немачке као актера покоравана и маскирање и ублажавање њеног лика освајача и завојевача, не би ли се она представила у најсветлијем облику „спаситељице“ и „чуvara“ слободе. Поменимо и зидне новине под називом: „Револуција је ту“. Новине су изашле у Београду, 20 јула 1944. године. Чланак у њима носи наслов: „Чежња за слободом“.⁴⁸ Значајно поткрепљење поменуте тенденције налазимо у једној брошури под називом: „Европа без Немачке“.⁴⁹

О наведеној тенденцији у ширењу визије „бољег живота“, говори и летак Недићеве владине администрације под називом: „Морал пробуђеног народа“ у коме се наводи: „Одговорност Немачке према Европи и према животу малих народа после рата, део је њеног морала и њене војничке снаге. Немачка води овај Други светски рат свим својим средствима и до коначне победе, против капиталистичке плутократије Енглеске, против стремљења за светском владавином Америке и против уништавајућег болшевизма, тј. против овог тријумвирата јеврејске интернационале. Води га и зато, што осећа да то дугује својој хиљадугодишњој европској култури. Немачка је свесна, да су јој мали народи препуштени на чување и да би њеним падом целокупна Европа, као државна и духовна јединка, била изгубљена. Једино од победе Немачке, зависи срећа и благостање свих народа Европе.“⁵⁰

7. Амортизација антикомунизма кроз одбрамбени механизам сублимације и реактивне формације (претварања у супротност). Реч је познатом психолошком процесу у којем се агресивни подстицаји замењују конструктивним, морално прихватљивим и друштвено натпросечно - позитивним делатностима и понашањима. Кроз механизам реактивне формације, не тежи се отвореном испољавању неприхватљивих и друштвено непожељних порива, те се зато они претварају у своју супротност, у овом случају, представници „Владе народног спаса“ своју

⁴⁶ Маријана Мраовић, докторска дисертација, стр. 486-493.

⁴⁷ Mark Mazover, *Hitler's empire: Nazi Rule in Occupied Europe*; Mark Mazover, *Dark continent: Europe's twentieth Century*, Penguin Books 1998, p. 141-184.

⁴⁸ ВМ, АГ, и.б.26971.

⁴⁹ ВМ, АГ, и.б.26973.

⁵⁰ ВМ, АГ, и.б.26974.

склоност ка мржњи, анимозитету и нетрпељивости, претварају у властиту тобожњу филантропију и пропаганду сопственог човекољубља. Овај мотив најчешће је здружен са мотивом прикривене агресивности и omnipotentности. Они нападају припаднике партизанског покрета и због тога, што на тај начин желе да сузбију и обезвреде борбене акције НОП-а, детаљно описиване у партизанској штампи.⁵¹ И једна и друга страна, природно, имале су за циљ придобијање свежих, нових снага и привлачење присталица у њихове супротстављене таборе. Архивска грађа Војног музеја нам открива тежњу домаћих власти да потенцирају сервилан однос КПЈ према Москви и одсуство властите иницијативе.⁵² Тако су домаће власти, наглашавајући сервилност партизана, у ствари желеле да себе ослободе неугодног терета и атрибута понизног покораванја Немцима и у очима народа створе нереалну слику сопственог ауторитета и политичке јачине. Равногорски покрет био је такође на мети колаборациониста који су презрели Драгољуба Михаиловића највише због тога, што је његов покрет био омиљен у народу. Постојало је за то неколико разлога. Наиме, српском сељаку је тешко падало када герила убије неког војника, или разори војни објекат и потом се повуче у шуме, препуштајући народ суровим немачким репресалијама. Још један од разлога прилажења сељака Равногорском покрету налази се у вековном статичном менталитету српског сељака, који се одупирао променама и невољно ишао у борбе далеко од свог сеоског атара и кућног прага.⁵³ Такође, Недићева влада је оскудевала у официрском и подофицирском кадру, јер су се добровољци слабо јављали, а један део официра прилазио је Равногорском покрету Драже Михаиловића.⁵⁴ Оштрица „Владе народног спаса“ била је усмерена и против Равногорског покрета и као реакција на развијену и интензивну пропаганду тог покрета. Наиме, штампа је била основно и најзначајније средство четничке пропаганде, што не чуди с обзиром на чињеницу да је Равногорски покрет избегавао отворене сукобе с окупа-

тором. Управо је сама оружана акција имала најснажније пропагандне ефекте.⁵⁵

Истакнимо садржај летка под називом: „Земља без породице“: „Страшне патње које је комунизам проузроковао у Совјетској Унији, Шпанији, Мађарској, Србији и другим земљама, отвориле су очи и онима, који су у комунизам веровали као у нешто идеално. Нека жртва коју су многи европски народи принели на олтар комунизму, буде жртва искупљења и спасења за целу Европу и цео свет.“⁵⁶

Карактеристичан је и „Проглас председника министарског савета, армијског ђенерала г. Милана Недића српском народу, у којем се наводи: „Браћо Срби и сестре Српкиње! Србија се у овом тренутку налази на прагу грађанског рата. Од кога нам долазе те опасности? Од оних истих који су нам већ тешка зла нанели, од оних који су допринели да се у априлу наш народ распадне, а наша држава пропадне. После једног непотребног, изгубљеног војничког рата, ти заблудели синови нашег народа, запели су из свих снага да гурну Србију у један нови грађански рат, који би значео крајњу пропаст српског народа, његово заједничко самоубиство. Је ли то национални посао? Је ли то национална обнова? Је ли то национално осећање? Не. Разбојничким бандама стало је до тога, да се у земљи ствара анархија, да у очајању и залуђености устане брат на брата, син на оца, и отац на сина. Да се српско племе истреби прво у међусобној борби, а потом казним експедицијама оних који нас окружују. Срби, желите ли ви себи и својој деци ту безумну, непотребну пропаст? Желите ли да се затре српско племе?“⁵⁷

Занимљива је присутност пропагандних садржаја у стиховима, или у форми сажетих пословица и саркастичних исказа обојених веселим тоновима. Ово је имало за циљ, да поменути садржаји буду атрактивни, приступачни, блиски и пријемчиви за широке народне масе, али чини се да се тиме желео постићи и ефекат наглашавања утиска тобожње добронамерности и оптимистичног и позитивног духа колаборациониста. Ови, дакако, нису желели да народ стекне утисак о њиховој претераној агресивности и експресивности у показивању анимозитета према политичком противнику. Домаће власти су тежиле да

⁵¹ Милан Матић, *Партизанска штампа у Србији 1941-1944*, стр. 39.

⁵² Коста Николић, *Србија у Титојој Југославији 1941-1980*, Београд 2011, стр. 38.

⁵³ Коста Николић, *Страх и нада у Србији 1941-1944*, Београд 2002, стр. 203.

⁵⁴ Милан Борковић, *Милан Недић*, Загреб 1985, стр. 64.

⁵⁵ М. Матић, *Равногорска идеја у штампи и пропаганди*, Београд 1995, стр. 48,65.

⁵⁶ ВМ, АГ, и.б.27086.

⁵⁷ ВМ, АГ, и.б.27198.

формирају у јавном мњењу позитивну слику о себи као о доброћудним и питомим филантропима. Они су сопствене особине настојали да прикажу као противтежу особинама комунистичких идеолога и вођа.

8. Глорификација властитог „пуританизма“ и моралне беспрекорности и стереотипија о моралној супремацији представника „Владе народног спаса“. Ова тенденција је неретко удружена са тенденцијом ширења култа „мисије“ и прикривеном агресивношћу представника „Владе народног спаса“. Садржаји су формулисани тако, да се привидно оставља народу да бира између двеју опречних солуција, али се систематски сугеришу концепти форсирани и наметнути од представника „Владе народног спаса“, као готово и једино могуће решење и излаз за опстанак српског народа. Форсирање ове тенденције, говори о стално присутној интенцији колаборациониста, да креирају јавно мњење и придобију подршку становништва, што указује на чињеницу, да су ови били свесни недостатка те подршке и, штавише, били готови да изведу драстичне, рекло би се очајничке потезе да задобију широку потпору маса.⁵⁸ Ова глорификација, чини се, имала је још један циљ. Како би избегли класну обојеност и превелику идеологизацију која би могла да изгледа нападно у очима становништва, представници „Владе народног спаса“ су се обраћали духовној страни и емоционалној компоненти личности појединца, потенцирајући вредности његових карактерних особина и моралних квалитета. Сматрамо сувислим да истакнемо, да се оригиналност и аутентичност колаборационистичких идеолошких и пропагандних концепата огледа и у чињеници, да су ови идеолози све време заговарали и форсирали идеју моралне „чистоте“, као нечег веома важног да би си придобило немачки савезник и пријатељ и осигурало место Србије и Срба под небом Рајха. То је директно супротстављено са нацистичким схватањима, будући да су ови желели, да у складу са својим ирационалним и расистичким поставкама, створе националну културу, снажно политизовану, без самосталности и хуманих садржаја и аспирација.⁵⁹

О тенденцији глорификације властите „моралне беспрекорности“, речито говори плакат под називом:

⁵⁸ Љубинка Шкодрић, *Идеолошка начела просветне политичке владе Милана Недића*, стр. 507.

⁵⁹ Андреј Митровић, *Анталжовано и лејо, Уметност у раздобљу светских ратова (1941-1945)*, Београд 1983, стр. 161.

„Наредба“. У потпису је претстојник градске полиције Ј. Пантелић.⁶⁰

Пример ове тенденције, јесте и брошура под називом: „Куда иде омладина?“⁶¹ Дакле, колаборационисти се у својој пропаганди у велико мери обраћају српској омладини, јер су свесни да је ова главна покретачка снага напретка и она критична маса становништва која би могла бити подложна противничковој, тј. партизанској пропаганди.⁶²

Документарна грађа у којој се описују лоше стране комунистичког режима у СССР-у, изгледа да је имала двојаку функцију. Прво, овим написима спроводила се интензивна антисовјетска пропаганда, а потом је народ одвраћан од комунистичке идеологије, тј. напајан и надахњиван антикомунизмом. Поменута тенденција сликовито је представљена и у брошури под називом: „Расељено село“.⁶³

Атрактивношћу садржаја плени и говор генерала Милана Недића, и то његов део који се зове: „Посланица онима у шумама“. Ту се каже: „Опет вам кажем. Мислите само својом српском главом и српским мозгом. Ово вам говори ваш стари ратни друг, ваш командант и у Првом и у овом светском рату. Хајдете к њему. Он је ваш и друг и пријатељ, заштитник и командант, а више од свега, душом и срцем Србин.“⁶⁴ Овде је видљив покушај колаборациониста, да се прикажу у позитивном светлу пред народом и да покажу своју „добру намеру“.

Наведену тенденцију живописним бојама одсликава плакат под називом: „Саопштење генералног опуномоћеника за привреду у Србији, Београд 30. септембар 1942. године.“⁶⁵

9. Инструментализација историје, тј. манипулација српском историјом и традицијом. „Влада народног спаса“ пропагира окретање светлој српској прошлости, неретко експлоатишући мотиве из косовског боја и наглашавајући императив, да се следе стазе које су утабали преци, а који-ма „чврсто корачају колаборационисти ослоњени на свог

⁶⁰ ВМ, АГ, и.б. 27211.

⁶¹ ВМ, АГ, и.б.27219.

⁶² ВМ, АГ, и.б.26975, Летак Недићеве владине администрације: „Праштање казне онима који предају оружје и муницију“.

⁶³ ВМ, АГ, и.б.27006.

⁶⁴ ВМ, АГ, и.б.27007.

⁶⁵ ВМ, АГ, и.б. 27089.

спаситеља Немачку“. Чини се, да је та једнострана и изопачена инструментализација српске традиције и прошлости имала и један чисто прагматични циљ. Реч је о томе, да пропагандисти смишљено раде да свест српског сељака и грађанина окрену ка прошлости и минулим временима, да би се ови што мање бавили горућим и актуелним проблемима своје егзистенције током тегобних дана окупације. Погледом упртим ка назад, умањиван је активистички и прогресивни потенцијал народа који је често врбован од стране комуниста. У суштини, све активности домаћих власти, ишле су ка антикомунизму и сузбијању снаге Недићевих главних политичких противника - припадника партизанског покрета. Чини се сувислим да истакнемо још један могући разлог окретања прошлости. Наиме, у документима видимо да се евоцирају само примери српског херојства из дубоке прошлости. То је имало за циљ, да се код српског становништва сузбије сећање на блиску прошлост из периода омражене Краљевине Југославије која је за представнике „Владе народног спаса“ била „лош пример на који се не треба угледати“, испуњена, по њима погубном, политиком интегралног, декретираног југословенства и активношћу грађанских, либералних снага парламентарне демократије. Према идеолозима „Влада народног спаса“, човечанство је, као и српски народ, потонуло у дубоку кризу услед духовног и моралног посрнућа. Основни узрок тог пада било је, по њима, постављање личних, партикуларних интереса испред интереса нације и државе и потискивање светосавских традиција и косовске етике атеистичко-материјалистичким схватањима.⁶⁶ Владимир Велмар-Јанковић у брошури „Духовна криза садашњице“, говори о духовној кризи у коју је запало српско друштво које је, након југословенског уједињења, изгубило духовне идеале засноване на косовском миту, услед чега су некритички усвајане стране идеје које су само прошириле и продубиле кризу.⁶⁷ Истицање традиционалних вредности народног хришћанства, патријархалног јуначког схватања живота, поштовање предака и залагање за социјалну обнову, те избегавање страних, европских утицаја, били су карактеристика конзервативних кругова још од времена шестојануарске диктатуре.⁶⁸ Ипак, представници „Владе

народног спаса“ још јаче апострофирају ове особености српске политичке деснице из међуратног периода. Наглашавање српског национализма, тј. „србизам“ домаћих власти, чини се да је било последица србофобије с немачке стране. Наиме, специјални изасланик за Балкан, Херман Нојбахер, на суђењу у септембру 1947. године, изјавио је како је у немачком вођству у то време стваран мит, да би било најбоље када би Срби нестали са географске карте. Како једна оваква операција није била могућа, морали су Срби, као вечити узрочници немира, да буду што више стешњени и притиснути.⁶⁹ Али, „србизам“ колаборациониста може, чини се, бити доведен у везу са чињеницом да су они путем форсирања национализма желели да придобију себи патријархалног и конзервативног српског сељака, који је радије и спремније упирао своје погледе ка Равногорском покрету него ли ка њима. Наиме, они су вероватно стремили да отргну присталице од Равногорског покрета и привуку их себи пропагирајући сличне идеје као и припадници Југословенске војске у Отаџбини. Неизмеран утицај Владимира Велмар-Јанковића на обликовање културне политике и усмеравање и каналисање културних токова за време окупације, занимљива је ставка, дубоко експлоатисана и у новијим истраживањима из домена културне историје Србије.⁷⁰ Чини се, да је евокација славних примера из гласовите ратничке прошлости српског народа од стране представника „Владе народног спаса“ имала и за циљ, да нагласи да они заправо нису против ратовања и борбених акција, али је било потребно нагласити, да они промовишу и форсирају, како кажу у документима, „паметан“ и „сувисли“ отпор, онакав каквим обилују светли примери из знамените прошлости српског народа. Живописан пример ове тенденције манипулације српском прошлошћу у ширењу „визије бољег живота“ од стране „Владе народног спаса“, представља летак под називом: „На крст те разаципају српски народе.“⁷¹

Верну представу о наведеној тенденцији, дају нам и говори генерала Милана Недића, тј. њихов део који се зове: „Посланица српској омладини.“⁷²

⁶⁶ Југославије, Београд 1984, стр. 45-46.

⁶⁹ Херман Нојбахер, *Специјални задатак Балкан*, Београд 2008.

⁷⁰ Бојан Ђорђевић, *Српска култура под окупацијом*, Београд 2008, стр. 79-88.

⁷¹ ВМ, АГ, и.6.27084.

⁷² ВМ, АГ, и.6.27095.

⁶⁶ Љ. Шкодрић, *Идеолошка начела просветне политичке владе Милана Недића*, стр. 501.

⁶⁷ Владимир Велмар-Јанковић, *„Духовна криза садашњице“*, Београд 1928, стр. 5-6.

⁶⁸ Милосав Јанићијевић, *Стваралачка интенција међуратне*

Надаље, већ смо поменули летак Недићеве владине администрације у коме се цитирају речи Петра Петровића Његоша: „Бој не бије свијетло оружје, већ бој бије срце у јунака“. Оно што јесте изопачено у овој поруци пропагандиста, јесте што је она служила уздизању и глорификацији не српског војника и његовог јунаштва, него немачког војника.

10. Антиинтелектуализам. Колаборационистички идеолози пропагирани су да су грађанска демократија и парламентаризам извори зла, које је уназило српски народ још у периоду Краљевине Југославије. Они су против интелектуалаца као носиоца напретка и, сходно фашистичкој и нацистичкој идеологији, потенцирали су утапање индивидуе у интелектуалну просечност. Против су било ког већег истицања и „искакања“ појединца у интелектуалном смислу, од просечних, једнообразних стандарда, модела и образаца понашања. Једна од круцијалних постулата просветне политике „Владе народног спаса“, била је тврдња, да постоји превише академски образоване омладине и да је несистематичном и неорганизованом просветном политиком створен интелектуални пролетаријат. Смањењем броја гимназија, стремило се лимитирању продуковања интелектуалног слоја и хтело се фаворизовати стручно, средњошколско образовање. Стога је требало ограничити упис на факултете и омладини отворити алтернативу образовања, усмереног на привредне делатности.⁷³ Овакво некритичко потенцирање образовања у служби привредног развоја, упућује на намеру немачких окупационих власти, да форсирају оне друштвене снаге, које би биле способне да на својим плећима изнесу терет развика и економског напретка Рајха. Једновремено, потискивање интелектуалних слојева и давање интензивније подршке сељаштву, отклањало је могућност регрутације напредне омладине у редове комуниста, те њихово задојавање револуционарним идејама.

О тенденцији антиинтелектуализма, речито казују говори генерала Милана Недића и то део под називом: “Последња опомена српском народу”. Ту се каже: “Здрави и свесни српски народ са презрењем прећи ће преко гласова изблиза и издалека. Проузроковачи наше несреће носе у себи и сами своју пропаст, ма какав исход борбе био, исто онако као и онај мањи, прљави део чаршије и по-

кварене интелигенције која од уха до уха шири шапатома лажне вести које треба да помажу рад на пропаст своје властите земље и свог рођеног народа. Не штитимо ми њих, ту срамну мањину, већ желимо да спасемо ону часну већину, онај здрави, сељачки српски народ широм наше земље, оне наше јуначке и честите домаћине, на које данас насрћу одметници, плачкају их, спаљују им домове и убијају их. Њих да спасемо, напрежемо своје снаге и жртвујемо себе. Да спасемо њих и сачувамо здрави, поштени српски народ за слободу и независну Србију.”

ЗАКЉУЧАК

Ратне године 1941-1945, биле су године тегабног искушења за српски народ. Отежани услови живота и рада под притиском окупације, представљали су идеалну основу за „калемљење“ пропагандних порука и сваковрсних индоктринирајућих садржаја које је ширила “Влада народног спаса” међу српским становништвом. Кроз концепцију националне и културне политике, те разноврсне друштвено-политичке пројекте, интензивирани су својеврсни визија “бољег живота” заснована на евокацији и експлоатацији патријархалних, традиционалних вредности српског народа. Пропагандне поруке биле су усмерене у највећој мери на српског сељака из два разлога. Радници и интелектуалци су у одређеној мери били окренути комунизму и левичарским идејама, те је сељаштво било погодан медијум за сваковрсну манипулацију. Такође, Влада Милана Недића је оценила, да је сељаштво било најпродуктивнији чинилац српског привредног развоја и основна тачка ослонца колаборационистичких власти. Скупчене, лимитиране и под принудом „инструментске палице“ окупатора, домаће власти тражиле су маневарски простор на пољу културне политике. Ово је било изузетно тешко, јер су сви сегменти државног, друштвено-политичко-економског и културног живота били потчињени Рајху. Наиме, привреда је до те мере била потпуно подређена потребама Рајха, да су органи немачке привредне управе у Србији, радили искључиво по наређењима најмоћнијих центара немачког привредног вођства, изузети из надлежности војно-окупационих управних и војних власти и полицијског апарата, и у привредном управљању једино одговорни претпостављеним инстанцама Рајха.

Пишући о активности КПЈ на изграђивању најширег антифашистичког јединства, централна штампа нарочито

⁷³ Љубинка Шкодрић, *Идеолошка начела просветне политике владе Милана Недића*, стр. 508.

је популарисала њена настојања, да се у јединствени антифашистички фронт укључе и присталице и руководства бивших грађанских, полтичких странака, чија је делатност са априлским расулом престала. Представници “Владе народног спаса” упирали су своје погледе према сељаштву, како би показали своју тобожњу моралну постојаност и интегритет у односу на партизански покрет, који је био спреман на пружање руке грађанској интелегенцији и либералним политичарима који су, по колаборационистима, издали народ. Домаће власти су у свему желеле да прикажу, да су спремне на одлучне кораке и бескомпромисност, иако је њихова политика суштински била пасивистичка, ескапистичка и дефанзивна.

Судбина визије “бољег живота”, тј. њена имплементација, зависила је искључиво од нацистичке Немачке. Питање будућности српске државе и њеног уређења, те могуће позиције Србије у “Новој Европи”, остављени су да се разматрају и решавају после рата. Према колаборационистичкој штампи и извештајима локалних власти, народ је егзалтирано перципирао и прихватао сваку иницијативу Недићеве владе, али то свакако није био објективни реалитет. Пропаганда Недићеве владе имала је различите домете и учинак код различитих социјалних слојева становништва. Наиме, она је у већој мери продирала у слој сељаштва, комуницирајући са њиме знатно интензивније, него што је то било када је реч о утицају на интелектуалне слојеве друштва. Основни циљ пласирања разноврсних садржаја који су се односили на ситуацију на светским ратиштима био је измештање фокуса становништва са проблема свакодневице и страха рата на домаћем терену. Наведене вести пласиране су у тренуцима када је требало скренути пажњу становништва са поступака окупаторске војске: притисак на сељаштво да преда вишак производа, припремна кампања за убирање летине, поступци који су као крајњи циљ имали потпуну привредну експлоатацију без имало обзира према осиромашеном сељаштву. Замагљивање слике ратног реалитета, утицало је на слабење могућности масовнијег прилажења становништва покретима отпора и деловало је у смислу отупљивања оштрице борбене антифашистичке акције. Ратна збивања носе са собом један вид осећања неизвесности које се може подвести под граничне ситуације, и самим тим ширење тенденција визије „бољег живота“ стање једног безнађа, есхатологије и дефетизма требало је да прометне у активизам као алтернативу ескапизму и бегу од тежобне стварности.

Важно је напоменути, да је то активизам у смислу опредељења српског становништва за политику Недићеве владе, а не у смислу пружања отпора окупатору. Следствено томе, наведена идеологија могла је унеколико утицати на свест људи, али њена делотворност ипак није дала очекиване резултате.

ИЗВОРИ:

1. Архивска грађа Војног музеја
2. Инвентарне књиге Војног музеја
3. Картотека Војног музеја
4. *Говори генерала Милана Недића, председника Српске владе*, Београд 1943.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Алексић Драган, *Издајници или родољуби, Паралелна слика о колаборацији у српској историографији у земљи и емиграцији*, „Историја 20. века“, бр. 2, Београд 2010.
2. Алексић Драган, *Привреда Србије у Друјом светско рату*, Београд 2002.
3. Bolsover, G. H., *Soviet ideology and propaganda*, „International affairs“, 1948, vol. 24, num. 2.
4. Борковић Милан, *Милан Недић*, Загреб 1985.
5. Велмар-Јанковић Владимир, *Духовна криза савремености*, Београд 1928.
6. Велмар-Јанковић Владимир, *Поход с Калемегана*, Београд 1991.
7. Гутић Мирко, *Квислинштво и колаборационизам у Југославији 1941-1945*, „Војноисторијски гласник“, бр. 3, Београд 1989.
8. Ђорђевић Бојан, *Српска култура под окупацијом*, Београд 2008.
9. Жорж Бранислав, *Завод у Смедеревској Паланци: острво спаса или робијашница*, Београд 2006.
10. Јанићијевић Милосав, *Стваралачка интелектуална мисија међуратне Југославије*, Београд 1984.
11. Zoran Janjetović, *U skladu sa nastalom potrebom... prinudni rad u okupiranoj Srbiji 1941-1944*, Beograd 2012.
12. Janjetović Zoran, *Collaboration and fascism under the Nedić regime*, Institute for recent history of Serbia, Belgrade 2018.

13. Калвокорези Питер, Винт Гај, *Тотални рат*, Београд 1987.
14. Керкез Слободан, *Друштво Србије у Другом светском рату*, Ниш 2004.
15. Керкез Слободан, *Образовно-културне прилике у Недићевој Србији*, Ниш 2008.
16. Кокен Франсоа, *Совјетски револуционарни плакати 1918-1921*, „Историјски записи“, 1-2, Београд 1987.
17. *Колaborационистичка штампа у Србији 1941-1944, групи том/* приредио Александар Стојановић, група аутора, „Филип Вишњић“, Београд 2017. године (поглавља: „Викторија-Немачка побеђује на свим фронтovima“: Немачка војна сила на странацама штампе, стр.15-46, Антисфашистичка коалиција на странацама колaborационистичке штампе. Војни контекст, слика односа савезничких сила и стања на фронтovima).
18. Краков Станислав, *Генерал Милан Недић*, књ 1, *На општини ножа*, Београд 2008.
19. Lineberger P. M. A., *Psychological warfare*, Washington 1948.
20. Mazover Mark, *Dark continent: Empire's Twentieth Century*, Penguin Books 1998.
21. Марјановић Јован, *Београд-Србија у НОБ*, Београд 1964.
22. Матић Милан, *Партизанска штампа у Србији 1941-1944*, Београд 1993.
23. Матић Милан, *Равногорска идеја у штампи и пропаганди*, Београд 1995.
24. Милићевић Наташа, „Опасне везе“ у Европи под нацистичком окупацијом, или разматрања о колaborацији у Другом светском рату, „Токови историје“, бр. 1, Београд 2013.
25. Митровић Андреј, *Време нештрелкивих, Политичка историја великих држава Европе 1919-1939*, Београд 1974.
26. Митровић Андреј, *Друштво светски рат, Историјско место и значај*, „Марксистичка мисао“, бр. 3, Београд 1975.
27. Митровић Андреј, *Анђажовано и лепо, Уметност у раздобљу светских ратова (1914-1945)*, Београд 1983.
28. Мраовић Маријана, *Пропаганда владе Милана Недића (1941-1944)*, докторска дисертација одбрањена на Универзитету у Београду, Београд 2015.
29. -Мраовић Маријана, *Колaborационистичка штампа „Владе народног сјаса“ о циљевима нове привредне политике*, „Војно-историјски гласник“, бр. 2, Београд 2016.
30. Мраовић Маријана, „*Нова Србија у Новој Европи на странацама колaborационистичке штампе Владе народног сјаса*“, Тематски зборник радова „Друштвене науке пред изазовима савременог друштва“, (уредник доц. др Гордана Ђигић), Библиотека Научни скупови, I том, Универзитет у Нишу, Ниш, 2017.
31. Мраовић Маријана, *Од сурове стварности до алтернативне реалности. Пропаганда владе Милана Недића 1941-1944*, Медија центар „Одбрана“, Београд 2019.
32. Николић Коста, *Немачки ратни плакати у Србији 1941-1944*, Нова Пазова 2000.
33. Николић Коста, *Страх и нада у Србији 1941-1944*, Београд 2002.
34. Николић Коста, *Србија у Титовој Југославији 1941-1980*, Београд 2011.
35. Николова Маја, *Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци*, Београд 2010.
36. -Нојбахер Херман, *Специјални задатак Балкан*, Београд 2008.
37. Нолте Ернст, *Фашизам у својој епохи*, Београд 1990.
38. Петрановић Бранко, *Револуција и контрареволуција у Југославији (1941-1945)*, књ. 2, Београд 1983.
39. Петрановић Бранко, *Србија у Другом светском рату (1939-1945)*, Београд 1992.
40. Петрановић Бранко, *Историчар и савремена епоха*, Београд 1997.
41. Пршић Милоје, *Штампа НОП-а у Југославији 1941-1943*, Београд 1993, докторска дисертација одбрањена на Универзитету у Београду, Београд 1993.
42. Ристовић Милан, *Немачки нови поредак у Југоисточној Европи 1940/41-1944/45*, Планови о будућности и пракса, Београд 1991.

43. Ристовић Милан, *Изојачени ѓрад у идеологији српских колаборациониста (1941-1945)*, „НСИМ“, XI бр. 1-4, Београд 2004.
44. Ристовић Милан, *Положај жена у идеолошко-пропагандном речнику колаборационистичкој режи-ма у Србији у Другом светској рату*, „Токови историје“, бр. 3, Београд 2009.
45. Рот Никола, *Основи социјалне психологије*, Београд 1994.
46. Стојановић Александар, прир. *Српски цивилни/клерурни план владе Милана Недића*, Београд 2012.
47. -Стојановић Александар, *Идеје, груптивно-политички пројекти и пракса владе Милана Недића (1941-1944)*, докторска дисертација одбрањена на Универзитету у Београду, Београд 2014.
48. -Стојановић Александар, *Политичка мисао Владимира Велмар-Јанковића*, у: „Срби и рат у Југославији 1941. године“, Зборник радова ИНИС и Музеја жртва геноцида, Београд 2014.
49. Стојановић Александар, *Идеје, политички пројекти и пракса владе Милана Недића*, Београд 2015.
50. Стојановић Александар, *Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци*, у: „Генерал Милан Недић и домаћа управа у Србији 1941-1944., научни погледи“, Београд 2017.
51. Хамилтон Алистер, *Интелектуалци и фашизам 1919-1945*, Београд 1978.
52. Шкодрић Љубинка, *Однос немачкој окупатора према домаћим сарданицима у Србији 1941-1944*, у: „Ослобођење Београда 1944. године“, Зборник радова, Београд 2010.
53. Шкодрић Љубинка, „*Недићев гечији ѓрад*“ у *Обиљењу код Крушевца*, „Жупски зборник“, бр. 5, Александровац, 2010, 107-122.
54. Шкодрић Љубинка, *Идеолошка начела просветне политике владе Милана Недића*, у: „Срби и рат у Југославији 1941.године“, Зборник радова ИНИС и Музеја жртва геноцида, Београд 2014.
55. Шкодрић Љубинка, *Жена у окупираној Србији 1941-1944*, Београд 2020.

PROPAGANDA DIRECTIONS IN SPREADING THE VISION OF «BETTER LIFE» BY THE GOVERNMENT OF MILAN NEDIĆ

SUMMARY. The war years 1941/1945, were the years of hard temptations for Serbian people. Difficult conditions of life and work, under the pressure of the occupation, represented the ideal basis for the “engraftment” of the propaganda messages and various indoctrinating contents, spread by the “Government of National Salvation”, among the Serbian population. Through the conceptions of the national and cultural policy, and various social / political projects, peculiar vision of “better life”, was intensified, based at the evocation and exploitation of the patriarchal, traditional values of Serbian people. Propaganda messages were directed mainly to Serbian peasants, for the two reasons. The workers and intellectuals, in a certain measure, were turned to the communism and leftist ideas, and peasantry was convenient medium for the various manipulations. Also, the Government of the Milan Nedic, estimated, that peasants were the most productive factor of Serbian economic development, and the basic point of the support of the collaboration authorities. Limited, and under the force of the “instrumental stick” of the occupier, the domestic authorities looked for the maneuverable space on the field of cultural policy. This was extremely difficult, because all segments of state’s social/political/economic and cultural life, were submitted to the Reich. Namely, the economy was totally submitted to necessities of Reich, in that measure, that the apparatuses of the economic German administration in Serbia, worked exclusively under the orders of the most powerful centers of the German economic leadership, excepted from the competence of the military/occupational administrative and military authorities and police apparatus, only responsible, in economic management, to the superior instances of the Reich.

As it wrote about Communist Party of Yugoslavia, on the building of the widest antifascist unity, the central press, especially popularized its inclinations to include into unique antifascist front the supporters and leaders of the former civilian political parties, whose activity was stopped with the April disintegration. The representatives of the “Government of National Salvation”, directed their views towards the peasants, in order to show their, so called, moral stability and integrity, regarding with the Partisan movement, which

was prepared to give the hand to civilian intelligence and liberal politicians, who, according to collaborationists, betrayed the nation. The domestic authorities wanted to display, that they had been prepared on decisive steps and uncompromising attitude, although, their policy basically was passive, escaping, and defensive.

The destiny of the vision of the “better life”, in other words, its implementation, depended exclusively from the Nazi Germany. The question of the future of Serbian state and its arrangement, and possible position of Serbia in “New Europe”, stayed to be considered and resolved after the war. According to collaborationists’ press, and reports of local authorities, the people with exaltation perceived and accepted each initiative of the Nedic’s government, but that certainly was not the reality. Propaganda of the Nedic’s government had various ranges and results at different social stratum of people. Namely, it penetrated, in a larger measure, into the stratum of peasants, communicating with them more intensively, in comparison with the intellectual stratum of the society. The basic aim of the placement of various contents referred to the situation at world’s battlefields, was the throwing away the focus of the people from the problems of everyday life and calamities of the war

at the domestic area. The mentioned news were placed in the moments when there was the necessity to turn the attention of the people from the deeds of occupiers’ army: the pressure at the peasants to give the surplus of products, the preparing campaign for the collect the harvest, the deeds that had, as the extreme goal, the total economic exploitation, not being considerate towards the poor peasants. Steaming up of the image of war reality, influenced on weakening of the possibility of mass approach of the people to the resistance movements, and dulled the blade of the combat antifascist action. The war events carry with themselves some form of the feeling of uncertainty, that can be considered as the border situations, and, according to that, with the spreading of the tendency of the vision of “better life”, the state of hopelessness, eschatology and defeatism was to be turned into activity, as the alternative to escapism end escape from the hard reality. It is important to highlight, that was the activity as determination of the Serbian people to the policy of Nedic’s government, and not as the giving resistance to the occupier. Consequently, the mentioned ideology could influence, in a way, at the consciousness of the people, but its effectiveness did not give the expected results.

Изворни научни рад.

КОЛЕКТИВНО ОСТВАРИВАЊЕ АУТОРСКОГ И СРОДНИХ ПРАВА У ИСТОРИЈСКОЈ ПЕРСПЕКТИВИ

Апстракт: У раду се обрађује историјат колективног остваривања ауторског и сродних права, почев од друге половине 18. века и драмских писаца Пјер-Огистен Карон де Бомаршеа и Николе-Етјен Фрамерија, захваљујући којима је настала прва организација за колективно остваривање права, и то на драмским делима, преко 19. века и композитора Пола Анриона и Виктора Паризоа, као и писца текста Ернеста Буржеа, чије активности су довеле до стварања прве организације која колективно остварује права аутора музичких дела, па до 20. века и писца Романа Колија и позоришног редитеља Фирмана Жемијеа, захваљујући којима је настало прво међународно тело које се бави сарадњом националних организација, уз осврт на историјат колективног остваривања права у Републици Србији.

Кључне речи: *колективно остваривање ауторског и сродних права, историјат колективног остваривања права, развој колективног остваривања права на међународном нивоу, историјат колективног остваривања права у Републици Србији.*

Уводне напомене

Носилац ауторског и сродних права, у начелу, може остваривати права из садржине субјективног ауторског и сродних права индивидуално или колективно, тј. посредством организација за колективно остваривање ауторског и сродних права. Међутим, чињенично стање јесте да је индивидуално остваривање поменутих права фактички немогуће. Наиме, индивидуално закључивање уговора између носиоца права и сваког потенцијалног корисника ауторског дела, односно предмета заштите

сродних права у сврху његовог јавног саопштавања, умножавања или другог облика искоришћавања оперативно је тешко изводљиво, ако не и апсолутно непрактично, при чему је *de facto* немогуће да носилац права индивидуално врши контролу неовлашћеног искоришћавања дела, односно предмета заштите, као и да предузме одговарајуће правне радње против неовлашћених корисника.² У прилог наведеном закључку говори и чињеница да Закон о ауторском и сродним правима Републике Србије утврђује да се поједина права могу остваривати само колективно, и то: права аутора на реемитовање дела кабловским путем; права аутора на посебну накнаду од увоза, односно продаје техничких уређаја и празних носача звука, слике и текста за које се оправдано може претпоставити да ће бити коришћени за умножавање дела без дозволе аутора, у складу са законом, с тим да поменуто право имају и издавачи штампаних издања, као и произвођач фонограма, интерпретатор и произвођач видеограма; права аутора на накнаду од правног или физичког лица које пружа услуге фотокопирања уз накнаду, с тим да поменуто право имају и издавачи штампаних издања; права аутора на правичну накнаду у случају давања на послугу оригинала или умножених примерака дела, од стране јавних библиотека, односно других институција намењених јавности којима је то делатност; права интерпретатора на накнаду за емитовање и реемитовање његове интерпретације са снимка издатог на носачу звука, односно носачу звука и слике, јавно саопштавање његове интерпретације која се емитује са снимка издатог на носачу звука, односно носачу звука и слике и јавно саопштавање његове интерпретације са снимка издатог на носачу звука, односно носачу

¹ Аутор је доктор правних наука, секретар Универзитетске библиотеке у Крагујевцу и асистент са докторатом на Државном универзитету у Новом Пазару; е-mail: vukasinkg@hotmail.com

² Claudio Lucena, *Collective Rights and Digital Content - The Legal Framework for Competition, Transparency and Multi-territorial Licensing of the New European Directive on Collective Rights Management*, New York City, United States of America, 2015, 23.

звука и слике, као и права произвођача фонограма на накнаду за емитовање и реемитовање фонограма, јавно саопштавање фонограма и јавно саопштавање фонограма који се емитује.³

Проблеми индивидуалног остваривања ауторског и сродних права превазилазе се уз помоћ организација за колективно остваривање ауторског и сродних права, тако што носиоци ауторског или сродних права закључују уговор са организацијом којим иста стиче право да са корисницима закључује уговоре о уступању права на искоришћавање ауторских дела или предмета заштите, односно уговоре о убирању накнаде коју су корисници дужни да плаћају на основу закона, с тим да корисници који су закључили поменуте уговоре са организацијом плаћају истој накнаду одређену тарифом, а организација наплаћене приходе расподељује носиоцима, задржавајући само износ који је неопходан за покриће трошкова њеног пословања.⁴

Рађање идеје колективног остваривања права

Идеја организовања колективног остваривања права настала је у Француској у другој половини 18. века. С тим у вези, без обзира на разлику у трговинским и личним односима у то време у односу на данас, треба истаћи да је било потребно врхунско разумевање услова који су фаворизовали покретање пословног модела посредника који ће повезати ауторе и кориснике заинтересоване за њихова дела.⁵ Наиме, основни услов за развој колективног остваривања права састојао се у чињеници да пословне трансакције у вези са коришћењем дела нису биле крајња активност аутора, који по правилу нису поседовали способности да изнесу бирократски терет тражења корисника, преговарања и управљања приходима, због чега се премиса да ће „аутсорсинг“ истих омогућити ауторима да се у потпуности посвете креативности свакако чинила оправданом и атрактивном.⁶

Прича о колективном остваривању права почиње са драмским писцем Пјер-Огистен Карон де Бомаршеом

(Pierre-Augustin Caron de Beaumarchais) у мрачним и оронулим париским позориштима 1700-их година,⁷ против којих је поменути писац водио вишегодишње „правне битке“ у циљу признања права аутора драмских дела.⁸ У наведеном раздобљу ауторска дела била су заштићена правним механизмима дизајнираним да онемогуће неовлашћено умножавање дела и њихову неконтролисану циркулацију на тржишту, при чему су наведене механизме углавном користили издавачи дела.⁹ Међутим, аутори нису уживали право на накнаду за било који облик јавног саопштавања дела, па тако ни право на накнаду за представљање њихових дела у позориштима.

Бомарше је, 1777. године, организовао састанак 22 позната писца „Француског театра“ („Théâtre-Français“) о финансијским питањима, који се претворио у дебату око колективне заштите права.¹⁰ Наиме, бројни аутори присутни на наведеном састанку, укључујући и Бомаршеа, претходно су се у писаном облику жалили на њихов третман од стране моћне позоришне установе, при чему се жалба у случају Бомаршеа фокусира на оскудну надокнаду коју је примио од стране „Француског театра“ за представљање његовог драмског дела „Севиљски берберин“ („Le Barbier de Séville“).¹¹ Управо тада дошло је до формирања „Бироа за драмско законодавство“ („Bureau de législation dramatique“) као групе за притисак, која је имала за циљ покретање кампање за признавање права аутора драмских дела од стране позоришта.¹²

Активности Бироа на челу са Бомаршеом, свестраним човеком „старог поретка“ („Ancien Régime“) који је

7 Daniel Gervais, *Fragmented Copyright, Fragmented Management: Proposals to Defrag Copyright Management*, Canadian Journal of Law and Technology, Vol. 2, No. 1, Toronto, Canada, 2003, 16.

8 Мирослав Милетић, *Организације за колективно остваривање ауторског и сродних права*, Магистарски рад, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац, 1999, 55.

9 Maria Mercedes Frabboni, *Collective management of music rights: a test of competition and Industrial Organisation theories*, Doctoral dissertation, Centre for Commercial Law Studies, Queen Mary, University of London, London, United Kingdom, 2009, 75.

10 D. Gervais, *op. cit.*, 16.

11 The History of Collective Management, https://www.cisac.org/sites/main/files/files/2020-11/CISACUniversity_The_History_of_Collective_Management_FINAL.pdf, 01. фебруар 2024. године.

12 Christoph Graber, *Is there potential for collective rights management at the global level? Perspectives of a new global constitutionalism in the creative sector*, The Evolution and Equilibrium of Copyright in the Digital Age (eds. Susy Frankel and Daniel Gervais), Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom, 2014, 243.

3 Закон о ауторском и сродним правима Републике Србије („Сл. гласник РС“, бр. 104/2009, 99/2011, 119/2012, 29/2016 - одлука УС и 66/2019), члан 150.

4 Слободан Марковић, Зоран Миладиновић, *Ауторско право и сродна права*, Крагујевац, 2014, 206-213.

5 C. Lucena, *op. cit.*, 22.

6 Ibidem, 23.

употребио своје везе са племством, довеле су до подршке краља и уступка од стране „Француског театра“¹³, који се састојао у остваривању награда аутора драмских дела, не само у виду части да њихова дела буду представљена у поменутом позоришту, већ и у виду одговарајуће новчане накнаде.¹⁴ Француска револуција, која је убрзо уследила, није прекинула еволуцију права аутора драмских дела, већ напротив, 1791. године, захваљујући лобирању „Бироа за драмско законодавство“, ауторима је додељено право по којем представљање драмског дела захтева изричит и писани пристанак његовог писца.¹⁵

У циљу остваривања наведеног права, а нарочито ради решавања тешкоћа у вези са прикупљањем накнаде од позоришта у целој земљи, драмски писац Никола-Етјен Фрамери (Nicolas-Étienne Framery) основао је агенцију за наплату накнаде „Удружење аутора“ („Société des Auteurs“), при чему је његова идеја да прикупи пуномоћја од аутора у циљу остваривања њихових права према позориштима у складу са заједничким општим условима усвојеним од стране скупштине аутора била успешна и може бити посматрана као почетак колективног остваривања права.¹⁶ Поменута агенција се 1829. године спојила са сличном агенцијом под заједничким именом „Удружење драмских аутора и композитора“ („Société des Auteurs et Compositeurs Dramatiques“ - „SACD“), поставши тако прва организација за колективно остваривање права у модерном разумевању тог појма,¹⁷ а која и данас колективно остварује права аутора.¹⁸

Поред драмских дела, декретом из 1791. године призната су и права аутора музичких дела, али накнада за њихово искоришћавање није прикупљана од организатора концерата, нити од других корисника који су јавно

изводили музичка дела.¹⁹ С тим у вези, ниједан чланак о ауторском праву на музичким делима није потпун без приче о француским композиторима у кафеу.²⁰

Реч је о два композитора, Полу Анриону (Paul Henrion) и Виктору Паризоу (Victor Parizot), и писцу текста Ернесту Буржеу (Ernest Bourget) који су 1847. године посетили „концертни кафе“ („Café-chantant“) „Амбасадори“ („Les Ambassadeurs“) у Паризу. Наиме, оркестар у кафеу изводио је дела поменутих аутора без плаћања било какве накнаде, а аутори су, као противмеру, одбили да плате рачун, због чега их је власник кафеа тужио, али није успео у спору, већ напротив, суд му је наложио да плати накнаду за извођење њихових музичких дела у кафеу.²¹ Пресуда у корист наведених аутора афирмисала је право аутора музичких дела на њихово извођење и успоставила је правни принцип да исти имају право на накнаду за сваки појединачни случај извођења.²²

Упркос томе, аутори су одмах схватили да нису у стању да, на ефикасан начин, индивидуално остварују наведено право, због чега је 1850. године у Паризу основана агенција за наплату накнаде за извођење музичких дела²³ која се наредне године трансформисала у „Удружење аутора, композитора и музичких издавача“²⁴ („Société des Auteurs, Compositeurs et Editeurs de Musique“) „SACEM“, а која, такође, и данас колективно остварује права аутора музичких дела.²⁵

Као последица технолошког развоја, дошло је до стварања нових организација које покривају сваку област уметничког стваралаштва, при чему су ране француске организације послужиле као модел за мрежу националних организација која се, на крају, проширила кроз практично читав свет.²⁶ Наиме, колективно остваривање права

13 „Француском театру“ је, од стране краља, додељен монопол над комерцијалним представљањем дела на француском језику у Паризу. М. М. Frabboni, *op. cit.*, фуснота бр. 169. на страни 75.

14 Sylvie Nerisson, *Collective Management of Copyright in France*, *Collective Management of Copyright and Related Rights* (ed. Daniel Gervais), Third Edition, Kluwer Law International, Alphen aan den Rijn, The Netherlands, 2016, 176.

15 *Ibidem*, 177.

16 *Ibidem*.

17 Thomas Riis, Ole-Andreas Rognstad, Jens Schovsbo, *Collective Agreements for the Clearance of Copyrights - The Case of Collective Management and Extended Collective Licenses*, User Generated Law: Reconstructing Intellectual Property Law in a Knowledge Society (ed. Thomas Riis), Edward Elgar, Cheltenham, United Kingdom, 2016, 56.

18 Више о поменутој организацији видети на: <https://www.sacd.fr/en>

19 T. Riis, O.-A. Rognstad, J. Schovsbo, *op. cit.*, 56.

20 Simon Frith, *Music and the Media*, Music and Copyright (eds. Simon Frith and Lee Marshall), Second Edition, Edinburgh University Press, Edinburgh, United Kingdom, 2004, 16.

21 M. M. Frabboni, *op. cit.*, 76.

22 Dave Laing, *Copyright, Politics and the International Music Industry*, Music and Copyright (eds. Simon Frith and Lee Marshall), Second Edition, Edinburgh University Press, Edinburgh, United Kingdom, 2004, 71.

23 „Савез аутора, композитора и музичких издавача“, француски: „Le Syndicat des Auteurs, Compositeurs & Editeurs de Musique“.

24 М. Милетић, *нав. дело*, 56.

25 Више о поменутој организацији видети на: <https://www.sacem.fr/en>

26 C. Graber, *op. cit.*, 244.

посматрано је као практичан и ефикасан начин омогућавања ауторима да остваре одговарајућу надокнаду за свој рад.²⁷

Тако, крајем 19. и почетком 20. века, организације за колективно остваривање права на музичким делима основане су у практично свим европским државама, у Италији 1882. године²⁸, Аустрији 1897. године²⁹, Шпанији 1899. године³⁰, Немачкој 1900. године³¹, Уједињеном Краљевству 1914. године³², док у Сједињеним Америчким Државама постоје три организације за колективно остваривање наведених права које су основане 1914³³, 1930.³⁴ и 1939. године.³⁵

Развој колективног остваривања права на међународном нивоу

Проблеми индивидуалног остваривања права нису били ограничени искључиво на територију државе аутора дела, а полазећи од чињенице да су дела масовно искоришћавана и у другим државама. Суочавајући се са прекограничном потражњом за делима, организације су настојале да створе систем који ће обезбедити заштиту права њихових чланова у иностранству, а што је постало могуће захваљујући брзом и практично истовременом

стварању већег броја организација које су функционисале по истим принципима и правилима рада.³⁶ Наиме, организације су створиле систем билатералних уговора о реципрочној сарадњи који омогућава кориснику да легално искоришћава дела било ког аутора, члана неке од организација које припадају поменутом систему, док аутору обезбеђује ауторскоправну заштиту не само на територији домаће државе, већ сваке државе чија организација учествује у систему билатералних уговора о реципрочној сарадњи.³⁷

Неминовна последица међународне сарадње између организација јесте била потреба стварања међународног тела које би координисало њихове активности и допринело још ефикаснијој заштити права аутора на светском нивоу.³⁸ Тако, писац Роман Коли (Romain Coolus) створио је 1925. године Комитет за организацију конгреса организација страних аутора,³⁹ а позоришни редитељ Фирман Жемије (Firmin Gémier) је, отприлике у исто време, створио Универзално позоришно друштво, при чему су наведене иницијативе довеле до састанка оснивачког конгреса „Међународне конфедерације организација за колективно остваривање права аутора и композитора“ („Confédération Internationale des Sociétés d'Auteurs et

27 D. Gervais, *op. cit.*, 16. На пример, у Италији је организација за колективно остваривање права на музичким делима „SIAE“ била толико ефикасна да јој је држава поверила прикупљање позоришних и биоскопских такси. *Ibidem*.

28 „Италијанско удружење аутора и издавача“, италијански: „Società Italiana degli Autori ed Editori“ - „SIAE“.

29 „Регистрована задруга са ограниченом одговорношћу аутора, композитора и музичких издавача“, немачки: „Autoren, Komponisten und Musikverleger registrierte Genossenschaft mit beschränkter Haftung“ - „AKM“.

30 „Опште удружење аутора и издавача“, шпански: „Sociedad General de Autores y Editores“ - „SGAE“.

31 „Удружење за мала и механичка права на музичким делима“, немачки: „Gesellschaft für musikalische Aufführungs- und mechanische Vervielfältigungsrechte“ - „GEMA“.

32 „Удружење за мала права на музичким делима“, енглески: „The Performing Right Society“ - „PRS“.

33 „Америчко удружење композитора, аутора и издавача“, енглески: „The American Society of Composers, Authors and Publishers“ - „ASCAP“.

34 „Удружење европских сценских аутора и композитора“, енглески: „Society of European Stage Authors and Composers“ - „SESAC“.

35 М. Милетић, *нав. дело*, 56. „Инкорпорисано емитовање музике“, енглески: „Broadcast Music Incorporated“ - „BMI“.

36 М. М. Frabboni, *op. cit.*, 77.

37 Билатерални уговор о реципрочној сарадњи је: „уговор између две националне организације за колективно остваривање права путем којег организације овлашћују једна другу да, у оквиру територије за коју су одговорне, уступају права на делима чији су носиоци чланови друге организације и да подвргну уступање наведених права одређеним условима у складу прописима који се примењују на територији у питању. Наведени услови нарочито укључују плаћање накнаде за уступање права на делима, која се прикупља за другу организацију од стране организације коју је она овластила да поступа као њен заступник. Уговор прецизира да ће свака организација применити, у односу на дела са репертоара друге организације, иста мерила, методе и средства прикупљања и расподеле накнаде као оне које примењује на дела са сопственог репертоара.“ Пресуда Суда правде Европских заједница у предмету C-395/87 *Ministère public v Jean-Louis Tourmier* [1989] ECR 02521, para. 17.

38 Mihaly Ficsor, *Collective Management of Copyright and Related Rights*, Geneva, Switzerland, 2002, 19.

39 Наведени комитет основан је у циљу превазилажења појединих значајних проблема из праксе које укључују међународно остваривање права, између осталог, проблема где је португалска организација понудила да колективно остварује права француских аутора, а позоришни менаџери Лисабона су моментално запретили бојкотом француских представа, као и проблема где шпанска организација „SGAE“ није дозволила француској организацији „SACD“ да закључује индивидуалне уговоре са њеним члановима. D. Gervais, *op. cit.*, 16.

Compositeurs“), познате под акронимом „CISAC“, у Паризу 1926. године.⁴⁰ Од свог оснивања, „CISAC“ је почео да делује на координацији рада организација чланица, на унапређењу националног и међународног ауторског права, на подстицању ширења креативних дела и, уопште, на решавању свих заједничких проблема стваралаштва у његовом најширем смислу.⁴¹

Данас „CISAC“ окупља 225 организација за колективно остваривање ауторског права на музичким, драмским, књижевним, аудиовизуелним и визуелним делима, и то из 116 држава.⁴² Поред наведеног међународног тела, у Паризу је 1929. године основан „Међународни биро друштава за остваривање права на механичко снимање и умножавање“ („Bureau International des Sociétés Gérant les Droits d'Enregistrement et de Reproduction Mécanique“) познат под скраћеним називом „BIEM“,⁴³ чији су чланови организације за колективно остваривање тзв. „механичких“ права⁴⁴ на музичким делима. Чланице „BIEM“-а су 59 организација из 55 држава света.⁴⁵ Такође, 1981. године основано је „Удружење за међународно колективно остваривање права на аудиовизуелним делима“ („Association de Gestion Internationale Collective des

Oeuvres Audiovisuelles“) „AGICOA“ чије су чланице 12 организација за колективно остваривање права продуцента аудиовизуелних дела из Европе⁴⁶, док је 1988. године у Копенхагену основана „Међународна федерација организација за колективно остваривање репрографских права“ („The International Federation of Reproduction Rights Organisations“) „IFRRO“,⁴⁷ чији су чланови 154 организације за колективно остваривање репрографских права и удружења у области репрографије, тј. умножавања, пре свега, књижевних дела, и то из више од 85 држава света.⁴⁸

Када је реч сродним правима, треба поменути неколико међународних тела, и то „Међународну федерацију фонограмске индустрије“ („International Federation of the Phonographic Industry“), која је основана 1933. године у Риму, познату под скраћеним називом „IFPI“,⁴⁹ „Међународну федерацију музичара“ („Fédération Internationale des Musiciens“) „FIM“, основану 1948. године у Цириху⁵⁰ и „Међународну федерацију глумаца“ („Fédération Internationale des Acteurs“) „FIA“ основану 1952. године у Лондону.⁵¹

Историјат колективног остваривања права у Републици Србији

У Републици Србији постоји осам организација за колективно остваривање ауторског и сродних права, и то: „Организација музичких аутора Србије“ - „СОКОЈ“, која колективно остварује права на музичким делима, „Организација произвођача фонограма Србије“ - „ОФПС“, која

40 D. Gervais, *op. cit.*, 16.

41 M. M. Frabboni, *op. cit.*, 78. Наиме, поред међународних конвенција, значајна је улога организација попут „CISAC“-а које координирају напоре националних организација за колективно остваривање права на међународном нивоу, јер оне могу иницирати промене на том нивоу заговарањем побољшања постојећих закона који регулишу ауторскоправну материју, те позивањем на увођење таквог законодавства тамо где оно не постоји, при чему им ресурси којима располажу омогућавају да дају савете о ефикасном функционисању организација, као и да подстакну радње против кршења права аутора у много ширем обиму него што би то иначе било економски исплативо. *Ibidem*.

42 CISAC Overview, <https://www.cisac.org/about/cisac-overview/>, 02. март 2024.

43 BIEM Statutes, <https://www.biem.org/statutes/>, 02. март 2024.

44 Под изразом „механичка права“ подразумева се право аутора музичког дела да дозволи бележење и умножавање свог дела у облику фонограма, тј. снимка дела на носачу звука и/или у облику видеограма, тј. снимка дела на носачу слике и звука, и то „механичким“ путем у најширем смислу те речи, укључујући електро-акустичне и електронске поступке. M. Ficsor, *op. cit.*, 49; Израз „механичко умножавање“ води порекло из времена када су музичка дела „механички“ умножавана на роладама за клавиј и винилним плочама. Mechanical Royalties Guide 2019, <https://www.royaltyexchange.com/blog/mechanicalroyalties#sthash.t3X4Byce.dpbs>, 02. март 2024.

45 Our Members, <https://www.biem.org/members/annuaire.do?method=membersDirectoryList&by=society>, 02. март 2024.

46 About the company, <https://www.agicoa.org/about-us/>, 03. март 2024.

47 IFRRO History, <https://ifrro.org/page/history/>, 03. март 2024.

48 Membership List, <https://ifrro.org/page/membership-list/>, 03. март 2024.

49 A Short History of IFPI, 1933-2013, <https://ifpicr.cz/a-short-history-of-ifpi-1933-2013>, 04. март 2024. Значајно је напоменути да „BIEM“ као међународно тело преговара са представницима произвођача фонограма о закључењу тзв. „стандардног уговора“ и фиксира услове искоришћавања репертоара својих чланова од стране локалних произвођача фонограма, с обзиром да су организације чланице „BIEM“-а обавезне да примене наведене услове у својим односима са индивидуалним произвођачима фонограма, при чему је главни партнер „BIEM“-а у наведеним преговорима управо „IFPI“. M. Ficsor, *op. cit.*, 51.

50 FIM in brief, <https://www.fim-musicians.org/about-fim/history/>, 04. март 2024.

51 How was FIA founded?, <https://fia-actors.com/about-fia/history/how-was-fia-founded/>, 04. март 2024.

колективно остварује права произвођача фонограма, „Организација за колективно остваривање права интерпретатора“ - „ПИ“, која колективно остварује права интерпретатора, „Организација фотографских аутора“ - „ОФА“, која колективно остварује ауторско право на фотографијама, „Организација за остваривање репрографских права“ - „ООРП“, која колективно остварује права аутора писаних дела издатих у штампаној форми и аутора дела ликовних и примењених уметности која су садржана у штампаном издању, „Организација филмских аутора Србије“ - „УФУС АФА ЗАШТИТА“, која колективно остварује права на филмским делима (кинематографским и телевизијским), „Глумачка организација Србије“ - „ГОС“, која колективно остварује права интерпретатора драмског, драмско-музичког, кинематографског или телевизијског дела, као и „Асоцијација аутора-Организација стваралаца ликовних дела“ - „АА“, која колективно остварује права на ауторским делима ликовне и примењене уметности, изузев дела из области фотографије.⁵²

Када је реч о историјату организација у нашој држави⁵³, прва организација за колективно остваривање права основана је 1937. године као „Удружење југословенских музичких аутора“ - „УЈМА“ које је колективно остваривало права како домаћих, тако и страних аутора на територији тадашње Краљевине Југославије. Непосредно по окончању Другог светског рата, 1946. године, Влада Федеративне Народне Републике Југославије основала је „Завод за ауторскоправно посредништво“ који је прикупуо ауторску накнаду од корисника, и то за све врсте ауторских дела.

Након тога, 1950. године, Уредбом о преносу послова ауторскоправног заступања и посредовања на савезе и удружења аутора укинута је поменути завод, а заштита права препуштена је самим ауторима, када је основан „Савез композитора Југославије“ - „САКОЈ“. Исте године, „САКОЈ“ и републичка удружења композитора основала су „Завод за ауторскоправну заштиту“ чија је делатност била ограничена на заштиту музичких права. Почев од следеће године, Завод је укључио у своју делатност за-

штиту књижевних, драмских и дела ликовне уметности, коју су му уступили други савези и удружења аутора, а 1952. године мења назив у „Завод за заштиту ауторских права“.

„Завод за заштиту ауторских права“, као установа која је штитила права на различитим врстама дела, укинута је 1954. године, а наредне године почео је са радом „Завод за заштиту ауторских малих права“⁵⁴ - „ЗАМП“ који је основао „САКОЈ“, с тим да су други савези и удружења аутора основали „Југословенску ауторску агенцију“ - „ЈАА“.

„Савез композитора Југославије“ - „САКОЈ“, 1965. године, мења назив у „Савез организација композитора Југославије“ - „СОКОЈ“, те формира „Одељење за заштиту ауторских права“ - „ОЗАП“. Након тога, 1971. године, „ОЗАП“ мења назив у „Завод за заштиту ауторских музичких права“ - „ЗАМП“, при чему је „СОКОЈ“, као оснивач новог „ЗАМП“-а, истом поверио послове прикупљања ауторске накнаде, задржавши за себе послове расподеле и исплате накнаде.

⁵⁴ Категорија „малих права“ односи се на музичка дела и иста, у складу са чланом 1(III) „CISAC“ модела уговора о реципрочности сарадњи између организација за колективно остваривање малих права на музичким делима, укључује све звукове и извођења учињена чујним јавности на било ком месту у оквиру територија на којима свака од организација уговорница послује, било којим средствима и на било који начин, без обзира да ли су наведена средства већ позната и да ли се употребљавају или буду откривена и стављена у употребу у периоду док је уговор на снази, а посебно укључују извођења уживо, инструментална или вокална, путем механичких средстава као што су фонограмске плоче, касете и звучне траке (магнетне или друге), путем процеса пројекције (звучни филм), дифузије или трансмисије (као што су радио и телевизијско емитување, без обзира да ли је исто директно, пренето, реемитовано итд.), као и путем било којег процеса бежичног пријема (радио и телевизијски пријемни апарати, телефонски пријемом, као и сличним средствима и уређајима, итд.). Наведено према: М. М. Frabboni, *op. cit.*, 87. У складу са систематизацијом права коју усваја наш законодавац, категорија малих права укључује право извођења дела, преношења извођења, јавног саопштавања дела укључујући интерактивно чињење дела доступним јавности, право емитувања, реемитувања и кабловског реемитувања, јавног саопштавања дела које се емитује и право јавног саопштавања дела са носача звука или слике. Назив „мала права“ везује се за чињеницу да је, у време признавања права на представљање сценских дела и права на извођење музичких дела, музичка уметност у Француској сматрана мање значајном од сценске уметности, те је право представљања музичких дела у оквиру сценских дела, тј. драмско-музичких дела, у пракси било означавано појмом „велика права“, док је право извођења музичких дела у самосталном облику у пракси било означавано појмом „мала права“. Sacem historical background, <https://societe.sacem.fr/en/history>, 02. април 2024.

⁵² Важеће дозволе за колективно остваривање ауторског и сродних права, <https://www.zis.gov.rs/prava-is/ауторско-право-и-сродна-права/колективно-остваривање.1231.html>, 10. март 2024.

⁵³ Подаци који следе наведени су према: Историјат СОКОЈА, <https://www.sokoj.rs/o-nama/istorijat/>, 21. март 2024.; као и према: Милан Самарџић, *Колективно стварање о материјалним правима аутора*, Правни живот, бр. 11 - 12, 1994, 1928-1929.

Нови „ЗАМП“ престао је да постоји 1982. године, при чему је његове послове у потпуности преузео „СОКОЈ“, који је задржао наведени акроним, а променио назив у „Организација музичких аутора Србије“ 2006. године, док је „ЈАА“ наставила са радом и након распада Савезне Федеративне Републике Југославије, такође под истим акронимом и промењеним називом - „Ауторска агенција за Србију“.⁵⁵

У вези са наведеним, потребно је истаћи да је материја колективног остваривања ауторског и сродних права по први пут свеобухватно уређена тек Законом о ауторском и сродним правима из 1998. године. Наиме, раније важећи Закон о ауторском праву из 1978. године није уређивао наведену материју, већ је само посредно дозвољавао колективно остваривање права, што је имало за последицу да у Републици Србији, донекле изузимајући „СОКОЈ“, нису постојале организације за колективно остваривање ауторског и сродних права у правом смислу тог појма све до почетка 21. века.⁵⁶ Након доношења наведеног закона, као и закона под истим називом 2004. и 2009. године, који се са изменама и допунама и данас примењује, редом су основане: „Организација произвођача фонограма Србије“ 2002. године⁵⁷, „Организација за колективно остваривање права интерпретатора“ 2007. године⁵⁸, „Организација фотографских аутора“ 2011. године⁵⁹, „Организација за остваривање репрографских права“ 2014. године⁶⁰, „Организација филмских аутора Србије“ 2014. године⁶¹, „Глумачка организација Србије“ 2020. године⁶²

55 М. Милетић, *нав. дело*, 59.

56 *Ibidem*.

57 Решење Завода за интелектуалну својину бр. 2020/9020-05 од 05.06.2020. године, <https://www.zis.gov.rs/wp-content/uploads/dozvola-OFPS-2020.pdf>, 05. април 2024.

58 Решење Завода за интелектуалну својину бр. 2022/9477-05 од 24.05.2022. године, <https://www.zis.gov.rs/wp-content/uploads/dozvola-PI-2022.pdf>, 05. април 2024.

59 Решење Завода за интелектуалну својину бр. 021-2018/18247-05 од 06.07.2018. године, <https://www.zis.gov.rs/wp-content/uploads/Dozvola-OfA-2022.pdf>, 05. април 2024.

60 Решење Завода за интелектуалну својину бр. 2020/16008-05 од 20.10.2020. године, <https://www.zis.gov.rs/wp-content/uploads/dozvola-OORP-2020.pdf>, 05. април 2024.

61 Решење Завода за интелектуалну својину бр. 2021/27180-05 од 29.12.2021. године, <https://www.zis.gov.rs/wp-content/uploads/dozvola-UFUS-AFA-2021.pdf>, 05. април 2024.

62 Решење Завода за интелектуалну својину бр. 2021/22082-05 од

и „Асоцијација аутора-Организација стваралаца ликовних дела“ исте године.⁶³

Закључак

Колективно остваривање ауторског и сродних права представља ефикасан систем за превазилажење проблема индивидуалног остваривања поменутих права. Наиме, носилац ауторског или сродних права фактички не поседује могућност да индивидуално закључи уговоре о искоришћавању ауторског дела, односно предмета заштите сродног права са свим корисницима, да од истих прикупи накнаду за поменуто искоришћавање, да врши контролу да ли корисници искоришћавају дела, односно предмет заштите у складу са уговором, а нарочито не поседује могућност да врши контролу неовлашћеног искоришћавања дела, односно предмета заштите, те да предузме одговарајуће правне радње против лица која их неовлашћено искоришћавају. Наведену ситуацију додатно компликује чињеница да се ауторска дела, односно предмети заштите сродних права не искоришћавају само у држави на чијој територији носилац права има пребивалиште, односно седиште, већ потенцијално на територијама свих држава света. За разлику од индивидуалних носилаца, организације за колективно остваривање ауторског и сродних права поседују правни и фактички капацитет да предузимају поменуте радње. Као што је у раду наведено, драмски писци у Француској су још крајем 18. и почетком 19. века утврдили постојање немогућности индивидуалног остваривања права, те су поверили прикупљање накнаде за представљање својих дела, односно, остваривање својих права према позориштима, агенцијама за прикупљање накнаде, а које су прерасле у прву организацију за колективно остваривање права. Након тога, аутори музичких дела су у Француској половине 19. века, основали агенцију за прикупљање накнаде за извођење дела, која је такође прерасла у организацију за колективно остваривање права на музичким делима. Следећи пример својих колега из Француске, аутори су крајем 19. и почетком 20. века основали организације за колективно остваривање одговарајућих права најпре у државама Европе, а након тога

11.10.2021. године, <https://www.zis.gov.rs/wp-content/uploads/dozvola-GOS-2021.pdf>, 05. април 2024.

63 Решење Завода за интелектуалну својину бр. 2023/10325-05 од 06.06.2023. године, <https://www.zis.gov.rs/wp-content/uploads/renjenje-aa-organi-zacija-stvaralaca-likovnih-dela.pdf>, 05. април 2024.

у практично читавом свету. Полазећи од чињенице да се дела, односно предмети заштите у немалом броју случајева користе на територији већег броја држава, националне организације су успоставиле међународну сарадњу која њиховим члановима, ауторима и носиоцима сродних права, обезбеђује практично истоветна права на територијама страних држава, као на домаћој територији. Наведена чињеница довела је и до стварања одговарајућих међународних тела која олакшавају и поспешују поменути сарадњу националних организација. На крају, у раду је дат осврт на историјат колективног остваривања права у Републици Србији у којој, изузев права на музичким делима, све до почетка 21. века практично није постојао систем колективног остваривања ауторског и сродних права.

Литература:

1. Dave Laing, *Copyright, Politics and the International Music Industry*, Music and Copyright (eds. Simon Frith and Lee Marshall), Second Edition, Edinburgh University Press, Edinburgh, United Kingdom, 2004.

2. Daniel Gervais, *Fragmented Copyright, Fragmented Management: Proposals to Defrag Copyright Management*, Canadian Journal of Law and Technology, Vol. 2, No. 1, Toronto, Canada, 2003.

3. Claudio Lucena, *Collective Rights and Digital Content - The Legal Framework for Competition, Transparency and Multi-territorial Licensing of the New European Directive on Collective Rights Management*, New York City, United States of America, 2015.

4. Christoph Graber, *Is there potential for collective rights management at the global level? Perspectives of a new global constitutionalism in the creative sector*, The Evolution and Equilibrium of Copyright in the Digital Age (eds. Susy Frankel and Daniel Gervais), Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom, 2014.

5. Maria Mercedes Frabboni, *Collective management of music rights: a test of competition and Industrial Organisation theories*, Doctoral dissertation, Centre for Commercial Law Studies, Queen Mary, University of London, London, United Kingdom, 2009.

6. Милан Самарџић, *Колективно стварање о материјалним правима аутора*, Правни живот, бр. 11 - 12, 1994.

7. Мирослав Милетић, *Организације за колективно остваривање ауторског и сродних права*, Магистарски

рад, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац, 1999.

8. Mihaly Ficsor, *Collective Management of Copyright and Related Rights*, Geneva, Switzerland, 2002.

9. Sylvie Nerisson, *Collective Management of Copyright in France*, Collective Management of Copyright and Related Rights (ed. Daniel Gervais), Third Edition, Kluwer Law International, Alphen aan den Rijn, The Netherlands, 2016.

10. Simon Frith, *Music and the Media*, Music and Copyright (eds. Simon Frith and Lee Marshall), Second Edition, Edinburgh University Press, Edinburgh, United Kingdom, 2004.

11. Слободан Марковић, Зоран Миладиновић, *Ауторско право и сродна права*, Крагујевац, 2014.

12. Thomas Riis, Ole-Andreas Rognstad, Jens Schovsbo, *Collective Agreements for the Clearance of Copyrights - The Case of Collective Management and Extended Collective Licenses*, User Generated Law: Reconstructing Intellectual Property Law in a Knowledge Society (ed. Thomas Riis), Edward Elgar, Cheltenham, United Kingdom, 2016.

Интернет извори:

1. A Short History of IFPI, 1933-2013, <https://ifpicr.cz/a-short-history-of-ifpi-1933-2013>.

2. About the company, <https://www.agicoa.org/about-us/>.

3. BIEM Statutes, <https://www.biem.org/statutes>.

4. Важеће дозволе за колективно остваривање ауторског и сродних права, <https://www.zisgov.rs/prava-is/auторско-право-и-сродна-права/колективно-остваривање.1231.html>.

5. Историјат СОКОЈА, <https://www.sokoja.rs/o-nama-istorijat/>.

6. IFRRO History, <https://ifrro.org/page/history/>.

7. Membership List, <https://ifrro.org/page/membership-list/>

8. Mechanical Royalties Guide 2019, <https://www.royaltyexchange.com/blog/mechanical-royalties#sthash.t3X4Byce.dpbs>.

9. Our Members, <https://www.biem.org/members/annuaire.do?method=membersDirectoryList&by=society>.

10. Решење Завода за интелектуалну својину бр. 021-2018/18247-05 од 06.07.2018. године, <https://www.zis.gov.rs/wp-content/uploads/Dozvola-OFA-2022.pdf>.

11. Решење Завода за интелектуалну својину бр. 2020/9020-05 од 05.06.2020. године, <https://www.zis.gov.rs/wp-content/uploads/dozvola-OFPS-2020.pdf>.

12. Решење Завода за интелектуалну својину бр. 2020/16008-05 од 20.10.2020. године, <https://www.zis.gov.rs/wp-content/uploads/dozvola-OORP-2020.pdf>.

13. Решење Завода за интелектуалну својину бр. 2021/22082-05 од 11.10.2021. године, <https://www.zis.gov.rs/wp-content/uploads/dozvola-GOS-2021.pdf>.

14. Решење Завода за интелектуалну својину бр. 2021/27180-05 од 29.12.2021. године, <https://www.zis.gov.rs/wp-content/uploads/dozvola-UFUS-AFA-2021.pdf>.

15. Решење Завода за интелектуалну својину бр. 2022/9477-05 од 24.05.2022. године, <https://www.zis.gov.rs/wp-content/uploads/dozvola-PI-2022.pdf>.

16. Решење Завода за интелектуалну својину бр. 2023/10325-05 од 06.06.2023. године, <https://www.zis.gov.rs/wp-content/uploads/resenje-aa-organizacija-stvaralackih-dela.pdf>.

17. Sacem historical background, <https://societe.sacem.fr/en/history>.

18. CISAC Overview, <https://www.cisac.org/about/cisac-overview>.

19. The History of Collective Management, https://www.cisac.org/sites/main/files/files/202011/CISACUniversity_The_History_of_Collective_Management_FINAL.pdf.

20. FIM in brief, <https://www.fim-musicians.org/about-fim/history/>.

21. How was FIA founded?, <https://fia-actors.com/about-fia/history/how-was-fia-founded/>.

Прописи и судске одлуке:

1. Закон о ауторском и сродним правима Републике Србије („Сл. гласник РС“, бр. 104/2009, 99/2011, 119/2012, 29/2016 - одлука УС и 66/2019).

2. Пресуда Суда правде Европских заједница у предмету C-395/87 *Ministère public v Jean-Louis Tournier* [1989] ECR 02521.

COLLECTIVE MANAGEMENT OF COPYRIGHT AND RELATED RIGHTS IN HISTORICAL PERSPECTIVE

Abstract: The article deals with the history of the collective management of copyright and related rights, starting from the second half of the 18th century, and the playwrights Pierre-Augustin Caron de Beaumarchais and Nicolas-Étienne Framery, thanks to whom the first collective management organisation was created, namely on dramatic works, through the 19th century and the composers Paul Henrion and Victor Parizot, as well as the lyricist Ernest Bourget, whose activities led to the creation of the first organisation that collectively manages the rights of the authors of musical works, and until the 20th century and the writer Romain Coolus and the theater director Firmin Gémier, thanks to whom the first international body for the cooperation of national organisations was created, with reference to the history of collective management of rights in the Republic of Serbia.

Key words: collective management of copyright and related rights, history of the collective management of rights, development of the collective management of rights at the international level, history of the collective management of rights in the Republic of Serbia.

Прегледни рад.

ДИМИТРИЈЕ МАТИЋ КАО ВРСТАН ПОЗНАВАЛАЦ РИМСКОГ ПРАВА

Апстракт. Димитрије Матић био је један од првих српских благодејанаца који су се у првој половини 19. века школовали у иностранству. Немерљиво је допринео изучавању и развоју филозофије и јавног права у Србији, али је и творац првог и јединог коментара српског Грађанског законика из 1844. године. Његово врсно познавање грађанског права последица је детаљног изучавања римског права за време школовања у Берлину и Хајделбергу. Доказ томе су сачуване Матићеве белешке са предавања римског права од којих су најобимније и најзначајније белешке са предавања Пандекта која је слушао код чувеног пандектисте Вангерова (*Vangerow*) у Хајделбергу.

Кључне речи: Димитрије Матић. Белешке. Римско право. Пандектисти. Вангеров.

УВОД

Борба за државну независност Србије није се могла замислити без стварања школованог кадра, који би се неоружаним средствима борио за њено правно признање. Свест да млада држава треба да обезбеди школовање образованих чиновника изражена је већ у време Првог српског устанка отварањем Велике школе 1808. године, која је потрајала тек неколико година, колико и сама држава у настанку, са изражено наглашеним правним предметима у наставном плану.² Неопходност школовања српског становништва изражена је и у писму Вука Стефановића Караџића упућеном кнезу Милошу Обреновићу

од 1832. године у коме изражава став да ослобођење од Турака ништа не значи без образованости.³ Испрва, кнез Милош почео је да шаље младиће на школовање у иностранство. Међутим, ово школовање није било планско, јер је кнез о додели стипендија одлучивао по сопственом нахођењу. Планско школовање започело је 1839. године према плану ондашњег министра просвете Стефана Стефановића Тенке, тако да су српске власти годишње слале по неколико српских младића на стране школе.⁴ Питомци су се бирали према потребама одређених служби, које су министарствима упућивале захтеве колико стручњака је неопходно за њихово функционисање. Потом су министарства разматрала захтеве и доносила одлуку колико стипендиста могу да финансирају, након чега је расписиван конкурс за избор стипендиста. Питомци су имали обавезу да се након завршеног школовања врате у Србију и раде у одређеној јавној служби. Вративши се у Србију, државни питомци су представљали српску политичку, културну, економску и војну елиту, чија је основна карактеристика била образовање. Међутим, школујући се на страни, питомци су прихватили идеје којима су прожета научно-културна достигнућа земаља у којима су боравили. Стога су, по повратку у Србију, идеје прихваћене током школовања имале утицаја на њихово друштвено деловање.

Димитрије Матић био је један од првих благодејанаца који је, након свршетка „правословних наука“ на Лицеју, школовање наставио у Германији где је изучавао филозофију и право.

¹ Ауторка је ванредни професор Правног факултета Универзитета у Београду (Булевар Краља Александра 67, Београд), за ужу научну област Правна историја – предмет Римско приватно право; Члан је Балканске асоцијације за римско право и римскоправну традицију; е-маил: valentina_cvetkovic@ius.bg.ac.rs

² Зоран Мирковић, *Правне студије крајем XVIII и почетком XIX века и београдска Велика школа 1808-1813. године*, Анали Правног факултета у Београду, 1, Београд, 2008, 126-149.

³ Вук Стефановић Караџић, *Писмо кнезу Милошу*, Београд, 1947, 18-19.

⁴ Љубинка Трговчевић, *Планирана елита. О стипендистима из Србије на европским универзитетима у 19. веку*, Београд, 2003, 33-34.

ЖИВОТНИ ПУТ ДИМИТРИЈА МАТИЋА

О појединостима животног пута Димитрија Матића преваходно се сазнаје из два извора – његовог „Бачког дневника“ и „Аутобиографије Димитрија Матића“.⁵ Рођен је у Руми 1821. године.⁶ Као младић прелази у Кнежевину Србију где је похађао најпре војну школу, а потом од 1838-1841. године Лицеј у Крагујевцу.⁷ Јуна 1841. године завршио је прву годину правословног одељења након чега

5 Та два драгоцене извора сазнања непосредно сведоче о животу и стремљењима Димитрија Матића будући да је њихов творац сам Димитрије Матић. *Бачки дневник* Матић је водио у периоду свог школовања у иностранству. Оригинални рукопис чува се у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“ у Београду. Како би се учинио доступним широј јавности, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ приредила је и објавила 1974. године штампано издање *Бачког дневника*. На последњим страницама *Бачког дневника* Матић је почео да пише о револуцији 1848/1849. године. Много година касније, као пензионер, Матић се враћа догађајима из те револуције, те своје мемоаре започиње управо њима. Његова намера није била да у мемоарима подробно опише све што је радио и шта му се дешавало у животу. Из наслова тих мемоара *Нешто из мој животова* закључује се да је намера Матића била да отргне од заборава само најупечатљивије утиске из свог живота. Ти утисци претежно су везани за револуцију 1848/1849. године чији је Матић био непосредни учесник и због које је прекинуо своје школовање у иностранству да би се борио за ослобођење Срба у Војводини и уједињење свих Срба у заједничкој држави. Осим сећања на револуцију, мемоари сведоче о Матићевом преводилачком послу, његовој правосудној и законодавној активности и догађајима на Лицеју у којима је Матић учествовао у својству професора и министра просвете. Рукопис Матићевих мемоара имао је занимљиву судбину. Све до 1912. године рукопис је чуван у оквиру породице његових потомака када га је санитетски потпуковник др Стеван Матић, син Димитријев, продао Српском краљевском државном архиву. Недуго потом, рукопис је нестао за време Првог светског рата. Испоставило се да су мемоари, као ратни плен аустроугарских окупационих трупа, пренети у Будимпешту. Много година доцније, 1963/1964. године проф. др Василије Крестић, истражујући у Архиву Војноисторијског института Мађарске у Будимпешти, наишао је на мемоаре Димитрија Матића. Рукопис је враћен у тадашњу Југославију и депонован у Архив Србије. Проф. Крестић је приредио, а Српска академија наука и уметности га је објавила 1981. године под називом *Аутобиографија Димитрија Матића*.

6 Љубомир Дурковић-Јакшић, „О Димитрију Матићу и његовом бачком дневнику“, у Димитрије Матић, *Бачки дневник (1845-1848)*, Београд, 1974, 1.

7 Лицеј је почео са радом школске 1838/1839. године у саставу гимназије у Крагујевцу, да би се наредне, школске 1839/1840. године, одвојио од гимназије и постао самостална виша школа, која је у то доба пружала највише образовање у Србији. Јуна 1841. године кнез Михаило Обреновић одобрио је пресељење Лицеја из Крагујевца у Београд. Валентина Цветковић-Борђевић, *Развој раматиситије код Срба од средине 19. до средине 20. века*, Зајечар, 2022, 14-15.

је постављен за „канцелисту“ Државног савета.⁸ Збацивањем династије Обреновић, Матић је 1842. године напустио службу и с кнезом Михаилом Обреновићем прешао је у Земун.⁹ У јесен 1843. године враћа се у Србију где се до 1845. године бави адвокатуром.¹⁰ Августа 1845. године Правитељство српско шаље га у Германију да о државном трошку студира права и филозофију како би се спремио за професора Лицеја.¹¹ Најпре борави у Берлину, али због мањих трошкова прелази у Лајпциг где априла 1847. брани докторат из филозофије.¹² После одбране доктората одлази у Хајделберг где наставља да студира право. Марта 1848. године, по одобрењу Попечитељства просвештенија, Матић одлази на студије права у Париз где је требало да проведе један семестар.¹³ Међутим, његове париске студије потрајале су свега 22 дана јер се већ 10. априла враћа у домовину како би учествовао у борби за ослобођење Срба од мађарске власти у Војводини.¹⁴ Августа 1848. године Матић кнежевим указом бива постављен за професора отечественог права на Лицеју, поступка судејског у грађанским парницама и умног државног и

8 Димитрије Матић, *Нешто из мој животова*, приредио Василије Крестић у *Аутобиографија Димитрија Матића*, Академија наука и уметности, Споменик СХХП, Одељење историјских наука, Београд, 1981, 194.

9 Љ. Дурковић-Јакшић, *нав. дело*, 1.

10 Д. Матић, *Нешто из мој животова*, 194.

11 Д. Матић, *Нешто из мој животова*, 195.

12 О разлозима због којих је морао да напусти Берлин и студије филозофије настави у Лајпцигу Матић је изричит: „Лајпцигски универзитет за промовирање зато сам узео, што је тамо такса тога у пола нижа, него у Берлину, и што се овде три године предходитељни посећења универзитета, као неопходимо у том условије, захтева што ја не могу чекати, почем ми се од Правитељства помоћ не повишава, а ствар је једна иста, осим, што се овде неки формалитети већма испунити морају, без чега ми бити без штете можемо.“ Д. Матић, *Бачки дневник (1845-1848)*, 58.

13 Д. Матић, *Бачки дневник (1845-1848)*, 96-97.

14 Колики родољуб је био Матић најбоље сведоче редови из *Бачког дневника* (107): „Треба се враћати у србске крајеве. Ово сам тврдо закључио. И у понедељак предузимам пут преко Штрасбурга. Немам ни новаца довољно за пут, али ни то ме неће одвратити од закључене намере, ма се како путем патно, и ма и пешице, кад новаца нестане, путовао. Треба се пољзовати од овог времена, какво историја не познаје. Само ако ми оћемо сада што радити на сејидињењу Свесрбства, нико се у наше ствари од страни сила мешати не може, јер сваки на свом огњишту запаљену ватру гасити мора. На страну моја сопствена жеља пољзовати се у Француској, и живот је ништа према оном великом предузећу, које нам предстоји, ако нећемо и дуже да останемо туђи робови...“

јавног права Србије.¹⁵ На Лицеју је провео свега три године јер је због слободумних идеја удаљен са њега 14. јула 1851. године.¹⁶ Ако Матић није био подобан за подучавање младих нараштаја, то не значи да ондашња власт није рачунала на њега. Тако је најпре постављен за секретара Апелационог суда, да би у јесен 1851. године био премештен на место секретара Министарства иностраних дела. Пар година касније, 1855. године Матић постаје начелник у Министарству иностраних дела, а 1858. године члан Касационог суда. Крајем октобра 1859. године Матић постаје министар просвете.¹⁷ На том положају остаје кратко, до почетка марта 1860. године, када даје оставку због неслагања са кнезом Милошем у вези са доношењем новог Закона о поступку судском у грађанским парницама.¹⁸ Доласком на власт кнеза Михаила, Матић у новембру 1860. године бива постављен за председника Великог суда за кривична дела, да би крајем 1861. године постао главни секретар Државног савета.¹⁹ Септембра 1868. године Матић по други пут бива именован за министра просвете, а августа 1872. године постаје члан Државног савета.²⁰ После рата са Турцима, 1877. године био је члан српске депутације за закључење мира. Године 1878. председавао је Скупштини која је примила Берлински уговор и прогласила независност Кнежевине. У току 1878/1879. године био је министар правде.²¹ Преминуо је у Београду 1884. године.

МАТИЋЕВ КОМЕНТАР СРПСКОГ ГРАЂАНСКОГ ЗАКОНИКА

Лик и дело Димитрија Матића најчешће се доводе у везу са филозофијом права и јавним правом. Међутим, не треба заборавити да је Матић, по повратку са школовања у иностранству (1848), три године предавао на Лицеју и Грађански српски законик са поступком у грађанским парницама. По сопственом казивању, као професору Ли-

цеја дужност му је била да изради објашњење тог предмета.²² У току стогодишњег важења српског Грађанског законика из 1844. године Матићево – „Објасњење Грађанског законика за Књажество србско“ представља не само први већ и једини његов коментар.²³ Матићева намера била је да Објашњење Грађанског законика првенствено буде „школска књига“.²⁴ Како би студенти могли боље разумети смисао одредаба Законика, Матић је сматрао неопходним да се приликом објашњења сваке главе Законика укратко осврне на решења римског права. И не само то, онде где упоредно право садржи другачија решења, Матић је нашао за сходно да изложи правила „законика других важних европских држава“.²⁵ Осим студентима, објашњење Законика требало је да користи и „онима који у судској струци служе“.²⁶

МАТИЋЕВЕ БЕЛЕШКЕ СА ПРЕДАВАЊА РИМСКОГ ПРАВА

У коментару Грађанског законика Матић је изричит да се при његовој изради користио делима Гешена (Johann Friedrich Ludwig Göschen), Пухте (Georg Friedrich Puchta) и белешкама са предавања његовог професора римског права Вангерова (Karl Adolph von Vangerow).²⁷

Матићево врсно познавање грађанског права плод је проучавања римског права на студијама у Берлину и Хајделбергу. У којој мери је Матић изучавао и познавао римско право сведоче његове белешке са предавања

15 Д. Матић, *Ђачки дневник (1845-1848)*, 119.

16 „По свршетку треће године професоровања у Лицеју [клевете се обнове да нови професори кваре ђаке] преместе ме у Апелацију за секретара...“ Д. Матић, *Нешто из мој живојша*, 201.

17 Д. Матић, *Нешто из мој живојша*, 203.

18 Д. Матић, *Нешто из мој живојша*, 206.

19 Д. Матић, *Нешто из мој живојша*, 207.

20 Исто.

21 Љ. Дурковић-Јакшић, *нав. дело*, 4.

22 Димитрије Матић, Предговор за *Објасњење Грађанског законика за Књажество Србско*, I део, Београд, 1850, III.

23 Српски Грађански законик био је предмет анализе још неких писаца, али су се они ограничили на то да дају аргументовану стручну рецензију (као Павле Шероглић) или да критикују творца СГЗ-а што није водио рачуна о српском обичајном праву приликом уређења појединих правних установа (као, на пример, Гига Гершић и Валтазар Богвић). Осим тога, било је писаца који су критиковали начин уређења породичне задруге (Милан Милићевић сматрао је да задругу треба укинути јер је штетна за економски напредак народа и државе, док су, напротив, Миленко Веснић и Андра Ђорђевић критиковали Хаџића да је разорио задругу применом концепта римске индивидуалне приватне својине на њену имовину). Вид. Маша Кулаузов, *Кришине српског Грађанског законика од 1844. године с посебним освртом на одредбе о породичној задрузи*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, vol. 46, 1, Нови Сад, 2012, 427-436.

24 Д. Матић, Предговор за *Објасњење Грађанског законика*, IV.

25 Д. Матић, Предговор за *Објасњење Грађанског законика*, V.

26 Исто.

27 Д. Матић, Предговор за *Објасњење Грађанског законика*, VI.

професора Рудорфа „Институција римски“ и „Пандекта“ по професору Вангерову, које се налазе у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“ у Београду.

Своје инострано школовање Матић започиње у Берлину, где се одушевљава предавањима из филозофије и постаје привржен Хегеловим идејама кога назива „умним витезом“.²⁸ Поред предавања из филозофије, у зимском семестру 1846. године Матић слуша у Берлину и предавања Римских институција и древности римског права, Гајусових институција и Практику Пандекта, које је држао професор Рудорф (Adolph August Friedrich Rudorff).²⁹ Да би боље разумео римске изворе, он узима учитеља латинског. Слободно време посвећује и изучавању Цицерона. Своју љубав према римској литератури Матић је показао још раније. Најпре је, за време службовања у Државном савету 1842. године, изашао његов превод одломка из дела Томе Кемпијског „Похвала Марку Аврелију, најдобродетелнијем цару римском“, а 1844. године и целог дела.³⁰ Пошто је тај превод наишао на добар одзив читалачке публике, Матић је исте 1844. године објавио превод Феслеровог дела „Живот Марка Аврелија“.³¹

Упркос плодноном боравку у Берлину, Матић бива принуђен да због мањих трошкова школовања пређе у Лајпциг где априла 1847. брани докторат из филозофије. После одбране доктората одлази у Хајделберг где наставља студије права. У Хајделбергу у летњем семестру 1847. године поново слуша Институције римског права, као и Историју римског права и процеса.³² Оба предмета предавао је чувени романиста Вангеров. У јулу 1847.

пише да је Вангеров удвотручио часове предавања Историје римског права и Римских Институција како би их до 15. августа успео завршити.³³

Школски распуст 1847. године Матић проводи у Швајцарској, где се у Женеви упознаје са радом судова.³⁴ По повратку из Швајцарске, враћа се у Хајделберг где у зимском семестру 1847/1848. године слуша (опет) код професора Вангерова најсложенији део римског права - Пандекта. О садржају тих предавања непосредно се сазнаје из Матићевих белешки које је Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ у Београду купила од Станиславе Матић, унукe Димитрија Матића.³⁵ Сачуване белешке су од непроцењиве вредности јер се на основу њих сазнају две ствари: садржина предавања једног од најчувенијих романиста Вангерова и степен познавање римског права Димитрија Матића. Белешке се састоје из две књиге. Прва књига садржи само материју римског права. Белешке су вођене педантно, писаном немачком готицом по часовима (укупно 456 часова предавања). О обиму тих белешки говори чињеница да се састоје од 569 обострано исписаних листова, величине 29×23 cm који су повезани тврдим картонским повезом. Друга књига, такође тврдог картонског повеза листова величине 29×23 cm, састоји се из два дела. Први део садржи белешке са предавања Пандекта код професора Вангерова, док други део чине белешке са предавања Финанција код професора Рау (Karl Heinrich Rau) која је, као и Пандекта, Матић похађао у зимском семестру 1847/1848. године.³⁶ Први део, посвећен римском праву, знатно је обимнији јер садржи 506 листова са 360 часова предавања. Други део има 63 листа са 96 часова предавања.

28 Д. Матић, *Бачки дневник (1845-1848)*, 41.

29 Д. Матић, *Бачки дневник (1845-1848)*, 54.

30 Много година касније Матић се у својим мемоарима (*Нешто из мој животова*, 194) сећа с коликим жаром се као младић занимао за римског цара-филозофа Марка Аурелија и какав је то имало утицај на његово стасавање у врлог интелектуалца - родољуба: „У опште читање нашег Доситеја и живота Марка-Аврелија имало је великог утицаја на моју младост. Увек ћу се радо сећати оних часова које сам у том читању проводио. Прво [први зачетак] расуђивање о себи, тежњи живети по уму и [своје страсти утољавати, као и осећања патриотичности] не дати маха страстима и наслади у осећању родољубља, пада у ово доба кад сам почео о себи мислити. То је било [веома корисно] златно време по мој развитак и усавршавање. *Умешти себи заповедаши*, тешко је и зрелијем човеку, а ја сам се, добрим списима и прилежним читањем упућивао, већ у том добу од 20 година (родно сам се 18. августа 1821. године) упуштао у [тешку] борбу са самим собом.“

31 Исто.

32 Д. Матић, *Нешто из мој животова*, 66.

33 Д. Матић, *Нешто из мој животова*, 72.

34 Д. Матић, *Нешто из мој животова*, 81-87.

35 Љ. Дурковић-Јакшић, *нав. дело*, 9.

36 Крајем фебруара 1848. године Матић у свом *Бачком дневнику* (96) каже: „Са концем овог месеца, док још Вангеров, овај јунак Римски права, Пандекта, и Рау, овај способни националеконом, Финанцију сврше, мислим се опростити и са красним Хајделбергом, у коме сам ова два теченија и весело и полезно провео. Послао сам Правитељству молбу, да ми се дозволи, да ово идуће лето у Паризу проведем.“

ПАНДЕКТНО ПРАВО КАО СРЕДСТВО РЕФОРМЕ ПРАВНИХ СТУДИЈА

У доба Матићевог школовања у немачким земљама идеја немачке историјскоправне школе о реформи правних студија увелико је остварена.³⁷ Према мишљењу представника те школе, циљ универзитетског образовања правника није некритичко усвајање информација о важећем праву, већ оспособљавање за тумачење извора и систематско размишљање. Дobar правник мора владати критичком егзегезом и рационалним систематским мишљењем, а у развијању тих способности помаже му изучавање римског права. Захваљујући таквом потенцијалу римског права, пандектно право постаје централни предмет у курикулуму правних студија немачких универзитета у периоду 1806-1871. године.³⁸

Један од најпознатијих пандектиста био је Вангеров, Матићев професор римског права у Хајделбергу.³⁹ Пандектистички правац поникао је из учења немачке историјскоправне школе чији оснивач је био Хуго (Gustav Hugo), професор права у Гетингену.⁴⁰ Незадовољан стањем правне науке његовог доба, Хуго се залагао за реформу правних студија. Медијум његове реформе није никакав филозофски систем који треба да оживотвори законодавац, већ мислећи, критички настројени правник који је извежан да дијалектички расуђује и утолико кадар да увиђа слабости важећег права и предлаже његово побољшање. Одшколовавање правника таквог профила изискивало је промену концепта правних студија који је требало да стави нагласак на историјске дисциплине, пре свега античко римско право чијим изучавањем се може удовољити захтевима које Хуго поставља правницима. Циљ универзитетског образовања правника није некритичко усвајање информација о важећем праву, већ оспособљавање за тумачење извора и систематско размишљање. Отуда су кључни појмови који изражавају

Хугову реформу егзегеза и систем.⁴¹ Дobar правник мора владати критичком егзегезом и рационалним систематским мишљењем. У развијању тих способности помаже му изучавање римског права у коме бриљантни одговори учених правника управо представљају резултат критичког мишљења. Хуго у дидактичке сврхе гради систем античког римског права који се заснива на периодизацији историје римског права. Назадовање студија немачке цивилистике Хуго објашњава тиме што предавања ретко обухватају егзегезу одговарајућих извора.⁴² Уместо да анализирају изворе и тако развијају критички дух, студенти у односу на активног професора постају пасивни субјекти који некритички изучавају теоријске сажетке цивилног права. Егзегетички метод, напротив, претпоставља активно суделовање студената те омогућује интерактиван однос између професора и студената. Предавања не треба да представљају једнострано саопштавање већ донесених закључака о неком правном проблему већ професори треба да објасне тумачење одговарајућих извора подстичући студенте да развијају сопствена тумачења датог текста. Хугова реформа образовања усмерена је на стварање правничке елите коју чине критички настројени правници, образовани на актуелним научним достигнућима, политички независни у правном расуђивању. Хуго 1791. године обзнањује план грађанскоправних студија на Универзитету у Гетингену.⁴³ По том плану цивилистички курс обухватао је три предмета: Институције, Правну историју и Пандектно право. Изучавање пандектног права представљало је круну Хуговог концепта правничког образовања, с обзиром на то да се њему приступало тек

⁴¹ Н-Р. Haferkamp, *нав. дело*, 38.

⁴² Н-Р. Haferkamp, *нав. дело*, 41.

⁴³ Реформу правног образовања Хуго настоји да оствари у домену грађанског права из чијег курикулума избацује Природно право. Ван реформисаног грађанског права остаје област јавног права са предметима: Државно право, Црквено право, Војно право, Право народа, Процесно право, Кривично право, Управно право, Финансијско право, Полицијско право. Јавно право остаје изван Хугове реформе стога што се ради о политички деликатној правној области у коју државна власт има интереса да интервенише. Хугова реформа чији је циљ развој правне науке кроз аргументовано критичко расуђивање може бити остварена само у домену грађанског права које, за разлику од јавног права, може да задржи аутономију сопственог регулисања. Та аутономија огледа се у томе што се грађанско право развија и без интервенције законодавца односно оно се може развити на основу других извора као што су правни обичаји. *Usus fori, communis opinio doctorum*. Н-Р. Haferkamp, *нав. дело*, 50.

³⁷ Валентина Цветковић-Ђорђевић, *Немачка историјскоправна школа и српска романтистичка у XIX веку*, Право у функцији развоја друштва, том I, Косовска Митровица, 2019, 209-233.

³⁸ Hans - Peter Haferkamp, *Die Historische Rechtsschule*, Frankfurt am Main, 2018, 77.

³⁹ Колики углед је уживао Вангеров на Универзитету у Хајделбергу говори то што су га савременици називали „принцем Универзитета“. Исто.

⁴⁰ Н-Р. Haferkamp, *нав. дело*, 31.

онда када је студент савладао претходна два предмета. За разлику од дотадашњих предавања пандектног права која су била усмерена на практичну примену права односно актуелну правну праксу, Хугова предавања циљала су на тумачење античких извора.

Хугове идеје о неопходности реформисања правних студија делио је Савињи (Friedrich Carl von Savigny). Он је, исто као и Хуго, сматрао да настава треба да се заснива на тумачењу античких римскоправних извора, те да је њен циљ да студенти овладају правничким расуђивањем. У складу с тим, стицање знања не сме се заснивати на беспоговорном усвајању ауторитативно пласираног правног „материјала“ већ студенти морају бити подстакнути да размишљају и извежбани да аргументовано изнесу свој став поводом решавања правних проблема. Савињи је истицао повезаност античког римског права и „данашњег римског права“. Настojeћи да прикаже чврсту везу између античког и савременог Савињи је био заокупљен изградњом „система најновијег грађанског права“. Када је реч о уџбеничкој литератури, Савињи је био противник тога да студенти изучавају Пандекта на основу одговарајућег уџбеника пандектног права.⁴⁴ Он је сматрао да су предавања кључан елемент правних студија на којима треба да се одвија научна расправа између професора и студената. Уколико би студентима на располагању стајао уџбеник, смањило би се (ако не и потпуно ишчезло) интересовање за похађањем предавања јер би они све напоре усмерили на то да некритички усвоје оно што им је у уџбенику представљено. Осим тога, уџбеник би заостајао за новим научним открићима са којима студенти морају бити упознати. Предавања, осим сучељавања мишљења, треба да служе и томе да се студенти информишу о најновијим научним достигнућима. Како би студенти ипак могли да прате предавања и учествују у њима, професори су у писаном облику сачињавали основе (Grundrisse) својих предавања који су у кратким цртама садржали „костур“ предавања са навођењем одговарајућих извора. Модел потоњих основа предавања представљала су Хауболдова (Haubold) *Lineamenta institutionum historicarum iuris romani maxime privati* из 1802. године. Међу различитим основама истичу се и Перницеови (Pernice) основи из

44 Нису сви представници немачке историјскоправне школе били противници писања уџбеника. Најпознатији уџбеник пандектног права свакако је Пухтин (Puchta) *Lehrbuch der Pandekten*. Н-Р. Haferkamp, *нав. дело*, 97, 80.

1821. године који су носили назив *Geschichte, Alterthümer und Institutionen des Römischen Rechts im Grundrisse* и Блумеоуе (Bluhme) *Grundris des Pandektenrechts* из 1829. године, Виндшајдов (Windscheid) *Grundriß zu Pandekten – Vorlesungen* из 1885. године.⁴⁵

Наведеној групи аутора припада и Вангеров који, у складу са Савињијевим схватањем концепта и циља предавања, објављује водич кроз своја предавања пандектног права - *Leitfaden für Pandekten-Vorlesungen* у седам издања (1842-1869).⁴⁶ Вангеров је временом побољшавао и проширивао свој водич кроз предавања, па су последња издања преименована у *Уџбеник пандектног права (Lehrbuch der Pandekten)*. Уџбеник се састоји из три тома. Први том почиње уводом који садржи појам и изворе пандектног права. Потом следи излагање о „данашњој“ примени римског права, односу римског и канонског права, те римског права и немачких закона, као и међусобном односу појединачних делова римског права. У складу са пандектном поделом права следи излагање: општег дела (о лицима, стварима, правно-релевантним актима⁴⁷, правима и њиховој заштити, рачунању времена, државини⁴⁸), породичног права и стварног права. Други том садржи материју наследног права, а трећи облигационог права. Обим тог уџбеника (свако од издања броји, по правилу, три тома, при чему сваки том нема мање од 600 страна) указује на то са коликом озбиљношћу се изучавало римско право. Ово утолико пре ако се има у виду да по својој садржини он представља збирку напомена у вези са појединим установама римског права коју прате извори и литература. Другим речима, Вангеров уџбеник не садржи текст који је он студентима на предавању препричавао (као што, по правилу, данас чине професори). Главни део текста уџбеника чине напомене, често у виду дугих монографских расправа које употпуњују оно што је изложено на предавањима. Нема упрошћеног наставног материјала

45 Н-Р. Haferkamp, *нав. дело*, 98-99.

46 Постхумно 1875. године изашао је репринт Вангеровог уџбеника. Н-Р. Haferkamp, *нав. дело*, 99, фн. 557.

47 Комплементарност уџбеника и предавања илуструје, на пример, то што се у уџбенику наводи само наслов „Појам и основне врсте правно-релевантних аката“, при чему нема њиховог објашњења које је Вангеров усмено излагао на предавању. Karl Adolph von Vangerow, *Lehrbuch der Pandekten*, I Band, Marburg–Leipzig, 1863⁷, 115.

48 Излагање о државини почиње питањем: „Да ли је државина право? И ако јесте, којој врсти права припада?“ К. А. von Vangerow, *op. cit.*, 348.

који ће студенте увести у основе пандектног права, већ је уџбеник научно дело које даје повода научним расправама. Циљ Вангерова био је да студентима укаже на систематику римског права, као што су му контроверзе римских правника, садржане у изворима, биле важније од упућивања на судску праксу.⁴⁹

ЗАКЉУЧАК

Када је реч о студијама права, Универзитет у Хајделбергу је у 19. веку засигурно био један од најпрестижнијих европских универзитета.⁵⁰ Деловање немачкоисторијско правне школе с циљем унапређења правних студија имало је за последицу достизање врхунца у дотадашњем изучавању римског права. Метод подучавања који су засновали припадници немачкоисторијско правне школе, а касније развијали пандектисти, претпоставља велико интелектуално прегнуће студената. Отуда не чуди то што су немачки универзитети у 19. веку постали расадници бриљантних правника, у које спадају и српски благодјејанци, који су се на њима школовали. По повратку у Србију извесно време проводили би на Лицеју односно Великој школи⁵¹, одакле су, по правилу, одлазили на највише чиновничке положаје и често активно суделовали у политичком животу Србије.

Димитрије Матић био је један од првих српских благодјејанаца који се школовао у иностранству – у Берлину и Лајпцигу студирао је филозофију, а у Хајделбергу право. Према првобитном плану, након школовања у Германији, летњи семестар школске 1847/1848. године Матић је требало да проведе на студијама права у Француској. Међутим, љубав према српском роду и политичко убеђење о потреби ослобађања свих Срба под туђом власти нагнали су га да прекине школовање и врати се у домовину. Иако је у иностранству провео само две и по године, знање које

је стекао учинило га је не само врсним филозофом, већ и бриљантним правником који је написао први и једини коментар српског Грађанског законика из 1844. године. Своју изузетност Матић је показао и као професор Лицеја на коме је три године предавао Грађански српски законик са поступком у грађанским парницама и Јавно право Србије. За разлику од дотадашњих лицејских професора који су слушаоце уводили „у науку без историје те науке“, Матић је својим студентима најпре предавао историјски развитак начела права, морала и државе. Он је, уз подршку ондашњег привременог попечитеља просвештенија Лазара Арсенијевић Баталаке, „новим академијским начином предавања“ студенте подстицао да критички размишљају не само о предмету који изучавају, већ и о политичким приликама у којима се налазе. Тиме је Матић допринео укидању дотадашње праксе по којој су студенти лекције морали да уче напамет. Реформаторски назови Матића у складу су са идејама историјскоправне школе са којима се упознао током студија у Германији.

У Хајделбергу се посвећује студијама права где римско право предаје чувени пандектиста, професор Вангеров. У то доба Пандектно право, као окосница реформе правних студија, представља централни предмет на немачким универзитетима. О садржини Вангерових предавања наслућује се на основу уџбеника пандектног права који садржи обимне монографске расправе најважнијих римскоправних установа које су посложене у складу са пандектном поделом права (општи део, породично, стварно, наследно, облигационо право). Потпуна слика о томе шта је Вангеров предавао својим студентима стиче се увидом у белешке са тих предавања које је Матић педантно и детаљно водио и које се срећним случајем данас налазе у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“ у Београду. Савињијеви следбеници, у које спада и Вангеров, ублажили су ригидан (Савињијев) став по коме студентима не треба пружити уџбеник пандектног права јер би се тиме ставили у угодан положај да знање најважнијег предмета стичу некритичким меморисањем информација из њега, без потребе да похађају предавања. Вангеров, као и многи други пандектисти, објављује уџбеник пандектног права али толико сложен и обиман да се може разумети само уз усмено излагање професора које је резервисано за предавања. Штавише, уџбеник Вангерова представља научно дело у виду напомена, које често имају облик дугих монографских расправа. Тако

49 Још у предговору првог издања уџбеника (који се налази и у 7. издању) Вангеров истиче неопходност да студентима укаже на систем римског права. К. А. von Vangerow, *op. cit.*, V.

50 О томе сведочи и Матић у свом *Ђачком дневнику* (59) : „Ја сам већ практични правослов, и дома био, а и овде сам се нарочито последњи теченија с Римским правом, као основом целог познијег правословног развића, занимао, па сад морам у Хајделберг ићи, да тамо иста продужим, јер је обште мњење да се у нечем боље права тамо предају, него овде у Берлину.“

51 Законом о устројству Велике школе од 1863. године Лицеј прераста у Велику школу. Вид. В. Цветковић-Ђорђевић, *Развој романсијшике код Срба*, 20.

високо постављени стандарди студентима у изучавању (римског) права уродили су плодом јер се на примеру Матића закључује да што су ти стандарди виши, правници су квалитетнији.

РЕЗИМЕ

У жеку борби за ослобођење од турске власти у Србији се одвијао процес установљења образовног система. Двадесет седам година након пропасти Првог српског устанка и престанка рада Велике школе обнављају се правне студије на Лицеју у Београду (1840. године). Прву генерацију професора Лицеја чинили су Срби „пречани“ који су целокупно школовање завршили у Аустријском царству. Наредне генерације професора потицале су од некадашњих благодјејанаца које је српска власт плански слала на школовање у иностранство како би учествовали у модернизацији Србије. Професори су били не само расадници знања на Лицеју и Великој школи већ су често и директно учествовали у вршењу власти.

Димитрије Матић био је један од првих благодјејанаца који је, након свршетка „правословних наука“ на Лицеју, школовање наставио на немачким универзитетима где је изучавао филозофију и право. Најпре је 1847. године докторирао филозофију у Лајпцигу, да би потом у Хајделбергу и Паризу наставио да студира право. Прожет родољубивим осећањима прекида студије, враћа се у домовину и учествује у борби за ослобођење Срба од мађарске власти у Војводини. Августа 1848. године Матић кнежевим указом бива постављен за професора отечественог права на Лицеју, поступка судејског у грађанским парницама и умног државног и јавног права Србије. Иако је на Лицеју провео само три године, својим деловањем неизмерно је задужио српску правну науку. Лик и дело Димитрија Матића најчешће се доводе у везу са филозофијом права и јавним правом. Мање је познато да је он писац јединог коментара српског Грађанског законика из 1844. године. Матић је Објашњење Грађанског законика написао с намером да првенствено служи студентима како би боље могли разумети смисао одредаба Законика. Како се српски Грађански законик заснивао на римском праву, Матић је у свакој глави Објашњења давао осврт на решења римског права у датој материји. Раскошно знање грађанског и римског права Матић је стекао на студијама у Немачкој. У Хајделбергу је похађао предавања једног од

највећих романиста свих времена Вангерова (Vangerow). О садржини тих предавања непосредно се сазнаје из Матићевих белешки које се данас налазе у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“ у Београду. Она су драгоцене стога што садрже информације које се не могу наћи у уџбенику пандектног права који је написао Вангеров. Матић је правне науке у Немачкој изучавао по реформисаном моделу који се заснивао на учењу немачке историјскоправне школе по коме циљ универзитетског образовања правника није некритичко усвајање информација о важећем праву, већ оспособљавање за тумачење извора и систематско размишљање. Отуда на предавањима пандектног права (које постаје најважнији предмет правних студија) треба да се одвија научна расправа између професора и студената а не да се препричава уџбеник. Предавања, осим сучељавања мишљења, треба да служе и томе да се студенти информишу о најновијим научним достигнућима. Пишући коментар СГЗ-а првенствено за студенте Матић је пред њих поставио високе захтеве. Желео је да нешто од немачког модела студија права које су у његово доба доживљавале процват у европским оквирима пренесе и у Србију.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дурковић-Јакшић, Љубомир, „О Димитрију Матићу и његовом ђачком дневнику“, у Димитрије Матић, *Ђачки дневник (1845-1848)*, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Београд, 1974
2. Кулаузов, Маша, „Критике српског Грађанског законика од 1844. године с посебним освртом на одредбе о породичној задрузи“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, vol. 46, 1/2012, Нови Сад, 2012, стр. 427-436
3. Матић, Димитрије, *Нешто из мој животова*, приредио Василије Крестић у *Аутобиографија Димитрија Матића*, Академија наука и уметности, Споменик СХХП, Одељење историјских наука, Београд, 1981
4. Матић, Димитрије, *Ђачки дневник (1845-1848)*, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Београд, 1974
5. Матић, Димитрије, *Пандекта по гр-у професору Вангерову схваћена од Димитрија Матића* (Рукописне белешке са предавања правних наука на Универзитету у Хајделбергу у зимском течају 1847/1848. год.), Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Београд

6. Матић, Димитрије, *Белешке са предавања правних наука на Универзитету у Хајделбергу за летње шеченије 1847. у Хајделбергу*, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Београд

7. Матић, Димитрије, *Белешке са предавања на Универзитету у Берлину 1846. и 1847. године*, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Београд

8. Матић, Димитрије, *Објасњење Грађанској законика за Књажество Србско*, 1. част, Књажеско српска књигопечатња, Београд, 1850

9. Мирковић, Зоран, „Правне студије крајем XVIII и почетком XIX века и београдска Велика школа 1808-1813. године“, *Анали Правног факултета у Београду*, 1/2008, Београд, стр. 126-149

10. Стефановић Караџић, Вук, *Писмо кнезу Милошу*, Просвета, Београд, 1947

11. Трговчевић, Љубинка, *Планирана елиџа. О студентима из Србије на европским универзитетима у 19. веку*, Историјски институт: Службени гласник, Београд, 2003

12. von Vangerow, Karl Adolph, *Lehrbuch der Pandekten*, I Band, 7. Auflage, Elwert, Marburg–Leipzig, 1863

13. Haferkamp, Hans – Peter, *Die Historische Rechtsschule*, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 2018

14. Цветковић-Борђевић, Валентина, *Развој романистике код Срба од средине 19. до средине 20. века*, Историјски архив „Тимочка крајина“, Зајечар, 2022

15. Цветковић-Борђевић, Валентина, „Немачка историјскоправна школа и српска романистика у XIX веку“, *Право у функцији развоја друштва*, том I, Косовска Митровица, 2019, стр. 209-233

DIMITRIJE MATIĆ AS A GREAT CONNOISSEUR OF ROMAN LAW

Summary

Dimitrije Matić was one of the first Serbian scholarship holders educated abroad in the first half of the 19th century. Although he made an immeasurable contribution to the study and development of philosophy and public law in Serbia, it must not be forgotten that he was the author of the first and only existing commentary on the Serbian Civil Code of 1844. His excellent knowledge of Civil Law (he taught the Serbian Civil Code with procedure in civil litigation for three years at the Lyceum) is the result of a detailed study of Roman law during his studies in Berlin and Heidelberg. Proof of this is the preserved notes of Matić from lectures on Roman law, of which the most extensive and significant ones are the notes from the Pandects lectures held by the famous Pandectist Vangerow in Heidelberg.

Keywords: *Dimitrije Matić. Notes. Roman Law. Pandectists. Vangerow.*

Прегледни рад.

ПОЖАРЕВАЧКА ПОДРУЖИНА ЖЕНСКОГ ДРУШТВА. РАДЕНИЧКА ШКОЛА (1878-1903) И ДРУШТВЕНО ДЕЛОВАЊЕ ПОДРУЖИНЕ

Апстракт: *Просветне активности Београдској женској друштва биле су усмерене на школовање девојака, са акцентом на сиромашније слојеве, како би им се омогућило самостални живот у изразито патријархалној средини српској друштва XIX века, уз истовремено неговоње народне шекетилне радности јер су стечене вештине биле на пољу веза, ткања, шивења. За самостално обављање ових заната Женско друштво је основало Раденичку школу у Београду, а успешност целокупне активности је утицала да се врло брзо у осталим градовима Србије оснивају подружине-ојранци друштва. Циљ овог рада је да се прикаже рад Пожаревачке подружине, као једне од најстаријих подружнина у овој мрежи деловања српских жена у Краљевини Србији, од њеног оснивања до 1903 године, пратећи извештаје који су се штампали у Домаћници, гласилу Друштва.*

Кључне речи: *Пожаревац, Женско друштво, Раденичка школа, образовање девојака, хуманитарно друштво*

О Женском друштву

Једно од најстаријих грађанских удружења у Србији, при том јасно још у свом називу обележено одредницом као женско, било је основано у Београду маја месеца 1875. године.² Настало у тренутку почетка Херцеговачког устанка (1875), ово удружење жена је својим активностима, обојеним патриотским духом и милосрђем, изместило жену из дотадашње традиционалне позиције мајке и су-

пруге у активног члана друштва.³ Са стеченим поверењем друштва чланице су, када је почео Први српско-турски рат (1876), искористиле могућност да пруже пун допринос у остварењу општег циља, ангажујући се на пословица којима није била превише нарушена постојећа родна подела улога, али је јасно указано на потенцијале у деловању нове жене.⁴ По завршетку ратних деловања биле су створене основе за даљи женски активизам такође хуманитарног карактера у виду бриге за сиромашне, болесне и нејаке са акцентом на женској популацији. У основи удруженог рада у Женском друштву лежала је потреба оснаживања жена кроз просветно и културно деловање које би водило ка стварању услова за сигурнији егзистенцијални живот и еманципацију жене у патријархалном друштву Србије XIX века.⁵

Један од стубова еманципације друштва је школовање, а на социјалној карти Кнежевине Србије као најугроже-

³ Чланице Друштва су још на првом састанку изразиле намеру да могу пострадале у устанку, а прилоге у новцу и стварима добијале су од сутрађана, из унутрашњости Србије и иностранства, од којих су најобимнији били из Русије. - *Српске новине*, бр. 182, 28. 8. 1875, 1022; бр. 54, 9. 3. 1876, 263.

⁴ Друштво је одговорило на позив Војносанитетске службе за приватну помоћ израђујући и прикупљајући средства за болнице у Београду, Алексинцу, Шабцу, Ивањици, Зајечару, Књажевцу, а лично се ангажовало организовањем рањеничке болнице у Београду, у којој су болничко и помоћно особље чиниле жене и њене чланице. - *Српске новине*, бр. 137, 22. 6. 1876, 630; бр. 139, 25. 6. 1876, 641, 642; бр. 145, 2. 7. 1876, 670; бр. 191, 28. 8. 1876, 852-853; Јасмина Милановић, *Прва женска болница у Кнежевини Србији 1876-1877*, 800 година српске медицине, Трећи Соколски зборник (ур. Зоран Ваџић), Српско лекарско друштво, Београд 2017, 19, 24.

⁵ Први члан правила Женског друштва: Женско друштво је удружење женскиња у циљу да тежи усавршавању женског пола у правцу саморађања; да помаже сироте и невољне и да дејствује, да се сиромашне женске спремају и упућују за добре и ваљане служитељке и раднице. - *Правила „Женској Друштва“*, Српске новине, бр. 124, 6. 6. 1875, 684-685.

¹ Ауторка је предавач на Одсеку за технолошко уметничке студије Академије струковних студија Јужна Србија у Лесковцу; е-маил: dfrfulanovic@gmail.com

² О Женском друштву и његовом раду: Јасмина Милановић, *Женско друштво (1875-1942)*, Институт за савремену историју, Службени гласник, Београд 2020, *passim*.

нија група била су женска деца из сиромашних средина. Уколико се узме у обзир да је процес изједначавања мушке и женске деце у правима и условима школовања у Кнежевини/Краљевини Србији текао споро и неретко са прекидима, а да је обичајно право било потпомогнуто необавезношћу школовања женске деце и поред стеченог права на исто, јасно је да је нарушавање традиционалне улоге жене било готово немогуће у економски слабијим и руралним срединама. У Србији је прва женска основна школа отворена 1845, а тек после 1860. године њихов број се значајно повећао.⁶ Убрзо је, 1863. године, отворена Висока женска школа у Београду чиме је био омогућен наставак школовања женске деце после дванаесте године живота. Као извор еманципације за младе нараштаје кроз посвећени и друштвено активни рад њених наставница, а посебно у оспособљавању учитељског кадра чиме се даље унапређивало женско школство у Србији, ова школа је остала значајна до почетка XX века.⁷ За стицање факултетског образовања значајне су биле гимназије, које су девојчице од 70-их година почеле похађати са дечацима, али опет под неизједначеним условима.⁸ Ипак, у српском друштву са доминантним сеоским становништвом, недовољно развијеном економијом и ниским степеном културне и просветне аспирације, било је потребно средњошколско образовање са усвајањем занатских вештина у домену женског поимања делатности којим би девојке из најсиромашнијих слојева биле у позицији да

обезбеде себи и својим породицама стабилне изворе прихода, што је последично водило оснаживању социјалног и економског статуса жене у српском друштву.

Женско друштво је било поборник ове идеје која је била унета у оснивачки акт Друштва, а са њеном реализацијом је започето одмах након окончања рата оснивањем Раденичке (радничке) школе 1879. године у Београду.⁹ Школа је почела са радом 2. децембра и била је прва женска средња занатска школа у тадашњој Кнежевини. Као приватна школа, била је под надлежношћу управе Женског друштва и под „високом заштитом“ кнегиње Наталије (сл. 1).¹⁰ Ова школа, намењена девојчицама из породица са скромнијим материјалним статусом, била је перспективна по финансијској добити по завршетку школовања, са строго уређеним правилима владања њених полазница уз истовремено неговање традиционалних моралних вредности, што је гарантовало интересовање родитеља обзиром на присутну бојазан од новина и „кварења“ омладине. Ученице су училе шивење белог рубља и хаљина, касније и клеповање чипки, добијале су проценат од продаје израђених радова, а по завршетку школовања, у једном периоду, могле су добити и шиваћу машину. Школарина није наплаћивана сиромашним ученицама, а школа се финансирала средствима од продаје радова из школске радионице, продајом улазница за забаве које је Друштво организовало, добровољним прилозима грађана, донацијама добротинитеља, испрва и знатним новачним прилозима краља Милана и краљице Наталије, а касније је уживала финансијску помоћ управе града и министарстава. Детаљна слика о начину рада ове занатске школе, почев од њеног оснивања до 1928. године, када је прешла у надлежност државе, добија се из записника са седница

6 Године 1860. бележи се постојање 12, а наредне године 25 школа за девојчице. - *Календар са шематизмом Српској Кнежевини Србије за 1860. годину*, Државна књигопечатња, 1860, 45; *Календар са шематизмом Српској Кнежевини Србије за 1861. годину*, Државна књигопечатња, 1861, 57-58.

7 Ана Столић, *Школовање женске деце у Кнежевини/Краљевини Србији - родна перспектива*, Без школе шта би ми?! Огледи из историје образовања у Србији и Југославији од 19. века до данас (ур. Александра Илић Рајковић, Сања Петровић Тодосијевић), Институт за нову историју Србије, Београд; Институт за педагогију и андрагогију Филозофског факултета Универзитета у Београду, Београд 2021, 122-125.

8 Девојке се активно појављују у гимназијама од 1880. до 1894. године. - *Стихотворни годишњак Краљевине Србије*, књ. VIII, 1903, *Управа државне статистике Државне штампарије Краљевине Србије*, Београд, 1906, 526; Љубинка Трговчевић, *Почеци вишег образовања девојака у свету и код нас*, Без школе шта би ми?! Огледи из историје образовања у Србији и Југославији од 19. века до данас (ур. Александра Илић Рајковић, Сања Петровић Тодосијевић), Институт за нову историју Србије, Београд; Институт за педагогију и андрагогију Филозофског факултета Универзитета у Београду, Београд 2021, 102-103.

9 Првобитна идеја је била да се оснује школа за малу децу, али се касније одустало због недостатка услова и одлучило да се отвори школа за девојчице које су примане у узрасту од 13 до 17 година. - *Српске новине*, бр. 282, 18. 12. 1875, 1399; *XX седница Управе Женског Друштва*, Домаћица, орган Женског друштва и његових подружница (Домаћица), I, бр. 6, Београд 1879, 121. - О оснивању и раду Раденичке школе у Београду: Милановић, *Женско друштво*, 298-319

* Сви датуму у тексту су наведени по јулијанском/старом календару

10 Кнегиња Наталија је покровитељство над Женским друштвом прихватила 4. децембра 1875. Свечаном отварању школе присуствовала је кнегиња Наталија, а чинодејствовао је митрополит је Михаило. - *Српске новине*, бр. 272, 5. 12. 1875, 1359; *XXIV седница Управе Женског Друштва*, Домаћица, II, бр. 1, Београд 1880, 31.

Краљица Наталија Обреновић, покровитељица Женског друштва и њених подружница од 1875. до 1900. године; извор: *Жена и свет*, бр. 8, Београд 1926, 4.

управе Друштва и годишњих извештаја који су штамани у Домаћици, гласнику Женског друштва (сл. 2).¹¹

Београдска Раденичка школа је напредовала од самог оснивања. Разлог је био у спремности одабраних чланица које су сачињавале управни орган Друштва, међу којима су биле наставнице Високе женске школе.¹² Уз овај иску-

11 Часопис Домаћица као гласило Женског удружења и школа су две институције, које су биле предвиђене првим оснивачким правилима и готово да су пратиле цео век постојања Друштва. О оснивању Друштва и часопису: Милановић, *Женско друштво*, 41-45, 277-295.

12 25. августа 1875. године је био први редовни скуп на коме су биле избране управне чланице, а извештај је објављен у новинама са именима чланица. – *„Женско Друштво“*, Српске новине, бр. 182, 28. август 1875, 1022.

Насловна страна септембарског броја Домаћице 1900. године са фотографијом краљевског цара и покровитељице краљице Драге Обреновић; извор: *Домаћица*, бр. 9, Београд 1900, 297.

ствени елемент, који је свесрдно искоришћен у хуманитарном деловању, од значаја је чињеница да су најугицајније чланице биле припаднице високог друштва по положају својих супруга или очева што је додатно олакшало интеграцију у београдско друштво и обезбеђивало помоћ заједнице удружењу и њеним установама попут Раденичке школе. Подстакнута овим примером, остала удружења жена у унутрашњости Србије, која су прихватиле правила Женског друштва и постала њене подружнице, такође су започела са оснивањем својих раденичких школа. Подружнице су имале слободу самосталног одлучивања и деловања у оквиру прописаних правила, а организационо су опонашале постављени модел управе београдског

Женског друштва.¹³ Проблем је настао у економској спремности средине да адекватно подржи остварење постављених циљева. Што је средина била мања и сиромашнија и поље деловања је било сужено, те је обезбеђивање финансијске подршке од стране локалних државних власти и привредних елемената било отежано.

Иако су подружине показале приличну успешност у прикупљању средстава за рањене, инвалиде, ратне сирочиће, у опремању болница и сиротинских домова, што је било најчешћи циљ приликом организовања игранки и беседа током 1878. године, када је прошао први налет одушевљења, већина подружина се угасила не налазећи нови циљ у свом раду.¹⁴ Управо из тог разлога оснивање радничких школа није било бројно или и када је дошло до тога, опстанак школе је био осујећен изостајањем подршке средине.¹⁵

Прво оснивање Пожаревачке подружине и њене школе

Пожаревачка подружина Женског друштва основана је 30. јануара 1878. године са 77 уписаних чланица и управом на чијем је челу била председница Савка Ч. Поповићка.¹⁶ У том тренутку, ова подружина је била међу најранијим основаним. Чланице подружине су се прикључила општем циљу и одмах по оснивању организоване две игранке (село) у корист ратних страдалника (11. и 23. фебруар). Када је била покренута акција подизања куће за рањене и оболеле у Рибарској бањи, Пожаревачка подружина се придружила осталим подружинама и организовала игранку у корист ове опште ствари која је била на дан рођендана кнеза Милана Обреновића (10.

август). Списак приложника је био, по тадашњим обичајима, штампан у новинама, а Крушевачка подружина се јавно захвалила Пожаревачкој на прилогу од 486 чаршијских гроша. До краја 1878. године подружина се још једном придружила општој акцији и организовала 6. новембра игранку, у част владарског пара, а у корист Фонда инвалида.¹⁷

У тој послератној години бројни су примери женске солидарности. Ученице Више женске школе су организовале лутрију у корист сирочади погинулих бораца (18. април 1878), а целокупни приход је био предат Женском друштву које га је поделило међу подружинама.¹⁸ Пожаревачка подружина је добила највећи део међу дванаест подружина колико је било активно у том тренутку.¹⁹ Ипак, ови успешни резултати у раду подружине нису спречили пожаревачку општину да им забрани одржавање игранке о Ускресу, осим ако није у корист општине.²⁰

Иако је од свог оснивања Пожаревачка подружина имала знатан број чланица, њихов се број смањивао како је јењавала активност у општем циљу. Од некадашњих 77 чланица са почетка 1878. године, фебруара месеца 1879. године на позив председнице да обнове чланство одазвало се свега петнаест њих. Из извештаја о раду познато је да је до јуна 1879. било 50 чланица.²¹ Из истог сазнаје се да је активност подружине била финансирана највећим делом од улога својих чланица, а потом и од прихода добијеног организовањем игранки, док су добровољни приноси били знатно мање заступљени, што не изненађује обзиром на то да су у том периоду често биле организоване јавне акције добровољног прикупљања помоћи за

13 Управу су чиниле председница, потпредседница, благајница, деловоткиња и управне чланице. – *Истио*.

14 О активностима подружина са списковима приложника, као и оснивању нових подружина, сазнаје се из извештаја штампаних у Српским новинама током 1878. године. За рад подружина у: Милановић, *Женско друштво, passim*.

15 Од око 20 подружина које су биле основане у послератном периоду, до краја 1884. године постојало је шест подружина од којих су пет имале радничке школе, док су од 14 угашених подружина њих четири имале школе, али стање се сваке године мењало услед сталних оснивања и гашења. – *Српске новине*, бр. 279, 23. 12. 1878, 1172-73; бр. 8, 11. 1. 1878, 35; бр. 9, 12. 1. 1878, 39; бр. 16, 21. 12. 1878, 66; бр. 32, 11. 2. 1978, 136-37; *V Редовни главни скупи и извештај Управе Женског Друштва за 1878. г.*, Домаћица, I, бр. 3, Београд 1879, 44.

16 Списак чланица у: – *Српске новине*, бр. 38, 18. 2. 1878, 160.

17 За дом и цркву у Рибарској Бањи, приложено је 172, а Инвалидском фонду 648 динара. – *Српске новине*, бр. 173, 5. 8. 1878, 770; бр. 189, 26. 8. 1878, 838; бр. 256, 18. 11. 1878, 1106; бр. 259, 23. 11. 1878, 1118-19; *Извешће*, Домаћица, I, бр. 4, Београд 1879, 70.

18 У позиву грађани и чланице Женског друштва и подружина су умольени да приложе лутријске добитке, а цена срећке била је 0.50 динара. – *Српске новине*, бр. 34, 14. 2. 1878, 146; бр. 148, 6. 6. 1878, 651.

19 Од укупних 4375 динара, Пожаревачкој подружини је додељено 1344, а крушевачкој 1243 динара, док су ужичка, јагодинска, горњомилановачка, шабачка, неготинска, лозничка, краљевачка, ћупријска, брзопаланачка и смедеревска добиле знатно мање. – *Српске новине*, бр. 259, 23. 11. 1878, 1118; *Домаћица*, бр. 3 (1879), 46.

20 Пожаревачка управа је о овоме известила управу Женског друштва. – *Радања „Женског Друштва“ и његових подружнина*, Домаћица, I, бр. 2, Београд 1879, 26.

21 *Домаћица*, бр. 4 (1879), 71.

пострадале у рату.²² Ипак делатност ове подружине кроз пружање помоћи сиромашнима на локалном нивоу није била безначајана: од удељивања новчане помоћи добровољцима након рата, опремања одећом сиротих ученика до пружање помоћи пожаревачкој сиротињи.

О озбиљности Пожаревачке подружине у намери да се начини помак у остварењу идеје о оснивању школе говори податак да је управа подружине купила шиваћу машину, коју је у међувремену уступила на коришћење сиротој удовици са петоро деце „да их изранити може“, како је у извештају било наведено.²³ И поред отежаног окупљања чланица за састанке, управа Пожаревачке подружине није одустајала од општег циља Друштва који се огледао у хуманитарном раду кроз образовање девојчица. На III Главном скупу 15. јуна 1880. године једногласном одлуком присутних чланица усвојен је предлог да се оснује Раденичка школа.²⁴ По моделу устројеним правилником рада Раденичке школе при Женском друштву и пожаревачка Раденичка школа је била усмерна ка школовању сиромашне женске деце, која би се бесплатно обучавала у кројењу, шивењу руком и машином и другим обичним ручним радовима.

Школа је са радом отпочела 1. новембра 1880. године и имала је дванаест ученица уз могућност да се приме ученице и преко овог броја, под условом да плаћају школарину од осам динара месечно.²⁵ Испрва се у школи учило само кројење и шивење, а у 1882. години су уведени, по примеру београдске Раденичке школе, општи предмети, односно српски и немачки језик.²⁶ Школа је била смештена у приватном простору за који је плаћана кирија, а у шиваћу машину, набављену средствима из подружине

не касе, постепено се радило на опремењу школе.²⁷ Да је рад школе био на задовољавајућем нивоу говоре приходи остварени продајом радова који су излазили из њене радионице.²⁸

Ипак, да су настали проблеми у раду Пожаревачке подружине указује изостанак извештаја о њеном раду за 1881. годину, те се она и не помиње у годишњим прегледима рада Женског друштва и њених подружина за 1881. и 1882. годину.²⁹ Да је подружина постојала потврђује број наручених Домаћица, као и послата преплата за њих, а из ових евиденција сазнаје се да је број чланица био у опадању.³⁰ Периодична помињања Пожаревачке подружине на седницама београдске управе Женског друштва током 1881. и 1882. године указују на ангажовање подружиног управног одбора да се број чланица повећа и одржи рад друштва. Постављени принципи Женског друштва пружања помоћи сиромашнима и немоћнима били су поштовани и у Пожаревачкој подружини и њена управа је додељивала помоћ сиротим ученицама основних женских школа, награђивала хаљинама ученице Раденичке школе, помагала сироте удовице, немоћне старице, а радила је и

27 Из извештаја са седница одржаних током 1882. године познате су одлуке о куповини машине за шивење, ђерђефа, дрвене табле, књига за српски и немачки језик, маказа, сата и других ситница, а по трошковнику за исту годину потрошено је 367, 20 динара. - *Домаћица*, бр. 7 (1883), 239-247.

28 За израду одеће постојао је, по примеру из Београда, ценовник, који је био штампан и дељен међу грађанством, а приход за 1882. годину био је 831,30 динара, више чак и од прихода са три одржане забаве у корист подружине касе те године, који је био свега 563,50 динара. - *Домаћица*, бр. 7 (1883), 239-247.

29 *Извештај рада управе Женског друштва за годину 1881*, Домаћица, IV, бр. 2, Београд 1882, 81.

30 Од првобитних 50 чланица из 1879. године са тенденцијом повећања што се закључује по наручених 60 друштвених карата у првој половини 1880. године и наручених 54 примерака Домаћице за прву половину 1880. године, већ у другој половини 1880. примећује се опадање броја кроз преплату за Домаћицу за свега 40 чланица. У фебруару 1881. године наведена је именом и презименом 31 чланица, за прву половину 1882. године преплату за Домаћицу платило је 38 чланица, за другу њих 34, док је у наредној 1883. години наручено свега 33 бројева. - *Домаћица*, бр. 4 (1879), 70-71; *III седница Управе Женског Друштва*, Домаћица, II, бр. 3, Београд 1880, 146; *VIII седница Управе Женског Друштва*, Домаћица, II, бр. 5, Београд 1880, 220; *XVIII (редовна) седница Управе Женског Друштва*, Домаћица, II, бр. 10, Београд 1880, 498; *Домаћица*, бр. 4 (1881), 172-173; *IX редовна седница Управе Женског друштва*, *Домаћица*, IV, бр. 5, Београд 1882, 311; *XX Редовна седница управе Женског друштва држана 2. Новембра 1882. год.* Домаћица, IV, бр. 16, Београд 1882, 700; *IV редовна седница Управе Женског Друштва*, Домаћица, V, бр. 6, Београд 1883, 197.

22 Током 1878. године Црвени крст, Одбори за прикупљање помоћи, Женско друштво и подружине, али и самоиницијативно од грађана организоване су бројне хуманитарне акције по варошима Кнежевине, а спискови приложника су штампани у новинама.

23 *Домаћица*, бр. 4 (1879), 70.

24 *Извешће Пожаревачке Подружине Женског Друштва за I полугође 1880 год.* Домаћица, II, бр. 10, Београд 1880, 502.

25 *Извешће о раду Пожаревачке Подружине Женског друштва за II полугође 1880 год.* Домаћица, III, бр. 4, Београд 1881, 170-171; О првим уписаним ученицама и раду школе: Јасмина Живковић, *Занатска школа пожаревачкој Женској друштва*, Браничево кроз војну и културну историју Србије, Зборник радова са научног скупа Историјског архива Пожаревац одржаног 10. октобра 2006 године – у сећање на хероје српске голготе, II, 4, Пожаревац 2007, 156.

26 *Извештај радње Пожаревачке Подружине Женског Друштва за годину 1882-ту*, Домаћица, V, бр. 7, Београд 1883, 242.

на популаризацији часописа Домаћица делећи га ученицама.³¹ Ипак, по извештају за 1882. годину запажа се да је раније дата сума новца под интерес у Управи фондова смањена, као и свукупни приход од чланарина, док су се трошкови повећали плаћањем кирије и плате учитељици за потребе рада Раденичке школе.³²

Раденичка школа у Пожаревачкој подружини престала је са радом јуна месеца 1883. године. Годину дана касније, септембра месеца председница Пожаревачке подружине Јелисавета Бранковићка известила је управу Женског друштва да подружина престаје да постоји услед малог одзива у чланству.³³ Школски намештај је распродат, а две шиваће машине су, претходно при затварању школе, биле поклоњене двома одличним ученицама.³⁴ Иако је председница обећала да ће све акте, печат и заостали новац проследити управи у Београду, сам чин предаје уследио је после неколико опомена услед дужништва за претплату на Домаћицу.³⁵ Тек фебруара 1887. управа је добила писмо бивше пожаревачке председнице, уз које су прослеђена акта, печат и 72 динара заосталог новца, у коме је обавестила да је преостали новчани капитал Пожаревачке подружине од 630,95 динара дат под интерес у Управи фондова, док је уместо потврде, које је изгубљена, послала белешку са датумом и бројем која може послужити за те сврхе.³⁶

Околности под којима је 1883. године престала са радом Пожаревачка подружина нису биле необичност за то време, јер постоје примери поређења, али није занемарљива чињеница да је Пожаревац у то време био седиште пожаревачког округа и једна од већих градских средина са ста-

тусом вароши.³⁷ Са привилегованим односом Обреновића као другој престоници и добром географском позицијом Пожаревац је предњачио по привредном развоју на пољу занатства и трговине, сходно томе и јачању грађанског друштва.³⁸ Управо у оваквим срединама попут пожаревачке снажније се осећала потреба са просветним и културним институцијама, а грађански слој је схватао да личним залагањем може надоместити ангажовање државе које није могло у потпуности задовољити његове потребе.

Десетак година након гашења подружине, Пожаревац је битно зрелија друштвена средина са развијеним осећајем солидарности и хуманитарног деловања кроз разне грађанске организације. Оне су поставиле друштвени „цел“, чија је реализација била могућа једино у сарадњи са заједницом која се окупљала кроз популарне забаве, књижевне и певачке вечери организоване са циљем прикупљања прилога за оснивање књижнице, гимназијске екскурзије, за сиромашне ученике основних школа и гимназије, за занатлијску школу, певачко друштво или стрељачки дом, а транспарентност ових догађаја кроз дневне новине, па и критички дух уредништва, иза кога се неретко откривала „реч народа“, подстицали су одговорност појединца према својој заједници.³⁹ У оваквим околностима током средине последње деценије XIX века из пожаревачког друштва је потекла иницијатива за оснивање средње занатске школе, предвиђене само за дечаке⁴⁰ али и промене наметнуте из

31 *Домаћица*, бр. 10 (1880), 502.

32 *Домаћица*, бр. 7 (1883), 245-247.

33 Писмо је прочитано 15. септембра 1884. године на XVI Редовној седници управе Женског друштва; - *Рађња Женској Друштва и Његових Подружнина*, Домаћица, VI, бр. 19, Београд 1884, 605.

34 *Извештај Пожаревачке Подружине Жен. Друштва од поштанка кој до данас*, Домаћица, XXIV, бр. 7, Београд 1901, 251.

35 За потраживање дуга од 123,75 динара и подружњинског печата, на седници од новембра 1884. године београдска управа је одлучила писмено се обратити некадашњој пожаревачкој председници, а одговора није било до јануара 1887. када управа намерава још једном упутити захтев. - *XXII. Ванредна као изодужење XXI. редовне седнице*, Домаћица, VI, бр. 21, Београд 1884, 718; *XXIV. Ванредна седница*, Домаћица, IX, бр. 3, Београд 1887, 78.

36 *XXV. Редовна седница управе Женској друштва*, Домаћица, IX, бр. 3, Београд 1887, 79-80.

37 Пожаревац је био седиште истоименог округа и те 1883. године имао је 7 судија у окружном суду, у односу на 4 из Ниша, чак 8 адвоката што је било више од било ког округа, а због површине највише средњих школа по селима и варошицама, међу којима су биле и женске са 6 учитељица у Пожаревцу и још пет женских школа у округу што је било реткост да постоје женске школе изван већих места. - *Шемањизам Краљевине Србије за годину 1883*, Краљевско-српска државна штампарија, Београд 1883, 43, 47, 73.

38 Град је средином 80-их имао је 9300 становника, а 1890. године 11.134 што га је сврставало у 5 највећих градова. - Сузана Рајић, *Вароши и варошице великоморавске долине у светлу појмиса Краљевине Србије*, Живот на рекама југоисточне Европе. Историјски аспекти просторног планирања насеља и комуникација (ур. Љубодраг, П. Ристић), Балканолошки институт, Београд 2019, 160, 164; - О развоју занатства у Пожаревцу: Драгана Милорадовић, Јасмина Живковић, *Затварање округа Пожаревачкој*, Историјски архив, Пожаревац, 2017, 13-34;

39 Уредништво Грађанина је врло често похваљивало труд организатора, али и упућивало критику за недовољан одзив, посебно вишењих грађана. - Грађанин, бр. 3, 13. 1. 1893, 4; бр. 8, 17. 1. 1893, 4; бр. 9, 20. 1. 1893, 4; бр. 10, 22. 1. 1893, 4; бр. 54, 23. 5. 1893, 4; бр. 105, 18. 11. 1893, 4; бр. 36, 4. 5. 1893, 3.

40 Недељно празнична занатска школа је 23. јануара 1893. добила потврду правила рада од министра народне привреде и свечано

министраства оснивањем Више женске школе, убрзо после забране девојчицама да похађају мушке гимназије.⁴¹ Све ове промене су представљале подстицај у промишљању о потребама пожаревачког друштва као и образовању девојчица као корисних чланица својих породица и свеукупно друштва, што је указивало да је заједници потребна некада угашена Раденичка школа Пожаревачке подружине.⁴²

Покретачки дух је постојао међу пожаревљанкама које су већ имале запажено место на хуманитарним догађајима и учењем у одборима на бројним догађајима који су се организовали и где се очекивало присуство посебно угледних грађана.⁴³ Ове жене, као супруге адвоката, професора, официра, лекара, трговаца, неретко и саме школоване за учитељице, имале су прилику да запазе потенцијале који су постојали у пожаревачком друштву када је реч о помоћи у школовању сиромашне деце, а оне су своју пажњу усмериле на школовање „женскиња“ (сл. 3).

Обнова Пожаревачке подружине

Пожаревачка подружина обновљена је после четрнаест година (сл. 4).⁴⁴ На састанку одржаном 30. новембра 1897. године у сали пожаревачке гимназије уписано је чак 98 редовних чланица и изабране су управне чланице

је отворена 21. марта наредне године, а у јесен 1895. је добила зграду, која је наменски била подигнута за потребе Пољопривредно-занатске изложбе у Пожаревцу. – Грађанин, бр. 38, 5. 2. 1893, 4; бр. 35, 21. 3. 1893, 3; бр. 40, 18. 5. 1895, 3.

41 Забрана је спроведена 1894, а 5. септембра исте године је отворена Виша женска школа у Пожаревцу по захтеву општине, која је у целини преузела њено финансирање. За управницу је постављена Круна Аћимовић, али школа је затворена наредне године, а августа 1895. девојчицама је поново дозвољено похађање гимназије. – Невенка Кнежевић-Лукић, Нена А. Васојевић, *Круна Аћимовић, Прва жена професор у Србији*, Записи, Годишњак Историјског архива Пожаревац, X, бр. 10, Пожаревац 2021, 218, 221.

42 У пожаревачком Грађанину је објављен чланак у коме је истакнуто да су Србији, па и Пожаревцу потребније праве учитељске школе и женске раденичке школе, као и да је постојало неслагање у просветним круговима са оснивањем Женских школа по Србији, јер се у њима није добијало целовито образовање ни за учитељице ни за добре кућанице и домаћице, уз опаску да су биле намењене за „богаташку и великашку децу“. – Грађанин, бр. 78, 2. 10. 1895, 1.

43 Као одговорне и угледне грађанке, чланице су одбора Дунавског кола Јахача, помажући чланови гимназијске дружине Развитац, дају прилоге за набавку лекова за децу и сл. – Грађанин, бр. 41, 8. 4. 1893, 3; бр. 50, 9. 5. 1893, 3; бр. 94, 27. 11. 1894; бр. 10, 2. 2. 1895, 4.

44 Иницијативу су покренуле Јулка Ст. Максимовићке, Даница М. Агајефтићке, Босиљка Ст. Павловићке и Јелисавета Банићке. – *Домаћица*, бр. 7 (1901), 251.

Јелисавета Сајка Банићка, сујерија професора и директора пожаревачке гимназије, активна чланица обновљене подружине, благајница и пошторедседница (1901-1903), председница Друштва кнегиња Љубица у Пожаревцу; Драгана Милорадовић, Мога у Пожаревцу 1880-1929. – Сусрет истока и запада, каталог изложбе, Историјски архив Пожаревац, Пожаревац 2019, 45.

међу којима је изгласана управа која је одлучила да радњска година почне од 1. јануара 1898. године.⁴⁵ Управа подружине је од почетка била врло озбиљно посвећена питању рада удружења, развијању односа са Женским друштвом у Београду и указивању поштовања краљици Нагалији као покровитељки, али у подједнакој мери и развијању односа са локалном средином као месту свог деловања. Зато је међу првим активностима Пожаревачке подружине било извештавање управе Женског друштва о обнављању са молбом да буде примљено у ред њених подружина, а потом упућивање писма краљици

45 За председницу је изабрана Даница М. Агајефтићка, за потпредседницу Босиљка С. Павловићка, Јелисавета Б. Банићка је изабрана за благајницу, а Анђелија Спајићева за деловоткињу. – *Извештај Пожаревачке Подружине Жен. Друштва за прво полугође 1898. год.* Домаћица, XXII, бр. 2, Београд 1899, 46-47.

Јулијана Ст. Максимовићка, суђурица пожаревачког адвоката, дугогодишња чланица Пожаревачке подружине и њена председница 1881. године и мајка Лейосаве Пејковићке, председнице Народног женског савеза; извор: Жена и свет, бр. 5, 1828, 15.

Наталији.⁴⁶ Истовремено, одмах је отправљен акт месној полицијској власти ради пријаве дружине.⁴⁷ На I Редовној седници 8. децембра 1897. усвојен је предлог да се изрази јавна захвалност свима који су били од помоћи у овој делатности.⁴⁸ Овај вид јавног обраћања угледним чланом-

46 *XLX Редовна седница*, Домаћица, XXI, бр. 2, Београд 1898, 47

47 Реч је о општинском суду који је био локални извршни орган са судском, полицијском и управном влашћу. У подружним извештајима често се наводи обраћање управних чланица општинском судији при тражењу помоћи, који се изузимао од тренутног одговора услед одговорности према Општинском одбору, коме је подносно рачуне, иако је могао и самостално да одлучује о буџету. – Јасмина Живковић, *Судови општина као административни и управни органи власти у Пожаревачком округу*, Међународни научни скуп Браничево у историји Србије, (ур. Драган Алексић), Зборник радова III, св. 2, Пожаревац-Београд, 2008, 370.

48 Захвалност је исказана у локалним новинама директору гимназије Михаилу Банићу, који је уступило гимназију за скуп, председнику

вима пожаревачког друштва, који су сходно својој чиновничкој или привредној позицији били од помоћи у раду подружине наставио се и у наредном периоду, обзиром на хуманитарни карактер удружења које је своје скромне приходе кроз друштвено деловање враћало у заједницу.

Садржајни извештаји за период од 1898. до 1902. године, који су штампани у Домаћици, илуструју не само посвећен рад подружине, него и развијене односе у друштвеној заједници градске средине попут Пожареваца. Управа подружине је у току прве половине 1898. године имала шеснаест састанака, од којих је чак девет било ванредних што говори о брзини деловања ради конституисања радног обрасца који ће постати устаљена форма у наредним годинама.⁴⁹ Честе преписке са београдском управом ради консултовања, тражења помоћи или дозволе за поједине активности биле су начин за установљење места Пожаревачке подружине у мрежи подружина Женског друштва.⁵⁰ Истовремено, подружина се врло брзо интегрисала у друштвене активности своје средине које су у датом периоду биле опште значајни догађаји, присуствовањем на свечаности откривања споменика кнезу Милошу (24. јун 1898), у организовању дочека Нихових Величанстава (23. јун) или кроз прихватање учешћа у раду одбора на манифестацији пожаревачког Кола јахача (25. јун 1898) (сл. 5).⁵¹

општине С. Павловићу, који је дао огрев и послугу, и свој осталој господи која су били од помоћи да се скуп организује и у јавности обзнани. – *Домаћица*, бр. 2 (1899), 48.

49 У 1898. години одржано је 28 састанака. – *Домаћица*, бр. 2 (1899), 46-63; *Извештај Пожаревачке Подружине Жен. Друштва за II полугође 1898 год.*, Домаћица, XXIII, бр. 6, Београд 1900, 211-228.

50 Из извештаја са састанака београдске управе познато је да се Пожаревачка подружина више пута писмено обраћала: за дозволу да самостално прештампа Друштвена правила Женског друштва и за помоћ при набавци машина за шивење. Председница Пожаревачке подружине лично је посетила председницу Женског друштва са молбом да се госпођици Катарини Ђорђевић, као будућој првој учитељици Раденичке школе у Пожаревцу, дозволи да полаже испит из женског рада у београдској Раденичкој школи, док се усменом молбом тражила препорука за учитељицу хаљина. – *III. Редовна седница*, Домаћица, XXI, бр. 3, Београд 1898, 86; *II. Редовна седница*, Домаћица, XXI, бр. 4, Београд 1898, 129; *VII. Редовна седница*, Домаћица, XXI, бр. 9, Београд 1898, 285; *XII. Редовна седница*, Домаћица, XXI, бр. 12, Београд 1898, 379.

51 Посебна пажња је била поклоњена венцу за споменик кнезу Милошу, који је за ту прилику наручен из Београда, а украшен тракама које су златом извезле ученице. – *Домаћица*, бр. 2 (1899), 56-57.

Свечаност откривања споменика кнезу Милошу 24. јуна 1898. године којој су присуствовале и чланице Пожаревачке подружине; извор: Учаси књаза - поводом 125 година од откривања споменика књазу Милошу у Пожаревцу, Архивалија месеца – портал Историјског архива Пожареваца, <https://arhivpozarevac.org.rs/Podstranice/Arhivalije/jun%202023.html>

Обнова Раденичке и активности Подружине

Међу најзначајнијим активностима Пожаревачке подружине било је оснивање Раденичке школе.⁵² Питање њеног обнављања било је покренуто на III Редовној седници пожаревачке управе 3. јанура 1898. године, а позитиван одговор од Министарства народне привреде стигао је већ до краја истог месеца. У кратком временском периоду било је, уз помоћ београдске управе, решено питање запошљавања учитељице, затим су објављени услови уписа и начин конкурисања ученица преко локалних новина и плаката и извршене прве набавке потребних средстава.⁵³ Школа је почела са радом 25. марта 1898. године у просторијама Занатске школе које су им биле уступљене по одобрењу министра привреде.⁵⁴ Од уписаних 30 ученица, на завршном испиту, који је био организован после три месеца рада школе (28. јун), полагало је 19 ученица.⁵⁵ О значају овог догађаја говори податак да су испиту присуствовале све чланице, а о уложеном напору у квалитетну обуку ученица чињеница да је школски начелник исказао задовољство резултатима испита коме је присуствовао.⁵⁶

На унапређењу Раденичке школе управа Пожаревачке подружине радила је амбициозно од самог почетка, јер су још током пролећа 1898. године на седницама изнети предлози да се купе још две шивачке машине и запосли још једна учитељица како би се у наредну школску годину примио већи број ученица. Уз подршку управе Женског друштва ове активности су биле реализоване током лета

⁵² У годишњем извештају рада Женског друштва и њених подружина наводи се да је у 1897. години било укупно 16 подружина заједно са четири нове које су те године биле основане (пожаревачка, јагодинска, крушевачка и врањска) и да све оне имају раденичке школе осим пожаревачке. – *Извештај о раду Управе Женског Друштва за 1897. годину*, Домаћица, XXI, бр. 3, Београд 1898, 106.

⁵³ За нешто више од месец и по, управа подружине је, осим што је организовала игранку у корист школске касе, морала помоћи кандидаткињама око документације за конкурс и уредити односе са пожаревачким начелством. – *Домаћица*, бр. 2 (1899), 49–53.

⁵⁴ Настава у Занатској школи се изводила викендом, па спајање мушке и женске школе у једном објекту није реметило ни једну у процесу рада.

⁵⁵ Једна од редовних је одустала од полагања, док су „плаћајуће“ ученице, којих је било 10, биле ослобођене полагања. – *Домаћица*, бр. 7 (1901), 252; *Ванредна седница*, Домаћица, XXI, бр. 5, Београд 1898, 166.

⁵⁶ *Домаћица*, бр. 2 (1899), 57.

1898. године.⁵⁷ Нова школска година (1898/99) почела је са двама учитељицама, за бело рубље и хаљине, са којима је склопљен уговор о раду, док су опште предмете бесплатно предавале три учитељице из основних школа по основи усменог договора.⁵⁸

Пожаревачка управа је водила рачуна о потребним средствима за рад школе, рационално распоређујући сваки динар из своје касе.⁵⁹ У првој години рада школе значајан допринос при њеном опремању чинили су поклони чланица и грађана.⁶⁰ Истовремено, у складу са хуманитарним карактером удружења, прихватани су прилози намењени сиромашним ученицама, а због важности истих и потреби за оснаживањем оваквих поступака у друштву, дародавци и примаоци навођени су поименице у подружним извештајима или се изражавала јавна захвалност у локалним новинама. Имућне госпође поклањале су тканине од којих су сиромашне ученице израђивале себи одећу, а трговци су даривали готову одећу која се раздељивала међу сиромашним ученицама.⁶¹ Поред ових

дарова, и управа је издвајала средства за набавку тканина од кога су сиромашне ученице себи израдиле хаљине за божићне празнике.⁶²

У првој години рада, главни извор финансирања Пожаревачке подружине и њене Раденичке школе биле су чланарине, а знатно мање школарине обзиром на то да није било много уписаних ученица и да су од њеног плаћања биле ослобођене ученице слабог имовног стања. Расходи су највећим делом били за плате учитељица и послужитеља и набавку шиваћих машина, изузме ли се претплата за Домаћицу.⁶³ Као значајан финансијски извор, можда и пресудан при доношењу одлуке за оснивање Раденичке школе одмах по обнављању подружине, био је улог у Управи фондова првобитне Пожаревачке подружине, који је те 1898. године износио 1240 динара. Иако овим новцем подружина није смела слободно располагати током наредне три године, он је по преузимању био положен у штедионицу, па је друштво остваривало профит кроз камату.⁶⁴ Са овим улогом стање касе Пожаревачке подружине је било на завидном нивоу, посебно када се узме у обзир да зарада из школске радионице у току прве године рада није била велика.⁶⁵

Уобичајени начин финансијског оснаживања грађанских удружења тог доба било је организовање игранки на којима се приходовало продајом улазница и прикупљањем добровољних прилога. Пожаревачка подружина је релативно брзо по свом обнављању, а непосредно пред отварање Раденичке школе те 1898. године, органи-

57 Јула 1898. године пожаревачка управа се захвалила београдској управи на препоруци Јулијане Атанацковићеве за учитељицу хаљина са молбом да госпођица буде обавештена да управа није у могућности дати јој већу месечну плату од 80 динара, јер исто толико плаћа и учитељицу рубља. Септембра уз поновну захвалност за препоруку, пожаревачка управа извештава да је учитељицом врло задовољна. Претходно, крајем августа Пожаревачка управа се кроз два писма обратила управи Женског друштва са молбом да им се помогне у проналажењу одговарајућих машина за шивење, што је било решено у кратком року, јер је средином октобра био послат новац за купљене машине. – *Ванредна седница*, Домаћица, XXI, бр. 10, Београд 1898, 315; *Домаћица*, XXI, бр. 12, Београд 1898, 379, 381; *XV Ванредна седница*, Домаћица, XXII, бр. 1, Београд 1899, 17.

58 Мара Радовановићева је предавала веронауку, Анђелија Спајићева је преузела српски језик и рачун, а потом су предмете прихватиле Анка Николићева и Милева Кузмановићева, која ће бити дугогодишњи предавач у школи. – *Домаћица*, бр. 6 (1900), 211–212, 216.

59 Примера ради, приликом организовања прославе Св. Саве чланице су преузимале трошкове на себе, прошивале папир како би израдиле вежбанке, док је очекивани приход од лутрије био намењен за набавку уџбеника. – *Домаћица*, бр. 6 (1900), 217–218.

60 Први извештаји рада Пожаревачке подружине су исцрпни, те садрже јавну захвалност чланицама и грађанима за поклоне којима је школа била опремана: плетеће игле, маказе, ђерџефи, напрсци, кукице за рад, игле и уље за машину, платна, чипке и уметци, калемни конаца, вунице за штрикање, папири, бележнице за примање наруџбина, четке за хаљине, али и предмети попут метли, огледала, чивилука, ормара, стола за друштвену канцеларију и сл. – *Домаћица*, бр. 2 (1899), 62–63; *Домаћица*, бр. 6 (1900), 220.

61 *Домаћица*, бр. 2 (1899), 55; *Домаћица*, бр. 6 (1900), 218; Пожаревачки трговци и опанчари су имали праксу да за божићне празнике управама школе упуте дарове у обући, одећи или материјалу за најси-

ромашније ученике. – Грађанин, бр. 6, 1. 1. 1893, 4; бр. 97, 8. 12. 1894, 3. *Домаћица*, бр. 6 (1900), 217.

63 По извештају за прву половину 1898. годину чланарину је платила 171 чланица, а у другој половини године 152 чланице, што свеукупно износи тадашњих 1938 динара, доходак кроз школарину био је укупно 467 динара, док је за плате потрошено укупно 1249 динара. *Домаћица*, бр. 2 (1899), 59; *Домаћица*, бр. 6 (1900), 221.

64 Личним ангажовањем председнице Данице М. Агајефтићке и посредовањем окружног начелника новац је почетком марта 1898. године био послат подружини и одмах био стављен у Пожаревачку штедионицу, а управа је током 1898. и 1899. године морала поништити изгубљену оригиналну признаницу судским путем, јер је Управа фондова тражила да се новац врати уколико се не реши питање његовог раздуживања. – *Домаћица*, бр. 2 (1899), 52; *Домаћица*, бр. 6 (1900), 215; *Извештај о раду Пожаревачке Подружине Женскога Друштва, за I полугође 1899 год.* Домаћица, XXIII, бр. 2, Београд 1900, 52, 55; *Извештај Пожаревачке Подружине Женскога Друштва за II полугође 1899 год.* Домаћица, XXV, бр. 3, Београд 1902, 132, 136.

65 Зарада из радионице за прва три месеца рада школе био је свега 89 динара. – *Домаћица*, бр. 2 (1899), 59.

зовала игранку на дан проглашења Краљевине Србије (22. фебруара), на којој је чист добитак, по одбијању трошкова организације, био 412 динара.⁶⁶ И поред стабилног финансијског стања до краја године управа подружине је донела одлуку да се обрати пожаревачкој општини за помоћ у обезбеђивању огрева, а личним ангажовањем једне од чланица школа је добила донацију у огреву од београдског индустријалца Ђорђа Вајферта.⁶⁷ Сви ови чиновници добротворства били су, како је налагао обичај тог времена, обележени јавним захваљивањем управе подружине у локалним новинама и помињањем у полугодишњим извештајима који су били штампани у часопису *Домаћица*.⁶⁸ Пожаревачка управа се од самог почетка трудила да се позиционира као одговорна грађанска организација указујући респектабилни однос у подједнакој мери како својим чланицама тако и сарадницима и добротворима.

У таквој атмосфери лутрија Пожаревачке подружине, организована 23. јануара 1899. године, морала је резултирати успехом по посећености и одзиву када је реч о добровољним прилозима. Управа и редовне чланице озбиљно су приступиле организацији овог догађаја, који је морао бити одобрен од стране Министарства народне привреде.⁶⁹ За мање од месец дана продато је предвиђених 4000 срећака по цени од 0,50 пара, а награде су чиниле ствари које су приложили грађани и чланице, док је за веће згодитке било издвојено 200 динара из подружинске касе. Уз зараду од 2000 динара на продаји срећака и прихода са забаве од 749 динара, остварен је знатан новчани прилив у каси удружења. Ово је био, како је константовано и

66 Извештај поднет на VIII Ванредној седници одржаној после игранке 26. фебруара 1898. године – *Домаћица*, бр. 2 (1899), 51.

67 Вајферт је поконио школи 10.000 кг угља за огрев. – *Домаћица*, бр. 6 (1900), 215–217.

68 На седницама управе усвајани су предлози да се личним писмом и у новинама исказе захвалност свима који су дали допринос у организацији активности, нпр: проти и ђакону за чинодејствовање, учитељу музике госп. Валенти и ученицима на појању приликом отварања школе и при обележавању празника Св. Саве, потом господину Вајферту за упућену помоћ, госпођи Шестаковици која је посредовала, чланици Перси С. А. Јовановића за поклоњени орман, трговцима Павловићу и Мирковићу за поклоњену одећу, а списак донатора на игранци поводом отварања школе штампан је у подружинском извештају. – *Домаћица*, бр. 2 (1899), 54, 57–59; *Домаћица*, бр. 6 (1900), 216, 218–19.

69 Одлука о одржавању лутрије је била донета још септембра на првом ванредном скупу у присуству 70 чланица подружине, на коме је изабран одбор за лутрију од десет чланица, а одобрење из Министарства је прочитано на седници од 15. децембра 1898. године. – *Домаћица*, бр. 6 (1900), 214, 217.

на састанку по одржаној лутрији, значајан чин одавања потврде пожаревачког грађанства мисији подружине у школовању сиротих девојчица и осигурање опстанка Раденичке школе у наредном периоду.⁷⁰

Ангажованост чланица подружине са циљем остваривања квалитетног рада у Раденичкој школи илуструју детаљи попут претплате на модне часописе од само оснивања школе⁷¹ и донете одлуке о контроли квалитета произведених радова, за које су биле задужене чланице управе подружине кроз своја дневна дежурства у школи (сл. 6).⁷² У школи су постојала два одељења – за рубље и хаљине, а са стасавањем ученица за старије разреде био је усавршаван рад, што је утицало на повећани промет, односно наруџбину робе из ове школе.⁷³ О успешној организацији рада Пожаревачке подружине говори ситуација из маја месеца 1898. године када се управа Женског друштва обратила својим подружинама са молбом да прикупе ручне радове за потребе излагања на Париској светској изложби 1900. године. Управа и чланице су, и поред кратког рока од непуних месец дана за адекватан одговор, прикупиле и послале 57 ручних радова који су били део ужег избора заједно са истим из још свега четири подружине.⁷⁴

70 *Домаћица*, бр. 6 (1900), 214, 217, 219–220. – Са списком приложника ствари и новца на стр: 223–228.

71 По оснивању Раденичке школе узета је претплата од годину дана на *Wascheszeitung*, аустријске новине о ручним радовима и изради одеће, а од 1900. и *Elegante Mode*. – Дигитализовани бројеви *Wascheszeitung* које је излазио од 1891–1928: <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?aid=was>; *Домаћица*, бр. 2 (1899), 54; *Извештај Пожаревачке Подружине Женског Друштва за I полугође 1900. г.*, *Домаћица*, XXIV, бр. 5/6, Београд 1901, 192.

72 Пред почетак школске 1898/99. године донесена је одлука да је тек по провери и одобрењу дежурне чланице било могуће изнети наручени рад из школе. – *Домаћица*, бр. 6 (1900), 211.

73 Приход у школској 1898/99. био је 594 динара, док је у наредној школској години 1899/1900. био 494 динара. У школској 1900/01. остварен је приход од 1596 дин, а у 1901/1902. години 1130 динара. – *Домаћица*, бр. 2 (1900), 57; *Домаћица*, бр. 3(1902), 138; *Домаћица*, бр. 5/6 (1901), 202; *Извештај о раду Пожаревачке Подружине Женског Друштва за II полугође 1900 год.*, *Домаћица*, XXV, бр. 1, Београд 1902, 31; *Извештај о раду Пожаревачке Подружине Женског Друштва за 1901. годину*, *Домаћица*, XXV, бр. 9, Београд 1902, 393; *Извештај Пожаревачке Подружине Женског Друштва за 1902. годину*, *Домаћица*, бр. 6/7, Београд 1903, 216.

74 На редовној седници пожаревачке управе од 15. маја прочитано је писмо управе Женског друштва од 5. маја 1898. године, а већ 4. јуна београдска управа је извршила избор послатих ствари. – *Домаћица*, бр. 2 (1899), 55; *Извештај о раду Женског Друштва за учешће српке домаће женске раднице на Париској Светској Изложби 1900 год.*, *Домаћица*, XXII, бр. 1, Београд 1899, 25.

Насловна страна часописа *Wäsches Zeitung*, коју је Пожаревачка подружница наручивала за Раденичку школу; извор: *Wäsches Zeitung*, бр. 2, 1899, 9. <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?aid=was&datum=1899&page=13&size=45>

Прва година рада обновљене Пожаревачке подружине била је више него успешна што је напоменуто и у извештају кроз запажање једне од чланица речима да „...јој (управи) благодаре на огромном послу за ову годину дана и на лепом успеху“.⁷⁵

У атмосфери опште ангажованости била је завршена прва целовита школска 1898/99. година Раденичке школе Пожаревачке подружине коју је похађало 27 ученица, од

⁷⁵ Први главни редовни скуп 26. фебруара 1899. године. – *Домаћница*, бр. 2 (1900), 50.

којих је 12 прешло у други разред, а 10 ученица у трећи док су пет, због касног укључивања у наставу, остале да понављају. На дан испита, који је био организован 18. јуна 1899, била је приређена и изложба школских радова, а за ученице је неколико дана касније био организован излет у Љубичеву, који је реализован личним средствима чланица. Школски надзорник, који је присуствовао испиту, изразио је задовољство због постигнутог успеха, а управа је одустала од окупљања свих чланица подружине, иако је у локалним новинама објављен датум испита са упућеним позивом.⁷⁶ Као новина у односу на претходну годину биле су награде у виду књига које је управа наменила за десет ученица за одлично и врло добро учење и леп постигнути успех из ручног рада. По моделу београдске Раденичке школе, био је одређен и распуст до 10. августа, након чега је био расписан конкурс за упис нових ученица.⁷⁷

Рад Раденичке школе (1899-1903)

У новој школској 1899/1900. години наступиле су промене преласком ученица, које су до тада плаћале школарину, у Вишу женску школу и одласком неких од учитељица, али свеукупно то се није негативно одразило на рад Раденичке школе.⁷⁸ Подружнина је од јесени 1899. године добила сталну месечну помоћ од 30 динара од пожаревачке општине.⁷⁹ Ова финансијска стабилност остварена подршком на локалном нивоу, уз идеју даљег развоја школе, резултирана је одлуком подружнинске управе да се школа измести из дотадашњих бесплатно уступљених просторија Занатске школе и пресели ближе центру града. Пожаревачка Раденичка школа је од 1. марта 1900. године почела са радом у кући госпође Албе Бабамилчићке,

⁷⁶ Датум одржавања испита је одредио окружни школски надзорник, а надзорник основних школа Јовановић, који је раније, током пролећа, посетио Раденичку школу, на испиту је био у својству бележника оцена, док је председница управе председавала. – *Домаћница*, бр. 2 (1900), 54, 55.

⁷⁷ *Домаћница*, бр. 2 (1900), 55-57.

⁷⁸ Учитељица хаљина Јулијана Атанацковићева се удала, а учитељица рубља Катарина Ђорђевићева је прешла у гимназију за предавачицу ручних радова, а на њено место је примљена Пожаревљанка Перса Пироћанац, а новембра 1899. за учитељицу хаљина упућена је, препоруци Женског друштва, Христина Милићева. – *Домаћница*, бр. 3 (1902), 133, 135.

⁷⁹ Још 15. марта на II Редовној седници био је усвојен предлог председнице Данице Агајефтићке да се тражи редовна помоћ од пожаревачке општине, која је по одобрењу започела од јуна 1899. године. – *Домаћница*, бр. 2 (1900), 52; *Домаћница*, бр. 3 (1902), 132.

а до тада су била обављена прва опремања инвентаром, израђеним од материјала који је општина упутила као помоћ, и донацијама грађана.⁸⁰ Ове значајне промене одвијале су се у атмосфери превирања око избора управних чланица подружине за 1900. годину, као и сменама у управи, али то није умањило квалитет рада подружине и одговорност према Раденичкој школи.⁸¹

Остварена финансијска стабилност у раду Подружине значила је и могућност да ученицама буде исплаћена зарада, односно проценат од продатих ручних радова, почев од Божића (25. децембар 1899) и током наредног полугођа чак и у случају ванредног ангажовања попут припреме радова за продајну изложбу поводом завршетка школске године, која је овог пута трајала три дана (26, 27. и 28. јун 1900). Значајна новина у раду Раденичке школе било је увођење награда најбољим ученицама по полагању годишњег завршног испита. Тако је најбоља ученица треће године добила шиваћу машину, а четири ученице истог разреда по 40 динара, стим да би новац био положен на штедној књижици и ученицама предат по завршетку четвртог разреда. Школску 1899/1900. завршило је 20 ученица, а по оствареном приходу од школарине за прву половину 1900. године закључује се да су најбројније биле сиромашне ученице.⁸²

Из прегледа рачуна за наредну школску 1900/01. годину стиче се утисак да је социјална структура ученица Раденичке школе остала непромењена, јер је годишњи приход од школарине био у висини две до три „приватне“, како су се називале ученице које су плаћале школарину.⁸³

80 Пожаревачке општина је за израду школског намештаја дала даске од којих је управа подружине о свом трошку наручила израду стола за кројење, три скамије, пет клупа и 13 столица без наслона; школска табла и чивилук су на реверс преузети од управитеља основних школа, таблу са натписом школе поконио је молер, а управник државне ергеле у Љубичеву диван за подружину канцеларију. – *Домаћица*, бр. 5/6 (1901), 195; *Домаћица*, бр. 1 (1902), 29; *Домаћица*, бр. 3 (1902), 135-136.

81 Након пет одржаних седница изгласане су управне чланице и међу њима изабране за председницу Даринка Миловановићка, за потпредседницу Јелисавета Банићка, за благајника Даринка Белосавићка и за деловођу Катарина Карађорђевићка. – *Домаћица*, бр. 5/6 (1901), 194.

82 Осам је прешло у други разред, седам у трећи и пет ученица је прешло у четврти. Школарина од „приватних ученица“ била је 51 динар. – *Домаћица*, бр. 5/6 (1901), 197, 199, 200, 202.

83 Током 1900, 1901. године бележи се школарина по полугођу између 24 и 64 динара, са благим порастом у 1902. када је целу годину износила 165 динара. – *Домаћица*, бр. 5/6 (1901), 202; *Домаћица*, бр. 1 (1902), 31; *Домаћица*, бр. 9 (1902), 393; *Домаћица*, бр. 6/7 (1903), 216.

Насупрот томе, приходи од продаје робе из одељења хаљина и рубља драстично су се повећали, али је истовремено увећан и тзв. проценат зараде ученица, који се кретао између 35 и 40% од цене производа.⁸⁴ Купљена је још једна машина за шивење, учитељица хаљина је била упућена на усавршавање уз финансијску помоћ подружине, а била је примљена и помоћница, што све иде у прилог илустрацији повећаног обима посла.⁸⁵

Пракса награђивања успешних ученица по положеном испиту у трећој години, уз услов да награда може бити преузета по окончању школовања полагањем завршног испита након четвртог разреда, показала се учинковитом у реализацији програма целовитог образовања ученица Раденичке школе, јер је исписивање био константан проблем готово у свим раденичким школама.⁸⁶ На ученице је стимулативно деловало и додељивање процента од зараде за израђене производе, па исписивање током школске године не само да је било смањено, већ се и повећао број уписаних. Тако се у наредне две школске године (1901/2. и 1902/3) бележи пораст броја полазница за преко трећину у односу на претходне године, међу којима су биле уписане и практиканткиње.⁸⁷ У јесен 1903. школу је уписало чак 47 ученица, а 1904. године њих 49.⁸⁸ Иако су

84 У школској 1900/01. остварени приход од зараде из оба одељења био је 1576 динара, а ученице су на име процента добиле свеукупно 619 динара. У школској 1901/02. приход од производа био је 1.130, а зарада ученица 395 динара. – *Домаћица*, бр. 1 (1902), 31; *Домаћица*, бр. 9 (1902), 393; *Домаћица*, бр. 6/7 (1903), 216.

85 Као помоћница са платом од 30 динара примљена је Јелена Шапинац, свршена ученица шестог разреда гимназије која је имала уверење о испиту из теорије рада у Раденичкој школи. – *Домаћица*, бр. 9 (1902), 386.

86 На крају школске 1900/01. године најбоља ученица треће године добила је шиваћу машину, а две ученице по 40 и 20 динара награде, а следеће школске године награђене су три ученице трећег разреда са по 50, 40 и 30 динара, што указује да је машина за шивење укинута као награда. – *Домаћица*, бр. 9 (1902), 364; *Домаћица*, бр. 6/7 (1903), 208.

87 У односу на дотадашњих 20, у јесен 1901. године настава је почела са групом од 30 ученица, од којих су две биле практиканткиње, да би у јуну од полагања одустале свега две ученице, док се наредне 1902. године уписало чак 35 ученица од којих је једна била на практиковању. – *Домаћица*, бр. 9 (1902), 388-389; *Домаћица*, бр. 6/7 (1903), 208, 209.

88 Од 47 ученица у школској 1903/1904. години, наставу је престало да похађа 17 ученица, док је наредне школске године од 49 ученица, завршни испит полагало 31. – *Извештај Пожаревачке Подружине за 1904. годину*, Домаћица, XXXVIII, бр. 7, Београд 1905, 219; *Извештај Пожаревачке Подружине Женској Друшћу за 1. полугође 1905. год.*, Домаћица, XXIX, бр. 3, Београд 1906, 91.

ове промене, у неким случајевима, позитивно утицале на финансије, јер су се уписивале ученице које су плаћале школарину, нису се показале ефективним по питању зараде из школске радионице. Већ на крају првог полутођа 1902. године управа је изнела запажање о малом приходу из радионице. У наредној години приходи подружине ће бити мањи од расхода, те ће управа била приморана да употреби положена средства у штедионици.

Друштвене активности Пожаревачке подружине

Образац подружних активности, постављен још у првој години по обнављању, био је задржан у раду Пожаревачке подружине током наредних година. Забаве, као популарни вид окупљања градског друштва тадашњег времена обојене солидарношћу кроз хуманитарно делање, Пожаревачка подружина је имала као најчешћи облик друштвених активности. Организовала их је са циљем прикупљања средстава за Раденичку школу, али неретко и у корист других хуманитарних удружења. Када је Женско удружење упутило молбу подружинама да помогну оснивање Ђачке трпезе у Београду, Пожаревачка подружина је организовала забаву (25. сеп. 1899) у корист касе овог новог органа Друштва.⁸⁹ Касније, када је осниван београдски Дом убогих старица, подружина је помогла управи продајом срећака међу пожаревачким грађанством за лутрију у Београду, а пола прихода са своје забаве је проследила управи Друштва (октобра 1900).⁹⁰ Наредне године, подружина је целокупну добит са игранке, која је била организована у част рођендана краљице Драге (11. септембар) проследила Одбору Црвеног крста, а том приликом је међу гостима сакупљана помоћ за болесног

89 Забаву је била организована на иницијативу пожаревачке омладине, а од стране београдског Женског друштва била поздрављена депешом. Подружина је послала 211 динара. – *XV. Редовна седница*, Домаћица, XXIII, бр. 1, јануар, Београд 1900, 11; *Извештај о раду Управе Женског Друштва за 1899 годину*, Домаћица, XXIII, бр. 3, Београд 1900, 109; *Домаћица*, бр. 3 (1902), 133-34.

90 Лутрију београдског Женског друштва помогла је већина подружина продавањем срећки, а пожаревачка је продала свих послатих 100 комада за које је добијено 100 динара, док је приход са забаве био, после одбитка свих трошкова, врло мали, па је Женском друштву послати свега 50 динара. – *Домаћица*, бр. 2 (1900), 48; *Домаћица*, бр. 1 (1902), 27; *XXII Редовна седница*, Домаћица, XXIV, бр. 3, Београд, 1901, 88; *Домаћица*, бр. 3 (1902), 136.

ученика пожаревачке гимназије.⁹¹ Прилог подршке био је упућен и новооснованом пожаревачком пододбору Друштва кнегињу Љубице (дец. 1902), а управа је одлучила да помогне и у организацији концерта пожаревачке Грађанске касине у корист Невесињаца (феб. 1903).⁹²

Подружина се са подједнаком посвећеношћу одазивала у пружању помоћи унесрећенима и сиротима како из свог окружења, тако и изван граница тадашње Краљевине Србије. Када се пожаревачки Одбор за прикупљање помоћи за пострадали браћу Србе у Старој Србији и Македонији обратио управи за прилог, подружина је, и сама са ослабљеним финансијама те 1903. године, одлучила да помогне са половином прихода са забаве организоване тим поводом за свега пар дана (новембар).⁹³ У подједнако скромним финансијским приликама подружина је била и децембра 1904. године када је одговорила новчаним прилогом на име помоћи за обнављање изгореле пљеваљске гимназије.⁹⁴ На молбу наставница из Шапца да се финансијски помогне српско становништво у оснивању мостарске Девојачке школе, чланице управе су одговориле сакупљањем прилога међу пожаревачким грађанством (март/април 1906).⁹⁵ Подружина и пожаревачко Кола српских сестара су у заједничкој организацији приредили забаву у корист велеиздајничких породица у Загребу (сеп. 1909), док је 100 ондашњих динара подружина упутила на име помоћи поплављенима у Крагујевцу (мај 1910).⁹⁶ Подружина се новчаним прилозима одазивала акцијама прикупљања школарине за сиромашне ученике пожаревачке гимназије, као што је указивала помоћ својим болесним и сиромашним ученицама.⁹⁷

91 Чист приход са забаве у корист Црвеног крста био је 422 динара. – *Домаћица*, бр. 9 (1902), 382-3.

92 *Домаћица*, бр. 6/7 (1903), 212, 213.

93 Послато је 128 динара. – Извештај Пожаревачке Подружине Женског Друштва за 1903. годину, *Домаћица*, XXVII, бр. 7, Београд 1904, 212, 213.

94 Проглас за прикупљање прилога упутило је Женско друштво, а Пожаревачка подружина је одговорила са 20 динара. – *Домаћица*, 7 (1905), 221.

95 *Извештај о раду Пожаревачке Подружине Женског Друштва за 1. јулијске 1906. године*, Домаћица, XXIX, бр. 10, Београд 1906, 312-313.

96 *Извештај Пожаревачке Подружине Женског Друштва*, Домаћица, XXXI, бр. 5, Београд 1910, 9; *Пожаревачка Подружина Женског Друштва у 1910. години*, Домаћица, XXXII, бр. 6, Београд 1911, 207

97 Приликом болести једне од сиромашних ученица управа је више пута упућивала новчану помоћ, а родитељи су се обраћали са

Из прегледа финансијских извештаја рада подружине приметно да је највећи одзив пожаревачког грађанства био приликом организовања свечаности које су биле у корист касе подружине, тачније Раденичке школе. Као изузетак од дотадашњих забава, издваја се концертна свечаност коју је Пожаревачка подружина организовала поводом обележавања четири године постојања Раденичке школе 30. априла 1902. године. За ту прилику је била позвана госпођица Брунети из Београда, коју је пратио на клавиру учитељ музике пожаревачке Гимназије Вацлав Ведрал, гимназијски ђаци су учествовали песмом, једна ученица Раденичке школе рециталом, запажено је било хумористичко приповедање средског писара Милосава Живковића, а учествовао је и војни оркестар „IX пешадијског пука“, за ту прилику плаћен упола цене. На име улазница и добровољних прилога подружина је сакупила знатна средства у односу на дотадашње свечаности, те је помоћницима у организацији било јавно захваљено у локалним новинама, а финансијске могућности су дозвољавале да се неки од учесника програма и дугогодишњих сарадника новчано награде. Касније, у јесен подружина је организовала забаву са концертом војне музике, томболом и игранком, што је за ту 1902. годину био значајан прилив средстава.⁹⁸

Пожаревачка подружина је практиковала да током године приреди једну до две свечаности у виду концерта и игранке, као обликом привређивања у корист своје касе, а као додатни извор прихода биле су томболе са производима који су израђивани у школској радионици. Праву слику о угледу подружине у пожаревачкој заједници и солидарности међу њеним грађанима даје податак када је Грађанска касина отказала своје посело, а позориште представу на дан одржавања подружиног концерта са томболом, на коме је том приликом учествовао војни оркестар без уобичајене накнаде. То је био значајан моменат

молбом да се њиховим девојчицама удели одело када подружина буде добила донацију. – *Извештај Пожаревачке Женске Подружине за групу полугође 1905 год.* Домаћица, XXVIII, бр. 4/5, Београд 1906, 139; *Домаћица*, бр. 1 (1902), 27; *Пожаревачка Подружина за II полугође 1906 год.* Домаћица, XXIX, бр. 3, Београд 1908, 15; *Домаћица*, бр. 1 (1902), 27.

98 Од улазница и добровољних прилога приход је био 805 динара, а после одбитка трошкова организације, остао је профит од 600 динара. На јесењој игранци чиста добит је била 370 динара. – *Домаћица*, бр. 6/7 (1903), 205-206, 213.

за Пожаревачку подружину, која је те 1904. године остала без финансијске помоћи општине.⁹⁹

Да ово ипак није био изузетак, већ образац понашања међу суграђанима са изражавањем респектабилног односа према њиховим друштвеним активностима, потврђују ситуације још од самог почетка постојања подружине. Када је управа Пожаревачке подружине намеравала одржати забаву 1898. године на дан проглашења Краљевине (22. фебруар), чланице су се најпре распитале код управе Кола јахача да ли су они намеравали исто учинити, а у другом случају овај термин уступиле су за забаву коју је организовао пожаревачки гарнизон.¹⁰⁰ Управа подружине је уважила указану подршку коју је имала од Трговачке певачке дружине приликом организовања своје прве игранке у корист Раденичке школе, па је дружини узвратила новчаним прилогом на забави која је била организована у корист њихове касе (мај 1898).¹⁰¹ Још једна потврда да пожаревачка удружења нису била социјално хомогена је у сарадњи која је постојала између подружине и пожаревачког пододбора Кола српских сестара, посебно када се узме у обзир хуманитарни карактер обеју удружења, која су ангажовале „женскиње“ (сл. 7).¹⁰² Узимајући у обзир да су неке од жене биле истовремено чланице оба удружења, исказивао се потенцијал за дугорочно удружено деловање, те не изненађује што је Пожаревачка подружина отказала своју игранку у термину када је Коло намеравало приредити забаву (27. август 1906).¹⁰³

99 Свечаност је била организована 30. новембра 1904. године, а свеукупни приход од улазница, добровољних прилога и томболе, без одузимања трошкова око организације, био је 319,8 динара. – *Домаћица*, бр. 7 (1903), 221.

100 *Домаћица*, бр. 2 (1899), 50; *Домаћица*, бр. 9 (1902), 388.

101 *Домаћица*, бр. 2, (1899), 51, 56; *Домаћица*, бр. 7 (1901), 252.

102 Босилка Павловић, бака касније познате сликарке Милене Павловић Барили, која је била једна од оснивачица и потпредседница обновљене Пожаревачке подружине, а касније и њена почасна чланица, представљала је пример добре сарадње између ова два удружења, јер је била председница пожаревачког пододбора Кола српских сестара. Њена ћерка Даница је такође била редовни члан Пожаревачке подружине. – *Домаћица*, бр. 5 (1910), 9-10; *Пожаревачка Подружина за 1908 годину*, Домаћица, XXX, бр. 6, Београд 1909, 7.

103 Бележи се да је пожаревачко Коло српских сестара упућивало позив чланицама подружине да се упишу на курс болничарке које је оно организовало. – *Домаћица*, бр. 3 (1908), 16; *Домаћица*, бр. 6 (1909), 8.

Босиљка Стј. Павловић, суђурија шћрљовца, једна од оснивачица обновљене Пожаревачке подружине и њена дугогодишња чланица и председница Кола српских сестара у Пожаревцу, црчеж њене унуке Милене Павловић Барили; извор: Жена и свет, бр. 9, Београд 1929, 4.

По постављеном моделу рада од прве године по обнављању, управа Пожаревачке подружине се одазивала на позиве упућивањем својих делегација на свечаности поводом обележавања свих датума и догађаја важних у друштвеном животу Пожаревца, попут помена кнезу Михаилу на позив директора гимназије (29. мај), затим помену краљу Милану (26. јануар), а од посебног значаја је била сарадња са пожаревачким одбором Кола јахача приликом одржавања њихових привредно-витешких свечаности. Чланице подружине су биле у одбору за дочекивање и кићење витезова код Победног стуба и припрема-

ле су награде у виду пешкира израђеним у радионицама школе или прикупљеним од грађана.¹⁰⁴

Пожаревачка подружина, попут Женског друштва као своје матице и осталих подружина, била је од оснивања под покровитељством кнегиње/краљице Наталије. За учињену јој част подружина је указивала поштовање својој заштитници поводом свих важних датума из њеног живота кроз лично јој упућена писма са честиткама (рођендани, имендани, славе, Божић, Нова Година).¹⁰⁵ Садржај ових писама и добијени одговори од покровитељке читани су на седницама подружине и били су део сваког штапаног извештаја. Иако Пожаревачка подружина није уживала, попут Женског друштва, финансијску помоћ своје заштитнице, наглашено је указивала на значај владарског покровитељства, а то се посебно учачава приликом његовог отказивања од стране краљице Наталије.¹⁰⁶ У атмосфери несигурности настале овим изненадним чином, чланице пожаревачке управе су у кратком временском року издејствовале аудијенцију код краљице Драге и умолите је да се прими покровитељства (сеп. 1900).¹⁰⁷

По дотадашњој пракси Пожаревачка подружина је наставила са честитањем венчања, годишњице веридбе, крсног имена, крунисања краља и свих осталих датума из

¹⁰⁴ Приликом посете краљице Драге и краља Александра овој манифестацији, на молбу управе Кола јахача, чланице су уредиле да ученице израде значке за тркаче у школској радионици, а лично се ангажовале у прикупљању пешкира од грађана као поклона за победнике. - *Домаћница*, бр. 9 (1902), 380; *Домаћница*, бр. 6/7 (1903), 207; *Домаћница*, бр. 4/5 (1906), 137.

¹⁰⁵ Пример једне рођенданске честитке: „Њеном Величанству Краљици Наталији - Одана Пожаревачка Подружина Женског Друштва у најсмернијој понизности честита својој премилој високој заштитници дан рођења, са искреном жељом да Јој Бог подари дуг живот, здравље и срећу.“ - *Домаћница*, бр. 2 (1900), 54.

¹⁰⁶ Пожаревачка подружина је за престанак покровитељства над њим била обавештена писмом краљичине дворске даме које је прочитано на седници 23. августа 1900. год. Травнице су наступиле промењеним односом краљице према Женском друштву, после чега је на ванредној седници од 3. септембра 1900. године једногласном одлуком свих присутних чланица Друштво је прешло под покровитељство краљице Драге и краља Александра. У септембарском броју *Домаћнице* је изложена цела ситуација, а на почетку је дата фотографија новог краљевског пара. - *Домаћница*, бр. 1 (1902), 27; *Главни ванредни скупи Женског Друштва*, *Домаћница*, бр. 9, Београд 1900, 305-310

¹⁰⁷ Управа Подружине се писмом обратила начелнику пожаревачког округа да издејствује аудијенцију код краљице Драге, да би већ после недељу дана уследно позитиван одговор да ће предстванице бити примљене од стране Њеног Величанства у Смедереву 9. септембра. - *Домаћница*, бр. 1 (1902), 27.

живота новог краљевског пара, уз организовање забава поводом рођендана краљице Драге, које су сада биле у јесен (11. сеп.).¹⁰⁸ Од новембра 1903. године покровитељица је постала кнегиња Јелена Карађорђевић. Значајан момент у респектовању овог владарског представља писмо захвалности Пожаревачке подружине упућено покровитељици, које је, као једино такво, прочитано на седници управе Женског друштва којој је тада присуствовала кнегиња Јелена.¹⁰⁹

Са подједнаким значајем су навођене и прилике када су чланице Пожаревачке подружине биле у прилици да буду похваљене и примљене од стране њених покровитељки.¹¹⁰ О угледу ове подружине у пожаревачкој средини говори податак да је начелник умолио њене чланице да, осим присуства на свечаном дочеку краља Петра поводом његовог доласка у Пожаревац (5. април 1904), припреме стан за његов боравак.¹¹¹

У кратком периоду после обнављања Пожаревачке подружине њене управне чланице су показале спремност у ангаживању давања друштвеног доприноса и остварења циљева Женског друштва, а њена управа је овај рад потврдила кроз давање признања подружини. Поводом обележавања 25. годишњице рада Женског друштва 1900. године београдска управа упутила је четири захвалнице за дотадашње председнице Пожаревачке подружине: Савку Поповићку, прву председницу старе подружине и

108 Рођендан краљице Наталије је био 2. маја па су чланице тада одлазиле на службу и приређивале какву забаву, касније када је покровитељица постала кнегиња Јелена, обележавали су се датуми њеног рођендана (23. окт) и имендана (21. мај) сличним пригодним програмом.

109 На аудијенцији код кнегиње Јелене управа Београдског женског друштва је умолила Њено Височанство да се прими заштитништва над Женским друштвом и њеним подружинама и установама, а она је потом, као покровитељица, присуствовала свечаној седници 26. новембра 1903. године. – *XXI Свечана седница*, Домаћица, бр. 11, Београд XXVI, 1903, 351; *Домаћица*, бр. 7 (1904), 212.

110 Из писма са седнице одржане јануара 1902. године сазнаје се да је Катарина Поповићка, председница Женског друштва, приликом аудијенције код краљице Драге нарочито похвалила четворогодишњи рад Пожаревачке подружине и њене Раденичке школе, а маја месеца 1902. године краљица је примила Јелисавету Банићку, подпредседницу Пожаревачке подружине. – *Домаћица*, бр. 9 (1902), 387; *Домаћица*, бр. 6/7 (1903), 207.

111 Истог дана по доласку, краљ Петар је примио у аудијенцију чланице Пожаревачке подружине, а његовом дочеку присуствовале су и ученице са учитељицама и школа је била распуштена на три дана. – *Извештај Пожаревачке Подружине за 1904 годину*, Домаћица, XXVII, бр. 6, Београд 1905, 188.

њену наследницу Јулку Ст. Максимовићку и за прве председнице обновљене подружине, Даницу Агајефтићку и Даринку Миловановићку, која је и у том тренутку била председница.¹¹²

Закључак

Транспарента делатност подружина кроз штампане извештаје у Домаћици, стварала је јасну слику о значајном доприносу рада подружина, пожртвовању и великој одговорности које су управне чланице преузеле на себе у образовању девојчица. Користећи свој друштвени углед сходно породицама којима су припадале, неретко и лична материјална средства, ангажовале су својим примером чланове заједнице у реализацији једне идеје која је била подведена под опште добро. Школовање и васпитање будућих домаћица и раденица које ће даље доприносити унапређењу друштва и остваривању материјалне добити у будућим породицама које ће стварати је слика која је пројектована у заједницу, где ниједна у тадашњој подели, родно додељена улога није била угрожена, већ је стицала прилику да исказе потенцијал. Мушкарци, као носиоци свих значајних чиновничких и привредних положаја, да укажу милост, а њихове супруге да пруже мајчинску бригу.

Пожаревачка подружина, која је једна од најстаријих у мрежи подружина Женског друштва, није успела да оствари континуитет у свом раду, али је по обнављању показала пуне потенцијале свог друштва, које је морало у међувремену да сазри. Њене обновитељице су, претходно утврдивши свој положај међу суграђанима, искористиле тренутне околности и основале Раденичку школу, која је била сврха обнављања подружине, и готово навалентним односом се избориле да обликују систем у коме ће не само опстанак школе бити загарантован, већ и доживети напредак као у мало којој подружини тог времена.

112 *Домаћица*, бр. 1 (1902), 28.

Извори и литература

Објављени извори:

1. *Календар са шемањизмом Српскога Књажества Србије за 1860. годину*, Државна књигопечатња, 1860.
2. *Календар са шемањизмом Српскога Књажества Србије за 1861. годину*, Државна књигопечатња, 1861.
3. *Шемањизам Краљевине Србије за годину 1883*, Краљевско-српска државна штампарија, Београд 1883.
4. *Стаτισички годишњак Краљевине Србије*, књ. VIII, 1903, Управа државне статистике Државне штампарије Краљевине Србије, Београд, 1906.

Периодика:

- *Грађанин, лист за новости, привреду и књижевност, Пожаревац*
бр. 3, 6, 8, 9, 10, 35, 38, 41, 50, 54, 105 (1893), бр. 94, 97 (1894); бр. 10, 36, 40, 78 (1895)
- *Домаћица, орган Женског друштва и његових погруженица, Женско друштво, Београд*
бр. 1, 2, 3, 4, 6 (1879); бр. 1, 3, 5, 10 (1880); бр. 4 (1881); бр. 2, 5, 16 (1882); бр. 6, 7 (1883); бр. 19, 21, (1884); бр. 3 (1887); бр. 2, 3, 4, 5, 9, 10, 12 (1898); бр. 1, 2 (1899); бр. 1, 2, 3, 6, 9 (1900); бр. 3, 5/6, 7 (1901); бр. 1, 3, 9 (1902); бр. 6/7, 11 (1903); бр. 7 (1904); бр. 6, 7 (1905); бр. 3, 4/5, 10 (1906); бр. 3 (1908); бр. 6 (1909); бр. 5 (1910); бр. 6 (1911)
- *Жена и свет, Београд*
бр. 8 (1926); бр. 5 (1928); бр. 9 (1929)
- *Српске новине, Београд*
бр. 124, 182, 272, 282 (1875); бр. 54, 137, 139, 145, 191 (1876); 8, 9, 16, 32, 34, 38, 146, 173, 189, 256, 259, 279 (1878)

Литература:

1. Јасмина Живковић, *Занайска школа пожаревачког Женског друштва*, Браничево кроз војну и културну историју Србије, Зборник радова са научног скупа Историјског архива Пожаревац одржаног 10. октобра 2006. године – у сећање на хероје српске голоте (ур. Јасмина Николић), II, 4, Пожаревац, 2007, 153-166.
2. Јасмина Живковић, *Судови општина као административни и управни органи власти у Пожаревачком округу*, Међународни научни скуп Историјског архива Пожаревац и Института за новију историју Србије „Браничево у историји Србије“ (ур. Драган Алексић), III, 2, Пожаревац-Београд, 2008, 357-376.
3. Невенка Кнежевић-Лукић, Нена А. Васојевић, *Круна Аћимовић, Прва жена професор у Србији*, у: часопис „Записи (ур. Јасмина Николић) - Годишњак Историјског архива Пожаревац“, год. X, бр. 10, Пожаревац, 2021, 216-225.
4. Јасмина Милановић, *Прва женска болница у Кнежевини Србији 1876–1877*, 800 година српске медицине, Трећи Соколски зборник (ур. Зоран Ваџић), Српско лекарско друштво, Београд 2017, 15-33.
5. Јасмина Милановић, *Женско друштво (1875-1942)*, Институт за савремену историју, Службени гласник, Београд, 2020.
6. Драгана Милорадовић, Јасмина Живковић, *Занайство Округа Пожаревачког*, каталог изложбе 24, Изложбени каталози, Историјски архив Пожаревац, Пожаревац, 2017.
7. Драгана Милорадовић, *Мода у Пожаревицу 1880-1929. – Сусрећ истока и запада*, каталог изложбе 27, Изложбени каталози, Историјски архив Пожаревац, Пожаревац, 2019.
8. Сузана Рајић, *Вароши и варошице великоморавске долине у светлу пописа Краљевине Србије*, Живот на рекама југоисточне Европе. Историјски аспекти просторног планирања насеља и комуникација (ур. Љубодраг, П. Ристић), Балканолошки институт, Београд, 2019, 157-180.
9. Ана Столић, *Школовање женске деце у Кнежевини/Краљевини Србији - родна персијектива*, Без школе шта би ми?! Огледи из историје образовања у Србији

и Југославији од 19. века до данас (ур. Александра Илић Рајковић, Сања Петровић Тодосијевић), Институт за нову историју Србије, Београд; Институт за педагогију и андрагогију Филозофског факултета Универзитета у Београду, Београд, 2021, 111-132.

10. Љубинка Трговчевић, *Почеци вишег образовања девојака у свету и код нас*, Без школе шта би ми?! Огледи из историје образовања у Србији и Југославији од 19. века до данас (ур. Александра Илић Рајковић, Сања Петровић Тодосијевић), Институт за нову историју Србије, Београд; Институт за педагогију и андрагогију Филозофског факултета Универзитета у Београду, Београд, 2021, 89-107.

интернет извори:

Jahresauswahl - Österr. Wäschezeitung, <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?aid=was>, 20. мај 2024.

Грађанин, лист за новости, привреду и књижевност, Пожаревац

https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_DF3CB38723908B193045223B66E2E0D1

Домаћица, орган Женског друштва и њених подружница, https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_99C34FA57A76D8643169039755E83E83, 15. мај 2024.

Српске новине, https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_34A8BB99366B973490F07A22BA4B577B, 15. април 2024.

Požarevac branch of the Women's Society. Workers' school (1878-1903) and social activities of the branch

Summary: The Belgrade Women's Society initiated opening of Worker's Schools where girls from 13 to 17 years of age were educated. After Belgrade, these schools were opened in other cities of Serbia, starting in 1880. The Požarevac Workers' School is one of the oldest women's craft schools, and in its existence it had interruptions. The first time it existed for only three years. It was renovated in 1898 and since then it has been one of the important educational institutions in Požarevac. The women who ran the school provided funds for the work of the school through numerous social activities, and an important source of income were the products that the students made in the school workshop on the order of the citizens of Požarevac.

Key words: Požarevac, Women's Society, Workers' School, girls' education

Прегледни рад.

ПОЛИТИЧКО-ИДЕЈНИ КОНЦЕПТ ДРАГОЉУБА ЈОВАНОВИЋА И ШПАНСКИ ГРАЂАНСКИ РАТ

Апстракт: Драгољуб Јовановић је српски и југословенски интелектуалац, који се 1927. године, одлучује за улазак у Савез земљорадника, те са групом окупљеном око себе ствара левицу унутар те партије. Јовановић као доследни борац за демократију, парламентарни живот и политички плурализам, долази у сукоб са свим облицима тираније и политичке репресије, од Шестојануарске диктатуре у Краљевини Југославији, па све до успостављања социјалистичког режима у новој Југославији. Овај рад, настао првенствено на основу мемоарске грађе самог Јовановића, те доступне литературе и архивске грађе, хронолошки приказује сву активност Јовановића, усмерену на догађаје у Шпанији, почевши од његове подршке Народном фронту, на изборима одржаним неколико месеци пре избијања рата, преко самог одласка Јовановића у Шпанију и његових активности у тој земљи, до агитације за републиканце, ван граница Пиринејског полуострва и повратка у отаџбину.

Кључне речи: *Драгољуб Јовановић, Шпански грађански рат, републиканци, националисти, Краљевина Југославија*

Политичка и друштвена мисао Драгољуба Јовановића

Драгољуб Јовановић је рођен 1895. године у Пироту, као треће дете у породици Ставре Јовановића. Управо ће рођење и одрастање у пиротској средини, извршити велики утицај на политичке и идејне ставове младог Драгољуба Јовановића. Наиме, његова средина је дуго била под турском окупацијом (све до 1877. године), да би се

након ослобођења развио веома богат, али и турбулентан политички живот, те током првих деценија након ослобођења, ниједна странка није успевала да на дужи период задржи свој политички утицај.² Наведено, али и лоши животни услови, отварају простор за политичку агитацију социјалистима, те 1905. године њихов представник Милан Маринковић бива изабран за народног посланика у Пироту. Млади Јовановић већ у својим раним данима почиње да посећује социјалистичке манифестације, брзо престаје да верује у Бога, а такође у контакту са разним културама и националностима, чији се утицај свакако осећао у Пироту тог доба, ослобађа се сваког вида национализма.³ Нешто касније, у пиротској гимназији, Јовановић наставља и унапређује свој политички и друштвени активизам, има прилику да разговара са председником Социјалдемократске странке Драгишом Лапчевићем, а наставља га приликом преласка у Београд 1912. године, ради даљег школовања. Доласком у престоницу, Јовановић доста времена проводи у Социјалистичком дому, где слуша предавања Димитрија Туцовића, Душана Поповића и других првака Социјалдемократске странке. Социјалистичка уверења и начела, Јовановић није напустио до краја свог политичког деловања, али их је прилагођавао и евентуално модификовао захтевима времена и политичким условима, у којима је деловао.

Почетни период Првог светског рата, Јовановић проводи углавном радећи као учитељ, а велика жеља да се нађе на фронту и помогне српској војсци, није му била услышена од стране војске, која је неколико пута одбила његову молбу. У Солуну је 1916. године, Јовановић обавештен, да ће заједно са другим српским младићима

¹ Аутор је архивист Војног архива - Сектор за политику одбране Министарства одбране Републике Србије; e-mail: jovan.n.prica@gmail.com

² Надежда Јовановић, *Живот за слободу без страха*, Институт за нову историју Србије, Београд, 2000. године, стр. 29-30.

³ Исто стр. 34.

бити послат на школовање у Француску, одакле ће након краћег боравка у Марсељу и Паризу, бити упућен у град Клермон, ради студирања. Са 22 године, 8. новембра 1917. године, Јовановић добија своју прву диплому лисанијеа књижевности, серије историје и географије, да би затим 18. новембра исте године отпутовао у Париз, где се на његову велику жалост, уместо на студије социологије, уписао на студије права, на шта га је упућивао политичар и професор Правног факултета у Београду Коста Кумануди, очекујући да ће се Јовановић придружити факултету по повратку у Београд.⁴ Током школовања у Француској, Јовановић добија прилику да стекне ширу слику о проблемима рада и радних односа, као и о положају пролетеријата, у једној веома развијеној привреди, као што је француска. У Француској, Јовановић наставља са својим друштвеним ангажманом, један је од иницијатора српског париског удружења, које је ускоро постало југословенско, а такође, један је од уредника „Гласника југословенске омладине“, у којем се истакао низом изванредних чланака. Заједно са још неколико наших студената у Француској, Јовановић израђује текст „Наш предлог рада“, који се највише бави државним уређењем, у којем се и поред извесних разлика између Срба, Хрвата и Словенаца, они сматрају за „три дела истог народа“. Средином двадесетих година, поучен искуством младе југословенске државе, Јовановић почиње да се залаже за пуну и праву децентрализацију, договор између различитих етничких група у земљи, као и за широка овлашћења земаљским владама и самоуправним срезovima. Јовановић се такође залагао и за уједињење са Бугарском, сматрајући да само са том земљом имамо „праву Југославију“, као и да без уједињења са Бугарима, неће бити могуће решити македонско питање, а у фокус његовог размишљања, долази и замисао о стварању много шире подунавско-балканске федерације. Истовремено, иако ће сељачко питање доспети у Јовановићев фокус тек након његовог повратка у оцабину, он је већ 1918. као студент писао, да је за нову, ратом разорену земљу, изузетно важно решење аграрног питања.⁵ Априла 1919. године Јовановић губи француску стипендију, због жестоког противљења да Краљевина СХС при разграничењу са Бугарском добије срезове Цариброд (данашњи Димитровград), Белоградчик и Босилеград, што

⁴ Исто, стр. 45-47.

⁵ Драгољуб Јовановић, *Политичке усвомене 1*, Архив Југославије, Београд 1997. године

је наше посланство у Паризу оценило као „издају“, а Министарство просвете је затражило да се Јовановић врати у земљу.⁶ Драгољуб Јовановић је докторирао 8. јула 1923. године у амфитеатру Универзитета Сорбона, код професора Селестена Буглеа, (*Celestin Bouglé*)⁷ посветивши највећи део свог рада борби радничке класе за своја права, која проистичу из рада, те критици гледишта водећих грађанских теоретичара тог доба, на то питање. Након овог догађаја, Јовановић изражава жељу да се врати у Југославију, те након рада у Министарству финансија, 1924. године, постаје доцент на Правном факултету у Београду, на предмету аграрна политика, уз свестрану помоћ Слободана Јовановића и Кусте Куманудија, да би након две године интезивног рада на Универзитету, посебним указом од 5. маја 1926. године, унапређен у звање ванредног професора. Заједно са групом младих интелектуалаца из разних крајева државе, 1924. године, Јовановић оснива Друштво социјалних радника, у којем је обаваљао функцију секретара тог удружења. Имајући у виду то да друштво није заживело и да се убрзано гасило, Јовановић заједно са Отокаром Кершованијем и групом истакнутих интелектуалаца, почиње рад на формирању Групе за социјалну и културну акцију (СКА), а сам Јовановић је био аутор декларације новог удружења. Већ приликом формирања удружења, Јовановић изражава амбиције за улазак у политику, до чега ће и доћи, скоро три године касније, но до краја свог постојања, Група СКА ће остати друштвено-културна организација. Крајем 1924. године, Јовановић упознаје Стјепана Радића, тада вођу Хрватске републиканске сељачке странке, који му тада говори да је спреман да се одрекне републиканизма, што ће и учинити следеће године, када ће променити назив странке у Хрватска сељачка странка (ХСС), да би исте године дошао у Београд, признао монархију и ушао у власт. Драгољуб Јовановић је био искрено одушевљен хрватским сељачким вођама, прво Радићем, а затим и његовим наследником Влатком Мачеком, иако свестан да ХСС није само представник хрватских сељака, већ да је репрезент целокупног хрватског народа. Са друге стране, вођство ХСС је

⁶ Надежда Јовановић, *Живот за слободу без страха*, стр. 56.

⁷ Селестен Бугле је био француски филозоф и социолог, између осталог познат и по сарадњи са Емилом Диркеом. Пријатељство са Јовановићем наставиће се и након његових студентских дана, предлажући Јовановићу да услед свих непријатности које је доживео у Југославији дође у Француску, но овај то одбија. Надежда Јовановић, *Живот за слободу без страха*.

увек постављало хрватско питање испред аграрног, желећи да створи „Хрвата од сељака“, истовремено радећи на томе да добије што је могуће више за Хрватску унутар Краљевине СХС/Југославије, имајући за крајњи циљ стварање независне, националне државе Хрвата.

Јануара 1927. године, Јовановић доноси одлуку да приступи Савезу земљорадника, сматрајући да још не постоје услови и могућности, да створи сопствену политичку организацију, желећи истовремено да кроз рад у политичкој странци, дође до ширих народних маса, не задовољавајући се појединачним контактима са интелектуалцима и сељацима, какве је остваривао унутар Групе СКА. На Теразијама је 22. фебруара 1927. године, у хотелу „Клериц“, одржан Главни одбор Савеза земљорадника, на којем су део чланова Групе СКА (укључујући и Јовановића) и Милан Прибићевић (занимљиво да је Јовановић жестоко критиковао његовог брата, Светозара Прибићевића, сматрајући га централистом и препреком постизања споразума између Срба и Хрвата) примљени у странку и поред противљења дела чланова Главног одбора, које је предводио др Милан Гавриловић, пре свега због одређених политичких ставова, које је заступала група око Јовановића, као што су у првом реду федералистичко преуређење државе, сарадња са комунистима, као и стварање једног општејугословенског сељачког покрета, но др Јован Јовановић Пижон, председник странке, донео је коначну одлуку, желећи да подмлади странку са новим људима.⁸ Драгољуб Јовановић је са групом окупљеном око себе створио левицу унутар Савеза земљорадника, често делујући независно од вођства и Главног одбора странке. Као што је већ речено, вођа левог крила Савеза земљорадника се залагао за стварање јединственог сељачког покрета на нивоу Краљевине СХС/Југославије, пре свега са аграрним организацијама у Хрватској и Словенији, а наравно, у првом реду са Хрватском сељачком странком Стјепана Радића, а затим и са његовим наследником Влатком Мачеком, чинећи велике напоре, да убеди потоњег хрватског лидера и за ширу сарадњу унутар опозиције. Као сопствене политичке узоре, али пре свега узоре за сопствену политичку организацију, Јовановић је, осим ХСС видео и Бугарски земљораднички савез и успех који су они постигли до свргавања и убиства Александра Стамболијског 1923. године, имајући намеру да се уједини и са овом странком, по евенгуалном уласку Бугарске

8 Надежда Јовановић, *Живот за слободу без страха*, стр. 123.

у Југославију, али и чехословачку Републиканску партију земљорадника, која је била најутицајнија чехословачка политичка партија између два светска рата, у перспективи имајући намеру да оствари сарадњу са радничким и земљорадничким покретима и странкама широм Европе и Америке.

Као што је већ раније наведено, питање села, постојања сељака, као и укупно гледано питања аграрне политике, долазе у фокус Јовановићевог интелектуалног, а потом и политичког рада, након његовог повратка у отаџбину, сматрајући као идеал и окосницу свог програма за село, аграрни социјализам. Краљевина СХС/Југославија је земља са претежно аграрним становништвом, а Јовановић је врло брзо и правоваљано увидео да је за различите крајеве земље, потребна другачија аграрна политика и примерена специфичностима одређене средине. Залагао се за одузимање земље манастирима, црквама и богатим земљопоседницима, те прераспodelу исте сиромашним сељацима. Истовремено се залагао за очување приватног ситног поседа, стварање сеоских задруга, па и стварање задружне државе, противећи се комунистичким замислима о колективизацији. Држава је по Јовановићу, требала да отпише сељачке дугове, али и истовремено да обезбеди широка права сељацима на државну финансијску помоћ, како би се спречило ново задужење сељака, те како би се избегла пауперизација сељака, нестанак ситног поседа, а напослетку, како и многа аграрна подручја не би потпуно опустела. Осим аграрног питања и питања радног односа, Јовановић се веома предано бавио и привредним питањима, женским питањем и стањем демократије у нашој земљи. Драгољуб Јовановић се залагао за планску привреду, са државом као организатором привредног живота, која би имала монопол над спољном трговином и тешком индустријом, но држава по његовој замисли, не би обављала функцију општег надзорника.⁹ Важан део његових размишљања представља и мисао о национализацији Народне, Аграрне и Државне хипотекарне банке, као и концепту приватне својине, који ни у ком случају, не би смео експлоатисати друге. Када је реч о женском питању, Јовановић се залагао за потпуну равноправност у правима са мушкарцима, истовремено критикујући оне

9 Драган Симеуновић: *Особености политичке мисли и дела Драгољуба Јовановића*, Зборник радова са научног скупа „Друштвено-политичка и научна мисао и делатност Драгољуба Јовановића“, Београд 2019, стр. 13.-39.

који су сматрали, да је лепшем полу довољно дати право гласа и да ће тиме бити решени сви проблеми жена. Стање демократије, а пре свега парламентарни живот у Краљевини СХС/Југославији, су такође подвргнути критици Јовановића. Критиковао је југословенски парламент, због тога што у њему није било левике, као и то што наше политичке странке не представљају на одговарајући начин одређене слојеве, чије су поверење добили на изборима, наводећи као пример радништво, чије су интересе боље заступали раднички синдикати.

Посредством Отокара Кершованија, Јовановић је 1927. године, добио позив да посети Совјетски Савез, поводом десете годишњице Октобарске револуције, но на препоруку Слободана Јовановића, који је страховао да би Јовановић могао да изгуби посао на факултету, био је принуђен да одбије тај позив. У листу „Рад“, који је основан 1926. године и који је био замишљен као гласило Групе СКА, Јовановић је објавио велики чланак, у којем је у суперлативима говорио о социјализму у Русији и большевицима, уз критику југословенским властима, што су стале у фронт против „братске Русије“.¹⁰ Током међуратног раздобља, Јовановић је тражио да ослонац у спољној политици Југославије буде СССР, критикујући све режиме због тога што нису признали „прву земљу социјализма“ (признање уследило тек у јуну 1940. године), а за Совјетски Савез га је везивала, с једне стране идеолошка блискост, а са друге његова традиционална русофилија. Прихвативши да за потребе истраживања Карнегијеве фондације, утврди последице рата у Србији, Драгољуб Јовановић се одлучује да буде аутор књиге „Економске и друштвене последице рата у Србији“, која је изашла 1930. године на француском језику (у Србији је изашла тек 2018. године у издању „Службеног гласника“), док још један разлог због којег се Јовановић одлучио да буде аутор књиге, јесте тај што је и он сам увиђао да се ни после десет година Србија „још није придигла, сломљена тугом и патњама, неспособна да у пуној некадашњој мери покаже ону политичку проицљивост и борбеност које су пре рата биле својствене њеном јавном животу“. Такође, за потребе овог дела, обишао је велики број насеља у Србији и разговарао са импозантним бројем људи, како би могао да стекне што објективнију слику, али и да се као професор аграрне политике на Правном факултету, увери у истинитост својих академских погледа и теза.

¹⁰ Надежда Јовановић, *Животи за слободу без страха*, стр. 131-132.

У Крагујевцу је 10. маја 1932. приведен и оданде послат у Београд, а разлоге његовог хапшења можемо пре свега наћи у летку „Шта нас кошта свађа са Хрватима“ (у којем се критикује србијанска превласт и лош положај Хрвата у држави, а његови сарадници у истом летку жестоко критикују и краља Александра) због чега је осуђен на годину дана затвора у Сремској Митровици и губитак државне службе, због чега је 30. октобра исте године, одлуком Ректората Београдског универзитета, разрешен дужности професора.¹¹ Након одлежане затворске казне и интернације у Тутину и Сјеници, 9. јануара 1935. године, Јовановић одмах започиње агитацију, за заједнички наступ опозиције на предстојаћим изборима. Као вођу Удружене опозиције он види лидера ХСС, Влатка Мачека, те након што је убедио прваке српске опозиције да прихвате Мачека за носиоца листе, одлази у Загреб, како би он лично разговарао са њим. Влатко Мачек на његову понуду реагује доста резервисано, одговорио му да је он изузетно скептичан по питању изласка на изборе, због постојаћег изборног закона и стога што он не може да се обавезе на признање државног јединства, због свега наведеног, док се растајао са Мачеком, Јовановић је био убеђен да није успео да убеди хрватског вођу у своје намере, али је 8. фебруара обавештен од Богољуба Братића (познатог загребачког новинара), да је Мачек предлог Србијанаца прихватио као „личну почасти“. На изборима који су одржани 5. маја 1935. године, Јовановић осваја посланички мандат у нишавском срезу, захваљујући пре свега својој веома успешној агитацији у родном Пироту, освојивши два пута више гласова од кандидата са владине листе. Врло брзо после избора, вођство СДК (Сельачко-демократска коалиција, назив за савез Хрватске сельачке странке и Самосталне демократске странке) у Загребу доноси одлуку о апстиненцији рада Народне скупштине и док се опозиција у Србији колебала око става да подржи овакву одлуку, Драгољуб сматра овакав став као погрешан политички потез, но на крају и он сам се придружује одлуци о бојкоту Народне скупштине.

Почетком 1934. године, на молбу Милана Грола, Јовановић пише приказ биографије Карла Маркса, под називом „Беде и победе Карла Маркса“, у којем велича Маркса као „интелектуалног горостаса новије Европе“ и хвали Марксов „Капитал“, али и истовремено крити-

¹¹ Исто, стр. 183-186.

кује ортодоксне марксисте, због тога што „не дају да се дирне у њихово божанство“, то јест због њиховог не-критичког односа према Марксовом лику и делу, а сам приказ изазива веома оштре критике дела јавности.¹² За време интернације у Тутину током исте године, Јовановић врши врло интензивну преписку са својим сарадницима, а не запоставља ни научни рад, те се штампа његова збирка под називом „Нови Антеј“, која наилази на оштру критику КПЈ и пре свега њиховог члана руководства Благоја Паровића. Од средине 1935. године комунисти настоје да се повежу са великим бројем политичких организација и појединаца сличне политичке оријентације, у шта свакако спадају и леви земљорадници и Драгољуб Јовановић, од кога наилазе на топао пријем за ову идеју.¹³ Комунисти покушавају да ставе Јовановића, као и његову групу под свој политички утицај, чему се Драгољуб одлучно противи, оптужујући га да он ради на раздвајању сељаштва и радничке класе, а у реалности, управо ће се комунисти ангажовати на одвајању сељачких маса од њега, те ће такође настојати да одвоје поједине чланове од Јовановића и његове групе и приме их у чланство КПЈ, но и поред тога Јовановић и комунисти заједно иступају на зборовима и другим политичким манифестацијама. Током 1936. године, Јовановић наставља са још жешћом агитацијом на уједињењу свих опозиционих снага у Народни фронт, сматрајући за узор истоимене организације у Шпанији и Француској, желећи да се поред комуниста приближи и социјалистима и републиканцима, што доводи до Прве народнофронтске конференције, која се одржала у Јовановићевом стану 13. јуна 1936. године, а пре тога Јовановић обезбеђује подршку социјалдемократе Недељка Дивца и републиканца Јаше Продановића за сарадњу са комунистима. У наредном периоду, током другог дела 1936., као и наредне 1937. године, Јовановић наставља са политичком агитацијом за Народни фронт широм Југославије, да би почетком 1938. добио позив од шпанске организације истог имена, да посети ту ратом разорену земљу и на делу покаже приврженост сопственим политичким идејама и идеалима.

¹² Исто, стр. 193-194.

¹³ Исто стр. 217.

Драгољуб Јовановић у земљи „крви, сладостираића, смрти, дон Кихота и Санча Пансе“

Шпански грађански рат је био сукоб који је почео побуном дела десно оријентисаних генерала против легитимне републиканске владе Народног фронта, сукоб чији корени сежу у другу половину 19. века и који је своју увертуру имао у годинама које су претходиле самом сукобу. Наиме, суочен са све већом непопуларности монархије, краљ Алфонсо XIII је одлучио да абдицира 1931. године, што ће довести до стварања Друге шпанске републике (прва је потрајала само годину дана 1873-1874), која ће опстати до краја Шпанског грађанског рата. Док су са једне стране републику подржавали широки народни слојеви, очекујући од ње демократизацију, модернизацију и секуларизацију, са друге стране су се налазили богати земљопоседници (латифундисти), индустријалци, као и део цркве и војске, који су на републику гледали као на експеримент, веома негативно и сметала им је и сама реч република (лат. „respublica“ - „народна ствар“). Приликом свог настанка, република се суочила са великим бројем проблема наслеђених из претходних деценија, као што су у првом реду аграрно питање, национално, црквено (република је углавном веома радикално наступала према цркви) и питање војске (број официра је био несразмерно велики). Током „две црне године“ (од краја 1933. до почетка 1936.), када су се на власти налазили републиканци и конзервативни католици, долази до даље радикализације и поларизације, док су се неки монархисти придружили фашистичким фалангистима, зато време социјалисти образују револуционарни комитет и обучавају омладину у тајности, а отворено насиље на улицама постаје свакодневница. Иако се након победе Народног фронта (коалиције комуниста, социјалиста, синдикалиста и републиканске левице) на изборима 1936. чинило да се ситуација стабилизује, напори нових власти брзо су се показали као недовољни, јер је јула исте године избио војни пуч, чиме је почео Шпански грађански рат.

Још од почетка 1936. године, Драгољуб Јовановић је активно пратио политичке и друштвене прилике и догађаје у Шпанији, те највише описује на који начин се на шпанске догађаје гледало у суседној Француској, где су се 16. фебруара одржала велике манифестације подршке Народном фронту, на којима је према полицијским

извештајима било око сто хиљада људи, док су опозициони листови тврдили да је било више од пола милиона учесника, а такође пише и о страху који је завладао код француске буржоазије због јачања Народног фронта, која ову коалицију погрдно назива „Frentekrapular“, што значи мангупски фронт. Изражавао је веома велике симпатије за победу Народног фронта, посебно ликујући због шпанске и француске буржоазије, које су чланове фронта приказивале као „мангупе и олош“, док је Народни фронт на изборима добио 4.700.000 гласова, односно 268 мандата у шпанским Кортесима (републиканцима је припало 158 мандата, социјалистима 88, комунистима 17, а осталим републиканцима свега 5 мандата), десница је добила 3.997.000 гласова и 205 мандата, а центристи свега 449.000 гласова.¹⁴ И поред остварене победе, Јовановић је сматрао да фронтанска већина, као што ће будући догађаји и показати, није довољно комфорна, а оно што му је више стварало незадовољство, било је то што и поред бурних догађаја у Шпанији тридесетих година, није се предвидела противфанзива војске, деснице и буржоазије. За време Шпанског грађанског рата изражавао је изразите симпатије и подржавао борбу шпанских републиканаца (назив за снаге демократске левице, троцкиста, комуниста и анархиста, које су се заједнички бориле у рату, уз веома велику помоћ добровољаца из целог света, те међународну подршку СССР и Мексика) против Франкових националиста (назив за снаге шпанских националиста, клериканаца, фалангиста и карлиста, које су уживале апсолутну подршку нацистичке Немачке и фашистичке Италије), критиковао став југословенске владе о немешању у шпанске догађаје, чак је и отворено оптуживао да подржава националисте, са великом зебњом реаговао на неуспехе републиканаца и све веће надирање Франкових снага, а о његовим осећањима и солидарношћу које је осећао за слободарски шпански народ најбоље описују следеће речи: „знао сам да је Шпанија земља крви, сладострашћа и смрти, земља дон Кихота, племенитог сањалице и идеалисте и Санчо Пансе, мора рудних богатстава, у којој скоро две године тече племенита крв једног народа који хоће да буде слободан“.¹⁵ По идеји републиканске шпанске владе, коју је

предводио Хуан Негрин, а која се састојала у томе да се пред лицем Европе и света прикаже право лице Шпанског грађанског рата, са циљем да се покаже да се не ради о комунистичкој револуцији, већ о одбрани легитимно изабране владе и демократије, у Београду јануара 1938. године долази Јакоб Алтмајер, социјалдемократ и секретар Хермана Вендла, једног од најистакнутијих личности немачких социјалдемократа, који се свом пријатељу Милану Гавриловићу главном уреднику листа „Политика“, обратио са молбом да му препоручи три југословенска народна посланика, који би хтели да иду у Барселону на отварање шпанске републиканске народне скупштине.¹⁶ Гавриловић је слегнуо раменима, изражавајући сумњу да би ико од народних посланика пристао да иде у Шпанију, рекавши Алтмајеру да постоји вероватно смо један који би пристао и препоручио му да се састане са новинаром и сарадником државне агенције „Авала“ Станком Јовановићем, кога је представио као рођака Драгољуба Јовановића, посланика који би могао да пристане на одлазак у Шпанију. На састанку између Станка и Драгољуба, Драгољуб је пристао да састане са Алтмајером, но на састанку му није дао дефинитивну потврду да ће ићи у Шпанију, желећи претходно да се консултује са својим најближим сарадницима у Београду, од којих је сем Николе Ђопића, који је био одлучно против те „вратоломије“ и Нинка Петровића који је био уздржан, добио пуну подршку и охрабрење, а Душан Богдановић је ишао тако далеко да му је рекао да треба да иде „јер ништа није лепше од погибије у Шпанији“, но коначна одлука је донета тек када се са путем сложила и Јовановићева супруга Дана, која је пут сматрала „великом ствари“, мада је било оних који су сматрали да је састанак пука формалност, јер познавајући Јовановића, одлука је донета пре саветовања, што Јовановић у својим успоменама и потврђује.¹⁷

Због чега се Драгољуб Јовановић одлучио за пут у Шпанију? Као што је већ речено, период непосредно пред одлазак на Пиринеје, у Јовановићевом животу карактерише неуморан рад на стварању Народног фронта у Југославији, те се пут може видети као исказивање солидарности имењачкој организацији, али и као наставак његових напора и залагања за демократију и мир и борбе

14 Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене 3*, Архив Југославије, Београд 1997. године, стр. 266., Надежда Јовановић, *Живот за слободу без страха*, стр. 260.

15 Надежда Јовановић, *Живот за слободу без страха*, стр. 260.

16 Исто, стр. 260., Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене 4*, Архив Југославије, Београд 1997. године, стр. 275.

17 Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене 4*, стр. 275.-276., Надежда Јовановић, *Живот за слободу без страха*, стр. 260-261.

против сваког вида фашизма, рата и милитаризма. Јовановић такође жели да докаже, да на страни републике нису само комунисти, да и поред ратних услова, републиканска Шпанија није одступила од демократских начела, те да покаже да је виђење да је рат борба између комунизма и фашизма потпуно погрешно и да у ствари сукоб представља битку између демократије и фашизма.¹⁸

Након састанка са најближим сарадницима, договорено је да поред Драгољуба Јовановића у Шпанију путују Коста Тодоров и Војислав Гађиновић, те је у руској читаоници на Теразијама дошло до састанка све тројице са Алтмајером, на којем им је он уручио повратне карте Београд – Париз и саопштио да у Шпанију путују као гости републиканске владе на њеној територији, након чега се Драгољуб обратио београдском начелнику полиције Драгом Јовановићу, са молбом да му одобри пут у Париз ради другог издања докторске дисертације, што му је овај на Драгољубово велико изненађење промптно и одобрио, јер су се 1. фебруара широм Југославије, па и у Београду спремале манифестације подршке републиканској Шпанији, због чега је Драги сматрао да би било боље да се Драгољуб не налази у Југославији. Средства за пут у Шпанију су Јовановићу обезбедили пријатељи, а новинар Милан Дурман му је дао 500 динара, као хононар за чланак „Био сам у Шпанији“, који је ексклузивно за Дурманов „Књижевник“ требало да напише Јовановић, те је након тога отпутовао у Париз, према коме је имао посебно лепа сећања, као граду у којем је провео део своје младости, одакле је возом отпутовао у место Перпињан на француско – шпанској граници, одакле их је један шпански официр пореклом Баск, преобучен у шофера колима пребацио преко Пиринеја.¹⁹ Јовановић је посебно био импресиониран ведрином, топлином и гостољубивошћу, те топлим пријемом на који је наишао код Шпанца, док је пре свечаног отварања Кортеса, које је одржано у каталонском манастиру Монсерат, одржао говор пред окупљеним делегатима, који су га одушевљени излагањем дигли на руке, тражећи да понови изречено без превода са српског на шпански језик (преводац му је био један симпатизер ХСС), да би ускоро изразио жељу да посети наше доброволце на фронту или близу њега, те се у пратњи Сплићанина Бориса Леонтића састао са Данилом

Лекићем и Стеваном Лилићем, да би након параде изведене у њихову част, време провео у срдачном разговору са Благојем Нешковићем и Бранком Крсмановићем, те је након тога посетио добровољачке јединице у Камади, где су се обучавали млади артиљерци и где се сусрео са Константином Поповићем²⁰ и Синишом Тимотијевићем, те га је Коча Поповић замолио да за зидне новине, које је овај млади комуниста уређивао, напише један чланак, што је Јовановић и учинио, да би се затим упутио у морско лечилиште Беникасиму, где је цео дан провео у разговору са особљем и рањеницима. Најзначајнија импресија Јовановића везана за Шпански грађански рат је била манифестација међународне солидарности, који најбоље симболизују речи једног младог Шпанца: „Ми говоримо овде разним језицима, али се ипак добро разумемо, ми смо овде браћа и желимо да остваримо још једно веће братство, у целом човечанству и реците кад одете у своје земље, да ћемо вам се ми Шпанци одужити кад вам наша помоћ буде затребала“. Са друге стране, Јовановић је апсолутно био свестан тога, да његова посета има пре свега пропагандни карактер, јер се у републиканској Шпанији на отварању Кортеса, нашао са многим другим лицима, из целог света, демократске, републиканске и антифашистичке оријентације, а и сам је сматрао пропагандни рат веома битном целином Шпанског грађанског рата. Када је реч о самој Краљевини Југославији и њеној политици према грађанском рату у Шпанији, Јовановићева посета свакако представља изазов проклевованој неутралности и долази у тренутку све већег приближавања југословенског режима Франковим националистима. Наиме, почетком јануара 1938. код националиста, као резултат претходног компромиса, као трговачки представник Краљевине Југославије долази Хрват Божидар Мажуранић, унук хрватског бана Ивана Мажуранића, кога националисти третирају као дипломатског представника са пуним привилегијама. Са друге стране, шпански националисти су управо Јовановићеву посету републиканској

¹⁸ Драгољуб Јовановић, *Политичке усвомене 4*, стр. 37

¹⁹ Исти, стр. 276.-277., Надежда Јовановић, *Живот за слободу без страха*, стр. 261.

²⁰ Константин Коча Поповић (1908. – 1992.) публициста и политичар. Од 1933. је члан КПЈ, од 1937. до 1939. борац у Интернационалним бригадама у Шпанији. По повратку у земљу члан ПК КПЈ за Србију. Од почетка устанка у НОБ је био члан војног руководства, командант Прве пролетерске бригаде и Прве пролетерске дивизије. После рата на разним дужностима, међу којима и министар иностраних послова. Драгољуб Јовановић је био изненађен што Поповића види међу шпанским републиканцима, с обзиром на његово порекло. Драгољуб Јовановић, *Медаљони књижа 4*, Службени гласник, Београд 2008. године, стр. 85.-88.

Шпанији, као и његове оптужбе на рачун владе Милана Стојадиновића, током говора у Паризу, да националистима шаље „сноп старих аустријских пушака“, кршећи тиме неутралност, као и друге стварне и измишљене инциденте користили за притисак на Југославију, како би изборили и формално признање за себе.²¹

Одушевљен и пун импресија оним што је видео и доживео у Шпанији, 10. фебруара је био принуђен да напусти земљу препуну природних лепота, борбе за слободу, бола и патње, те је из места Перпињан кренуо возом за Париз, у којем је сазнао да ће се истог дана у 10 увече одржати велики митинг у дворани Mutualiti у Латинском кварту, а Јовановић је сматрао да је за говорника најподеснији Бугарин Коста Тодоров²² и мада он лично није одбио Јовановићеву понуду, у Тулузи је сишао са воза, због чега је Јовановић био принуђен да га замени. Пре митинга, Јовановић је био на пријему у шпанској амбасади у Паризу, где се сусрео са Сретеном Жујовићем, оно што је посебно оставило позитивне импресије на Јовановића је био Жујовићев елегантни стил одевања, после чега је он дошао до сазнања да ће „наши револуционари илегалци умети да буду велика господа“, а пре самог митинга био је изнађен неочекивано великим бројем окупљених, који су углавном били париски левичари, оно што га је посебно обрадовало било је то што је у првим редовима видео и неколико познатих Београђана, попут Станоја Симића и Гавре Великића, док је током свог говора себи дао у задатак да одговори на 3 питања: Зашто су Југословени ишли у Шпанију, шта су видели и шта треба учинити за републиканску владу и војску. Јовановић је дао јасне, прецизне и концизне одговоре на сва три питања, наводећи да су Југословени у Шпанију ишли како би са имена своје земље

спрали љагу коју им је нанео Стојадиновић, на шта је публика бурно реаговала повицима Ху! Ху! – што се може сматрати еквивалентом нашег доле!, да су у Шпанији видели велики број комуниста, али не и комунизам, те да Но пасаран! не сме остати флоскула, већ да треба учинити све да фашисти заиста и „не прођу“, зато републиканској Шпанији треба послати оружје, а оно што је посебно егзалтирало публику били су поздрави и изливи захвалности Шпанији и њеним највећим јунацима и верној деци, са уздигнутом песницом Јовановић је довикнуо „Salud e gracias“!²³ Јовановићев говор је био величанствен, он сам га је сматрао „највећим успехом у животу“, а оно што је појачало утисак његовог говора било је певање Интернационале, као и усклик професора Виктора Баша „Ево шта даје Сорбона!“, док је након митинга био гост на ручку у шпанској амбасади.²⁴ Исте вечери отпутовао је у Лондон, иако је британска амбасада одбијала да му изда визу, јер је због његовог боравка у Шпанији, била у страху да је Јовановић комуниста, те након што је Јовановић успео да их убеди у супротно, отишао је на заседање „Светског окупљања за мир“ које је сазвано под паролом „Спасити Кину значи спасити мир“, чији су организатори били „Светски комитет против рата и фашизма“, „Међународни комитет за координацију и информацију ради помоћи републиканској Шпанији“ и „Светска конференција за бојкот Јапана и помоћ Кини“, те је у раду једне комисије у којој је говорио против политике мешања у Шпанији, окарактерисавши је као подршку Франковим националистима, што је изазвало жестоке реакције француског социјалисте Грумбаша, који је неколико пута покушавао да прекине Јовановића у свом говору. У Париз је отпутовао 15. фебруара, где је током посете престоници Француске одржао серију предавања, говорећи пре свега о спољнополитичкој оријентацији Југославије, оштро осуђујући спољнополитички курс Југославије и приближавање Немачкој и Италији, те је након посете Паризу Јовановић отпутовао у Женеву, где се после дужег времена сусрео са југословенском штампом, посредством Ристе Матковића који му је показао издање „Времена“ од 11. фебруара и листа „Самоуправа“ од 16. фебруара, који су као истиниту објавили изјаву, који је Јовановић наводно дао радију у

21 Архив Југославије, Збирка Милана Стојадиновића (37), Министарство иностраних послова Краљевине Југославије (334), Драгољуб Јовановић, Политичке успомене 4, стр. 275.-278

22 Коста Тодоров (1889. - ?) бугарски политичар и историчар. У току Првог светског рата суделовао као добровољац у француским редовима. Био једно време бугарски посланик у Београду, а након пада Стамболијског 1923. је емигрирао. Као просрпски настројен, оптуживан је у Бугарској да је српски агент. После Другог светског рата, као противник комунистичке диктатуре емигрирао је у САД, где је и умро. Јовановић пише за Тодорова да је био прави Београђанин и Југословен, те га описује као веома свестрану личност, која политици никада није дала целог себе. Тодоров и Јовановић су се спријатељили у Шпанији 1938., а његово одушевљење Шпанијом је било толико да је желео да лично учествује на фронту у борби за републиканце. Драгољуб Јовановић, *Медаљони књижи* 3, Службени гласник, Београд 2008. године, стр. 249.-251.

23 Надежда Јовановић, *Животи за слободу без страха*, стр. 262., Драгољуб Јовановић, Политичке успомене 4, стр. 280.

24 Надежда Јовановић, стр. 262-263., Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене 4*, стр. 280-281.

Барселони, у коме је између осталог он изјавио да „су југословенски земљорадници одушевљени победом шпанског пролетеријата код Теруела, јер влада југословенских земљорадника није у Београду, већ у Барселони“, док је само „Самоуправа“ објавила један денунцијантски коментар: „сви који су сумњали да је Драгољуб Јовановић комуниста, сада могу да се увере, он је казао да је његова влада у Москви, где га срце вуче и кад неко силом хоће да га хапсе, против тога се не може ништа“, а такође овај радикални лист наводи да би „погибија Јовановића учинила две велике услуге и Барселони и Београду“, док Јовановић тврди да је истина потпуно другачија и да он никада није говорио на радију у Барселони, већ да је само дао једну изјаву новинарима, која је изашла у локалном листу „Лас нотисијас“, у којем између осталог наводи: „у Шпанији се одлучује о судбини Југославије, протестујемо против Стојадиновићевог пута у Рим и Берлин, југословенски народи су били, јесу и биће верни пријатељи Француске, Русије и других демократских нација, наша посета Барселони је израз тог протеста, за југословенске сељачке су „наши“ они који се боре против Франка, они осећају да се на шпанском тлу решава судбина демократије и слободе, не само за Шпанију, него и за Европу и свет и да је отварање Кортеса усред рата најбољи доказ да после француске револуције постоји један режим који хоће да буде демократски под свим условима“, а такође Јовановић пут је наишао и на критике хрватског листа „Хрватска стража“ и посебно франковачке „Независности“.²⁵ После Женева, Јовановић је желео да се што пре врати у Југославију, но после писања режимских листова о његовом путу у Шпанију, знао је да га чека „топао дочек“, што је и добило потврду када су му на граници по наређењу Управе града Београда одузети пасош и пртљаг, књиге, леци, писма, новине из неколико страних земаља, као и „Самоуправа“, страни новац, те је све одузето запечаћено и првим возом послато у Београд, док је Јовановић отишао у Загреб, где је у разговору са чланом Хрватске сељачке странке, образложио му је због чега није испунио молбу Шпанаца, да у ту земљу крене и са једним хрватским послаником, јер Мачек пут не би одобрио ниједном Хрвату, што му је председник ХСС и потврдио у разговору тет-а-тет, „јер није желео да по шпанском питању цепа Хрвате“, који су већ били подељени по подршци страна-

²⁵ Надежда Јовановић, *Животи за слободу без страха*, стр. 263-265., Драгољуб Јовановић, *Политичке усвојене 4*, стр. 283-287

ма у рату у Шпанији, те би пут у ту земљу унео још само већи раздор, док су му његови пријатељи загребачки Срби и леви земљорадници показали свој лист „Земља“, у којем је Јовановић објављивао своје чланке, те је за мартовски број објавио чланак под насловом „Верност земљи“, који је садржао његов обрачун са Миланом Гролом, док су у следећем броју објављене Јовановићеве песме о Милошу Војновићу и мада је постојао велики ентузијазам и нада Јовановића у успех листа и преко њега ширење идеја левих земљорадника, лист је већ после петог броја забрањен, а пре повратка у Београд, Драгољуб Јовановић је на молбу Већеслава Вилдера и Саве Косановића, нећака Николе Тесле, одржао предавање у редакцији листа „Нова ријеч“ студентима присталицама Сељачко – демократске коалиције, о стању у Шпанији и ономе што је тамо доживео, а према сопственом признању, није био задовољан пријемом код слушалаца, који, како се њему чинило, нису били превише заинтересовани за предмет предавања, те се након одржаног предавања, после више од месец дана вратио у југословенску престоницу.²⁶

Судбина Драгољуба Јовановића након повратка из Шпаније и Франкова Шпанија

Крај рата је довео до егзила републиканских институција и до доласка на власт генерала Франка, чија је диктатура често описивана као „фашисоидна“ или као „полу – фашистички режим“, показујући јасан утицај фашизма у пољима као што су синдикално организовање, аутакријска економска политика (репресивним мерама и прописима, рађено је на томе да се елиминише сваки подстицај спољне трговине, облик протекционизма), употреба фашистичких симбола и једнопартијски систем. Шпанија је током педесетих имплементирала реформе, напуштајући аутакријску економску политику, делегирајући део власти од фалангистичког покрета технократама из организације Опус деи, које су до средине седамдестих довеле до веома великог економског раста, познатог као „шпанско чудо“, а такође током педесетих, режим је из тоталитарног прешао у ауторитарни, са ограниченом плуралношћу, док се Шпанија 1955. године прикључила Уједињеним нацијама. Франсиско Франко је умро 1975. године у 82. години живота, прогласивши пре

²⁶ Надежда Јовановић, *Животи за слободу без страха*, стр. 266., Драгољуб Јовановић, *Политичке усвојене 4*, стр. 287-292.

смрти за свог наследника будућег краља Хуана Карлоса I, који је предводио шпанску демократску транзицију.

Врло брзо након повратка из Шпаније, 1. октобра 1938. године Јовановић је ухапшен како не би учествовао на децембарским изборима, јер је Милан Стојадиновић желео да уклони опасног политичког противника из изборне борбе, те овог пута, Јовановић није био изабран за народног посланика. Након смрти председника Савеза земљорадника, Јована Јовановића Пијона јуна 1939., Јовановић није могао да прихвати Милана Гавриловића као новог шефа странке, те почетком 1940. оснива Народну сељачку странку. За време Априлског рата из 1941. године се пријавио у војску, али није добио војни распоред, док је после окупације одбио да са групом истакнутих јавних личности Србије потпише Апел српском народу и определио се за сарадњу са партизанима, позивајући чланове своје странке да приступе НОБ, да би се 5. јуна 1941. Јовановић у Београду састао са Јосипом Брозом и Сретеном Жујовићем, када је постигнут договор о сталном контакту и сарадњи, но и поред свега наведеног, комунистички функционери су му замерали релативну пасивност током рата. Своју одлуку да сарађује са НОВЈ, али не и да се придружи партизанима, браниће аргументима да то што није идеолошки истоветан са комунистима, би могло да га кошта и губитка живота и поред идеолошке блискости са снагама крајње левице.²⁷ После позива Александра Ранковића и Милентија Поповића, Јовановић прихвата сарадњу његових земљорадника са комунистима, после чега је кооптиран у Антифашистичку скупштину народног ослобођења Србије (АСНОС) и изабран за савезног посланика у Народној скупштини Демократске Федеративне Југославије (ДФЈ). Међутим, већ почетком 1946. године ће ући у отворени сукоб са комунистичким властима, због свог искреног и доследног залагања за демократију и парламентарни систем, те је сав свој парламентарни ангажман у скупштини Федеративне Народне Републике Југославије (ФНРЈ) посветио критици комунистичког режима, посебно се истичући у дебатама о Уставу ФНРЈ, аграрној реформи, задругарству и јавном тужилаштву. Због свега наведеног Јовановић пада у немилост комунистичког режима, Служба државне безбедности разбија његову партију, из које су га чланови избацили из чланства, 31. јула 1946. године га избацују са факултета, те је био први професор избачен са Универзитета у новом

режиму, свега годину дана након што је на исти враћен, уклања се последња препрека за његово хапшење и одузима му се посланички мандат, након чега је и ухапшен 15. маја 1947. године, да би 8. октобра исте године осуђен на девет године тешке робије због наводне „велеиздаје“. Оно што је важно напоменути јесте то да је Јовановић још од јесени 1944. године и времена ослобођења Београда и Србије, био изложен различитим видовима непријатности од стране нових власти, но чак и тад је налазио оправдање за такво њихово поступање, сматрајући да комунисти никада нису живели нормалним животом, будући да су у доба Краљевине СХС/Југославије углавном били у илегалу и изложени политичком прогону и репресији, док су рат провели у шуми, изложени константном притиску окупатора и колаборациониста.²⁸ На робију је послат у Сремску Митровицу, где је одлежао скоро целу казну, а затворске дане је провео пишући између осталог и медаљоне о својим савременицима, по изласку са робије живео је мирним животом у Београду, политички изолован, а преминуо је 23. маја 1977. године.

Закључак

Још пре него што је Драгољуб Јовановић ушао у политику 1927. године, како спољним, тако и унутрашњим посматрачима, укључујући ту свакако и самог Јовановића, је било веома јасно да млада јужнословенска држава не показује довољно снаге и капацитета да испуни циљеве и очекивања, настале приликом самог уједињења, што је био један од мотива, због чега се овај рођени Пироћанац и укључио у политички живот. Чињеница је да је он у својој политичкој мисији био неуспешан, но објективно гледано за долазак на власт и остварење његових политичких циљева, никада и нису постојали услови. Наиме, две године након његовог уласка у политику, ће доћи до Шестојануарске диктатуре, која је означила забрану рада политичких странака, организација и скупова, што ће у великој мери и у наредним годинама отежати како сам Јовановићев живот, тако и његов интелектуални и политички рад, а одлука о оснивању сопствене политичке странке, дошла је свега годину и три месеца, пре избијања Априлског рата и коначног слома Краљевине Југославије. На крају ће његову политичку и интелектуалну каријеру окончати они са којима је годинама сарађивао и

²⁷ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене* 7, стр. 190.

²⁸ Исто стр. 172.

у које је полагао велика очекивања, југословенски комунисти. Његова доследна залагања за демократију, људска права и слободе, као и социјалну правду и једнакост, а против фашизма и милитаризма, ће га и одвести у ратом разорену Шпанију, чиме Јовановић жели да покаже да су ове вредности универзалне и да не познају границе. Имајући у виду све наведено и не треба да чуди то да је Драгољуб Јовановић за време политичке каријере био оспораван од готово свих, од комуниста, режима у Краљевини Југославији, преко колега из грађанске опозиције, до франковаца, а на крају и од страначких сабораца из Савеза земљорадника. За време социјализма био је остракизован, историчари, правници, социолози су у потпуности игнорисали његов интелектуални и научни рад, да би последњих деценија дошло до својеврсне рехабилитације Јовановића у научним круговима. Иза себе је оставио богато сведочанство о времену у којем је деловао, догађајима у којима је учествовао и људима са којима се сретао, решења за проблеме који су у одређеној мери актуелни и данас, а као можда његову највећу вредност можемо издвојити „живот за слободу без страха“, чиме Јовановић остаје као редак пример жртве за идеале у политици, не само на простору Србије, већ и шире, на простору Балкана и Југоисточне Европе.

Извори и литература:

Необјављени извори:

1. Архив Југославије

Фондови: 14-Министарство унутрашњих послова

Краљевине Југославије

37-Збирка Милана Стојадиновића

334-Министарство иностраних послова

Краљевине Југославије

384-Посланство Краљевине Југославије у Шпанији – Мадрид

724-Југословенски добровољци у Шпанском грађанском рату

Мемоари:

1. Драгољуб Јовановић, *Политичке усјомене 1, 3, 4 и 7*, Архив Југославије, Београд, 1997.

2. Драгољуб Јовановић, *Медальони књића 3 и 4*, Службени гласник, Београд, 2008.

Литература:

1. Јовановић Надежда, *Живот за слободу без страха*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2000.
2. Јовановић Надежда, *Земљорадничка левица у Србији 1927 – 1939. године*, Институт за новију историју Србије, Београд, 1994.
3. Јовановић Драгољуб, *Слобода од страха*, Филип Вишњић, Београд, 1991.
4. Lannon Frances, *The Spanish Civil War 1936. – 1939.*, Osprey, Oxford, 2002.
5. Симеуновић Драган, *Особености политичке мисли и дела Драгољуба Јовановића*, Зборник радова са научног скупа „Друштвено-политичка и научна мисао и делатност Драгољуба Јовановића“, Београд, 2019.

The political-ideological concept of Dragoljub Jovanovic and the Spanish civil war

Dragoljub Jovanović is a Serbian and Yugoslav intellectual, who in 1927 decided to join the Union of Farmers, and with a group gathered around him, created the left within the party. Jovanović, as a consistent fighter for democracy, parliamentary life and political pluralism, came into conflict with all forms of tyranny and political repression, from the January dictatorship in the Kingdom of Yugoslavia, to the establishment of the socialist regime in the new Yugoslavia. This work, created primarily on the basis of the memoirs of Jovanović himself, as well as the available literature and archival material, chronologically shows all the activities of Jovanović, focused on events in Spain, starting with his support for the Popular Front, in the elections held a few months before the war, through the very departure of Jovanović to Spain and his activities in that country, to the agitation for the republicans, outside the borders of the Iberian Peninsula and the return to the homeland.

Keywords: Dragoljub Jovanović, Spanish civil war, republicans, nationalists, Kingdom of Yugoslavia

Славица ДИМИТРИЈЕВИЋ¹Александра ЈАНЧИЋ²Историјски архив „31. јануар“ Врање
Република Србија

Прегледни рад.

UDK: 622(497.11)“19”

РУДАРСТВО У ПЕРИОДУ НАКОН ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА КРОЗ АРХИВСКЕ ФОНДОВЕ ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА „31.ЈАНУАР“ У ВРАЊУ

Апстракт: Србија има богату геолошку грађу, лежи на разноврсним рудама, тако да традиција рударства датира још из старих времена. Како је економски значај лежишта различитих сировина, руда и минерала у Србији изузетан, ова област је предмет великог интересовања стручне, али и шире јавности. Желимо да се осврнемо и подсетимо на место и значај рударства на овим просторима, настанак и развој делатности која је била покретачка снага и један од примарних облика привредног развоја после Другог светског рата. Рудно богатство је представљало реалну основу за остварење економског и социјалног развоја и овог подручја – Среза врањског. Из архивске грађе фондова 6.2.3.1. Индустрија и рударство³, које поседује Историјски архив „31. јануар“ у Врању, може се сагледати како је изгледало рударство на овом простору и у којој мери и на који начин је искоришћен овај потенцијал.

Кључне речи: *рударство, архивска грађа, Врањски басен, метална сировина, неметална сировина.*

Врањски басен

У послератном периоду, Срез врањски био је један од најпасивнијих срезова у Србији. То је последица девастираног краја и вишегодишњег живота у лошим условима. Међутим, геолошки положај среза је био врло повољан. Врањски басен изграђен од магматских и седиментних стена, које су могле да буду носиоци неметалних и металних сировина, а постојало је основа да се на овом терену могу открити нове појаве минералних сировина. Све ово је могло бити интересантно за привреду земље и покретач развоја овог пасивног краја, а решило би се, у многоме, и питање запошљавања радне снаге.

Врањски басен у целини има велико пространство. Пружа се на северо-истоку од Владичиног Хана до Бујановца, односно до Левосоја на југо-западу. Он представља један планински басен ограничен кристаластим шкриљцима и еруптивима по ободу и млађим терцијалним седиментима у котлини. По постанку представља тектонски ров, правца пружања југо-запад-северо-исток, на дужини око 45 км, и ширини од 2-20 км. Морфолошким посматрањем врањска котлина не представља у целини јединствени басен. Дацитно-андезитски масив код Прибоја, односно Мазараћа и Превалца, дели га на два мања басена: владичино-ханско-сурдулички на северо-истоку и врањски на југо-запад. Први геолошки подаци за ширу околину Врања забележени су крајем прошлог века у радовима бечких геолога Ами Боуе (Ami Boue) - „Европска Турска“ (1840) и Франца Тоуле (Franc Toula). Прва геолошка проучавања од наших геолога вршио је Јован М. Жујовић, који је у својим радовима, а нарочито у књизи „Геологија Србије“ (1895), дао геолошку и петрографску слику шире околине Врања. Упоредо са Жујовићем, ову област је истраживао и Јован Цвијић („Балканско

1 Ауторка је дипл. правник, архивист; Дипломирала је на Високој школи за пословну економију и предузетништво у Београду - занимање дипломирани правник. У Историјском архиву „31. јануар“ у Врању ради у Одељењу сређивања и обраде архивске грађе и културно-просветне делатности, на радном месту архивисте. Била је ангажована на припремању и постављању појединих изложби Архива у Врању, као аутор или сарадник; е-маил: Slv.dimitrijevic@gmail.com

2 Ауторка је дипл.економиста, архивист; Дипломирала је на Факултету пословне економије у Сремској Каменици са стручним називом дипломирани економиста. У Историјском архиву „31. јануар“ у Врању ради у Одељењу депоа и техничке заштите архивске грађе, на радном месту архивисте. Била је ангажована на припремању и постављању појединих изложби Архива у Врању, као аутор или сарадник. е-маил: ajancic78@gmail.com

3 Водич Историјског архива „31. јануар“ Врање, (2000), шема архивских фондова и збирки, стр.24.

полуострво и јужнословенске земље“ -1918), чији радови третирају геоморфолошка питања.

Главни циљ испитивања поменуте области састојао се у погледу раније откривених рудних појава и изналажењу нових. Основу испитивања терена чине кристаласти шкриљци родопске масе са пробојима еруптивних стена – гранита и дацита. Еруптивне стене у односу на кристаласте шкриљце играју подређену улогу и мање су распрострањене. Од седиментних стена срећу се горње кредни базални когломерати, лапорци, лапоровити кречњаци и туфови.

По завршетку Другог светског рата, у земљи порушеној и опустошеној, рудници су национализовани⁴. У таквом амбијенту улажу се велики инвестициони и стручни напори да се рударство обнови и оживи производња. Технологија рада је била стара, наслеђена из претходног периода, али и поред тешкоћа, захваљујући ентузијазму и агилности, креће се са изградњом и индустријализацијом земље, а дуга традиција експлоатације и коришћења рудних сировина утиче да се ревитализују и обнове постојећи и крене са изградњом нових капацитета.

Биро за геолошко-технолошка рударска истраживања

Послератни период је пун полета и ентузијазма па су и планови били такви. Многи рудници су отворани и затварани, а велика помоћ и подршка овим рудницима био је Биро за геолошко-технолошка рударска истраживања у Врању.

Како су први истражни радови дали добре резултате, то је имало основа да се поново отпочне са развојем рударства у овом крају. Иницијативом Народног одбора Среза врањског покренута је жива активност на откривању сировинске базе рударства на целој територији среза. Савет за привреду Народног одбора Среза врањског, на седници од 6. октобра 1954. године, разматрајући стање геолошко-рударских истражних радова на територији среза, које је изводила Група за истражне радове у рударству при

⁴ Закона о национализацији приватних привредних предузећа (1946). Скупштина ФНР Југославије, 7. децембра 1946. године, донела је Закон о национализацији којим је обухваћена сва покретна и непокретна имовина као и имовинска права која су припадала приватним предузећима у 42 привредне гране; од рударства и металургије, бродоградње и аутомобилске индустрије, индустрије пољопривредних алата, трговине, прехранбене индустрије, банкарства, транспорта и саобраћаја итд.

Народном одбору Среза врањског, доноси одлуку о оснивању Биро-а за геолошко-рударска истраживања.⁵

Услови рада, као и опрема су били скромни, углавном се радило ручно истраживање, узимање и слање узорака на хемијске анализе, као што се и види на Сликама број 1 и 2.

Истражни радови у околини Врања

Припрема терена за узимање узорака и слање на хемијске анализе

⁵ Историјски архив „31.јануар“, Врање, Ф. 237, Биро за геолошко-технолошка рударска истраживања, I група, курија бр. 7, предмет бр. 1/1954 (ИАВр, БИРО)

Биро је имао следеће групе:

- група за геолошка истраживања;
- група за рударство;
- лабораторија за вршење хемијских анализа сировина.

Основни задатак Биро-а био је: вршење геолошко-рударских истраживања, неметалних и металних сировина, на територији Среза врањског, припремање појединих налазишта за експлоатацију, израда стручне документације, геолошке елаборате и предаје привреди на коришћење.

Геолошко-рударски истражни радови у Срезу врањском почели су се изводити од 1954. године. Углавном се радило на истраживању следећих неметалних сировина :

- на појавама природног асфалта и индикацијама нафте;
- на вулканским туфовима-трасовима;
- бентонитским глинама и лапорцима;
- на фелдспатима;
- на дацитским туфовима украсног и грађевинског камена;
- на угљевима;
- на кварцитима.

Поред истражних радова на неметалима у срезу, Биро је радио и на металима:

- на појавама олово-цинкане руде;
- на појавама мангана;
- на појавама гвожђа.

Међутим, без обзира на уложени труд и рад установе, дотадашњи истражно-рударски радови нису оправдали очекивања. Како и финансијска средства нису обезбеђена, дошло је до обуставе даљих истражних радова.

Решењем Народног одбора среза Врање број 9161/55-Х⁶ од 12. јуна 1955. године укида се Биро за геолошко-рударска истраживања у Врању. Расположена основна и обртна средства са којима Биро располаже, као и све обавезе и потраживања Биро-а прелазе на Рударско предузеће за неметале „Грот“ у Врању.

Народни одбор среза Врање увиђа да развој рударске привреде не би био могућ без одговарајуће геолошке помоћи и подршке, тако да на седницама Среског већа и Већа произвођача, одржаним дана 29. фебруара 1960. године, донео је решење, број 2377⁷, којим се Биро-у за

6 ИАВр, БИРО, I-7-14/1955

7 ИАВр, БИРО, I-7-44/1960

геолошко-технолошка рударска истраживања, даје још једна прилика.

У једном извештају, из 1962. године, стоји да на територији овог среза постоји организована установа, која са успехом ради на унапређењу истраживачке и рударске делатности. Дотадашњи резултати рада показали су да је рад установе веома користан за перспективу овог привредно заосталог подручја, што се огледало у оживљавању истражне активности рудишта молибдена „Мачкатица“, рудишта кристалног графита, рудишта олово-цинка „Благодат“, рудишта магнетита Чар и Седлар, у проспекцији досад недовољно истражене околине Пчиње, општина Прешева, Бујановца и проналаском перспективних појава азбеста, фелдспата, кварца и др.

Међутим, настао је извештај у финансијској подршци и потребама за извођење истражних послова. Непремостиви финансијски проблеми били су пресудни да се на седници Народног одбора среза Врање, 6. јула 1962. године, донесе решење, број 5921/1-62⁸, о коначном престанку рада Биро-а за геолошко-технолошка рударска истраживања и припајању рударском предузећу „Грот“ у Врању.

Јужноморавски рудници метала и неметала „Грот“ Врање

Богатство овог краја рудом представљало је услов за оснивање индустријског предузећа за неметале. Народни одбор Среза врањског решењем бр.1551 од 27. јануара 1955. године⁹, оснива Рударско предузеће за неметале „Врање“, као самосталну привредну јединицу са седиштем у Врању. Предузећу се даје скраћени назив „Грот“, узето од највећег и карактеристичног брда Грот, вулканског порекла у близини Врања.

Делатност предузећа, у тим првим годинама постојања, била је усмерена на експлоатацију и прераду вулканског туфа и дацита. Врањска котлина, обронци и падине, који се везују за висове Облик и Грот, за које је још 1888. године наш познати геолог Јован Џвијић, рекао да имају „извесне црте кратера“, поред правих вулканских стена, дацита и андезита, обиловала је знатно више вулканским туфовима, који су заузимали пространство како

8 ИАВр, БИРО, I-7-57/1962

9Н ИАВр, Ф. 225, Јужноморавски рудници метала и неметала „Грот“ Врање, група I, кутија бр. 40, предмет бр. 3/1955 (ИАВр, ГРОТ)

са леве, тако и са десне стране Јужне Мораве, на дужини од око 30 км и ширине од 2-10 км.

Експлоатисано је пет врста туфова:

- жути, бели и зелени туф код села Златокоп;
- плави туф код села Каталенац;
- црвени туф код села Бујковац;
- сиви туф од села Мечковац – Корбевац до Владичиног Хана.

У време обнове, повећан обим стамбене изградње у Федеративној Народној Републици Југославији поставио је пред себе низ захтева, међу којима је на првом месту повећање производње грађевинског материјала, цемента, опеке, црепа, керамике, стакла, креча, гипса, техничког и архитектонског камена итд. Решење ових захтева омогућило би пласман производа предузећа како у земљи тако и у иностранству.

Ово су године развоја предузећа. Одлуком Радничког савета, бр. 843 од 10. марта 1956. године¹⁰, долази до спајања рудника антимона код Бујановца са Рударским предузећем за неметале „Грот“ из Врања, а самим тим и са повећањем обима производње и повећањем потребе за радном снагом, која долази из разних крајева наше земље.

Предузеће је доста градило и инвестирало у објекте намењене за становање радника. Зидане су стамбене зграде, куповани станови, изграђена је управна зграда, менза, отворена лабораторија за вршење анализа, подигнута је трафостаница, жичара, гаража, млинови за млевење руде, изграђено је доста путева ради превоза руде и радника, у свим правцима где је било погона.

На иницијативу Секретаријата за привреду Народни одбор среза Врање, а на основу прибављене документације о рудним резервама, израђене 1956. године од стране Завода за геолошка и геофизичка истраживања Народне Републике Србије, отпочело се средином 1957. године са обнављањем погонских објеката споља и јамских комуникација под земљом са циљем експлоатације оловно – цинканог лежишта рудника „Благодат“, на југоисточној падини планине Бесна Кобила. Иначе, истражни и експлоатациони радови у лежишту Благодата датирају из периода пре Првог светског рата и трајали су од 1903-1914. године, када су радови на експлоатацији лежишта дефинитивно обустављени.

Како су пристизали резултати и анализе са испитиваних терена, обезбеђивана су средства и отворани нови погони :

- радови на асвалту, у пределима села Буштрање, општина Врање;
- погон на експлоатацији железне троске, у пределима Власине – Златанова махала и Златанце, општина Сурдулица;
- експлоатација кварца, у селу Теговишту, општина Владичин Хан;
- експлоатација кварца у пределима Прешева, село Рељан;
- рударско-истраживачки радови на молибдену, село Мачкатица, општина Сурдулица;
- експлоатација кварца у селу Луково, општина Врање;
- експлоатација кварца у насељу Јабланица, општина Бујановац;
- рударско-истражни радови на хромиту у Трнави, општина Прешево;
- експлоатација фелдспата, у пределима Вучја, општина Лесковац;
- истражни радови на гвожђу, насеље Мађаре, општина Прешево;
- експлоатација гвоздене шљаке, у пределу Мрковица-Гузевље-Грделица, општина Владичин Хан;
- експлоатација фосфата у Доњој Лисини, општина Босилеград;
- експлоатација каолинског гранита у старом руднику Антимона, општона Бујановац, подручје Велики Трновац;
- експлоатација кварца, место Плавина – Бели Камен – Сурдулица.

У међувремену, долазило је до затварања тј. одјаве, многих погона, јер долази до исцрпљивања резерви минералних сировина, програми радова су завршавани, средства за истраживање утрошена, а накнадна нису обезбеђена.

Решењем од 31. децембра 1960. године издваја се погон за експлоатацију метала и неметала Левосоје из Рударског предузећа „Грот“ у самостално предузеће „Рујан“ са седиштем у Бујановцу.

У току 1963. године установљено је да је на већини налазишта дошло до осиромашења главних сировина, па је због тога производња постала много пута скупља него што је била до тада, што је довело да су многи производи про-

¹⁰ ИАВр, ГРОТ, I-40-24/1956.

давани испод цене коштања. Оваква ситуација је углавном на најважнијим налазиштима и код производа који су до тада чинили и имали највеће учешће како у производњи тако и у профиту. Савет за привреду Скупштине општине Врање разматрао је насталу ситуацију, околности и егзинстенцију и оценио да би производња под оваквим условима сигурно резултирала губитком, тако да судбина коју је доживео Биро очекује и „Грот“. Скупштина општине Врање доноси решење бр.04-12548/1 од 12. децембра 1963. године¹¹, којим предузеће Јужноморавски рудници метала и неметала „Грот“ ставља у редовну ликвидацију.

Рудник „Антимон“ Бујановац

Рудник антимона у Бујановцу је основан решењем Владе ФНРЈ број 1545/48, 18. марта 1948. године. Предмет пословања предузећа био је вађење и прерада антимонске руде, као и организовање и вођење других послова који су са радом предузећа у непосредној вези¹².

У локалном листу Слободна реч, из 1945. године, пише да: „Мали рудник „Антимон“ код Бујановца био је приликом повлачења окупатора сасвим порушен и опљачкан. По ослобођењу одмах се је приступило обнови рудника. И поред јаке оскудице у инвентару и алату, залагањем радника и управе, рудник је за кратко време био оспособљен за рад и отпочео је са вађењем руде. Пожртвованим радом радници су и поред недовољно алата и материјала успели да постигну предратну производњу, па и да је премаше“¹³.

Међутим, истраживања указују да се рудоносне (антимонске) жице крећу неправилно те компликују и онемогућавају даље истражне и припремне радове. Варира и дужина и дебљина антимонских жица, која је потпуно исцрпљена до Другог светског рата. У послератном периоду „извађено је 7.000 тона руде“¹⁴. Ово су били разлози да Народни одбор општине Бујановац, 27. децембра 1957. године, донесе решење којим је Рудник антимона стављен у редовну ликвидацију, а са радом престаје 31. децембра 1957. године.¹⁵

11 ИАВр, ГРОТ, -I-40-120/1963

12 Службени лист ФНРЈ, среда, 30. март 1949. година, страна IV-број 26.

13 Слободна реч, Врање, бр.53 15. децембар 1945, страна 2.

14 Бујановачки Глас.инфо, 28.децембар 2017, <https://www.vesti.rs/Jug-Srbije/Rudarstvo-i-industrija-u-Bujanovcu.html>

15 Водич Историјског архива „31.јануар“ Врање,(2000), стр.229.

Рудник „Мачкатица“ код Сурдулице

Рудник „Мачкатица“, током окупације Србије у Другом светском рату, је експлоатисан од стране Немаца. Неколико година пре рата, немачка фирма од Краљевине Југославије добија концесију за експлоатацију руда у Мачкатици. Међутим, рудник је формиран тек након окупације Југославије 1941. године. Направљено је велико рударско насеље, модерни пут, жичара дуга око 6 км за снабдевање насеља и транспорт људи и комплетна инфраструктура. Остао је незавршен само дводелни тунел који је требало да споји најнижи ниво рудника и железничку пругу код Сурдулице.

Молибден, волфрам и још десет различитих метала издвајано је из руде из Мачкатице. По подацима, подземни коп економски није био исплатив и у првим годинама експлоатације, па је и пре краја рата производња преорјентисана на површински коп. Комплетна инсталација рудника (мотори, котураче, компресори, вентилација, транспортни уређаји, рудничка железница, итд.) је размонтирана. Вероватно је исту судбину доживела и жичара.

Рудник молибдена Мачкатица у Белом Пољу радио је од 1944. до 1952. године, када је сва права и обавезе преузело Метално предузеће, које касније прераста у Фабрику машина и ливнице челика „Мачкатица“ 1954. године.¹⁶

„Јединство“ - Момин Камен

Каменолом у Момином Камену почео је са радом 1883. године у склопу железнице. Основна делатност састојала се у вађењу и преради каменог материјала. Решењем председника Савета за саобраћај и везе Владе ФНРЈ 23. децембра 1952. године, Каменолом „Момин Камен“ пренет је из основних средстава Југословенских железница у основна средства Народног одбора Среза јужноморавског.¹⁷

Предузеће за експлоатацију и прераду каменог материјала „Јединство“ у Момином камену основано је решењем Народног одбора Среза јужноморавског у Владицином Хану 5. јануара 1953. године.¹⁸

16 Водич Историјског архива „31.јануар“ Врање, (2000), стр.229.

17 ИАВр, Радна организација за експлоатацију и прераду камена „Јединство“, Решење председника Савета за саобраћај и везе Владе ФНРЈ бр. 29213/52, 23. децембар 1952. година, кут.бр.128 (ИАВр, ЈЕДИНСТВО)

18 ИАВр, ЈЕДИНСТВО, Решење Народног одбора Среза јужноморавског бр.147, 5. јануар 1953. година, кут.бр.128.

У току свог рада предузеће се модернизовало и проширило делатност. Основна делатност била је експлоатација и прерада камена (ломљен камен, цепан и обрађен камен свих димензија, туцаник, агрегати свих димензија и филтера) и производња профилисаног материјала (коцка, ивица плоча за облагање, колобрана и других материјала од камена, све врсте асфалта и хемијских сировинских маса). Споредна делатност била је производња профабрикованих грађевинских елемената – бетоњерка, нискоградња – уградња свих сопствених производа, осим тога и продаја свих својих производа, услуга и грађевинског материјала.¹⁹

С обзиром на то да Радна организација за експлоатацију и прераду камена „Јединство“ није више била у могућности да обнавља друштвена средства којима послује и да обезбеђује остваривање уставом зајемчених права радника, Скупштина општине Владичин Хан донела је Одлуку о ликвидацији 28. јуна 1985. године.²⁰

Камен из Моминог камена коришћен је за изградњу маузолеја на српском војничком гробљу у Солуну-Зејтинлик, за Споменик незаном јунаку на Авали, али што је од посебног значаја, више од једног века овдашњи каменолом снабдевао је путарску индустрију и железницу дробљеним каменом за изградњу магистралних друмских и железничких саобраћајница.

„Неметали“ из Врањске Бања

Треба поменути да се експлоатацијом вулканских туфова зеолита скоро две деценије бавио рудник „Неметали“ из Врањске Бање. Рудник „Неметали“ у Врањској Бањи експлоатисао је вулканске туфове, који се у одређеној сразмери са лапорцем користи у производњи цемента. „Неметали“ су прво формирани 1955. године, када је коришћењем запрежних кола са биволима, произведено 5.000 тона туфа.

Рудник „Неметали“ је радио на подземном ископу и млевењу зеолита који је продаван као полупроизвод великим системима у пољопривредној индустрији и делом у фармакологији због детоксичких својстава ове руде. Минерал зеолит, чије је налазиште код села Златокоп, мо-

гао би да се превентивно употребљава за заштиту људи, земље и ваздуха од радиоактивних и других штетних зрачења. Клиноптилолит се овде налази у 91,62%²¹ одсто чистом стању и то је минерал из групе зеолита који поред хабазита, минерала из исте породице има склоност да до 95 одсто апсорбује радиоактивни цезијум. Он је коришћен за засипање терена на Пљачковици, брду изнад Врања, које је током 1999. године бомбардовано радиоактивним уранијумом.

Закључак

Економски значај лежишта различитих сировина, руда и минерала у Србији је изузетан. Анализирајући овај период кроз архивску грађу фондова из области рударства, намеће се закључак, да рударство са геологијом, као пратећи сегмент свих цивилизација, дели судбину човечанства и има успоне и стагнације. Српско рударство и геологија су највећи привредни и научни успон остварили у другој половини XX века. Амбициозне пројекте, ипак, боји финансијска ситуација. Овај период карактерише ерозија материјалне супстанце, проблем ликвидности, ограничене могућности кредитирања и развоја. То потврђују и догађаји у нашем рударству и геологији.

Данас у Пчињском округу раде рудници олова и цинка: „Грот“, као и рудник компаније „Босил-Метал“, код села Караманица, на територији општине Босилеграда.

– На планини Бесна Кобила, ради Рудник олова и цинка „Грот“ А.Д. Крива Феја Врање, који је основан 19. децембра 2002. године²². Претежна делатност предузећа је експлоатација руда обојених метала. Има два производа, а то су концентрати олова и цинка са доста сребра. Према неким подацима, у тим концентратима има и одређене количине злата.

– „Босил-метал“ је рудник олова и цинка, чије су процене резерве врло велике, а која у себи има и примесе бакра и злата. Рудник је смештен на тремеђи Србије, Бугарске и Македоније, у селу Караманица, у подножју планине Голеш, односно врха Бела Вода чија је надморска висина 1821 метар. Улаз у јаму, флотација и управна зграда, смештени су у ували „Подвирови“, а највиши хо-

19 ИАВр, ЈЕДИНСТВО, Решење о упису у судски регистар Привредног суда у Лесковцу, ф.и.1612/78, кут.бр.128.

20 ИАВр, ЈЕДИНСТВО, Решење Окружног привредног суда у Лесковцу, 23. август 1985. година, кут.бр.128.

21 Бојан Тодоровић, Никола Милић, Техничко решење подземне експлоатације зеолитских туфова у лежишту Кормињош (Златокоп) код Врања, XIV Међународна Конференција ОМС 2020 Zlatibor, 14-17. октобар 2020, страна 96.

22 Рудник олова и цинка „ГРОТ“ Д.О.О. <https://www.grotad.com>

ризонт где се копа руда је дубоко под земљом, на 1459 метара. Рудник ради од 1974. године, међутим, под називом „Босил метал“ основан је и регистрован 20. јуна 2006. године, а званично је почео са радом у пролеће 2010. године. Ово је највећи, најзначајнији и најрентабилнији привредни потенцијал пограничне и неразвијене општине Босилеград²³.

Ово је кратка слика о рударској историји Пчињског округа, која је брижно чувана у архивској грађи архивских фондова који се односе на рударство, а који се чувају у Историјском архиву „31. јануар“ у Врању. Покушале смо да подсетимо на улогу и значај ове делатности у периоду после Другог светског рата, да то отргнемо од заборавља, да освежимо у сећањима, да понудимо као идеју за напредак овог краја, да можда нека налазашта не буду мртви капитал, јер руде су богатство једног народа и државе.

Извори и литература:

1. Историјски архив „31. јануар“ Врање, Врање, Ф. 225, Јужноморавски рудници метала и неметала „Грот“ Врање
2. Историјски архив „31. јануар“ Врање, Врање, Ф. 237, Биро за геолошко-технолошка рударска истраживања
3. Историјски архив „31. јануар“ Врање, Врање, Ф. 192, Радна организација за експлоатацију и прераду камена „Јединство“ – Момин Камен
4. Редакција Историјског архива „31. јануар“ Врање – Милан Јовановић, Божа Јањић, Бранка Јањић, Божидар Ђорђевић, Радојица Стојиљковић, *Водич Историјског архива „31. јануар“ Врање*, Врање, 2000.
5. Службени лист ФНРЈ, бр. 26/45.
6. Службени лист ФНРЈ, бр. 98/46.
7. Службени лист ФНРЈ, бр. 35/48.
8. <https://www.vesti.rs/Jug-Srbije/Rudarstvo-i-industrija-u-Bujanovcu.html>
9. <https://infovranjske.rs/info-bosi-metal-razvoj-na-1500-metara-pod-zemljom/>
10. <https://pecanik.net/rudarstvo-i-lokalne-zajednice-u-srbiji/>

²³ Радман Ирић, *БОСИ МЕТАЛ – развој на 1.500 метара ПОД ЗЕМЉОМ*, <https://infovranjske.rs/info-bosi-metal-razvoj-na-1500-metara-pod-zemljom/>, 12. март 2024.

11. Душан Мркобрад, *Српско рударство у привреди Косова и Метохије-средњи век*, Београд, 2016.
12. Бојан Тодоровић, Никола Милић, *Техничко решење подземне експлоатације зеолијских шифова у лежишту Кормињаш (Златокој код Врања)*, Зборник радова, Београд, 2020.

MINING IN THE POST-WAR PERIOD THROUGH THE ARCHIVE FUNDS OF THE HISTORICAL ARCHIVE IN VRANJE

Abstract: Serbia has a rich geological structure, it lies on various ores, so the tradition of mining dates back to ancient times. Since the economic importance of the deposits of various raw materials, ores and minerals in Serbia is exceptional, this area is the subject of great interest from experts, but also from the general public. We want to look back and recall the place and importance of mining in these areas, the origin and development of the activity that was the driving force and one of the primary forms of economic development after the Second World War. Mineral wealth represented a real basis for the realization of economic and social development in this area as well - the Vranje Region. From the archive material of the funds 6.2.3.1. Industry and mining, which owns the Historical Archive "31. January" in Vranje, one can see what mining looked like in this area and to what extent and in what way this potential was used.

Key words: mining, archival material, Vranj basin, metallic raw material, non-metallic raw material.

Прегледни рад.

АЛЕКСАНДАР САША МАРКОВИЋ, РЕВОЛУЦИОНАР, НОВИНАР И ПУБЛИЦИСТА ИЗ БЕОГРАДА (1927-1994.)

Апстракт: Александар Саша Марковић је био новинар, публициста, револуционар, али и један од најзначајнијих хроничара ратних догађаја током Другог светског рата на територији данашњег Браничевског управног округа. Основну и средњу школу завршио је у Пожаревцу. Учесник је Другог светског рата од фебруара 1943. године. Дипломирао је на Високој школи политичких наука у Београду, Одсеку журналистике 1967. године. Новинарским радом почео је да се бави децембра 1944. године. Један је од оснивача Телевизије Београд и уредник оснивачке Редакције Телевизије Београд, затим уредник Првог програма Радио Београда, главни и одговорни уредник „Радио ТВ ревије“, главни уредник маркетинга „Политика – пропаганда – публицист“, главни уредник Центра за истраживање и програмску оријентацију НО „Политика“. Добитник је бројних награда и признања. Преминуо је у Београду 1994. године.

Иако је више од 40 година живео и радио у Београду, Саша Марковић је својим радом током целог живота остао повезан са родним градом кроз рад на историографији народноослободилачког рата у Пожаревачком округу. Сарадњу са пожаревачким листом „Реч народа“ започео је 1945. године. Неколико година је волонтерски радио као главни и одговорни уредник „Браничева - часописа за културу, уметност и друштвена питања“ у Пожаревцу, где је био дугогодишњи сарадник. Значај његових радова за локалну историју Другог светског рата је велики. Иако обојена идеолошки, његова дела дају документовану хронологију ратних дешавања. Овај рад је покушај да се подсетимо његовог живота и рада и да му се на неки начин „одужимо“, јер су својим радом и он, али његова породица, обележили један део историје града Пожареваца.

Кључне речи: *Александар Саша Марковић, новинар, револуционар, публициста, хроничар, репортер, Други светски рат, народноослободилачка борба, Пожаревачки партизански одред.*

Увод

Заставштина Александра Саше Марковића је преузета у Историјски архив Пожаревац од породице Марковић 2019. године као поклон. Из овог поклона издвојено је 649 књига и већи број часописа и новина, који су припојени специјализованој библиотеци Историјског архива Пожаревац. Од архивске грађе је образован лични фонд Александра Саше Марковића, публицисте из Београда (1927-1994), 1936-1994². Архивску грађу чини 60 архивских кутија. Заједно са фондом примљена је писаћа машина, касетофон, кутија са материјалом за одређивање диоптрије, кутија салулама и кутија са личним предметима који су се налазили на радном столу Саше Марковића. Највећи део архивског фонда (38 архивских кутија грађе, 5 кутија фотографија и 3 кутије касета) чине материјали које је користио за писање завичајне историје Другог светског рата Браничевског округа. То су прекуцане изјаве учесника НОБ-а, фотокопије докумената који се чувају у архивима, исправљени текстови објављених књига, текстови објављених чланака. Другу групу чине лична и породична документа, писма и разгледнице, дневници, одликовања и фотографије.

¹ Ауторка је виши архивист у Историјском архиву Пожаревац; e-mail: natasamilosevicdulic@arhivpozarevac.org.rs.

² Одлуку о образовању Личног фонда Александра Саше Марковића, публицисте из Београда (1927-1994); 1936-1994 донело је Стручно веће Историјског архива Пожаревац на седмдесетседмој (77) седници, одржаној 7. фебруара 2020.

Дубравка и Радомир Марковић са директорком др Јасмином Николић и Нашашом Милошевић Дулић разгледају фотографије и докумената из заоставштине Александра Саше Марковића на конференцији за штампу поводом преузимања овог личног фонда у Архив, Пожаревац, 11. децембар 2019.

Систематизација архивске грађе овог личног фонда је иницирала истраживање живота и рада њеног творца. Утврђено је да, осим кратких навода о појединим сегментима рада, не постоји обједињена биографија Александра Саше Марковића. На државном нивоу забележено је његово име у обележавању важних датума из историје телевизије, радија и новина „Политике“. У локалном листу „Реч народа“ објављивани су његови фелџони, где су у уводним текстовима дати кратки биографски подаци, затим текстови о промоцији издања чији је аутор, о учешћу у обележавању јубилеја, раду појединих комисија чији је био члан. Како је његова породица оставила траг у историји града Пожаревца, а његов рад обележио једно време и расветлио догађаје током Другог светског рата на територији данашњег Браничевског управног округа, аутор је сматрао да би му се требало „одужити“ оваквим једним чланком. На крају, архивисти су ти који представљају спону између архивске грађе и потенцијалних истраживача, тако да овај чланак може подстаћи истраживаче да користе архивску грађу коју овај лични фонд садржи, а која је великим делом коришћена за писање овог чланка.

Александар Саша Марковић, биографски подаци

Александар Саша Марковић је рођен у Пожаревцу 25. јуна 1927. године од оца Марковић Радомира и мајке Јелисавете Марковић, рођене Видановић из Алексинца³. Породица Марковић⁴ је живела у Таковској улици 18.⁵ Цела

3 У изводу из матичне књиге рођених уписан је као Марковић-Богојевић Александар рођен 25.06.1927. године од оца Марковић-Богојевић Радомира и мајке Марковић-Богојевић Јелисавете. Лични фонд Александра Саше Марковића, публицисте из Београда (1927-1994); 1936-1994.

4 Породица води порекла са од српске породице Богојевић, која је живела у селу Приздина код Куне, на полуострву Пељешац.

5 У Регистру становништва Општине пожаревачке (по носиоцу домаћинства), (1931-1940) на листу 173 уписана је породица Марковић са следећим подацима: Марковић Радомир, домаћин, рођен 11. априла 1890. године, ожењен, по занимању адвокат, место рођења Пожаревац, завичај Пожаревац, народност југословенска и вера православна, матерњи језик српски; Марковић Јелисавета, жена, пол женски, рођена 27. јануара 1896. године, удата, по занимању домаћица, место рођења Алексинац, народност југословенска и вера православна, матерњи језик српски; Марковић Драгослав, син, рођен 19.

његова породица је учествовала у нароослободилачком покрету током Другог светског рата. Његов живот и рад је обележила револуционарна активност његовог оца Радомира Марковића, угледног пожаревачког адвоката и брата Драгослава Рође Марковића, студента Техничког факултета Универзитета у Београду, који су у рату изгубили животе.

Сашин отац Радомир Рада Марковић⁶ рођен је у Пожаревцу 11. априла 1890, као прво дете из трећег брака. Из страха да му прворођени син из овог не доживи судбину своје браће из претходног брака, Петар је на његовом крштењу захтевао да му се промени презиме, односно да се оно изведе из имена његовог оца Марка. Тако се једини у породици Радомир презивао Марковић.

Радомир Рада Марковић је у Пожаревцу завршио основну и средњу школу. Дипломирао је на Београдском правном факултету 1913. године. По завршетку школовања је радио у Министарству правде, од 2. септембра 1909, када је постављен за практиканта Министарства правде, до 7. јуна 1914. године, када је постављен за писара друге класе Првостепеног пожаревачког суда.⁷ Учесник је Првог светског рата, као војник Дунавске дивизије.⁸ Према формацији је обављао дужност комесара пољске марвене болнице, али је због обављања дужности судског писара у државној служби од 1916. године био задужен да

октобра 1921. године, ђак, место рођења Пожаревац, завичај Пожаревац, народност југословенска и вера православна, матерњи језик српски; Бранка, кћи, рођена 13. јула 1923. године, неудата, ђак, место рођења Пожаревац, завичај Пожаревац, народност југословенска и вера православна, матерњи језик српски; и Александар, син, рођен 25. јуна 1927. године, нежењен, ђак, место рођења Пожаревац, завичај Пожаревац, народност југословенска и вера православна, матерњи језик српски. Регистар становништва града Пожаревца по носиоцу домаћинства, књига 4 ИАП ГПП V, 173.

6 У изводу из матичне књиге венчаних уписан је под именом Радмило Марковић, од оца Пере Богојевића и мајке Кате Богојевић. У изводу из матичне књиге рођених отац је заведен под именом Петар (Богојевић), рођен 26. маја 1857. године, од оца Марка и мајке Ане из Пожаревца, а мајка под именом Катарина, од оца Богосава и мајке Љубице из Пожаревца. ИАП, Лични фонд Александра Саше Марковића, публицисте из Београда (1927-1994); 1936-1994.

7 Нуверење Министарства правде од 15. јануара 1925. године. Лични фонд Александра Саше Марковића, публицисте из Београда (1927-1994); 1936-1994.

8 Мирољуб Поповић, *Нека сећање шраје: стари Пожаревац*, ИКА Пожаревац, 2003, 400.

поред редовне дужности, обавља и дужност благајника⁹. За заслуге стечене на Солунском фронту одликован је 1917. године сребрном медаљом за ревносну службу.¹⁰ По завршетку Великог рата вратио се у Пожаревац, где је најпре радио као писар I класе¹¹, затим као привремени судија¹², а од 16. новембра 1921. године као судија овог суда¹³. Крајем 1921. године постављен је за председника Првостепеног суда за ратну штету за Срез хомољски.¹⁴ Поднео је оставку на ово место почетком септембра 1922. године и као судија у оставци, поднео молбу за обављање делатности правозаступника¹⁵. Декретом Министарства правде је 26. септембра 1922. постављен за правозаступника при Пожаревачком првостепеном суду.¹⁶ Закон о адвокатима за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца¹⁷ предвидео је да се адвокатуром могу бавити само адвокати који су завршили Правни факултет и положили адвокатски или судијски испит,¹⁸ тако да су адвокати који нису испуњавали поменуте услове били принуђени да затворе своје адвокатске канцеларије, или да их уступе адвокатима који су могли да врше адвокатуру.

9 Одобрење команде Вардарске дивизије од 14. марта 1916. године, којим се Радомиру Марковићу поверава поред дужности комесара болнице и дужност благајника, приватна архива Дубравке Дуце Марковић.

10 Указ о одликовању, Солун, 12. септембар 1917, Приватна архива Дубравке Дуце Марковић.

11 Указ о постављењу за писара I класе Пожаревачког првостепеног суда од 31. децембра 1919. године, Приватна архива Дубравке Дуце Марковић.

12 Указ о постављењу за привременог судију Пожаревачког првостепеног суда од 10. октобра 1920. године, приватна архива Дубравке Дуце Марковић.

13 Указ о постављењу за судију Пожаревачког првостепеног суда од 16. новембра 1921. године, приватна архива Дубравке Дуце Марковић.

14 МОНОГРАФИЈА 200 година од оснивања Првог Нахијског суда у Србији – у Пожаревцу 1821-2021, Пожаревац: Виши суд: Историјски архив, 2023, 170.

15 Испит судијско-правозаступнички положио је са оценом „једногласно“, уверење о положеном судијско-правозаступничком испиту издато од стране Министарства правде, Београд, 23. септембар 1921. Приватна архива Дубравке Дуце Марковић.

16 Декрет о постављењу за правозаступника Пожаревачког првостепеног суда од 26. септембра 1922. године, Приватна архива Дубравке Дуце Марковић.

17 *Службене новине Краљевине СХС*, бр.65/1929.

18 Члан 2. Закон о адвокатима за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, *Службене новине Краљевине СХС*, бр.65/1929.

Тако је Радомир Марковић преузео адвокатску канцеларију у Душановој улици број 3¹⁹.

Поред адвокатуре Рада Марковић се бавио и просветним радом. Решењем Управе Пожаревачке трговачке омладине у септембру 1922. године постављен је за наставника трговачког и меничног права у Трговачкој школи Пожаревачке трговачке омладине, које је предавао у периоду 1922 - 1926. и 1929. - 1933. година²⁰. У септембру 1932. године почела је са радом Виша трговачка школа Пожаревачке трговачке омладине,²¹ у којој је Рада Марковић предавао грађанско право²². У школској 1933/34. години постављен је за управника Трговачке школе Пожаревачке трговачке омладине. На овој позицији се задржао до 1936. године. У 1938. и 1939. години предавао је Науку о трговини.²³

Рада Марковић је активно учествовао у друштвеном животу међуратног Пожареваца. У више наврата је био члан Управног одбора Пожаревачке трговачке омладине. Био је секретар Управног одбора Обласног позоришта у Пожаревцу²⁴, председник Месног одбора Јадранске страже у Пожаревцу²⁵ између два рата и члан Управе Дунавског кола јахача „Кнез Михаило“ у сазиву Управе из 1934. године.²⁶ За време Другог светског рата Рада Марковић је био сарадник Народноослободилачког покрета и први председник Месног народноослободилачког одбора 1942. године, који је образован крајем октобра те године.²⁷

19 Градимир Вуловић, *Путовања (адресар) кроз Пожаревац и срез*, Пожаревац, 1939, 19.

20 *Пожаревачка трговачка омладина: 1903-1947*, приређивач Наташа Милошевић Дулић, Мирјана Урошев, Научно-информативна средства о архивској грађи (2009-), аналитички инвентар 4, Историјски архив Пожаревац, Пожаревац, 2012, 199-210.

21 13 Пожаревачка трговачка омладина (даље ПТО) 1932XLIП310, 13 ПТО 1933XLIП349.

22 Мирољуб Манојловић, *Пожаревац у међуратном времену II, 1918-1941*, Ситограф РМ, Пожаревац, 2019, 49.

23 13 ПТО 1938XLI6970 и 13 ПТО 1933XLI6986.

24 Драган Фелдић, *Пожаревац почео позориште поодавно*, Центар за културу Пожаревац, Пожаревац, 2008.

25 *Грађанин*, 16/1932, 4.

26 Мирољуб Манојловић, *наведено дело*, 179.

27 Месни народно-ослободилачки одбор Пожаревац чинили су председник Рада Марковић, адвокат; секретар Жика Брдарски, опанчар; Милутин Митрашиновић, судија, Димитрије Станисављевић, апотекар и Веља Николић, предузимач. Саша Марковић, *Дуге годи-*

Био је задужен за одржавање везе са партизанским одредима и партијским руководиоцима на терену. Носио је партизанско (илегално) име „Пријатељ К“. Састанци пожаревачког Месног народно-ослободилачког одреда су се одржавали у кући породице Марковић у Таковској улици број 16,²⁸ све до краја 1942. године, када су окупаторске власти започеле прогањање родитеља партизана, међу којима се налазио и Рада Марковић. После спровођења хапшења у Пожаревацу, почетком 1944. године, Рада Марковић се преселио у Београд. Наставио је рад у Београду одржавањем састанака, приређивањем материјала, повременим одржавањем везе са Пожареваљанима и одржавањем везе са Окружним комитетом²⁹. После „провале“ и хапшења Вере Милетић добио је директиву Окружног комитета да пређе у илегалу. Како га нико није тражио неколико дана, вратио се пређашњем раду. Ухапшен је 20. марта и спроведен у Пожаревац. После вишедневног мучења преминуо је од инфаркта 27. марта 1944. у гестапоовском затвору у Пожаревацу.

Радомир Рада Марковић је био у браку са Јелисаветом Марковић рођеној Видановић из Алексинца. Имали су троје деце, синове Драгослава и Александра и ћерку Бранку.

Почетком 1943. године, у оквиру окупаторске акције хапшења Пожареваљана који су на било који начин били повезани са народноослободилачким покретом, биле су ухапшене и Радомирова супруга Јелисавета Марковић, домаћица и ћерка Бранка Марковић, студент,³⁰. Обе су спроведене у Логор Бањица 18. марта 1943. као таоци за одбеглог сина, односно брата Марковић Дражу, студента технике³¹. Партијска организација је настојала да помогне

не, Удружење борачких организација општине Пожаревац, Пожаревац, 1963, 142

28 Саша Марковић у монографији *Дује године* наводи адресу Таковска 16, а у Регистру становништва Општине пожаревачке (по носиоцу домаћинства), (1931-1940) на листу 173 уписана је породица Марковић на адреси Таковска 18, Регистар становништва града Пожареваца по носиоцу домаћинства, књига 4 ИАП ГПП V, 173.

29 Саша Марковић, *Дује године*, Удружење борачких организација општине Пожаревац, Пожаревац, 1963, 259.

30 Саша Марковић, *наведено дело*, 184.

31 Стојановић Исидора, *Логор Бањица 1941-1944, зајоченици из Пожареваца и Браничевској окрузи*, Историјски архив Пожаревац, По-

да се затвореници ослободе. У свом писму Месном повереништву предлажу неке, већ раније примењиване методе за извлачење талаца из затвора, при чему су нарочито инсистирали на ослобађању чланова породице председника НОО Раде Марковића: „Породица пријатеља „К“ треба да се спасе по сваку цену. Морате на све стране да тражите везе и начине...Узмите ово као најпречи и најозбиљнији задатак и што брже радите“.³² Из Логора су пуштене 7. маја 1943. године.

Сашин брат Драгослав Марковић Рођа је рођен у Пожаревацу 19. октобра 1921. године. Основну школу и Реалну гимназију завршио је у Пожаревацу.

Уписао је студије на Техничком факултету Универзитета у Београду, Одсек електромашински. Члан СКОЈ-а постао је у гимназији.

За члана КПЈ примљен је у марту 1941. године. Ступио је у Пожаревачки партизански одред у лето 1941. Био је првоборац и политички комесар партизанског одреда „Вељко Дугошевић“, тачније комесар IV чете у 1941. години, а од 1942, па до априла 1943. године био је комесар стишко-рамске чете.³³ Рођу, који је био рањен у раме, ухапсили су Недићевци 17. априла 1943. у Смољинцу, у колиби Животе Танасковића³⁴, а затим га предали Немцима. Они су му најпре ампутирали повређену руку, а након покушаја бекства из болнице, оковали су га за постељу. После оздрављења је одведен у тамницу, тачније у подрум виле дашчара Милошевића,³⁵ где је саслушаван и мучен³⁶, а затим је на носилима однесен и стрељан на Чачалици 7. јуна 1943. године.³⁷ О Рођином јуначком

жаревац, 2017, 48.

32 Саша Марковић, *наведено дело*, 184.

33 Саша Марковић, *наведено дело*, 173.

34 Миодраг М. Лазић, *Два века школе у Смољинцу, 1804-2004*, Основна школа „Дража Марковић – Рођа“ Смољинац, 2004, 8.

35 Драган Богдановић Буцић, *Из окупираног Пожареваца*, “Поповић и синови“, Пожаревац, 1995, 46.

36 Крајем 1943. године, секретар Окружног комитета Божа Димитријевић Козица у свом писму из околине Пожареваца, између осталог, обавештава Штаб одреда да је Рођа стрељан на Чачалици и додаје: „Рођа се херојски држао, вероватно је тако говорио, или је бар држање створило да се прича. Мучили су га. Поред других мучења за признање, извадили су му једно око.“ Саша Марковић, *Сћазама с.м.м.ж.*, Културно просветна заједница Општине Пожаревац, Едиција и часопис *Браничево* Пожаревац, 1979, 333.

37 Саша Марковић, *Оружане акције Пожаревачкој партизанској од-*

држању при саслушавању и мучењу градом су кружила препричавања³⁸, а о његовој погибији Јован Шербановић је објавио допис у „Гласу“, органу народнослободилачког фронта Србије у другој половини 1943. године³⁹. Школа у Смољинцу, селу у коме је Рођа ухапшен, носи име Основна школа „Дража Марковић – Рођа“. Улица у којој је рођен такође носи његово име. Године 1980. у Малом Црнићу је отворен Дом здравља, који носи име „Дража Марковић – Рођа“, а чије биста је свечано откривена у парку испред улаза у Дом здравља⁴⁰, док је спомен плоча на Машинском факултету у Београду свечано откривена 21. октобра 1983. године⁴¹. Партизански одред извиђача, који је такође носио име „Дража Марковић – Рођа“, седамдесетих и осамдесетих година 20. века је сваке године организовао манифестацију „Осми јуни“, поводом обележавања годишњице од његове погибије. Саша Марковић је у више наврата писао о свом брату Рођи. Планирао је да напише књигу о њему. У свом дневнику за 1979. годину записао је: „Рођа-већ 6 месеци чека. Он увек остане да чека. Обећавам, после Шербана, прво он“, а за 1985. годину „жао ми је само што нисам стигао да завршим књигу о политкому Рођи, коју сам почео још пре 20 година на инсистирање Воје Живковића за ондашње „Браничево“, али сад је све теже скупити паре за књигу овакве врсте.“⁴² Да је публикавање ове књиге било у плану потврђује и напомена у издању „Ратна писма“ Моме Марковића, где стоји: „у ратној архиви пожаревачког партизанског одбора остали су сачувани многи рукописи народних хероја, првобораца, тако да се Редакцији ове библиотеке

(библиотека „Истина“)⁴³ пружа могућност да многим од њих публикује рукописну заоставштину. У плану је да почетком идуће (1962.) године буду објављене и књиге које су написане о Јовану Шербановићу, Сими Симићу, др Бошку Вребалову, Драгославу Марковићу-Рођи...“⁴⁴

Александар Саша Марковић је основну школу завршио у Пожаревцу. Школовање је наставио у Пожаревачкој реалној гимназији, из које је искључен априла 1943. године, због одласка у партизане. Породица Марковић се после Другог светског рата преселила у Београд. По ослобођењу је преостала 4 разреда гимназије завршио на курсевима за ратом ометене ученике. Матурирао је у Београду 17. јануара 1947.⁴⁵ После „омладинског курса за новинаре“ Централног комитета Народне омладине Југославије, примљен је у Редакцију „Омладине“, где је радио до јуна 1951. године. Сматрао је да је посебно његова заслуга што је његовом идејом овај лист обрадио „фото-роман“ чиме је тираж листа подигнут на око 90.000 примерака. Био је и сам аутор једног „фото-романа“.⁴⁶ Оваква популарност стрипа је, по његовом мишљењу, допринела укидању конзервативног Закона о заштити омладинске литературе.⁴⁷ У лето 1951. године прешао је у НИИ, а две године касније у Радио Београд, где је остао до 1964. године, када је уписао студије на Факултету политичких наука. Дипломирао је на Високој школи политичких наука у Београду, Одсеку журналистике 1967. године.

реда „Вељко Дулошевић“, у Пожаревачки алманах, Социјалистички савез радног народа Среза Пожаревац, 1957, 99.

38 Драган Богдановић Буцић, *наведено дело*, 46.

39 Никола Скимих, *Шербанов допис о погибији Драгослава Марковића Рође*, исечак из штампе, Лични фонд Александра Саше Марковића, публицисте из Београда (1927-1994); 1936-1994.

40 На свечаности приликом отварања Дома здравља и бисте 29. маја 1980. године говорио је Мома Марковић, организатор народноослободилачког покрета у пожаревачком округу, народни херој и члан Савета Федерације.

41 Дневник за 1983. годину, ИАП, Лични фонд Александра Саше Марковића, публицисте из Београда (1927-1994); 1936-1994.

42 Лични фонд Александра Саше Марковића, публицисте из Београда (1927-1994); 1936-1994.

43 Библиотека *Истина* је пословала у оквиру Новинско-издавачке установе „Реч народа“.

44 Мома Марковић, *Ратна писма*, Одбор за прославу двадесетогодишњице устанка и новинско-издавачка установа „Реч народа“, Пожаревац, 1961, 189.

45 Аутобиографски текст припремљен на 2,5 стране, попуњен анкетни лист на 4,5 стране и библиографија на 4 стране за потребе објављивања у *Лексикону писаца Југославије*, Приватна архива Дубравке Дуце Марковић.

46 У дневнику је записао: „којим сам разбио фаму да стрип није тако лош и непотребан“, ИАП Лични фонд Александра Саше Марковића, публицисте из Београда (1927-1994); 1936-1994.

47 Исто.

Саша Марковић је био учесник Другог светског рата од фебруара 1943, када је, после хапшења мајке и сестре и њиховог интернирања у Логор Бањица, прешао у илегалу. Претходно је током 1941. године учествовао у растурању летака, а током 1942. године обављао курирске задатке. До краја рата је обављао курирске задатке, радио у техници одреда и са омладином. Био је секретар СКОЈ-а,⁴⁸ секретар актива у Пожаревачкој гимназији, организатор спортских и културно-просветних школских друштава, а између осталог, био је први послератни председник Бачке литерарне дружине „Развитак“. Био је учесник прве радне акције у Југославији - „Берба кукуруза у Срему“, која је организована 1945. године.

Био је члан Савеза комуниста Југославије од јуна 1948. и био биран у форуму ССРНЈ Београда.⁴⁹ Саша Марковић је био одборник Народног одбора општине Стари град у Београду⁵⁰ и народни посланик у Просветно-културном већу Скупштине Србије (1965-1969), где је био председник Одбора за физичку културу и члан Одбора за филмску уметност. Био је члан Секције за информисање РК ССРН Србије⁵¹ (1969-1977), члан Комисије за неговање традиција СУБНОР-а⁵² Србије (1974-1982), члан Главног одбора Фудбалског савеза Србије (1962-1982), Комисије за информисање Фудбалског савеза Југославије (1966-1970).⁵³

Саша Марковић је био у браку са Љиљаном Марковић, рођеној Митровић из Београда.⁵⁴ Саша и Љиљана

Марковић имају двоје деце, ћерку Дубравку⁵⁵ и сина Радомира⁵⁶. Живео је и радио у Београду. Породица Марковић је живела у улици 7. јула број 1, данашњој Краља Петра број 1.

Александар Саша Марковић је преминуо 16. марта 1994. године у Београду. Сахрањен је на Новом гробљу у Београду⁵⁷.

Професионална каријера

Александар Саша Марковић је дипломирао журналистику 1967. године, али је новинарским радом почео да се бави много пре дипломирања, тачније, 18. децембра 1944, са непуних седамнаест година. Тада је у „Младом борцу“ објављена његова песма за децу „Миш, шваба и пионири“⁵⁸. Од тада је, поред извршавања других

вање Љиљане Марковић на телевизији десило се 1956. године на изложби-експерименту на Електротехничком факултету. Од 1962. године радила је као водитељ ТВ Дневника Телевизије Београд. Била је члан Атељеа 212 и Народног позоришта. Тумачила је главне улоге у филмовима „Погон Б“ и „Мали човек“ и играла у још неколико филмова. Ове 2024. године прославила је 89. рођендан.

⁵⁵ Дубравка Дуца Марковић је ТВ водитељка, новинарка, један од креатора „новог таласа“ осамдесетих година у Београду и уредница на Радио Београду. Радила је рок интервјуе на Радију Студија Б, чувени музички телевизијски специјал „Хит месеца“, интернационални шоу „Игре без граница“. Уређивала је емисију „Вечерас заједно“ на Радио Београду 1, а тренутно снима серијал „И би радио“ („Време радија“) који је почео да се емитује недељом, од 24. марта 2024. године, на таласима Првог програма Радио Београда. <https://www.ekapija.com/news/206020/dubravka-markovic-tv-voditeljka-novinarika-pankerka-i-jedan-od-kreatora-novog-talasa> (прегледано 19.07.2024).

⁵⁶ Радомир Лале Марковић је продуцент и новинар. Суоснивач је и директор агенције „ТАГ медиа“, настале из „ИТ ТВ продукције“, независне продукцијске куће основане 2003. године. Као магистар телевизијске и видео продукције са преко 20 година искуства, Лале Марковић је дугогодишњи водитељ и уредник популарне телевизијске емисије „еТВ“, која доноси најновије вести са ИТ тржишта и аутор емисије „еЈутро“. Паралелно са ТВ активностима, Радомир Марковић уређује и liveTV портал, прву интернет телевизију у Србији. Члан је Српске асоцијације менаџера и Америчке привредне коморе у Србији <https://arhiva.dids.rs/ucesnici/radomir-lale-markovic/> (прегледано 19.07.2024).

⁵⁷ Спомен плоча са уклесаним подацима Александар Марковић Саша новинар 1927-1994. налази се на породичној гробници на старом гробљу у Пожаревцу.

⁵⁸ *Млади борац*, бр.14/1944, У дневнику је записао да га је Редакција овог часописа 40 година касније позвала на обележавање јубилеја, Лични фонд Александра Саше Марковића, публицисте из Београда (1927-1994); 1936-1994.

⁴⁸ Савез комунистичке омладине Југославије.

⁴⁹ Савез социјалистичког радног народа Југославије.

⁵⁰ Александра Сашу Марковића, уредника Радио Београда, за одборника Народног одбора општине Стари град кандидовао је Одбор месне организације ССРН IX Стамбене заједнице Општине Стари град. Избори су одржани 14. маја 1961. године. Изборни плакат, Лични фонд Александра Саше Марковића, публицисте из Београда (1927-1994); 1936-1994.

⁵¹ Републички комитет Савеза социјалистичког радног народа Србије.

⁵² Савез удружења бораца народноослободилачког рата.

⁵³ *Лексикон писаца Југославије IV М-Њ*, Матица српска, Нови Сад, 1997, 134.

⁵⁴ Љиљана Марковић је прве кораке направила на радију са три године, а касније у Дечјој драмској групи Бате Миладиновића. Глуму је студирала са Ружицом Сокић, Николом Симићем, Батом Живојиновићем и Радом Бурићин. На Телевизији Београд радила је од њеног оснивања 1958. до пензије 2000. године. Прво појављива-

задужења које је имао у омладинској организацији, био и градски дописник омладинске штампе, све до јуна 1946. године. Тада је почео да ради у Редакцији „Омладине“ као професионални новинар-репортер, а затим и као уредник. Објављивао је репортаже са бројних омладинских радних акција и градилишта. Већ након објављивања прве репортаже о раду омладинских бригада у Рамском риту, добио је позив да похађа „курс за новинаре“ омладинске штампе. Од 1947. године „Омладина“ је из броја у број објављивала његове репортаже са омладинске радне акције „Пруга Шамац-Сарајево“. Марковићево прво публикувано дело је управо збирка репортажа са радних акција о изградњи аутопута Београд-Загреб „Довиђења трасо“, коју је 1949. године објавио у коауторству са Ђорђем Витезом.

Саша Марковић је био дописник Танјуга из Пожареваца и сарадник новина „Реч народа“ од 1945. године⁵⁹, а уредник и репортер „Омладине“, гласила ЦК НОЈ⁶⁰, од јуна 1946. до јуна 1951. године. Уредник и репортер НИН-а био је од јуна 1951. до септембра 1953. Ауторске текстове Саше Марковића објављивали су: „Млади борац“ (1944.), „Реч народа“ (од 1945. до 1987.), „Омладина“ (од 1946. до 1951.), „Пионир“ (1948.), „Младина“ (1949.), „Моја домовина“ (1949.), „Борба“ (1949.), „НИН“ (од 1953. до 1957. године), „Дуга“ (1952.), „Фудбал“ (1953.), „Филмски свет“ (од 1953. до 1957. године), „Радио Београд I програм“ (од 1953. до 1957.), „Уметност и критика“ (1954.), „Весник Гимнастичког савеза“ (1954.), „Ветрењача“ (од 1956. до 1959.), „Наш весник“ (од 1954. до 1955.), „Рад“ (1956.), „Спорт“ (од 1956. до 1959. године), „Спорт и свет“ (од 1956. до 1958. године), „Комунист“ (1957.), „Филм данас“ (1957.), „Јеж“ (1957.), „Црвена звезда“ (1957.), „Товариш“ (1957.), „Вечерњи лист“ (1958.), „Телевизија Бг (од 1958. до 1959. године), „Лик“ (1959.), „Радио Београд II програм“ (од 1960. до 1966.), „Браничево“ (од 1960. до 1987.), „Глас произвођача“ (1960.), „Ослобођење“ (1965.), „Наша штампарија“ (1965.), „Новинарство“ (1966.), „Темпо“

59 У свом дневнику је записао: „Сарадњу са пожаревацким листом „Реч народа“ започео сам 5. октобра 1945. године.“ Лични фонд Александра Саше Марковића, публицисте из Београда (1927-1994); 1936-1994.

60 Централног комитета Народног ослобођења Југославије.

(1966.), „РТВ ревија“ (од 1967. до 1971.), „Историја XX века“ (1987.) „Политика“, „Књижевне новине“, „Вечерње новине“, „Филмски свет“, „Филмска култура“, „Полетарац“ и др.⁶¹ Био је члан Удружења новинара Србије од 1944. године.⁶²

Значај сегмент професионалног рада Саше Марковића односи се на рад на радиу и телевизији Београд. Најпре је радио као репортер, а затим као уредник Радио Београда од септембра 1953. до јуна 1957. године. Уследило је ангажовање на започињању рада Телевизије Београд. Један је од оснивача Телевизије Београд⁶³ и уредник оснивачке Редакције Телевизије Београд од јуна 1957. до фебруара 1959.⁶⁴ Саша Марковић је био уредник програма који је први емитован на телевизији. Био је то извештај о изложби-експерименту на Електротехничком факултету. Он је у историју телевизије ушао и као први тв-репортер који је 23. августа 1958. године прошетао с микрофоном испред хале Београдског сајма. Емисија „Време спорта и разоноде“ Првог програма Радио Београда почела је са емитовањем 13. матра 1960. године. „Кум“ ове емисије је био Александар Саша Марковић. Уредник Првог програма Радио Београда био је од 1959. до јануара 1966, заменик главног уредника Другог програма Београда 1966. године. Такође, био је један од оснивача 4. програма Радио Београда - Радио 202, који је покренут 1969. године.

61 Лични фонд Александра Саше Марковића, публицисте из Београда (1927-1994); 1936-1994.

62 Податке о професионалном раду Саша Марковић је припремио за анкету за објављивање у *Лексикон писаца Југославије IV М-Н*, Лични фонд Александра Саше Марковића, публицисте из Београда (1927-1994); 1936-1994. Исти подаци публиковани су у скраћеном облику у односу на припремљени текст у *Лексикону писаца Југославије IV М-Н*, Матица српска, Нови Сад, 1997, 134.

63 Влада ФНРЈ је 1956. године донела одлуку да се приступи припремама за увођење телевизијског програма, односно о оснивању телевизијске мреже Југославије. На основу такве одлуке Владе, у Радио Београду се започело са неопходним припремама за што скорије оснивање Телевизије Београд. Када су припреме доведене до краја, на седници СИБ-а фебруара 1958. донета је одлука о оснивању Телевизије Београд, која је почела са радом пет месеци касније, 23. августа 1958. године.

64 У свом дневнику за 1988. годину је записао: „појавио се у лето не-свакидашњи јубилеј: 30 година ТВ дневника. *Политика* споменула и мене као актера. Па онда у јесен велика фешта: добио сам плакету ТВ дневника, па се опет писало, али сад мало конкретније о мом раду на почетку телевизије“. Лични фонд Александра Саше Марковића, публицисте из Београда (1927-1994); 1936-1994.

Први број листа Радио ТВ ревија изашао је из штампе 3. марта 1967. Лист је покренула Радио телевизија Београд. Први главни уредник овог листа био је Александар Саша Марковић. На том месту се задржао у периоду јануар 1967 – септембар 1971. године. Главни уредник маркетинга „Политика – пропаганда – публицитет“ био у периоду септембар 1971 – март 1975. године⁶⁵. Главни уредник Центра за истраживање и програмску оријентацију НО „Политика“ био је од марта 1975, па све до пензионисања, 1983. године.

Посебно се бавио изучавањем проблематике средстава масовног комуницирања, тако да је учествовао на симпозијумима који су организовани на ову тему. Публиковано је више његових текстова са овом тематиком у часопису „Новинарство“.

Саша Марковић је био уредник и члан великог броја редакција, и то: уредник Редакције часописа „Ветрењача“ (1954. година), „СК Раднички“ (1955.), „Пожаревачки алманах“ (1957.), члан спољне редакције „Комунист“ (1957.), уредник публикације о ИМТ Раковица (1958.), члан Уређивачког одбора „Спорт и свет“ (од 1954. до 1962. године), уредник едиције „Истина“ (1962.), уредник и приређивач ратних извештаја Божидара Димитријевића Козице „Моји ратни другови“ (1962.); члан Уређивачког одбора илустрованог листа „Темпо“ (1966. године), уредник публикације „Сто година Костолаца“ (1970.), уредник српског издања публикације „Отворена срца“, о прихватању словеначких изгнанника у Другом светском рату (1972.), Уредник тематског броја „Браничева“ посвећеног Радомиру Вујићу „Пут револуционара“ (1975.); уредник и приређивач (уз сарадњу са Милицом Миленковићем), књиге „Ратна сећања Милоја Миловића“ (1986.). Од 1983. до 1987. године волонтерски је радио као главни и одговорни уредник „Браничева - часописа за културу, уметност и друштвена питања“ у Пожаревцу⁶⁶. Аутор је

65 У аутобиографији је записао да је због болести срца прешао на мање динамичан рад. Аутобиографски текст припремљен за потребе објављивања у *Лексикону писаца Југославије IV М-Њ*. Приватна архива Дубравке Марковић.

66 У дневнику је записао: „1.П 1983. именован сам за главног уредника „Браничева“. Напоран посао, али сам успео да издам свих шест

више фељтона: „Друг тринаести“, „О цару (Властимиру Павловићу)“, „Радомир Вујовић“, „Херој Велко“ и „Јован Ј.“, „Педесети са Скеле“, „Тешка јесен“, „Кад крене црвена машина“, „Новинар и борац“, „Свилен конач“, „До краја веран виолини“, „Смрт учи победе“, „Икс зна све“, „Зина о Зденки“, „Влак путује на југ“. За монографију Основне школе „Доситеј Обрадовић“ Пожаревац, написао је 1983. године поглавље „Доситејевци у револуцији“⁶⁷. Свој афинитет према графичком обликовању листова успешно је изразио уређујући и одређујући графички изглед великог броја недељних и периодичних публикација, и то: „НИН“, „ЈЕЖ“, „РАД“, „Уметност и критика“, „Књижевне новине“, „Свет“, „Спорт“ и др.

Саша Марковић је био аутор предговора издања „Мало Црниће – бели млин у долини“, аутора Миодрага Стојановића (издавач „Браничево“, Пожаревац, 1966.), као и рецензент издања „130 година од последње трговачке школе до образовног центра „Жижка Лазаревић“ (издавач Економско школски центар „Жижка Лазаревић“ Пожаревац, 1980.), „Костолац 1980.“ (издавач ИЕК Костолац, Пожаревац 1980.) и „Бошко и Вера Вребалов“ (Институт за историју, Нови Сад 1983.).

Радио је и као дописник из иностранства. На своје прво путовање кренуо је 1952. године. Радио је као дописник из Грчке (1952, 1953. и 1975. године), одакле је слао текстове који су објављивани у „НИН“-у, „Дуги“, „Омладини“, па и у пожаревачком листу „Реч народа“. У организацији Народног универзитета у Пожаревцу 8. августа 1952. одржао је предавање „Утисци са пута по Грчкој“⁶⁸. Једна од репортажа насталих у Грчкој „Зејтинлик, место туге и поноса“ уврштен је у прву антологију српског новинарства, коју је издала Матица српска из Новог Сада.

бројева, у којима су само два моја текста („Када је горео Стиг“ и „Легендарни новембар“), али зато сви хвале ову нову серију“, ИАП, Лични фонд Александра Саше Марковића, публицисте из Београда (1927-1994); 1936-1994.

67 *Двеста педесет година Основне школе „Доситеј Обрадовић“ у Пожаревцу*, ОШ „Доситеј Обрадовић“ Пожаревац, 1983, 288-324.

68 Плакат са позивом за присуствовање овом предавању које је одржано у Клубу ЈНА, Лични фонд Александра Саше Марковића, публицисте из Београда (1927-1994); 1936-1994.

Predstavljanje poklonjene arhivske gradje o Aleksandru Saši Markoviću, na konferenciji za medije, održanoj u kabinetu načelnika Baničevskog upravnog okruga Aleksandra Djokića, u prisustvu članova porodice Marković, u Požarevcu 11. decembra 2019. godine

Саша Марковић је 1953. године био дописник из Израела⁶⁹, Кипра и Грчке, затим из Италије (1957, 1968. године) и Француске (1957. и 1970.), ДР Немачке (1960.), Мађарске (1965. и 1966.), СССР, Пољске, Чехословачке и Аустрије (1965.), САД (1968.), Бразила (1969.) и Велике Британије (1971. године).

Био је члан бројних комисија и секција и то: Члан Комисије за информисање ССРН⁷⁰ Србије у периоду 1965-1969. година, Комисије за информисање ФСЈ⁷¹ (од 1966. до 1970.), Комисије за неговање традиција СУБНОР-а Србије у периоду 1974-1982, Главног одбора ФС⁷² Србије, у периоду 1962-1982. година, и др. Радио је у Културно-просветној заједници Србије и Управном фонду Спомен парка Чачалице.⁷³

Рад на историографији народноослободилачког рата у Браничевском округу

Саша Марковић је више од 40 година живео и радио у Београду. То га није спречило да својим радом током целог живота остане повезан са родним градом. Сарађивао је са пожаревачким листом „Реч народа“ од 1945. године, па до краја живота, као и са Часописом „Браничево“, које је 3 године и волонтерски уређивао. Највећи траг је оставио радом на историографији народноослободилачког рата у Браничевском округу. Овом ангажовању на писању хроника НОБ-а претходило је објављивање текстова с темама из народноослободилачког рата 1951. године у „НИН“-у. Рад на овом пољу наставио је као репортер Радио-Београда, јављајући се из Бајине Баште и Ваљева поводом свечаности откривања споменика у вези са народноослободилачким ратом и револуцијом. Уследио је рад на историографији Другог светског рата на територији Пожаревачког округа.

69 Године 1953. из штампе је изашла његова друга књига, збирка репортажа о збивањима у Израелу, на тлу Палестине, под називом *Шалом Кенан*.

70 Социјалистичког савеза радног народа.

71 Фудбалски савез Југославије.

72 Фудбалски савез Србије.

73 Мирољуб Манојловић, *Значајни Пожаревљани*, Културно-просветна заједница Пожаревац, Пожаревац, 2009, 179.

Организација писања хроника насељених места (села и градова) била је поверена среским одборима Савеза бораца. Упутства за поступање у вези са овим, како је у дописима истицано, веома значајним послом, ови одбори су добијали од Историјског архива ЦК СКС⁷⁴ и Главног одбора Савеза бораца. Главни одбор Савеза бораца је слао свим срезовима директиве истог садржаја, очекујући да ће се применити широм Србије. На челу Главног одбора Савеза бораца налазио се Александар Ранковић, који је инсистирао на снази централе Савеза, како би се што униформније пренеле тековине револуције на територије читаве Републике Србије.⁷⁵ Срески одбори су били у обавези да образују среске комисије и/или редакционе одборе за писање хроника НОБ-а. У мају 1957. године одржано је саветовање председника ових среских комисија у Новом Саду. Закључци овог саветовања су прослеђени свим среским комисијама. С обзиром на значај донетих закључака за разумевање рада Саше Марковића на писању хронологије ратних дешавања/хроника, доносимо га у целини:

„Комисија за хронике је орган среског одбора Савеза бораца. Њен је задатак да организује рад и руководи радом на писању хроника из НОБ-а у срезу. Тај задатак састоји се у следећем:

1) Комисија предлаже среском одбору Савеза бораца избор села за које ће писати хронике и избор писаца за писање тих хроника. Постепено треба написати хронике за сва села у срезу. При избору писаца хроника комисија треба да води рачуна о способностима и склоностима људи којима мисли да повери задатак. У обзир долазе првенствено просветни и културни радници, а међу њима посебно историчари.

2) Комисија треба да прати рад на писању хроника у свим фазама и да при томе писцима хроника указује сталну и систематску помоћ, уколико им је потребна (организовањем разговора и састанака са учесницима НОБ-а, интервенисањем код учесника НОБ-а да одговоре на писма која им евентуално упућују хроничари,

74 Централни комитет Савеза комуниста Србије.

75 Слободан Јовић, *40 година СУБНОР-а Србије, 1948-1988*. Четврти јул, Београд, 1989, 9.

указивањем на писане изворе који могу послужити као грађа за хронику, саветовањем о начину рада, читањем појединих завршених делова хронике и давањем сугестија за евентуалне измене и допуне итд.).

3) Комисија треба да одржава стални контакт са писцима хроника и да има тачан увид у рад сваког хроничара. У том циљу, поред личног контакта, комисија треба да одржава и повремене састанке са свим хроничарима. За оне писце који евентуално одустану од даљег писања, комисија треба да пронађе замену и да новом писцу да детаљна упутства за рад.

4) Када је хроника завршена, сви чланови комисије је читају и стављају своје примедбе и сугестије. Ово се може чинити и на ширем састанку са свима хроничарима у срезу. У том случају писцима хроника треба претходно ставити на расположење хронику да је прочитају. Овим састанцима треба да присуствује и изванредан број учесника НОБ-а којима су познати догађаји из дотичног села или места, а који претходно теба такође да прочитају текст хронике.

5) Комисија настоји да писац хронике што шире консултује савременике НОБ-а о догађајима и људима које у хроници обрађује и да прикупљене податке допуњава и стално проверава.

6) Овако написану хронику комисија поново чита и то сада потпуно у улози редакционог одбора који хронику треба евентуално да припреми за штампу, обрађујући пажњу не само на садржај него и на облик и обим хронике и њену стилску обраду.

7) На основу тога како је написана хроника/богатство и разноврсност података и степен њихове проверености, композиција, оригиналност излагања и облика и др./ и колико је уложено труда, комисија предлаже Историјском архиву ЦК СК Србије и висину хонорара. За завршене хронике хонорар се одређује према хонорарима за штампање ове врсте радова (од 6-10.000 дин., изузетно 12.000 дин.). Уколико Комисија сматра да хроника није завршена, а писац хронике се са тим не слаже и не жели више да ради, предложиће извесну награду писцу хронике за уложени труд.

Оцењену хронику са предлогом о висини хонорара треба доставити Историјском архиву.

8) Комисија за хронике треба да сарађује са среском комисијом за прикупљање архивске грађе, среским архивом и музејом, друштвом историчара, друштвеним и политичким организацијама и органима власти у срезу.

Комисија ће помоћи извесном броју хроничара и тиме што ће настојати да се они ослободе од извесних друштвених обавеза.

9) Комисија треба да води рачуна о правилном трошењу новца намењеног искључиво покривању ефективних трошкова око писања хроника (путни трошкови, трошкови око прекуцавања текста и хартије).

10) Комисија, преко свога секретара, води књигу евиденције о своме раду. Преписе, или изводе записника са својих састанака и повремене извештаје о проблемима у своме раду, комисија редовно доставља Историјском архиву.

Критериј комисије, односно редакционог одбора за оцену завршене хронике мора бити строг да би хроника могла бити објављена. Све хронике треба сматрати као архивску грађу, а у погледу тога када ће и да ли ће поједине хронике моћи бити објављиване треба конкретно одлучивати.

Питање редиговања хроника веома је значајно, јер прети озбиљна опасност да се оде у шаблон, нарочито у погледу облика. Треба оставити, што је могуће више, да се осети индивидуалност хроничара. Основно је да су обезбеђене историјске чињенице, али треба се чувати да те хронике по својој форми и начину излагања личе сасвим једне на другу. Оне треба да буду различите, да буду одраз и прилика у селу и могућности стваралаштва самога хроничара.⁷⁶

Наредно саветовање организовано је крајем 1960. године. Завод за прикупљање и обраду докумената о развоју радничког покрета у Србији,⁷⁷ руководећи се чињеницом да се у НР Србији већ неколико година ради на писању ових хроника и жељом да на основу досадашњих резултата и стечених искустава, а у циљу

⁷⁶ ИАП, Збирка докумената о радничком покрету и НОБ- 1917-1960.

⁷⁷ Раније Историјски архив ЦК СК Србије.

што боље организације и реализације, организовао је најпре анкетање свих писаца хроника на територији НР Србије, а затим и саветовање на коме су донети закључци који су прослеђени свим среском комисијама. При достављању поменутих закључака Среска комисија за писање хроника НОБ-а Пожаревац је обавештена да ће у име ЦК СКС члан Среске комисије бити Слободан Мирић, сарадник ИА ЦК СК Србије⁷⁸. На Четвртном Конгресу СУБНОР-а, одржаном 1961. године највећа пажња је посвећена управо писању хроника, одржавању спомен-обележја и обележавању јубилеја. У наредним годинама настављене су активности поменуте комисије и хроничара.

У циљу испуњавања задатака постављених пред среске комисије, а који су предвиђали да при избору писаца хроника комисија треба „да води рачуна о способностима и склоностима људи којима мисли да повери задатак“, чланови поменуте комисије за Срез пожаревачки су се определиле да овај посао повере Александру Марковићу. Њега су за овај задатак „кандидовали“ фелтони - 1956. године фелтон „Пожаревачки одред“, објављен у „Црвеној звезди“ и наредне 1957. године текст под називом „Оружане акције пожаревачких партизана“, који је објављен у „Пожаревачком алманаху“. Према његовим речима још један моменат је био пресудан, а то је сусрет са Витом Цветковићем⁷⁹. Он је Саши понудио велики број изјава које је сам сакупио, а тичале су се пожаревачког краја и партизана. То пријатељство је трајало више од 20 година⁸⁰. Прва хроника за чију израду је ангажован Саша Марковић је „Слике и факта“⁸¹, која је штампана 1960. године, а за коју је рекао да је „Први покушај да се обједини и детаљније прикаже, уз

аутентична документа (наша и непријатељска) ратовање у овом крају.“⁸² Ова књига је била окосница монографије Александра Виторовића „Централна Србија и НОБ“⁸³. Исте године је из штампе изашла и брошура „Девет народних хероја“⁸⁴. „Ратна писма“ Моме Марковића из штампе су изашла 1961. године, 1962. године „Сви који су били...хроника НОБ града 1941-1944“, а затим 1964. „Моји ратни другови“ Божидара Димитријевића Козице. Прво самостално дело је „Прво лето“, које је публиковано 1963, а следеће 1964. године „1.200 дана“, у којој је дао преглед ратних операција на подручју пожаревачког ратног округа. Опширна монографија о народноослободилачком покрету у Пожаревцу „Дуге године“ публикована је 1965. године⁸⁵, а затим 1971. године хроника „Рудари у строју“. У периоду од 1971. до 1977. године „настаје мали предах јер сам заузет прикупљањем грађе за хронику о Словенцима у Србији за време окупације, под насловом „Отворена срца“.⁸⁶ Следи јубиларна монографија о фудбалском клубу „Млади радник“ 1977. године у којој је аутор добрим делом обрадио развијање и деловање револуционарног радничког покрета између два рата. У наредном периоду Саша Марковић је обрађивао специјализоване теме и подручја, а у вези са народноослободилачком борбом у местима са подручја пожаревачког ратног округа. Тако је 1978. године објављена „Узаврела Морава“, у којој је обрадио народноослободилачки покрет на подручју данашње Општине Жабари.

78 ИАП, Збирка докумената о радничком покрету и НОБ- 1917-1960.

79 Вита Цветковић је учествовао у Народноослободилачком рату на подручју Босне. После рата је радио у Секретаријату Унутрашњих послова Србије. Бавио се истраживањем ратних дешавања на простору ресавског и моравског среза.

80 Дневник за 1986. годину. Лични фонд Александра Саше Марковића, публицисте из Београда (1927-1994); 1936-1994.

81 У страху да није довољно ауторитативан, поред Саше Марковића, као аутор је потписан и Никола Сикимић Максим, за кога је у свом дневнику за 1986. годину навео: „није Бог зна колико помогао, али смо хонорар поделили 2:1“. Лични фонд Александра Саше Марковића, публицисте из Београда (1927-1994); 1936-1994.

82 Дневник за 1985. годину. Лични фонд Александра Саше Марковића, публицисте из Београда (1927-1994); 1936-1994.

83 За потребе овог издања Саша Марковић је обрадио део који се односи на развој борбе у пожаревачком крају. Милосав Миленковић, *Реч при поновном сусрету са књигом о револуцији*, у: Саша Марковић, *Стизама смелих*, Културно просветна заједница Општине Пожаревац, Едиција и часопис „Браничево“ Пожаревац, 1979, 12.

84 Саша Марковић у свом дневнику за 1986. годину напомиње да је „два народна хероја обрадио Вита Цветковић, али сам га ипак потписао на брошурици“, Лични фонд Александра Саше Марковића, публицисте из Београда (1927-1994); 1936-1994.

85 У свом дневнику је записао да је ово издање изашло из штампе после 5 година чекања и дотеривања, Лични фонд Александра Саше Марковића, публицисте из Београда (1927-1994); 1936-1994.

86 Био је уредник српског издања ове публикације о прихватању словеначких изгнанника у последњем рату, која је публикована 1972. године. Дневник за 1985. годину, Лични фонд Александра Саше Марковића, публицисте из Београда (1927-1994); 1936-1994.

Свој стваралачки опус, којим је пратио развој народноослободилачког рата на простору данашњег Браничевског управног округа, Саша Марковић је заокружио и употпунио издањем „Стазама смелих“, публикованим 1979. године. Ово издање је приређено поводом 60 година Савеза комуниста Југославије, Савеза комунистичке омладине Југославије и револуционарних синдиката.⁸⁷ Аутор и издавач су ову књигу посветили „свим синовима и кћерима града Пожареваца палим у славној народноослободилачкој борби“⁸⁸. Уследило је публиковање монографије „Слободно Кучево 1941-“ 1980. године. „Херој Шербан“ из штампе је изашао 1981. године. За ово издање је 17. новембра 1979. године добио трећу награду на конкурс „Драгојло Дудић“ Републичког одбора СУБНОР-а Србије⁸⁹. Следи монографија о ратовању на подручју општине Петровац „Партизани у Млави“, 1986. године⁹⁰ и „Освајање Дунава“ о ратовању на подручју општине Велико Градиште“ 1988. године. На крају ове књиге налази се додатак - Спомен књига палих у рату и револуцији са територије општине Велико Градиште.⁹¹

За писање историје револуционарног радничког и комунистичког покрета у пожаревачком крају при Савезу комуниста - Општински комитет Пожаревац, образована је 1983. године Комисија за писање историје револуције

и радничког и комунистичког покрета и НОБ-а пожаревачког краја. Комисију је чинило 25 чланова, међу којима и Александар Саша Марковић. Задатак Комисије је био да иницира и прати обележавање значајних годишњица личности и догађаја из револуционарне прошлости и да врши увиду то како се представља историја револуционарног радничког покрета у настави историје и васпитно-образовним организацијама у Општини. Комисија за писање историје револуције и радничког и комунистичког покрета и НОБ-а пожаревачког краја је током 1984. године одржавала састанке у Историјском архиву Пожаревац. Секретаријат ове Комисије чинили су: Милисав Миленковић, Љубиша Обрадовић, Љубиша Ђокић, Влајко Стојиљковић, Мика Стаматовић, Саша Марковић и Предраг Јевремовић⁹². На основама закључака Заједничке комисије за осам општина, који је одржан у пожаревачкој општини, договорено је да се у оквиру часописа „Браничево“ припреме за издавање књиге „Ратна сећања“, Милоја Милојевића и „Хероји о херојима“ Саше Марковића. У овој години је обележен и јубилеј поводом формирања Округног народноослободилачког одбора организовањем Симпозијума-округлог стола о развоју народне власти. Округли сто „Ратна организација народне власти у пожаревачком крају 1941-1945, г.“, одржан је у Пожаревацу, 7. децембра 1984. године. Александар Саша Марковић је био члан Одбора за организовање округлог стола, а на симпозијуму је поднео саопштење: „Концепције структурирања Округног НОО⁹³ Пожаревац“. Округли сто одржан у Великој сали Скупштине општине Пожаревац.⁹⁴ Пројектна комисија Општинског комитета за историју револуционарног радничког и комунистичког покрета Општине Пожаревац одржала је састанке током 1985. године. Закључено је да је завршена прва фаза рада на историји револуционарног радничког и револуционарног покрета.

87 Издање је Удружења борацких организације општине Пожаревац у сарадњи са Општинском конференцијом Савеза комуниста Србије – Пожаревац, Општинским одбором СУБНОР-а, Општинском конференцијом ССРН Србије, Општинским већем Савеза синдиката, Општинском конференцијом Савеза социјалистичке омладине и Скупштином општине Пожаревац.

88 Саша Марковић, *Стазама смелих*. Културно-просветна заједница Општине Пожаревац, Едиција и часопис *Браничево* Пожаревац, 1979.

89 Свечаност уручења награда је одржана 16. новембра 1979. године у свечаној сали Председништва СР Србије, исечак из новина, Приватна архива Дубравке Дуце Марковић. У дневнику за 1985. годину је записао „1981. године *Херој Шербан* излази из штампе, којем је припала награда *Драгојло Дудић* СУБНОР-а Србије, али не без неких сметњи на линији покушаја неких да прекрајају историју.“ Лични фонд Александра Саше Марковића, публицисте из Београда (1927-1994); 1936-1994.

90 Поводом овог издања у дневнику за 1986. годину је записао: „Бујице“ су доживеле фантастичан пријем. Велелепна промоција 7.10. у Петровцу и 10.12. у Београду“. Лични фонд Александра Саше Марковића, публицисте из Београда (1927-1994); 1936-1994.

91 *Реч парога*, број 2021/1988.

92 ИАП, Књига Записници са седница Комисије за писање историје револуције и радничког и комунистичког покрета и НОБ-а пожаревачког краја, Збирка докумената о радничком покрету и НОБ-1917-1960.

93 Народни одбор општине.

94 Позивница за програмом Симпозијума, Лични фонд Александра Саше Марковића, публицисте из Београда (1927-1994); 1936-1994.

Комисија за историју СКС⁹⁵ Општинског комитета Пожаревац је са ауторима 1986. године закључила ауторске уговоре, којима наручилац ангажује ауторе да обраде историјски развој социјалистичке мисли и радничког покрета на територији бившег округа пожаревачког, односно историју социјал-демократске радничке партије Србије, Комунистичке партије и Савеза комуниста у периоду од 1871. до 1982. године - „Преглед историје напредног радничког покрета Комунистичке партије“. Уговором се аутори⁹⁶ обавезују да ће у периоду од 24 месеца завршити сва потребна истраживања и одрадити своје теме у обиму 10-15 ауторских табака, а наручилац да ће им по 1 ауторском табаку исплатити износ од 30.000,00 динара, при чему ће при потписивању Уговора исплатити сваком од аутора по 20% вредности посла.⁹⁷ „Хронологија напредног радничког покрета 1874-1941“ је публикована за радни процес за писање историје СКС у пожаревачком крају.

Значај публикованих хроника НОБ-а

Историографија битребалодаслужидемитологизовању одређених делова прошлости и искорењивању лажне слике о истој. Чест је случај да она чини управо супротно.⁹⁸ Пример је масовна продукција радова на тему револуције, који су се појавили после Другог светског рата, а који нису задовољавали основне критеријуме историјске науке.⁹⁹ Постоји више разлога који су довели до тога. Писање хроника о народноослободилачкој борби на одређеним подручјима (60-их, 70-их и 80-их година 20. века) носило је идеолошки обојен приступ. Приказивање догађаја у оваквом светлу ишла је у прилог и чињеница да је постојао изузетно мали број докумената и литературе,

па су закључци изнети у текстовима често извођени на основу казивања преживелих учесника догађаја, која због субјективности често не одговарају истини. У вези са објективношћу публикованих монографија и хроника намеће се још један проблем, а то је обавеза аутора да пре публиковања исправе своје ауторске текстове у складу са примедбама чланова Комисије и учесника НОБ-а.

За Сашу Марковића је карактеристично да је тежио да за изнете тврдње има потпору у архивским истраживањима. У интервјуу датом листу „Реч народа“ 27. новембра 1986. године¹⁰⁰ у вези са фељтоном „Пожаревачки одред“ објављеним у „Црвеној звезди“ рекао је: „користио сам материјал у виду „сећања савременика“, које је приредио Институт за раднички покрет у Београду, као и један обиман стенограм, који је сарадницима те установе дао Богољуб Стојановић-Тина... Тада сам схватио да сама „сећања“ нису историја без одговарајуће документације. И више никад нисам начинио сличну грешку...“¹⁰¹

Највећа потешкоћа са којом се сусретао је у првом реду непостојање архивске грађе, изузев неколико бележака и казивања савременика које је сам прикупио, недостатак литературе која би бар делимично обрадила ову проблематику и недовољно истраженим (сређеним и обрађеним) фондовима у архивским институцијама. У свом раду на осветљавању догађаја током народноослободилачке борбе на територији данашњег Браничевског управног округа Саша Марковић је користио Извештаје и писма Округног комитета и члана ПК Моме Марковића, непријатељске извештаје (од оних које шаљу жандармеријске станице, непријатељске војне формације, написе по окупаторским листовима, извештаје немачких војних јединица које су учествовале у борби са пожаревачким партизанима, летке, прогласе и „Саопштења“, која говоре о свим главним проблемима: о току и развоју НОБ у овом крају, о споразуму са четницима, извештајима о борбама с непријатељем, упутствима за рад

⁹⁵ Савез комуниста Србије

⁹⁶ Потписници уговора су др Младен Вукомановић, Драгица Лазаревић, Александар Марковић, др Момчило Митровић Милисав Миленковић и Предраг Јевремовић, ИАП, , Збирка докумената о радничком покрету и НОБ-у 1917-1960.

⁹⁷ Саша Марковићу је на име аконтације уплаћено 25.000,00 динара. ИАП, Збирка докумената о радничком покрету и НОБ-у 1917-1960.

⁹⁸ Бранко Петрановић, *Историографија и револуција*, Просвета, Београд, 1984, 151.

⁹⁹ *Исто*, 138-139.

¹⁰⁰ Овај интервју Саша Марковић је дао поводом обележавања 30 година историографског рада на хроникама народноослободилачке борбе у пожаревачком крају. У дневнику за 1986. годину записао је: „да ли и како обележити овај јубилеј?... замолићу Миловића да направи један интервју са мном за пролеће поводом ових догађаја.“

¹⁰¹ *Реч народа*, 1917/1986.

НО одбора, а које су објавили партизани у том периоду. Посебан је значај упорност коју је Саша Марковић показао у прикупљању документарног материјала како из наших, тако и из непријатењских архива, али и сведочења појединих учесника и савременика тих догађаја¹⁰². Тако Мома Марковић у предговору издања „Дуге године - Хроника народноослободилачке борбе града Пожаревац 1941-1944“ наводи да је „Драгоцен документарни материјал сконцентрисан у архиви аутора (С. Марковић), који се узгред буди речено претворио у врсну институцију историјата НО покрета пожаревачког краја у целини“¹⁰³ и истиче да је „Саша Марковић сва та документа вешто уткао у своју лирску репортажу, тако да документациони материјал није досадан, већ напротив, лепо се уклапа у ауторове описе и начин излагања. Мало је градова у Србији (можда свега два-три) који су до сада сакупили, средили и публиковали тако обимну грађу из блиске прошлости. Пожаревац је овом књигом одужио свој дуг историји Народнослободилачке борбе. Његовим примером нека тако спремно и организовано пођу и други.“¹⁰⁴

Саша Марковић је попут других аутора хроника, такође био у обавези да уважи примедбе чланова Комисије и учесника НОБ-а и унесе исправке у своје ауторске текстове. Тако Никола Сикимић Максим, рецензент и аутор предговора хронике „Слободно Кучево 1941.“ у предговору истиче: „Рад на овом задатку трајао је више година, сачињено је неколико верзија рукописа који су ишли на широку консултацију учесника НО рата. Општински одбор позвао је сва удружења СУБНОР-а са своје територије да ставе примедбе на првобитне текстове монографије, дају допуне и учествују у прикупљању докумената и сећања. После свега одржана су два састанка, један у Кучеву, коме је присуствовало око

30 учесника НО рата и други у Раброву. Тако је до краја допуњен текст, разјашњене многе дилеме и осветљена многа збивања која из војних и конспиративних разлога нису могла да се у ратно време наводе у документима. Овај метод приликом израде монографија и хроника може да служи за пример. Само тако се после толико времена може уистину доћи до стварних историјских чињеница, чиме се олакшава и рад аутора и одговорност редакцијског одбора.“¹⁰⁵ Не постоје подаци о томе колико је било примедби и у којој мери је Саша Марковић из тог разлога кориговао свој текст.

Александар Марковић је био свестан свих „замки“, које је носило писање хроника по упутствима Комисије. У дневнику за 1986. годину је записао да се при његовом првом сусрету са „сећањима савременика“, која је користио за писање фељтона „Пожаревачки партизански одред“ „инфицирао истраживањем, јер су ме ове странице увериле у безграничну произвољност преживелих „сведока“. Свако је себе видео као „главног“, а сви мртви су, као по правилу, пали сопственом „кривицом“, а у поменутом интервјуу датом новинару „Реч народа“ исте године истиче да „савремена историографија није неутрална друштвена наука... Постоје и рађају се све „нове“ препреке историјској истини. Рецимо потчињавање политичком прагматизму, митологизација појединих личности, а нарочито присутност појединих актера догађаја.“ У истом интервјуу истиче да му је без обзира на све те захтеве на које је морао да одговори мисао водиља била истина. „Што значи да се победе не апологизирају, а порази не заташкавају! Уосталом, најтеже је бити „истраживач блиске прошлости“, да не кажем „савремености“. Прва тешкоћа су странпутице „историјске публицистике“, где је аутор по правилу спреман на разне врсте компромиса, углавном занемаривања (али свесно), неких података до којих је дошао „чувајући“ их за нека „боља времена“... То није било добро, као што и данас није добро да се многи мемоаристи „присећају“ неких, да их тако назовем“ „ексцесних“ ситуација и догађаја, односно да тек сада износе „чисту истину“, Али, ако истина једном

102 Велики број сведочења се налази у Личном фонду Александра Саше Марковића, публицисте из Београда (1927-1994); 1936-1994.

103 Велики део поменутог материјала налази се у Личном фонду Александра Саше Марковића, публицисте из Београда (1927-1994); 1936-1994.

104 Мома Марковић Предговор у: Саша Марковић, *Дуге године-Хроника народноослободилачке борбе града Пожаревац 1941-1944*, Удружење борацких организација Општине Пожаревац, 1965, 6.

105 Саша Марковић, *Слободно Кучево 1941-*, Општински одбор СУБНОР-а Кучево, Културно-просветна заједница Општине Пожаревац, Пожаревац, 1980, 10.

„није била чиста“, шта нам потврђује да ова „друга“ буде „истинитија“. С тога је објективност нужна за сваког историчара, па и оваког, какав сам и сам.“

Према закључцима саветовања председника среских комисија за писање хроника НОБ-а, за завршене хронике писцима хроника је исплаћиван хонорар који је одређиван према утврђеним хонорарима за штампање ове врсте радова (од 6-10.000 дин, изузетно 12.000 дин.). Примања која је Саша Марковић остварио на име писања хроника нису била мала. Тако је у дневнику за 1983. годину забележио да је током ове године зарадио „два већа хонорара, Рам 30.000 и Млава 50.000. Од Браничева 33.000. Рецензија „Вребалових“ 7.000 и још неке ситнице, свега 121.600“, а за 1987. годину да у оствареним годишњим примањима „ставка хонорари износи 1.380.000“¹⁰⁶ За 1988. годину је забележио „Први пут од како видим ове белешке нисам имао „мршавију“ годину што се тиче хонорара. Иако сам много радио, нисам могао да инкасирам више од 500.000 динара“.

Саша Марковић је био новинар и публициста. При писању хроника НОБ-а настојао је да поштује научни приступ бављења историјском прошлости. У том циљу је користио податке садржане у архивској грађи, доступној литератури и периодици. Овим приступом задовољавао је један од основних критеријума критичке историографије: откривао је чињенице које су биле непознате, а које су се могле проверити. Посматрано са тог становишта, може се закључити да је, иако публициста, Саша Марковић је својим радом дао значајан допринос расветљавању ратних догађаја на територији пожаревачког округа. Писани трагови указују на то је вршио корекцију својих текстова на захтев учесника догађаја о којима је писао. У којој мери је извршио промене није познато.

¹⁰⁶ У тој години остварио је примања на име пензије 4.428.946 динара. Лични фонд Александра Саше Марковића, публицисте из Београда (1927-1994); 1936-1994.

Награде и признања

Александар Саша Марковић је добитник бројних награда и признања. Одликован је са четири ордена, Орден за храброст добио је 1952. године, Орден заслуге за народ са сребрним зрацима 1975. године, Орден рада са златним венцем 1965. године и 1988. Орден републике са сребрним венцем.¹⁰⁷

Награду Радио Београда за годишња остварења добио је 1966. године, Сребрну плакету Савеза новинара Југославије 1970, Златну значку Културно-просветне заједнице 1974, Октобарску награду Града Пожаревца 1975. године, Плакету СУБНОР-а Југославије 1976, Повељу културе Пожаревца 1977, Златну плакету ФСЈ 1982, Плакету Хомољских мотива 1982, златну значку ССРН и вазну ФС Пожаревац 1982. године, Годишњу награду „Политике“, Октобарску плакету Града Београда. Поводом јубилеја - четрдесетогодишњице новинске радиодифузне организације „Реч народа“, додељена му је 1985. године плакета „НРО „Реч народа“ 1945-1985“. Као посебно признање Саша Марковић је доживео објављивање његове биографије и библиографије у „Лексикону писаца Југославије“.¹⁰⁸

Александар Саша Марковић је позиван на свечаности које су приређиване поводом обележавања свих важних датума, јубилеја органа управљања, друштвено политичких организација и установа културе у читавом Браничевском округу.¹⁰⁹ Тако је говорио на промоцији

¹⁰⁷ Свечаност уручења одликовања је одржана у свечаној сали Скупштине општине у Пожаревцу, 15. октобра 1988. године. У име награђених захвалио се Саша Марковић и, између осталог, рекао: Све што сам до сада урадио, пишући о рату и револуцији у пожаревачком крају, верујем да представља изванредан допринос обогаћивања наше историје у целини, а ово признање мени, јесте признање свима који су ми помогли да то и остварим.“ Лични фонд Александра Саше Марковића, публицисте из Београда (1927-1994); 1936-1994.

¹⁰⁸ У дневнику за 1986. годину је записао: „доживео сам још једно признање: Милојко Ђековић позвао ме је да попуним уштитник и дам своју списатељску биографију за *Лексикон писаца* који издаје Нови Сад.“ Лични фонд Александра Саше Марковића, публицисте из Београда (1927-1994); 1936-1994. *Лексикон писаца* је публикован 1997. године. *Лексикон писаца Југославије IV М-Њ*, Матица српска, Нови Сад, 1997, 134.

¹⁰⁹ У Личном фонду Александра Саше Марковића, публицисте из Београда (1927-1994); 1936-1994. се налази велики број позивница из

књиге „115 година гимназије у Пожаревцу“ 22. фебруара 1979. године, присуствовао комеморативној свечаности поводом обележавања 40 година од херојског пробоја Стишке чете у Сиракову, која је одржана 17. фебруара 1983. у Сиракову, одржао је „Јавни“ час на Сојином салашу 8. јуна 1983, присуствовао је обележавању првог ослобођења Великог Градишта и тим поводом организоване седнице Председништва Месне организације СУБНОР, на којој му је уручено пригодно признање за досадашњи допринос осветљавању револуционарне прошлости овог краја 1. октобра 1985. године и др.

Саша Марковић је имао посебну част да пресече врпцу и тим чином свечано отвори нову зграду Дома омладине у Пожаревцу. Свечаност је одржана 14. априла 1982. године.¹¹⁰

Закључак

Александар Саша Марковић је био револуционар, новинар и публициста. Родио се и одрастао је у Пожаревцу. Живео је и радио у Београду. Учесник је Другог светског рата од фебруара 1943. године. Несумљив је његов значај за развој радио телевизије Београд и за новинарство у целини. Један је од оснивача Телевизије Београд. Био је уредник Првог програма Радио Београда, главни и одговорни уредник „Радио ТВ ревије“, главни уредник маркетинга „Политика – пропаганда – публицист“, главни уредник Центра за истраживање и програмску оријентацију НО „Политика“. Сарађивао је у око 30 листова и часописа, написао око 6.000 наслова о свим аспектима друштвено политичког живота, сарађујући у великом броју југословенских листова и периодичних публикација. Писао је репортаже, фељтоне, монографије,

хронике, рецензије, приказе. Написао је један фото роман. Добитник је бројних награда и признања. Преминуо је у Београду 1994. године.

Током целог живота Саша Марковић је био повезан са родним градом, кроз сарадњу са пожаревачким листом „Реч народа“, сарадњом и уређивањем „Браничева - часописа за културу, уметност и друштвена питања“ и радом на писању хроника ратних дешавања на територији данашњег Браничевског управног округа. Ове хронике јесу обојене идеолошки и у њима се налазе подаци на којима су инсистирали учесници ратних догађаја, али се не може оспорити тежња аутора да за изнете тврдње има потпору у архивским истраживањима. О томе сведочи прикупљени документарни материјал како из наших, тако и из непријатењских архива и бројна сведочења учесника и савременика тих догађаја, која су сачувана у Личном фонду Александра Саше Марковића, публицисте из Београда.

Пожаревца, Кучева, Петровца, Великог Градишта, Жабара и села са територије данашњег Браничевског управног округа, за свечаности и обележавања значајних датума из њихове прошлости.

110 Том приликом Саша Марковић је, између осталог, рекао: „Пала ми је у част таква прилика, која се ваљда збива једном у веку, да у делићу секунде, колико је потребно да оштре маказе затворе – отворим ово предивно здање, ово светилиште културе, које су Пожаревац и његови радни људи поклонили младим генерацијама да чувају, граде и надвисују све оно што је пре њих достигнуто“, рукопис, Лични фонд Александра Саше Марковића, публицисте из Београда (1927-1994); 1936-1994, исти текст је објављен у чланку о отварању Дома омладине, *Реч Народа*, бр. 1690/1982.

Архивски извори:

Историјски архив Пожаревац

- Градско поглаварство Пожаревац, Пожаревац 1922-1946.
- Збирка докумената о радничком покрету и НОБ-у 1917-1960.
- Лични фонд Александра Саше Марковића, публицисте из Београда (1927-1994); 1936-1994.
- Пожаревачка трговачка омладина, 1903-1947.

Необјављени извори

- Дубравка Дуца Марковић, *Породица Марковић-Бојојевић*, рукопис

Штампа и периодика:

- *Грађанин*;
- *Млади борац*;
- *Реч народа*;
- *Службене новине Краљевине Југославије*.

<https://www.ekapija.com/news/206020/dubravka-markovic-tv-voditeljka-novinarka-pankerka-i-jedan-od-kreatora-novog-talasa>

(прегледано 19.07.2024).

<https://arhiva.dids.rs/ucesnici/radomir-lale-markovic/>

(прегледано 19.07.2024).

Литература:

Двестаиедесет година Основне школе „Доситеј Обрадовић“ у Пожаревцу, ОШ „Доситеј Обрадовић“ Пожаревац, 1983.

Драган Богдановић Буцић, *Из окупираној Пожаревац*, “Поповић и синови”, Пожаревац, 1995.

Градимиr Вуловић, *Путовођа (адресар) кроз Пожаревац и срез*, Пожаревац, 1939.

Слободан Јовић, *40 година СУБНОР-а Србије, 1948-1988*. Четврти јул, Београд, 1989.

Миодраг М. Лазић, *Два века школе у Смољинцу, 1804-2004*, Основна школа „Дража Марковић – Рођа“ Смољинац, 2004.

Лексикон писаца Југославије IV - М-Њ, Матица српска, Нови Сад, 1997.

Миодраг М. Лазић, *Два века школе у Смољинцу, 1804-2004*, Основна школа „Дража Марковић – Рођа“ Смољинац, 2004.

Мирољуб Манојловић, *Значајни Пожаревљани*, Културно-просветна заједница Пожаревац, Пожаревац, 2009.

Мирољуб Манојловић, *Пожаревац у међурајном времену II, 1918-1941*, Ситограф РМ, Пожаревац, 2019.

Мома Марковић, *Рајна писма*, Одбор за прославу двадесетогодишњице устанка и новинско-издавачка установа „Реч народа“, Пожаревац, 1961.

Саша Марковић, *Оружане акције Пожаревачкој партизанској одреда „Вељко Дујошевић“*, у Пожаревачки алманах, Социјалистички савез радног народа Среза Пожаревац, 1957.

Саша Марковић, *Дује године-Хроника народноослободилачке борбе града Пожаревац 1941-1944*, Удружење борацких организација Општине Пожаревац, 1965.

Саша Марковић, *Стазама смелих*, Културно просветна заједница Општине Пожаревац, Едиција и часопис „Браничево“ Пожаревац, 1979.

Саша Марковић, *Слободно Кучево 1941-*, Општински одбор СУБНОР-а Кучево, Културно просветна заједница Општине Пожаревац, Пожаревац, 1980.

Милисав Миленковић, *Реч при поновном сусрећу са*

књигом о револуцији, у Саша Марковић, *Стизама смелих*, Културно просветна заједница Општине Пожаревац, Едиција и часопис „Браничево“ Пожаревац, 1979.

Група аутора, *200 година од оснивања Првој Нахијској суда у Србији – у Пожаревцу 1821-2021 – монографија* (ур. др Јасмина Николић), Виши суд Пожаревац и Историјски архив Пожаревац, Пожаревац, 2023.

Мирољуб Поповић, *Нека сећање ђраје: стари Пожаревац*, ИКА Пожаревац, 2003.

Исидора Стојановић, др Јасмина Николић, Снежана Лазич, *Логор Бањица 1941-1944 - зајоченици из Пожареваца и Браничевској округи*, едиција „Изложбени каталози“, каталог 23, Историјски архив Пожаревац, Пожаревац, 2017.

Драган Фелдић, *Пожаревац почео позориште поодавно*, Центар за културу Пожаревац, Пожаревац, 2008.

Aleksandar Saša Marković, revolutionary, journalist and publicist from Belgrade (1927-1994)

Abstract: Aleksandar Saša Marković was a journalist, publicist, revolutionary, but also one of the most important chroniclers of war events during the Second World War on the territory of today's Braničevo Administrative District. He finished primary and secondary school in Požarevac. He participated in the Second World War from February 1943. He graduated from the High School of Political Sciences in Belgrade, Department of Journalism in 1967. He started working as a journalist in December 1944. He is one of the founders of Television Belgrade and editor of the founding Editorial Board of Television Belgrade, then editor of the First Program of Radio Belgrade, editor-in-chief of "Radio TV Review", editor-in-chief of marketing "Politics - Propaganda - Publicity", editor-in-chief of the Center for Research and Program Orientation of the Norwegian Broadcasting Corporation "Politics". He is the winner of numerous awards and recognitions. He died in Belgrade in 1994.

Although he lived and worked in Belgrade for more than 40 years, Saša Marković remained connected with his hometown through his work throughout his life through his work on the historiography of the National Liberation War

in the Požarevac District. He started his cooperation with the Požarevac newspaper "Reč naroda" in 1945. For several years, he volunteered as editor-in-chief of "Braničeva - magazine for culture, art and social issues" in Požarevac, where he was a long-term associate. The significance of his works for the local history of the Second World War is great. Although colored ideologically, his works provide a documented chronology of wartime events. This work is an attempt to remember his life and work and to "repay" him in some way, because with his work he and his family marked a part of the history of the city of Požarevac.

Key words: Aleksandar Saša Marković, journalist, revolutionary, publicist, chronicler, reporter, Second World War, national liberation struggle, Požarevac partisan detachment.

Прегледни рад.

ПРЕДСТАВКЕ И ЖАЛБЕ СА САП КОСОВА 1979–1982. САВЕЗУ КОМУНИСТА СРБИЈЕ**

Апстракт: Представке и жалбе са САП Косова слате Савезу комуниста Србије 1979–1982. важан су историјски извор за разумевање косовских прилика. Проблеми у међунационалним релацијама преламају се у знатном броју њих, чинећи друштвене прилике још компликованијим. Служили смо се и релевантном литературом и новинским написима.

Кључне речи: Косово, Савез комуниста Србије, Савез комуниста Косова, социјализам, Срби, Албанци.

Увод

При Савезу комуниста Косова (СКК) постојало је више комисија међу којима и она за представке (пр.) и жалбе (жа.) грађана. „Обраћање органима СК израз је поверења радних људи и грађана“, хвалили су се партијски идеолози. Јасно је, пак, да грађани нису остваривали заштиту права у државним институцијама, па су се невољно обраћали партијским органима. Број ауторизованих и анонимних (ан.) пр. и жа. слатих СКК је сличан, али су само неке ишле на проверу у оштинске комитете.¹ Комисија за пр. и жа. Савеза комуниста Србије (СКС) није ишла на непосредну проверу материјала са САП Косова (Косово), махом га уступајући СКК. СКС и СКК су имали договор да могу формирати заједничке радне групе ради провере навода за које би се иницијално проценило да покрећу значајна друштвена питања. СКК је у пракси оцењивао да су ан. пр. и жа. „покушај“ тенденциозног

приказивања друштвених прилика.² Ни оне ауторизоване често нису боље пролазиле. Пећанац Д. Багаш писаће СКС да Комисија за пр. и жа. Покрајинског комитета (ПК) СКК није предузела мере када их је Комисија СКС упутила у случај.³

Историјски контекст прилика на Косову (1979–1982)

Седамдесете године карактеришу успорен економски раст Југославије и политичка дезинтеграција, доприносећи скупа расту национализма и сепаратизма у покрајинама и републикама.⁴ Такво стање било је највидљивије на Косову. Професор Х. Хоца период након 1966, тзв. постбрионски, везивао је за свестрану афирмацију Албанаца, премда није истицао да се она претварала у албанизацију Косова.⁵ То је посебно интензивирано за мандата М. Бакалија на челу СКК (1971–1981), који је радио на осамостаљивању од Србије и благонаклоно гледао на албански национализам и сепаратизам. Поднео је оставку након демонстрација 1981.⁶ У политичком смислу припадао је тзв. „ђаковичкој групи“, чији је политички стожер био Ф. Хоца. Ђаковци су деценијама заузимали најбитнија места у политичком животу Косова. Иако су се међусобно борили за утицај, повезивао их је заједнички великоалбан-

* Истраживач-сарадник на Филозофском факултету Универзитета у Приштини. urosmikitic@gmail.com

** Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-47/2023-01/200184).

¹ Савез комуниста Косова, *Извештај о активности Савеза комуниста Косова и раду његових органа између Дванаесте и Тринаесте конференције Савеза комуниста Косова : нацрт*, Приштина, 1982, 55.

² Državni arhiv Srbije (DAS), Savez komunista Srbije (Đ-2), PK SKK, k. 31, *Aktuelne informacije*, 8. decembar 1978.

³ *Isto*, k. 362, Komisija Predsedništva CK SKS za Predstavke i žalbe (Komisija), Sednica 23, 23. april 1982, Dragan Bagaš iz Peći, br. 73-290/583.

⁴ Јанко Плелерски и др., *Историја Савеза комуниста Југославије*, Београд, 1985, 475–483.

⁵ Hajredin Hodža, *Afirmacija albanske nacionalnosti u Jugoslaviji ; Staljinistički nacionalizam i iredentizam u Albaniji*, Priština, 1994, 55–79.

⁶ Петар Р. Ристановић, *Мажмуи Бакали - прилој за политичку биографију*, Баштина, 61, Лепосавић, 2023, 371–384.

ски циљ.⁷ Ови „социјалистички мандарини“ прогнали су непослушне српско-црногорске кадрове, али и албанске лојалне Југославији.⁸ Окупили су око себе „послушнике“ комунисте Србе / Црногорце, који су заузват уживали различите бенефиције.⁹ Ни Титова посета Косову априла 1979. није битније утицала на промену стања. Његове кључне поруке биле су да оно треба бити брига читаве заједнице, да се улаже у прерађивачку индустрију и остале „будан“ јер непријатељ израженије него раније ради на изазивању непријатељства код Албанаца. Веровао је да је то јалов посао. Говорећи о односима са Албанијом истакао је да су косовски Албанци мост у тој сарадњи и да ће се она, без обзира на перфидност Тиране, наставити.¹⁰

Тито није заузео чврст став по питању косовских проблема и покрајинско руководство је несметано могло да настави исту политику. Исељавање Срба и Црногораца, које је већ дуго трајало, сада је интензивиранио,¹¹ а СПЦ се нашла на удару албанског шовинизма физичког или институционалног карактера.¹² Мањи притисак трпели су Хрвати реагујући на то исељавањем,¹³ док су Турци,¹⁴ Роми¹⁵ и Горанци¹⁶ били изложенији денационализацији. Међунационални односи доживљавали су пад. Кривицу је формално преузимао СКК, тумачећи да се истрошио морални лик комунисте поставши

подложен шовинизму и корупцији. Систем судства и тужилаштва се деградира.¹⁷ Резултати у економском, социјалном и културном развоју били су ограниченог домета због огромног раста становништва, па је друштвени производ по глави становника био све даље од југословенског просека.¹⁸ Косово је 1978. у светском врху по броју студената на 10.000 становника са 299 наспрам САД (290), СССР-а (190) итд.¹⁹ Међутим, такав Универзитет није био у функцији развоја давајући предност друштвеним наукама,²⁰ а црпећи улогу у албанизацији друштва.²¹

Размере косовског проблема откриле су масовне албанске демонстрације и немири пролећа 1981. чији су корени у жељи да се оформи косовска република у оквиру Југославије, али и они социјалне природе.²² Најмрачнији симболику носио је пожар у Пећкој патријаршији за који се сумњало да је подметнут.²³ Трпела је и економија.²⁴ Покрајинско руководство покушавало је да задржи монопол над информацијама.²⁵ Штампана је писала да радници раде ударнички, као у случају „Трепче“, иако су масовно прилазили демонстрантима.²⁶ Брзо су, пак, републички медији у епицентар извештавања поставили српско-албанске односе, тачније виктимизацију Срба и Црногораца.²⁷

7 Благоје К. Павловић, *Страдање Срба*, Београд, 2010, 171.

8 Мирко Чупић, *Оштећена земља Косово и Метохија (злочини, прогони, оштрици...)*, Београд, 2006, 67–70, 75–76; Халил Трнавци, *Моја историја о Косову*, Београд, 1987, 82, 89.

9 Вуксан Церовић, *Косово, контрареволуција која тече*, Београд, 1989, 345–346.

10 Миласав Милић (пр.), *Тито на Косову*, Приштина, 1979, 105–122.

11 Ружа Петровић, Марина Благојевић, *Сеобе Срба и Црногораца са Косова и из Метохије : резултати анкете сprovedене 1985–1986. године*, Београд, 1989; Аноним, *Зашто људи одлазе, Политика*, 1. октобар 1982, бр. 24781, 9.

12 Мирјана Литричин (ур.), *Шпийтарски феноцид над Србима у 20. веку : документна Архива Епархије рашко-призренске и косовско-метохијске*, Београд, 2011; Владимир Вукашиновић, Градимир Станић (пр.), *Извештаји са расветом Косова Светом архијерејском синоду за Свети архијерејски сабор Српске православне цркве : 1957–1990. / епископ рашко-призренски Павле*, Београд, 2013, 309–370.

13 Anonim, *Posle sedam vekova, Duga*, 13. februar 1982, br. 208, 24–205.

14 Anonim, *Осуђено политичко понашање Кадри Реуфија, Политика*, 19. јул 1971, бр. 20756, 6; Р. Негојевић, М. Тодоровић, *Зашто се сели Мамуша?, Политика експрес : вечерњи лист*, 6. новембар 1986, бр. 8144, 9.

15 Спасоје Баковић, *Сужоби на Косову*, Београд, 1986², 297.

16 М. Чупић, *Насиље иза паравана власти : (осврти, коментари, чланци)*, Приштина-Нови Сад, 1989, 178–182.

17 Савез комуниста Косова, *Извештај о активности Савеза комуниста Косова и раду његових органа између Дванаесте и Тринаесте конференције Савеза комуниста Косова : нацрт*, Приштина, 1982.

18 Милован Босић (ур.), *Дванаести конгрес Савеза комуниста Југославије : реферат, резолуције, ситацији СКЈ, завршна реч : документи усвојени на Дванаестом конгресу СКЈ*, 26–29. јуна 1982, Београд, 1982, 21–22.

19 Момчило Павловић и др., *Косово и Метохија : век важних догађаја : 1912–2012*, Београд-Нови Сад, 2012, 218.

20 Бојана Антуновић (пр.), *Узроци и последице контрареволуционarne акције на Косову*, Београд, 1981, 113.

21 Vujadin Milanović, *Univerzitet u Prištini u mreži velikoalbanske strategije*, Beograd-Priština, 1990.

22 Предраг Вуковић, *Шта се догађало на Косову*, Београд, 1981.

23 Стеван Станић, *Опак је језик који ћути, НИИ*, 19. септембар 1982, бр. 1655, 32–34.

24 САНУ, Академијски одбор за проучавање Косова и Метохије (АО), Збирка „Злочини“ Милана Ивановића (3), Драган Антић, Кадрови и друге непријатности, *Политика*, 26. септембар 1982, 8.

25 Dragan Marković, *Pet zvezdica Miloša Markovića, Duga*, 27. mart 1982, br. 211, 24–25; Marko Lopušina, Ismail Bajra: Kosovo nije pod embargom, *Intervju*, 16. april 1982, br. 23, 12–17.

26 М. Бл., *Пребацио норму четири пута!*, *Новост*, 11. април 1981, 7.

27 Бојан Ђокић, *Српска јавност о међунационалним односима у Социјалистичкој Аутономној Покрајини Косово 1981–1989 : докторска дисертација*, Нови Сад, 2019, 513–559.

Демонстрације представљају историјску прекретницу у развоју Косова и Југославије. Савез комуниста Југославије (СКЈ) је јесени 1981. усвојио Платформу за Косово као дугорочан програм ради побољшања стања.²⁸ Централни комитет (ЦК) СКС је са ПК СКК убрзо након демонстрација формирао комисију ради испитивања размера национализма и сепаратизма.²⁹ По налогу СКЈ, маја исте године СКК је усвојио Акциони програм као сет краткорочних мера да би се стање побољшало.³⁰ Скупштина Косова је марта 1982. утврдила мере за заустављање исељавања,³¹ а СПЦ априла објавила „Апел за заштиту српског живља и његових светиња на Косову“.³² Националисти / сепаратисти нису одустајали од плана „Косово република“. До краја године није било већих њихових окупљања, али су се оглашавали нападима, диверзијама, паролама и сл. Мере кризног стања укинуте су децембра исте године.³³ Јавност је 1982. била шокирана убиством М. Шарића од стране комшије Албанца Деде Краснићија у Мећу код Ђаковице,³⁴ а посебно младића Д. Милинчића у Самодрежи код Вучитрна за чијег убицу, комшију Албанца, су у полицији имали алиби да је оболео на послу и да га узбуђује и цвркут птица.³⁵ Савезном јавном тужилаштву су Д. Игњатовић и М. Живојиновић из Београда упутили захтев да се због убиства Милинчића лиши слободе плејада југословенских руководиоца.³⁶ Милинчићеве комшије су певале и пуцале, индоктриниране, а тако несвесне да је Данило четврта генерација исте породице страдала од албанске

руке.³⁷ У наставку по периодима вршимо интерпретацију изворног материјала.

1979–1980.

Незапосленост је била обележје епохе на Косову. Број незапослених је растао због немогућности да привреда упосли бројчано увећало становништво.³⁸ Годинама је вршено запошљавање прикривених и чак осуђиваних националиста и сепаратиста,³⁹ а радиле су разне „везе и везице“.⁴⁰ Због политике усклађивања броја запослених са њиховим учешћем у броју становника Срби и Црногорци су теже запошљавани, јер су Албанци имали предност будући да их је било мање запослених у односу на број становника.⁴¹

Незапослени радник из околине Звечана М. Радовановић је добио одговор да се не може запослити због националног кључа.⁴² У ан. пр. из Призрена стоји да је председник СО С. Шкрели мишљења да Срби треба да иду „у Србију“.⁴³ Шумар ђаковичког Пољопривредног комбината Н. Бурић веровао је да му је из националистичких разлога смештано на послу и да је невин осуђен шест месеци.⁴⁴ Власник радње за оправку бицикала у Призрену М. Димић сматраће да му је намерно одређен висок порез који не може да плати.⁴⁵

С. Ристићу из Каменице на плацу на којем је дозвољена градња порушили су темеље, док се Албанцима толерисала дивља градња.⁴⁶ М. Стерђевић из Светозарева је одлуком Врховног суда Косова (ВСК) добио спор против СО Пећ око национализоване парцеле, али су извршење

28 П. Р. Ристановић, *Платформа за Косово - одговор Централној комисији Савеза комуниста Југославије на демонстрације Албанца и покушај побуне 1981. године*, Баштина, 45, Лепосавић, 2018, 367, 373.

29 Miloš Mišović, *Ko je tražio Republiku : Kosovo : 1945–1985*, Beograd, 1987², 435–436.

30 Ристановић, *Платформа*, 373.

31 М. Павловић и др., *нав. дело*, 230.

32 Атанасије Јевтић и др., *Апел за заштиту српског живља и његових светиња на Косову, Catena Mundi : српска хроника на светским веријама : [зборник]. Књ. 2* (пр. Предраг Р. Драгић Кијук), Ибарске новости, Краљево, Матица Срба и исељеника Србије, Београд, 1992, 405–408.

33 Ристановић, *Платформа*, 372.

34 САНУ, АО, З. Аноним, Убиство у селу Меће, *Полишика*, 4. јул 1982, 6; Исто, *Полишика*, 6. септембар 1982, 8.

35 R. Đurđević, Ubice i njihov alibi, *Duga*, 31. јул 1982, br. 220, 16–17.

36 Аноним, Источници отпора косовском полому или глас српских интелектуалаца, *Catena mundi : српска хроника на светским веријама : [зборник]. Књ. 1* (пр. П. Р. Д. Кијук), Ибарске новости, Краљево, Матица Срба и исељеника Србије, Београд 1992, 409.

37 САНУ, АО, Збирка „Исељавање“ Милана Ивановића.

38 Binak Mađaraj, *Kretanje zaposlenosti i nezaposlenosti u SAP Kosovu u posleratnom periodu, Naučni skup Efikasnost privrednog razvoja nedovoljno razvijenih područja Jugoslavije, Priština 5–6 novembar 1987* (ur. Božidar Jovanović), ANUK, Priština, 1988, 196.

39 Чушић, *Насиље из паравана власти*, 18–20.

40 *Исти*, 30

41 Pokrajinski zavod za statistiku SAP Kosovo, *Razvoj Kosova 1976–1981*, Priština, 1982, 97, 103.

42 DAS, Đ-2, к. 358, Komisija, Sednica 3, 23. мај 1979, Radovanović Miro, radnik iz Kosovske Mitrovice. Даље: Митровица.

43 *Isto*, Sednica 4, 28. јун 1979, Anonimna predstava iz Prizrena.

44 *Isto*, Sednica 5, 28. септембар 1979, Burić Nikola, radnik iz Peći.

45 *Isto*, Sednica 4, Dimić Momčilo iz Prizrena.

46 *Isto*, Sednica 5, Ristić Svetozar iz Kosovske Kamenice.

кочили локални органи.⁴⁷ Земљораднику Б. Баџићу из Доља код Клине Албанци су убили брата 1968, прећено је и њему, а узалуд се обраћао на више адреса.⁴⁸

У ан. пр. из Гњилана стоји да се директор Фабрике радијатора М. Вукајловић богати и запошљава рођаке.⁴⁹ Пећанац В. Поповић пожалио се се на самовољу руководиоца у радној организацији,⁵⁰ а Призренац М. Андрејевић запослен у „Прогрес-експорту“ је завршио нераспоређен и без примања јер је критиковао овдашњи бирократизам.⁵¹ У ан. пр. из Урошевца стоји да се директор Геодетске управе богати,⁵² а из Приштине да директор „Воћара“ подржава националисте / сепаратисте.⁵³ Пећанац Р. Вратница није могао да се запосли и поред правоснажне судске одлуке,⁵⁴ а конобару У. Авдуљију није продужен уговор о раду у градском хотелу „Метохија“ из, веровао је, националистичких побуда.⁵⁵ Суграђанин, студент И. Матај, није успевао да се запосли.⁵⁶

1981.

Као последица демонстрација бележимо више пр. и жа., а критике СК постале су чешће и смелије. Проблеми из домена радних односа и запослења доминирају. Гњиланац В. Тодоровић, професор средње школе са супругом запосленом у основној, писаће да је током боловања од њих званично захтевано да приложе изјаве о кретању уз претњу суспензијом. Огласио је кућу на продају. Тврдио је да је доста рођака отишло по сличном сценарију.⁵⁷ Радница митровачке болнице, презиме Радовановић, писаће да је избачена са посла током боловања као жртва биро-

кратизма и да судски спор води седам година.⁵⁸ Суграђанин, поштански радник М. Дабић, добио је отказ, јер је без одобрења прикључио телефон у стану користећи га службено, што је и била пракса. Сматрао је да је посреди шовинизам.⁵⁹ Пећанац М. Марјановић из фабрике „Рамиз Садику“ испитиван је јер је од отпадне шпер плоче направио сталак за сликовнице,⁶⁰ док се колега Н. Митровић пожалио да је неправедно искључен из СК.⁶¹ Радник из Урошевца Д. Чановић нагласиће да је због употребе матерњег језика дошао у сукоб са пословођом Албанцем и био искључен из радне организације. У ан. пр. из Бањске износе се наводи о прогону „Трепчанин“ инжењера и радника.⁶²

Незапосленост је опште место. Гњиланац Ш. Саити, Ром, жалио се да Срби, Црногорци и Роми имају проблем да се запосле. На посао који је очекивао примљен је Албанац из Швајцарске.⁶³ Призренац М. Андрејевић са Вишом комерцијалном школом није радио. Професор М. Мишевић се одселио у Београд, јер се није могао запослити у Митровици и Звечану.⁶⁴ Приштевац В. Спасић није могао да запосли супругу и сестру (медицински радник).⁶⁵ Суграђанин Б. Гајовић, незапослени КВ радник, пријавио се на конкурсе за посао у Руми и Београду и тражио ургенцију.⁶⁶ Незапослени З. Станковић из Ораховца иселио се породично у Словенију,⁶⁷ Пећанац Џ. Шабанај је узалуд тражио посао,⁶⁸ а ни И. Редежа из суседног Лоћана није могао запослити ћерку.⁶⁹

Пр. и жа. сведоче и о другим аномалијама. У ан. пр. из Каменице говори се о мањку самоуправљања у Дому здравља,⁷⁰ радник приштинске „Монтаже“ О. Келменди

47 *Isto*, Sednica 6, 9. februar 1979, Sterđević Miroslav iz Svetozareva.

48 *Isto*, Sednica 5, Bacić Bogosav, zemljoradnik iz Kline.

49 *Isto*, k. 359, Sednica 7, 9. januar 1980, Anonimna predstavka iz Gnjilana.

50 *Isto*, Vojin Popović, radnik iz Peći.

51 *Isto*, k. 360, Sednica 14, 26. decembar 1980, Predstavka Andrejević Miroslava iz Prizrena.

52 *Isto*, k. 359, Sednica 12, 3. oktobar 1980, Anonimna predstavka iz Uroševca.

53 *Isto*, Sednica 11, 23. jun 1980, Anonimna predstavka iz Prištine.

54 *Isto*, k. 360, Sednica 14, Radovan Vratnica iz Peći.

55 *Isto*, k. 359, Sednica 11, Uka Avdulji, konobar iz Peći.

56 *Isto*, Sednica 9, 4. april 1980, Ibrahim Mataj, student iz Peći.

57 *Isto*, k. 361, Sednica 20, 6. novembar 1981, Vlastimir Todorović iz Gnjilana.

58 *Isto*, Sednica 17, 13. maj 1981, Radovanović [...] iz Kosovske Mitrovice.

59 *Isto*, Sednica 19, 30. septembar 1981, Predstavka Dabić Miodraga iz Kosovske Mitrovice.

60 *Isto*, Predstavka Marjanović Milana iz Peći.

61 *Isto*, Predstavka Mitrović Novice iz Peći.

62 *Isto*, Sednica 20, Anonimna predstavka iz Banjske (SAP Kosovo).

63 *Isto*, Sednica 19, Saiti Šefket iz Gnjilana.

64 *Isto*, Miloš Mišević, profesor iz Beograda.

65 *Isto*, Sednica 20, Spasić Vukašin iz Prištine.

66 *Isto*, k. 362, Sednica 21, 25. decembar 1981, Branislav Gajović iz Prištine.

67 *Isto*, Zlatimir Stanković iz Orahovca.

68 *Isto*, k. 360, Sednica 16, 3. april 1981, Šabanaj Džavid iz Peći.

69 *Isto*, k. 362, Sednica 21, Predstavka Redežaja Iselima iz Loćana, Peć.

70 *Isto*, k. 361, Sednica 19, Anonimna predstavka iz Kosovske Kamenice.

слично је описао предузеће и био искључен из СК,⁷¹ а Р. Репановић СО Приштину.⁷²

У ан. пр. из Митровице указано је на лошу кадровску политику у општини.⁷³ Приштевац С. Прица издваја такав проблем у градском Музеју револуције народа и народности Југославије.⁷⁴ У ан. пр. из Лепосавића помиње се да секретар ОК В. Вукашиновић и председник Општинске конференције СК М. Милојевић шире непотизам и незаконито се богате.⁷⁵

Београђанин И. Лозовој жалио се да су његови родитељи исељени 1981. из стана у Приштини без одлуке ВСК.⁷⁶ В. Стојковић је добио стан од призренске „Лирије“, а касније је суд наложио да га напусти.⁷⁷ Приштевац М. Јукић и Суворечанин Т. Танасковић нису решили стамбено питање.⁷⁸

Приштевац Ш. Јусуф жалио се да Општински суд неколико година пролонгира судски спор око пролазног пута.⁷⁹ Т. Јелића је 1980. колима ударио радник СУП-а Ђаковица, Албанац, Јелићева сестра је погинула, а Албанцу нису узели крв док се није отрезнио и осуђен је на годину дана.⁸⁰ Т. Ђукић је навела да води судски спор у Србици 11 година да би заштитила кућу у коју се противправно усељило друго лице. Најавила је жалбу међународном суду.⁸¹ С. Дишљенковић из Витине водио је судски спор 14 месеци око куће експроприсане 1980. за потребе изградње Дома културе, добио је и правичну новчану накнаду, али не и стан за привремени смештај. Мислио је да Албанци покушавају да га исеље.⁸² Пећанцу В. Стојиљковићу суд је четири пута укидао првостепену пресуду у његову корист

спрам комшије Албанца.⁸³ Гњиланац Ј. Секулић тврдиће да су његовом сину подметнуте речи због којих је осуђен („Ја сам закаснио, мислећи да ћу газити албанску „крв“, али жеља није ми се остварила“).⁸⁴

Пећанац З. Хранић критиковао је СО да га спречава да оствари право на инвалидску пензију.⁸⁵ Приштевка М. Зечевић се жалила да су јој незаконито укинули инвалиднину о чему има решење ВСК.⁸⁶ М. Стојановићу из Каменице стигло је решење да њива коју поседује и обрађује деценијама није његова.⁸⁷ Вучитрнац С. Зеџири, Ром, писао је о проблемима сународника током пописа 1981.⁸⁸

Међународни проблеми захватили су готово сваку пору друштва. Радник ђаковичког „Ереника“ Н. Бурић писаће о предузећу.⁸⁹ Пећанац Ј. Мишић искључен је из СК, јер је упозоравао на национализам / сепаратизам у матичном Заводу за запошљавање.⁹⁰ Дутине из Милошева код Приштине жалиле су се на пољске штете од стране А. Мифтарија. Након судске одлуке он је наставио да их омета, а они се безуспешно жалили.⁹¹ А. Вучић из Клине жалио се да починиоци неће да плате пољске штете и тражио заштиту.⁹² Љ. Тодоровић из Накарада код Косова Поља, болесна старина, тврдиће да комшија А. Азема на њега врши физички притисак да у бесцење прода имање и одсели се.⁹³ М. Радловић, радник пећке Фабрике шећера, није добио адекватну медицинску негу, а суд је за вештака узео истог албанског доктора који га је током прегледа шамарао.⁹⁴ Бресјани код Приштине жалили су се на девастирање српског гробља 1981.⁹⁵ Гњиланка Н. Јовић

83 *Isto*, Predstavka Stoilković Veljka iz Peći.

84 *Isto*, k. 361, Sednica 19, Jovan Sekulić iz Gnjilana.

85 *Isto*, Predstavka Hranić Zafera iz Peći.

86 *Isto*, k. 360, Sednica 16, Predstavka Zečević Mileve iz Prištine.

87 *Isto*, k. 362, Sednica 21, Stojanović Mladen iz Kosovske Kamenice.

88 *Isto*, k. 361, Sednica 18, 16. jun 1981, Predstavka Sokoli Zečira iz Vučitrna.

89 *Isto*, k. 358, Sednica 5, Burić Nikola, radnik iz Peći.

90 *Isto*, k. 359, Sednica 11, Jovan Mišić, penzioner iz Peći.

91 *Isto*, k. 361, Sednica 17, Uroš, Rodoljub i Vidosava Dutina iz sela Miloševa - Priština.

92 *Isto*, Sednica 19, Predstavka Vučić Anđelka iz Kline.

93 *Isto*, k. 360, Sednica 16, Ljubiša Todorović iz sela Nakarade - Kosovo Polje.

94 *Isto*, k. 361, Sednica 20, Miloš Radulović iz Donjeg Petrinja - Klina.

95 *Isto*, Sednica 19, Predstavka meštana sela Bresja, opština Priština.

71 *Isto*, Omer Kelmendi iz Prištine.

72 *Isto*, Predstavka Repanović Radoša iz Istoka, SAP Kosovo.

73 *Isto*, k. 362, Sednica 22, 19. februar 1982, Anonimna predstavka iz Titove Mitrovice.

74 *Isto*, k. 361, Sednica 19, Predstavka Prica Stanka iz Prištine.

75 *Isto*, Sednica 20, Anonimna predstavka iz Leposavića - SAP Kosovo.

76 *Isto*, k. 361, Sednica 19, Predstavka Lozovoj Igora iz Novog Beograda.

77 *Isto*, k. 360, Sednica 16, Stojković Vladimir iz Prizrena.

78 *Isto*, k. 361, Sednica 20, Jukić Miodrag iz Prištine; *Isto*, Predstavka Tanasković Tanaska iz Mušutišta - SAP Kosovo.

79 *Isto*, Jusuf Šaban iz Prištine.

80 *Isto*, k. 362, Sednica 21, Tomo Jelić iz Đakovice.

81 *Isto*, k. 360, Sednica 16, Predstavka Đukić Tomne iz Kosova Polja.

82 *Isto*, k. 362, Sednica 21, Slobodan Dišljenković iz Vitine, Kosovo.

сведочила је о покушају убиства директора „Тепихаре“ М. Јовића октобра 1981. од стране Албанца М. Мушице.⁹⁶

Део Албанаца је сматрао да је током и након демонстрација доживео неправду. Приштевац И. Блацаку је покушао да растера демонстранте али су га игнорисали, а полиција их је претукла заједно.⁹⁷ Д. Блацаку, домаћица из Крушевца код Приштине, молила је да се сину убрза судски поступак, убеђена да су га силом угурали у демонстранте. Затражила је посао за њега или стан / кредит за породицу.⁹⁸ Призренац Х. Аслани сматрао је да је искључен из СК школе јер се није изјаснио о демонстрацијама, верујући да је косовска реалност дубља од простог „за“ и „против“.⁹⁹ Албанец К. Нази, радник београдске „Хидроградње“, тврдиће да га је шеф вређао на националној основи.¹⁰⁰ Судија А. Рашић писала је СКС о бројним дезинформацијама о малтретирању.¹⁰¹

У ан. пр. из Пећи тврди се да у општинским телима доминирају национализам / сепаратизам, а председник Општинске конференције СК Б. Хоти препознат је као носилац такве политике.¹⁰² Д. Багаш, чувар Окружног затвора у граду, имао је сазнања за везе претпостављених са националистима / сепаратистима, смештано му је и био је 18 месеци у затвору.¹⁰³ Београђанин М. Миљановић писаће о политичком стању у лепосавићкој општини, окрививши М. Милојевића и В. Вукашиновића да воде бакалијевску политику према Србима.¹⁰⁴ У ан. пр. из Шапца стоји упозорење да ће „непријатељ искористити сваки кончић који виси и опарати све што смо оплели“. Службе СКС оцениле су то српским национализмом.¹⁰⁵ Београђанин Б. Шаљић изразио је незадовољство мерама покрајинског и савезног руководства.¹⁰⁶

На великоалбанском удару били су и Албанци пријатељски настројени према Србима и Црногорцима и,

вероватно у одређеној мери, лојални држави. Ђаковац А. Јакупи, емигрант из Албаније, дискредитован је због свог порекла,¹⁰⁷ а А. Пекај из КLINE и наставни радник из Гњилана А. Шаља искључени су из СК.¹⁰⁸ Преводилац за српски С. Бљаку из Подујева суспендован је са посла,¹⁰⁹ а наставник из Гњилана Ј. Јашари критикован због става да се диференцијација споро одвија.¹¹⁰ Призренац Р. Калајца је затражио разговор са председником државе.¹¹¹ У ан. пр. из Приштине захтевају се енергичне мере.¹¹²

1982.

Утисак је да је свако могао трпети последице уколико није по вољи великоалбанској политици. Р. Мони је добио отказ због критиковања национализма / сепаратизма и чињенице да без устручавања говори српски.¹¹³ С. Краснићи из Качаника трпео је притиске.¹¹⁴ Радник ТВ Приштине, муслиман Н. Цурић, жалио се да је спречен да извести ЦК СКЈ о приликама, ухапшен је и осуђен.¹¹⁵

У ан. пр. из Бањске говори се о тенденциозном запошљавању овог етнички српског краја у којем, осим управе бање и хотела са 15–20 запослених, нема садржаја, а и поред тога сепаратисти запошљавају сународнике из других општина.¹¹⁶ У ан. пр. из Митровице наводи се да полиција доприноси исељавању,¹¹⁷ у другој из Панчева да се непријатељ „смеје у брк“ Београду,¹¹⁸ а у трећој са Косова да су Срби незаштићене животиње.¹¹⁹

Суворечанин Д. Димитријевић писаће да је више пута хапшен без основа, нападан а стан обијан.¹²⁰ Дечанца

107 *Isto*, Sednica 20, Predstavka Jakupi Alije iz Đakovice.

108 *Isto*, Sednica 19, Anton Pekaj iz Kline, Kosovo; *Isto*, Predstavka Arif Šalje iz Gnjilana.

109 *Isto*, Bljaku Selim iz Podujeva.

110 *Isto*, Jašari Jašar, nastavnik iz Gnjilana.

111 *Isto*, Kalajdža Ramadan iz Prizrena.

112 *Isto*, k. 362, Sednica 21, Anonimna predstavka iz Prištine.

113 *Isto*, Sednica 22, Rahman Moni - SAP Kosovo.

114 *Isto*, Sednica 24, 24. maj 1982, Sukri Krasnići iz Kačanika.

115 *Isto*, Sednica 23, Curić Nuradin iz Prištine.

116 *Isto*, Sednica 24, Anonimna predstavka Banjska - Titova Mitrovica.

117 *Isto*, Sednica 22, Anonimna predstavka iz Titove Mitrovice.

118 *Isto*, Sednica 24, Anonimna predstavka iz Pančeva.

119 *Isto*, Anonimna predstavka (nepoznato mesto iz SAP Kosova).

120 *Isto*, Sednica 22, Damjan Dimitrijević iz Suve Reke.

96 *Isto*, k. 362, Sednica 21, Jović Nada iz Gnjilana; Богомир Б. Станковић, *Пут у сутоврај : Гњилане 1944–1999.*, Ниш, 2000, 104–106.

97 DAS, Đ-2, k. 362, Komisija, Sednica 21, Ibrahim Blacaku iz Prištine.

98 *Isto*, k. 361, Sednica 20, Predstavka Blacaku Djušile, domaćica iz sela Kruševac - Priština.

99 *Isto*, Sednica 19, Hamza Aslani iz Prizrena.

100 *Isto*, Sednica 20, Nazim Keka iz Beograda.

101 *Isto*, Sednica 18, Predstavka Rašić Ajše iz Suve Reke.

102 *Isto*, Sednica 19, Anonimna predstavka iz Peći.

103 *Isto*, Dragan Bagaš iz Peći.

104 *Isto*, k. 362, Sednica 21, Miljanović Miljan iz Beograda.

105 *Isto*, k. 361, Sednica 19, Anonimna predstavka iz Šapca.

106 *Isto*, Predstavka Šaljić Branislava iz Beograda.

В. Мијовића је претукао Албанац.¹²¹ Д. Милатовићу у Дреновцу код Дечана од 1975. земљу је узурпирао Албанац претећи убиством, Милатовић се узалуд жалио и након одустајања уплашен за породицу.¹²² С. Спасић се због притисака иселио са породицом из Радивојца код Витине у Смедерево и започео судски спор око продаје куће Албанцу, тврдећи да је био уцењен око цене.¹²³ Шездесет српских породица из Станишора код Гњилана најавило је групну сеобу ако и даље остану незаштићени.¹²⁴ По градовима је иселјавање често било везано за кадрове. Група радника приштинског железничког предузећа навела је да се кадрови притискају да оду и да је „зацарила“ недисциплина.¹²⁵ Крушевљанка К. Ђирковић подвукла је, пак, важност да се они задрже.¹²⁶ Митровчанка Р. Соврлић, радник СО и ванредни студент, није добијала слободне дане и дневнице када су испити за разлику од Албанаца.¹²⁷ Пећанац П. Челебић није унапређен у фабрици „Рамиз Садику“, именујући као кривца Мухамета Мулхаџу. Челебић је обављао посао за који није био формално унапређен и имао је, сходно томе, мању плату.¹²⁸ М. Церовић из Клине тврдиће да је незаконито пензионисан.¹²⁹ У ан. пр. из Митровице стоји оцена да непријатељ форсира вештачко стварање високообразованог кадра са циљем преузимања друштвених позиција.¹³⁰

Уместо закључка

Политичке и економске прилике на САП Косову 1979–1982. развијале су се у првом реду под утицајем поремећених међунационалних односа. То се, пре свега, односи на широк спектар притисака дела Албанаца над Србима и Црногорцима, који је резултирао њиховим појачаним иселјавањем тих деценија. Процес је мултиплицирао проблеме у међунационалним и економским односима и водио општој радикализацији односа. Потврду овога, осим

у обимној историографској продукцији, имамо, пре свега, у историјским изворима. Конкретно, послужили смо се подацима Комисије за представке и жалбе САП Косова слатих Савезу комуниста Србије. Ови подаци илустративно приказују аномалије косовског друштва које је владајућа Партија до албанских демонстрација 1981. држала скривеним од очију јавности и грађанства или умањивала њихове размере. Под утиском догађаја 1981. партијска контрола над свим аспектима живота је попуштала. Са тим у вези слободније се говорило и писало о незавидном положају косовских Срба и Црногораца и, уопште, кризи ширих размера у покрајини. Развој догађаја у покрајини и држави је само показао немоћ Партије да се суочи са нагомиланим проблемима.

Резиме

Представке и жалбе са САП Косова слате Савезу комуниста Србије 1978–1982 пружају могућност за разумевање тешкоћа у животу грађана покрајине. Срби и Црногорци били су бројни као аутори жалби, што упечатљиво говори о нестабилности њиховог положаја спрам Албанаца, иако је косовска реалност погађала и њих. Извори махом говоре о проблемима Срба и Црногораца у радном односу и запошљавању, кадровској и стамбеној политици, пред институцијама, психофизичком терору над њима, а чему је заједнички именован албански национализам и сепаратизам. Терор осећају и они Албанци који се не мире са национализмом и сепаратизмом. Од Београда се често очекивало да предузме енергичније мере ради стабилизације прилика.

121 *Isto*, Sednica 23, Mijović Vojin iz Dečana.

122 *Isto*, Sednica 24, Milatović Dragutin iz Dečana.

123 *Isto*, k. 361, Sednica 20, Spasić Vukašin iz Prištine.

124 *Isto*, k. 362, Sednica 24, Predstavka građana sela Stanišor-Gnjilane.

125 *Isto*, Trajković Momčilo iz Prištine.

126 *Isto*, Kupa Ćirković iz Kruševca.

127 *Isto*, Sovrlić Radmila iz Titove Mitrovice.

128 *Isto*, Petar Čelebić iz Peći.

129 *Isto*, Cerović Milorad iz Kline - SAP Kosovo.

130 *Isto*, Sednica 22, Anonimna predstavka iz Titove Mitrovice.

Извори и литература

Архивска грађа:

САНУ, Академијски одбор за проучавање Косова и Метохије - Збирка: „Злочини“ Милана Ивановића.

САНУ, Академијски одбор за проучавање Косова и Метохије - Збирка: „Исељавање“ Милана Ивановића.

Državni arhiv Srbije - Fond: Savez komunista Srbije.

Штампа:

Duga, 1982.

Intervju, 1982.

НИН, 1982.

Новосћи, 1981.

Политика, 1971, 1982.

Политика експрес : вечерњи лист, 1986.

Објављени извори и литература:

Аноним, Источници отпора косовском полому или глас српских интелектуалаца, у: Предраг Р. Драгић Кијук (пр.), *Сатена mundi : српска хроника на светским веријамма* : [зборник]. Књ. 1, Београд 1992, 409.

Антуновић, Бојана (пр.), *Узроци и последице контрареволуционарне акције на Косову*, Београд 1981.

Босић, Милован (ур.), *Дванаести конгрес Савеза комуниста Југославије : реферат, резолуције, ситајуи СКЈ, завршна реч : документи усвојени на Дванаестом конгресу СКЈ, 26–29. јуна 1982*, Београд 1982.

Вукашиновић, Владимир и Станић, Градимир (пр.), *Извештаји са расцепи Косова Светом архијерејском синоду за Свети архијерејски сабор Српске православне цркве : 1957–1990. / епископ рашко-призренски Павле*, Београд 2013.

Вуковић, Предраг, *Шта се догађало на Косову*, Београд 1981.

Ђаковић, Спасоје, *Сукоби на Косову*, Београд 1986².

Ђокић, Бојан, *Српска јавност о међунационалним односима у Социјалистичкој Аутономној Покрајини Косово 1981–1989 : докторска дисертација*, Нови Сад 2019.

Јевтић, Атанасије и др., Апел за заштиту српског живља и његових светиња на Косову, у: Предраг Р. Драгић Кијук (пр.), *Сатена Mundi : српска хроника на светским веријамма* : [зборник]. Књ. 2, Београд 1992, 405–408.

Литричин, Мирјана (ур.), *Шиптарски теноцид наг Србима у 20. веку : документи Архиве Епархије рашко-призренске и косовско-метохијске*, Београд 2011.

Mađaraj, Binak, Kretanje zaposlenosti i nezaposlenosti u SAP Kosovu u posleratnom periodu, u: Božidar Jovanović (ur.), *Naучни skup Efikasnost privrednog razvoja nedovoljno razvijenih područja Jugoslavije, Priština 5–6 novembar 1987*, Priština 1988, 189–201.

Milanović, Vujadin, *Univerzitet u Prištini u mreži velikoalbanske strategije*, Beograd-Priština 1990.

Милић, Милисав (пр.), *Тито на Косову*, Приштина 1979.

Мишовић, Милош, *Ко је тражио Републику : Косово : 1945–1985*, Beograd 1987².

Павловић, Благоје К., *Страдање Срба*, Београд 2010.

Павловић, Момчило и др., *Косово и Метохија : век важних догађаја : 1912–2012*, Београд-Нови Сад 2012.

Петровић, Ружа и Благојевић, Марина, *Сеобе Срба и Црногораца са Косова и из Метохије : резултати анкете сprovedене 1985–1986. године*, Београд 1989.

Плетерски, Јанко и др., *Историја Савеза комуниста Југославије*, Београд 1985.

Pokrajinski zavod za statistiku SAP Kosovo (pr.), *Razvoj Kosova 1976–1981*, Priština 1982.

Ристановић, Петар Р., *Махмут Бакали - прилоз за политичку биографију*, Баштина, 61/2023, 371–384.

Ристановић, Петар Р., *Платформа за Косово - одговор Централној комитету Савеза комуниста Југославије на демонстрације Албанаца и покушај побуне 1981. године*. Баштина, 45/2018, 369–386.

Савез комуниста Косова (пр.), *Извештај о активности Савеза комуниста Косова и раду његових органа између Дванаесте и Тринаесте конференције Савеза комуниста Косова : нацрт*, Приштина 1982.

Трнавци, Халит, *Моја историја о Косову*, Београд 1987.

Hodža, Hajredin, *Afirmacija albanske nacionalnosti u Jugoslaviji ; Staljinistički nacionalizam i iredentizam u Albaniji*, Priština 1994.

Церовић, Вуксан, *Косово, контрареволуција која шече*, Београд 1989.

Чупић, Мирко, *Насиље иза паравана власти : (осврти, коментари, чланци)*, Приштина-Нови Сад 1989.

Чупић, Мирко, *Оштећа земља Косово и Метохија (злочини, пројони, отпори...)*, Београд 2006.

THE APPLICATIONS AND COMPLAINTS FROM SOCIALIST AUTONOMOUS PROVINCE OF KOSOVO SENT TO THE LEAGUE OF COMMUNISTS OF SERBIA IN 1978–1982

Abstract: The applications and complaints from Socialist Autonomous Province of Kosovo sent to the League of Communists of Serbia in 1978–1982 are an important historical source for understanding Kosovo's circumstances. Problems in inter-ethnic relations are reflected in a large number of them, making social conditions even more complicated. We also used relevant literature and newspaper articles.

Key words: Kosovo, League of Communists of Serbia, League of Communists of Kosovo, socialism, Serbs, Albanians.

RESUME. The applications and complaints from Socialist Autonomous Province of Kosovo sent to the League of Communists of Serbia in 1978–1982 provide an opportunity to understand the difficulties in the lives of the citizens of the province. Serbs and Montenegrins were numerous as the authors of complaints, which impressively speaks of the instability of their position vis-à-vis the Albanians, although the reality of Kosovo affected them as well. The sources mainly talk about the problems of Serbs and Montenegrins in the working relationship and employment, personnel and housing policy, in front of the institutions, psychophysical terror against them, and the common denominator is Albanian nationalism and separatism. Those Albanians who do not put up with nationalism and separatism also feel the terror. Belgrade was often expected to take more vigorous measures to stabilize the situation.

Прегледни рад.

ПРИЛОГ ЗА БИБЛИОГРАФИЈУ ТЕКСТОВА О ИСТОРИЈСКОМ АРХИВУ ПОЖАРЕВАЦ У ЗАВИЧАЈНОЈ ПЕРИОДИЦИ ОД 1. ОКТОБРА 2016. ДО 1. СЕПТЕМБРА 2024. ГОДИНЕ²

Апстракт: Рад је резултат библиографског истраживања пожаревачке периодике у периоду од 1. октобра 2016. до 1. септембра 2024. године. Рад је и прилог постојећој библиографији новинских текстова о Историјском архиву Пожаревац у периоду од његовог оснивања 1948. године до 30. септембра 2016. године.³

Тема су текстови посвећени Историјском архиву Пожаревац и њихова заступљеност и садржај у локалној штампи. У питању је регистрациона библиографија чланака са анотацијама и анализом учесталости и садржаја. Библиографија садржи 102 библиографске јединице, које су срећене и изложене по хронолошком редоследу објављивања, уз кратак приказ и анализу садржаја текстова о пожаревачком Историјском архиву. У приказу библиографских јединица навођени су и аутори новинских текстова, јер су исти потписани, као и број новинске стране на којој су поменути текстови пласирани. Истражена је и обрађена локална штампа за посматрани период и то:

околни новински недељни лист „Реч народа“ (1945-), додаток листа „Данас“ за Браничевски округ „Браничево данас“ (2004-2019)⁴, месечник за Браничевски, Подунавски и Поморавски округ „Нова реч плус“ (2009-2017)⁵, месечник за Браничевски округ „Нове новине Пожаревац“ (2018-2019)⁶, месечник Браничевског округа „Браничевац“ (2019)⁷, као и магазин „Сфера: гласило квалитетнијег живота“ (2011-2021)⁸.

Рад уједно указује и на маркетиншку односно информативну делатност Историјског архива Пожаревац и његову присутност у медијима.

Кључне речи: Историјски архив Пожаревац, *Реч народа*, *Браничево данас*, *Нова реч плус*, *Нове новине Пожаревац*, *Браничевац*, *Сфера*, библиографија, новински текст, параметри

Приликом израде библиографије текстова о Историјском архиву Пожаревац у завичајној периодици истражен је период од 1. октобра 2016. до 1. септембра 2024. године. Циљ ове Библиографије јесте да се у посматраном временском периоду од осам година прикажу активности Историјског архива Пожаревац као једне од најзначајнијих установа културе у Браничевском округу и Србији. Кроз новинске чланке и заступљеност ове установе у локалној штампи може се јасно уочити доминантна

1 Ауторка је доктор етнологије и антропологије, архивски саветник, директорка Историјског архива Пожаревац, е-маил: info@arhivpozarevac.org.rs

2 Постојеће библиографије текстова о Историјском архиву Пожаревац у завичајној периодици: Андријана Максимовић, *Прве четвори и по деценије Историјског архива Пожаревац – Библиографија новинских текстова о ИАП од 1948. до 1992. године са анализом учесталости и садржаја*, у: часопис „Записи – Годишњак Историјског архива Пожаревац“, година II, број 2, Пожаревац, 2013, 181-186; Татјана Живковић, *Библиографија чланака о Историјском архиву Пожаревац у завичајној периодици 1992-2012*, у: часопис „Записи – Годишњак Историјског архива Пожаревац“, година II, број 2, Пожаревац, 2013, 187-209; Наташа Милошевић Дулић, *Прилог за библиографију радова о Историјском архиву Пожаревац у завичајној периодици (новембар 2012 – октобар 2016)*, у: часопис „Записи – Годишњак Историјског архива Пожаревац“, година V, број 5, Пожаревац, 2016, 189-208.

3 Исто.

4 Последњи број листа је изашао 27. децембра 2019. године; од јануара 2020. године лист не постоји.

5 Последњи број листа је изашао 31. децембра 2017. године; од јануара 2018. године лист не постоји.

6 Последњи број листа је изашао крајем децембра 2019. године; од јануара 2020. године лист не постоји.

7 Лист је излазио само током 2019. године.

8 Последњи број листа је изашао током децембра 2021. године; од јануара 2022. године магазин не постоји.

тенденција пружања константне подршке локалне самоуправе и републичких органа активностима Историјског архива Пожаревац, што је значајан индиректни показатељ квалитета односа друштвене заједнице, пре свега локалне, у овом периоду, према архивској установи, драгоцености архивској грађи и архивистичкој науци и струци. Такође, могуће је уочити и изузетне резултате посвећеног рада Историјског архива Пожаревац, посебно на пољу културно-просветне, изложбене и издавачке делатности, који га сврставају у ред модерних установа културе које су усклађене са новим технологијама и европским стандардима савремене архивистике.

БИБЛИОГРАФИЈА НОВИНСКИХ ТЕКСТОВА И ЊИХОВА ИНТЕРПРЕТАЦИЈА

2016.

1. Реч народа: Допринос Историјског архива Пожаревац чувању сећања на ратна страдања и подвиге ослободилаца – Отворена изложба „1941 – Почиње рат...“ / Р.Н.

У: Реч народа. - Год. LXXI, број 3.443 (18. октобар 2016. године), стр. 14

Информација о отвореној новој изложби архивских докумената Историјског архива Пожаревац, под називом „1941...Почиње рат...“, реализованој поводом 75 година од почетка Другог светског рата у Југославији и 70 година од ослобођења од фашизма. Истакнуто је да су изложена документа, фотографије, плакати, карикатуре из фондова и збирки Историјског архива Пожаревац, Војног архива и Војног музеја Министарства одбране Републике Србије, на изложби која је дело аутора др Драгане Милорадовић из Историјског архива Пожаревац и Бранке Пророковић Лазаревић из Војног архива Министарства одбране Републике Србије. Наведено је да је изложба постављена у Галерији „Обојена светлост“ Центра за културу у Пожаревцу и доступна од 14. до 31. октобра 2016. године.

2. Винкић, Влада: Пројекат Историјског архива Пожаревац – Свакодневни живот у време окупације / В.Винкић

У: Реч народа. - Год. LXXI, број 3.450 (6. децембар 2016. године), стр. 2

Информација о свечаном отварању нове изложбе Историјског архива Пожаревац „Окупирани Пожаревац 1941-1944 – слике из свакодневног живота“, у Галерији

савремене уметности у Пожаревцу, под покровитељством Града Пожаревац. Наведено је да је изложбу отворио Дејан Крстић, члан Градског већа Града Пожаревац за културу, информисање и невладине организације, који је искористио прилику да позове грађане Пожаревац да своје колекције фотографија, разгледница, докумената, књига, донесу у Историјски архив Пожаревац на даље чување, као и да су на отварању изложбе говориле директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић и коауторка изложбе Јасмина Живковић.

3. Динић, Дарко: Представљена публикација „Записници са седница органа Окружног народноослободилачког и народног одбора Пожаревац 1944-1947“ – Допринос неговању завичајне историје / Д.Динић

У: Реч народа. – Год. LXXI, број 3.452 (20. децембар 2016. године), стр. 7

Текст је посвећен свечаној промоцији зборника докумената Историјског архива Пожаревац „Записници са седница органа Окружног народноослободилачког и народног одбора Пожаревац 1944-1947“, одржаној у свечаним салонима Скупштине Града Пожаревац, 15. децембра 2016. године. Истакнуто је да су зборник докумената промовисале директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић и приређивач Јасмина Живковић, а да се у име покровитеља Града Пожаревац обратио председник Скупштине Града Пожаревац Бојан Илић.

4. Динић, Дарко: Историјски архив Пожаревац у 2016. години – Више од заштите културне баштине / Д.Динић

У: Реч народа. – Год. LXXI, број 3.453/4 (29. децембар 2016. године), стр. 11

Текст је посвећен реализованим програмским активностима Историјског архива Пожаревац у 2016. години, о којима је говорила др Јасмина Николић, директорка Историјског архива Пожаревац. У разговору са директоромком наводе се успеси у 2016. години на пољу издавачке и изложбене делатности Архива, као и на пољу заштите културне баштине и учешћа архивских радника на стручним конференцијама и саветовањима у земљи и иностранству. Истиче се да је у оквиру архивских едиција објављено десет нових наслова, приређено четири премијере изложби, остварено пет гостовања постојећих изложби Архива у Београду, Врњачкој Бањи, Ђуприји и Жабарима. Такође, наведено је и учешће запослених Архива

на четири међународне архивске конференције у Србији, Словенији, Италији и Босни и Херцеговини.

5. Васић, Зоран: Годишњица одбране Стига у Првом светском рату – Слава храбрим браниоцима / З.В.

У: Браничево данас - додатак листа „Данас“ за Браничевски округ. - Година девета, број 630 (14. октобар 2016. године), стр. 5

Информација о обележавању годишњице одбране Стига у Првом светском рату, програмом на обали Дунава, у селу Рам надомак Великог Градишта, под покровитељством Града Пожареваца и Општине Велико Градиште. Наведено је да је у програму „Од Рама до Крфа 1915 – До последњег човека“ учествовао виртуелном изложбом и Историјски архив Пожаревац, те да се директорка Архива др Јасмина Николић обратила пригодним говором присутним званицама у име Организационог одбора „Од Рама до Крфа“.

6. Васић, Зоран : Историјски архив Пожаревац спремио нову изложбу докумената – О почетку Другог светског рата / З.В.

У: Браничево данас – додатак листа „Данас“ за Браничевски округ. - Година девета, број 631 (21. октобар 2016. године), стр. 1. и 8.

Информација о новој изложби Историјског архива Пожаревац „1941...Почиње рат...“ постављеној у Галерији „Обојена светлост“ Центра за културу у Пожаревцу, поводом 75 година од почетка Другог светског рата и 70 година од ослобођења од фашизма. Истакнуто је да је овом изложбом Историјски архив Пожаревац дао свој допринос чувању сећања на Други светски рат и подвиге ослободилаца, учвршћивању антифашизма као дубоког опредељења за мир и слободу, као и допринос обележавању садамдесет година од победе урезане у народно памћење као путоказ патриотизму и националном идентитету. Наведено је да су ауторке изложбе др Драгана Милорадовић из Историјског архива Пожаревац и Бранка Пророковић Лазаревић из Војног архива Министарства одбране Републике Србије, изложиле документа о потписивању протокола о приступању Краљевине Југославије Тројном пакту, о 27.мартовским демонстрацијама, бомбардовању Београда, мобилизацији војске, дејствима наших корпуса против Немаца, заробљавања југословенских војника и одвођења у логоре, о стрељањима и вешањима у Пожаревцу, о капитулацији Југославије и о договорима око њене поделе.

7. Васић, Зоран: У Галерији савремене уметности отворена изложба Историјског архива – „Пожаревац под окупацијом“ / З.В.

У: Браничево данас – додатак листа „Данас“ за Браничевски округ. - Година девета, број 637 (2. децембар 2016. године), стр. 8

Текст је посвећен изложби Историјског архива Пожаревац „Окупирани Пожаревац 1941-1944 – слике из свакодневног живота“, отвореној у Галерији савремене уметности у Пожаревцу. Наведено је да изложба представља документа из привредног, здравственог, административног, културног, спортског и свакодневног живота у Пожаревцу под окупацијом током Другог светског рата, као и да је прати штампани и електронски каталог и сет архивских фотографија/разгледница у издању Историјског архива Пожаревац. Истакнуто је да су на отварању изложбе говориле директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић и коауторка Јасмина Живковић, да је изложбу пригодним речима отворио Дејан Крстић, члан Градског већа Града Пожареваца за културу, информисање и невладине организације, а да је свечаност музички оплемењена композицијама „Тамна је ноћ“ и „Црвени макови“ у извођењу професора пожаревачке Музичке школе.

8. Васић, Зоран: Представљено још једно публиковано достигнуће Историјског архива Пожаревац – Допринос неговању завичајне историје / З.В.

У: Браничево данас – додатак листа „Данас“ за Браничевски округ. - Година девета, број 641 (30. децембар 2016. године), стр. 8

Текст је посвећен свечаној промоцији трећег зборника докумената Историјског архива Пожаревац „Записници са седница органа Окружног народноослободилачког и народног одбора Пожаревац 1944-1947“, одржаној у свечаним салонима Градског здања у Пожаревцу. Наведено је да овај зборник представља „куну стручног архивистичког рада на сређивању и обради архивске грађе и истовремено обавештајно средство са транскриптом оригиналних докумената као извором истраживања државне и локалне историје 20. века у Пожаревачком односно данашњем Браничевском округу“. Наведено је и да су на промоцији књиге говорили председник Скупштине Града Пожареваца Бојан Илић, директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић и приређивач зборника Јасмина Живковић.

2017.

9. Васић, Зоран: Захвалница Историјском архиву Пожаревац / З.В.**У: Браничево данас – додатак листа „Данас“ за Браничевски округ. - Година четрнаеста, број 647 (17. фебруар 2017. године), стр. 4**

Информација о свечаности у Београду поводом Дана Института за стратегијска истраживања Министарства одбране Републике Србије и Дана Војног архива, на којој су додељене награде и захвалнице појединцима и институцијама у знак дугогодишње успешне сарадње. Међу награђенима је и Историјски архив Пожаревац. Захвалницу је директорки Историјског архива Пожаревац др Јасмини Николић уручио потпуковник Душко Милојевић, директор Војног архива.

10. Динић, Дарко: Нови пројекат Историјског архива Пожаревац „Казнено-поправни заводи у Србији / Д.Д.**У: Реч народа. - Год. LXXII, број 3.463 (7. март 2017. године), стр. 7**

Текст говори о садржају нове изложбе Историјског архива Пожаревац и Криминалистичко-полицијске академије у Београду, под називом „Казнено-поправни заводи у Србији – пример Пожаревачког казног завода, 1853-1918“, постављеној у Галерији савремене уметности у Пожаревцу, о којој је говорила др Јасмина Николић, директорка Историјског архива Пожаревац.

11. Динић, Дарко: Дан отворених врата архива „Да се боље упознамо“ / Д.Д.**У: Реч народа. - Год. LXXII, број 3.463 (7. март 2017. године), стр. 7**

Текст је посвећен манифестацији „Дан отворених врата Архива“ коју организује Историјски архив Пожаревац поводом Међународног дана архива, о којој је говорила директорка др Јасмина Николић.

12. Перишић, Милена: Одржан семинар о заштити архивске грађе и регистратурског материјала код установа културе – Архиви – чувари историје / М.П.**У: Реч народа. - Год. LXXII, број 3.463 (7. март 2017. године), стр. 7**

Информација о реализованом стручном семинару о заштити архивске грађе и документарног материјала код установа културе у Браничевском управном округу, у организацији Историјског архива Пожаревац. Наведено је

да је на семинару предавач била Јасмина Живковић, која је истакла да „установе културе стварају значајну документацију која сведочи о једном тренутку друштвене, социјалне и културне историје града и округа“, као и да су на отварању семинара говорили директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић и члан Градског већа Града Пожареваца за културу, информисање и невладине организације Дејан Крстић.

13. Васић, Зоран: Семинар архивистике за раднике у култури – Архиви негују памћења / З.В.**У: Браничево данас – додатак листа „Данас“ за Браничевски округ. - Година четрнаеста, број 650 (10. март 2017. године), стр. 8**

Информација о одржаном петом по реду семинару „Школа архивистике“ на тему „Заштита архивске грађе и документарног материјала код установа културе у Браничевском управном округу“ у организацији Историјског архива Пожаревац. Наведено је да су на отварању семинара говорили директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић и члан Градског већа Града Пожареваца за културу, информисање и невладине организације Дејан Крстић.

14. Перишић, Милена: Мултимедијални пројекат Историјског архива Пожаревац и Криминалистичко-полицијске академије у Београду – Драгоценост сведочанство о развоју казног система Србије до 1918. године / М.П.**У: Реч народа. - Год. LXXII, број 3.466 (28. март 2017. године), стр. 7**

Текст је посвећен премијери изложбе Историјског архива Пожаревац и Криминалистичко-полицијске академије у Београду под називом „Казнено-поправни заводи у Србији – пример Пожаревачког казног завода, 1853-1918“, одржаној у Галерији савремене уметности у Пожаревцу, поводом обележавања 150 година постојања, рада и деловања Казнено-поправног завода Пожаревац – Забела. Истакнуто је да је изложбу историјских докумената, у присуству бројних званица међу којима је био и саветник Потпредседника Владе Републике Србије и Министра унутрашњих послова генерал-потпуковник Александар Живковић, отворила директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић, која је и иницијатор, идејни аутор и организатор истоименог мултимедијалног пројекта. Наведено је да су о изложби говориле коауторке проф. др Ивана Крстић Мистрицеливић

са Криминалистичко-полицијске академије и Јасмина Живковић из Историјског архива Пожаревац, а да су у музичком делу програма наступиле солисткиње Марта Благојевић и Љубица Миладиновић, уз пратњу професора хармонике Ивана Младеновића.

15. Миленковић, Драган: Историјски архив Пожаревац: Сведочанства из пожаревачког казног завода до 1918. године / Д. Миленковић

У: „Нова реч плус“ – Месечник за Браничевски, Подунавски и Поморавски округ. – Год. 4, број 49 (март 2017. године), стр. 7

Текст је посвећен премијери изложбе Историјског архива Пожаревац и Криминалистичко-полицијске академије Београд, под називом „Казнено-поправни заводи у Србији – пример Пожаревачког казног завода 1853-1918“, коју је, у Галерији савремене уметности у Пожаревцу, отворила директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић. Наведено је да су на отварању изложбе, у име ауторског тима из Историјског архива Пожаревац и Криминалистичко-полицијске академије, говориле коауторке проф. др Ивана Крстић Мистрицеливић и Јасмина Живковић. Истакнуто је да су отварању изложбе присуствовали саветник Првог Потпредседника Владе Републике Србије и Министра унутрашњих послова Александар Живковић, директор Војног архива Министарства одбране Републике Србије потпуковник Душко Милојевић и председник Скупштине Града Пожареваца Бојан Илић.

16. Миленковић, Драган: Историјски архив Пожаревац – Промоција монографије / Д. Миленковић

У: „Нова реч плус“ – Месечник за Браничевски, Подунавски и Поморавски округ. – Год. 4, број 50 (април 2017. године), стр. 5

Текст је посвећен свечаној промоцији првог тома монографије „Казнено-поправни заводи у Србији – пример Пожаревачког казног завода 1853-1918“ групе аутора из Историјског архива Пожаревац и Криминалистичко-полицијске академије Београд. Наведено је да је промоција одржана у свечаној сали Скупштине Града Пожареваца, на којој су говорили председник Скупштине Града Пожареваца Бојан Илић, директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић, продекан Криминалистичко-полицијске академије проф. др Саша Милојевић, шеф Катедре за правне науке Криминалистичко-полицијске академије проф. др Дарко Симовић, и Јасмина Живковић.

Истакнуто је да је промоцији присуствовао велики број званица, међу којима и саветник Првог Потпредседника Владе Републике Србије и Министра унутрашњих послова генерал-потпуковник Александар Живковић, заменик директора Управе за извршење кривичних санкција Министарства правде Републике Србије Владимир Видић, градоначелник Града Пожареваца Бане Спасовић са сарадницима и управници окружних затвора у Београду, Крушевцу, Смедереву, Прокупљу и Сремској Митровици.

17. Миленковић, Драган: Историјски архив Пожаревац – Изложба „25 година Народне Скупштине Републике Српске“ / Д. Миленковић

У: „Нова реч плус“ – Месечник за Браничевски, Подунавски и Поморавски округ. – Год. 4, број 50 (април 2017. године), стр. 1 и 5

Текст је посвећен свечаном отварању гостујуће изложбе Архива Републике Српске „25 година Народне Скупштине Републике Српске 1991-2016“, у организацији Историјског архива Пожаревац и Града Пожареваца, поводом обележавања Дана Историјског архива Пожаревац и Дана Архива Републике Српске. Наведено је да су се у Галерији савремене уметности у Пожаревцу, обратили председник Скупштине Града Пожареваца Бојан Илић, директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић, директор Архива Републике Српске мр Бојан Стојнић, да је изложбу пригодним речима отворио председник Народне Скупштине Републике Српске Недељко Чубриловић, који је истакао да је „отварање ове изложбе у Пожаревцу један од начина да се чврстије повезујемо и унапређујемо сарадњу у свим областима друштвеног, привредног и културног живота“.

18. Динић, Дарко: У Жагубици додељена признања „Капетан Миша Анастасијевић“ – Лауреати за привредно и друштвено стваралаштво / Д. Динић

У: Реч народа. - Год. LXXII, број 3.467 (4. април 2017. године), стр. 5

Текст је посвећен актерима јавног, привредног и друштвеног живота на нивоу Браничевског и Подунавског округа, који су награђени плакетом „Капетан Миша Анастасијевић“ и златником са ликом овог познатог српског трговца и добротвора из 19. века, коју додељује Београдски и Новосадски Универзитет и „Медиа Инвент“ Нови Сад, под медијским покровитељством РТВ Војводине. Истакнуто је да је међу награђенима и др Јасмина Николић, директорка Историјског архива Пожаревац, којој

је признање „Капетан Миша Анастасијевић“ додељено за очување и презентацију културне баштине Браничева.

19. Б.Р: Уручена традиционална признања „Капетан Миша Анастасијевић“ – Жагубица најбоља локална самоуправа / Б.Р.

У: Браничево данас – додатак листа „Данас“ за Браничевски округ. - Година четрнаеста, број 653 (7. април 2017. године), стр. 6

Текст је посвећен најбољим актерима јавног, привредног и друштвеног живота на нивоу Браничевског и Подунавског округа, који су награђени плакетом „Капетан Миша Анастасијевић“ и златником са ликом овог познатог српског трговца и добротвора из 19. века. У тексту је посебно истакнута краћа биографија добитнице овог признања др Јасмине Николић, директорке Историјског архива Пожаревац.

20. У: Реч народа. - Год. LXXII, број 3.468 (11. април 2017. године), стр. 3

Најава свечане промоције монографије Историјског архива Пожаревац и Криминалистичко-полицијске академије у Београду „Казнено-поправни заводи у Србији – пример Пожаревачког казног завода 1858-1918“, која ће бити одржана 19. априла 2017. године, у свечаној сали Скупштине града Пожаревац.

21. Перишић, Милена: Промоција првог тома монографије „Казнено-поправни заводи у Србији – пример Пожаревачког казног завода 1858-1918“ – Истраживачки подухват Историјског архива Пожаревац / М.П.

У: Реч народа. - Год. LXXII, број 3.470/1 (25. април 2017. године), стр. 6

Текст је посвећен свечаној промоцији првог тома научне монографије „Казнено-поправни заводи у Србији – пример Пожаревачког казног завода 1858-1918“ поводом 150-годишњице од увођења система организованог издржавања казне лишења слободe у Кнежевини и Краљевини Србији. Истакнуто је да су партнери на овом пројекту - Историјски архив Пожаревац и Криминалистичко-полицијска академија Београд - организовали промоцију издања у свечаној сали Скупштине Града Пожаревац, на којој су говорили председник Скупштине Града Пожаревац Бојан Илић, директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић, продекан Криминалистичко-полицијске академије проф. др Саша Милојевић, шеф Катедре за правне науке Криминалистичко-полицијске академије проф. др Дарко Симовић и

коауторка Јасмина Живковић. Наведено је да је промоцији, која је одржана под покровитељством Града Пожаревац, присуствовао велики број званица, међу којима и саветник Првог Потпредседника Владе Републике Србије и Министра унутрашњих послова генерал-потпуковник Александар Живковић, заменик директора Управе за извршење кривичних санкција Министарства правде Републике Србије Владимир Видић, управници окружних затвора у Београду, Крушевцу, Смедереву, Прокупљу и Сремској Митровици.

22. Винкић, Влада: Изложба Историјског архива Пожаревац на Палићком филмском фестивалу – Сећање на југословенски филм / В.В.

У: Реч народа. - Год. LXXII, број 3.480 (25. јул 2017. године), стр. 10

Информација о гостовању изложбе Историјског архива Пожаревац „Филмови које смо волели, 1946-1980“ у оквиру XXIV Фестивала европског филма „Палић 2017“, у Суботици, у галерији Отвореног универзитета, са напоменом да је ово дванаесто представљање изложбе која је настала 2011. године поводом века југословенског филма и уз подсећање да је приликом отварања изложбе у Пожаревац 2011. године присуствовала легенда југословенског филма Велимир Бата Живојиновић. Наведено је, такође, да су аутори изложбе и каталога директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић и архивски посленици др Драгана Милорадовић и Горан Митић.

23. Васић, Зоран: Директорка Историјског архива Пожаревац најавила гостовање јединствене поставке ван земље – „Филмови које смо волели“ стигли у Суботицу / З.В.

У: Браничево данас – додатак листа „Данас“ за Браничевски округ. - Година четрнаеста, број 658 (28. јул 2017. године), стр. 8

Текст је посвећен гостовању изложбе Историјског архива Пожаревац „Филмови које смо волели, 1947-1980“ у оквиру *Фестивала европског филма Палић*, у галерији Отвореног универзитета у Суботици. Истакнуто је да су о изложби говориле ауторке др Јасмина Николић, директорка Историјског архива Пожаревац и мр Драгана Милорадовић, а да је изложбу отворио директор *Фестивала европског филма* Радослав Зеленовић, који је указао на значај изложбе као својеврсног временског подсећања на кинематографију која је била равноправна у европским

размерама – „изложба представља носталгично филмско путовање“.

24. Миленковић, Драган: Изложбе пожаревачког Архива / Д.Миленковић

У: „Нова реч плус“ – Месечник за Браничевски, Подунавски и Поморавски округ. – Год. 4, број 53/54 (јул 2017. године), стр. 13

Информација о гостовању изложбе Историјског архива Пожаревац „Филмови које смо волели, 1948-1980“, у оквиру *Фесџивала европског филма Палић*, у Галерији Отвореног универзитета у Суботици током јула 2017. године. Истакнуто је да је изложбу отворио директор *Фесџивала европског филма Палић* Радослав Зеленовић. Такође, текст доноси и информацију о гостовању изложбе Историјског архива Пожаревац и Криминалистичко-полицијске академије Београд „Казнено-поправни заводи у Србији – пример Пожаревачки казнени завод у Пожаревцу, 1853-1918“, у галерији Музеја „Хореум Марги“ у Ћуприји током августа 2017. године.

25. Васић, Зоран: Историјски архив Пожаревац отворио у Ћуприји изложбу о затворима од 1853 – 1918 – Овде су тамновали многи виђени Срби / З.В.

У: Браничево данас – додатак листа „Данас“ за Браничевски округ. - Година четрнаеста, број 659 (4. август 2017. године), стр. 8

Информација о гостовању изложбе Историјског архива Пожаревац и Криминалистичко-полицијске академије у галерији Музеја „Хореум Марги“ у Ћуприји. Посебно је истакнут сегмент изложбе који се односи на политичке заточенике Светозара Марковића, Васу Пелагића, Бранислава Нушића, Ђуру Јакшића и Илку Марковић која је покушала атентат на краља Милана.

26. Динић, Дарко: У Пожаревцу отворена изложба „Логор Бањица 1941-1944 – заточеници из Пожаревца и Браничевског округа“ – Сведочанство о страдањима логораша / Д.Динић

У: Реч народа. - Год. LXXII, број 3.492 (26. септембар 2017. године), стр. 7

Текст је посвећен премијери изложбе „Логор Бањица 1941-1944 – заточеници из Пожаревца и Браничевског округа“ Историјског архива Пожаревац и Историјског архива Београда, под покровитељством Града Пожаревца. Истакнуто је да су ауторке изложбе Исидора Стојановић, др Јасмина Николић и Снежана Лазић, на основу историјских докумената из фондова и збирки два архива,

дале општу слику потресних мучења и страдања логораша – обичних људи, мушкараца, жена и деце свих узраста, који су довођени из свих крајева Србије у највећи концентрациони логор на подручју окупиране Србије, логор Београд – Бањица, а да је током ратног периода заточено 1.683 заточеника са подручја општине Пожаревац и Браничевског округа. Наведено је и да су изложбену поставку у Галерији савремене уметности, употпуниле четири макете бањичких књига у којима су скениране странице које се односе на заточенике из Браничевског округа, две витрине са неколико оригиналних фотографија и предмета које дочаравају све ужасе бањичког логора и електронска презентација која приказује саму зграду логора, фотографије заточеника, асанације терена и ексхумације лешева. Такође је наведено и да је изложбу отворио заменик градоначелника Града Пожаревца Саша Павловић, да су о изложби говориле рецензент др Маријана Мраовић из Војног архива Министарства одбране Републике Србије, директорка Историјског архива Пожаревац и коауторка др Јасмина Николић и коауторка Снежана Лазић из Историјског архива Београда.

27. Васић, Зоран: Поставка докумената Историјског архива о логору Бањица – Изложба као опомена / З.В.

У: Браничево данас – додатак листа „Данас“ за Браничевски округ. - Година четрнаеста, број 667 (29. септембар 2017. године), стр. 8

Текст је посвећен изложби Историјског архива Пожаревац у Галерији савремене уметности у Пожаревцу, под називом „Логор Бањица 1941-1944 – заточеници из Пожаревца и Браничевског округа“. Истакнуто је да изложба представља упечатљиву и у појединим сегментима застрашујућу опомену свима и обухвата и виртуелну изложбу и каталог о заточеницима из Пожаревца и Браничевског округа у концентрационом логору Београд – Бањица 1941-1944, који је био синоним за репресију над цивилним становништвом, припадницима расних, етничких и религијских група, политичким и идеолошким противницима. Наведено је и да су ауторке др Јасмина Николић, директорка Историјског архива Пожаревац и архивски саветник Историјског архива Београда Снежана Лазић, говориле на свечаности отварања и да је изложбу отворио заменик градоначелника Града Пожаревца Саша Павловић.

28. Миленковић, Драган: Историјски архив – Сведочанство о патњи / Д.М.

У: „Нова реч плус“ – Месечник за Браничевски, Подунавски и Поморавски округ. – Год. 4, број 55 (септембар 2017. године), стр. 14

Информација о отвореној изложби Историјског архива Пожаревац у Галерији савремене уметности у Пожаревцу, под називом „Логор Бањица 1941-1944 – заточеници из Пожаревца и Браничевског округа“. Наведено је да су ауторке изложбе др Јасмина Николић, директорка Историјског архива Пожаревац и архивски саветник Историјског архива Београда Снежана Лазић говориле на свечаности отварања, као и да је изложбу пригодним речима отворио заменик градоначелника Града Пожаревца Саша Павловић.

29. Динић, Дарко: Представљена изложба на отвореном Историјског архива Пожаревац „Занатство Округа Пожаревачког“ / Д.Динић

У: Реч народа. - Год. LXXII, број 3.499 (14. новембар 2017. године), стр. 7

Текст је посвећен премијери изложбе на отвореном „Занатство Округа Пожаревачког 1850-1950“, у дворинском комплексу „Стара касарна – павиљон 4“ Историјског архива у Пожаревцу. Истакнуто је да су ауторке изложбе архивисти др Драгана Милорадовић и Јасмина Живковић, кроз архивска документа изложиле само онај део историје који сведочи о зачетку и развијању заната на овом подручју. Истакнуто је да је Ана Смиљанић, члан Градског већа Града Пожаревца за спорт, омладину и туризам, отварајући изложбу нагласила да „вредности које су деценијама неговане као традицијско и културно благо града: културни домети, начин опхођења грађана вароши пожаревачке, пословна и професионална етика пожаревачких трговаца, занатлија, угоститеља, изградња језгра града и ширење његових улица – јесте наслеђе које се мора предочити новим генерацијама“. Наведено је и да су на отварању изложбе говориле директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић и коауторка др Драгана Милорадовић, да је изложба реализована уз подршку Министарства културе Републике Србије и Града Пожаревца и да су њено свечано отварање музички оплеменили професори Музичке школе „Стеван Мокрањац“ Марта Благојевић, Љубица Миладиновић и Илија Рајковић.

30. Перишић, Милена: Изложба Историјског архива Пожаревац „Основно школство у Пожаревцу 1815-1882“ / М.П.

У: Реч народа. - Год. LXXII, број 3.501 (28. новембар 2017. године), стр. 7

Текст је посвећен премијери изложбе Историјског архива Пожаревац организованом поводом 285 година основног школства у Пожаревцу у Галерији савремене уметности у Пожаревцу, под називом „Основно школство у Пожаревцу, 1815-1882“. Истакнуто је да је изложбу пригодним речима отворила министарка у Влади Републике Србије задужена за демографију и популациону политику проф. др Славица Ђукић Дејановић, која је нагласила „да је ово прослава још једног јубилеја а који је везан за четрдесете године 20. века када је женској деци дао право на школовање, по чему смо заиста припадали модерној Европи“. Наведено је да су на свечаности отварања изложбе говориле директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић, члан Градског већа Града Пожаревца за културу, просвету и здравство Весна Пејић и ауторка изложбе Наташа Милошевић Дулић, уз музички наступ певачке групе „Носталгија – другарство плус“.

31. Васић, Зоран: Изложба о школству у Пожаревцу – Метропола културе и писмености / З.В.

У: Браничево данас – додатак листа „Данас“ за Браничевски округ. - Година четрнаеста, број 675 (1. децембар 2017. године), стр. 7

Текст је посвећен новом изложбеном подухвату „Основно школство у Пожаревцу 1815-1882“ Историјског архива Пожаревац, чији је циљ да документовано прикаже период најважнијег сегмента у процесу модернизације образовања као носиоца друштвеног развоја државе Србије. Истакнуто је да је пројекат настао у част 285 година основног школства у Пожаревцу, да представља успео покушај Историјског архива Пожаревац да се одужи креаторима васпитања, образовања и свеколиког знања, да је изложбу у Галерији савремене уметности у Пожаревцу отворила министарка у Влади Републике Србије задужена за демографију и популациону политику проф. др Славица Ђукић Дејановић, као и да су о пројекту и изложби говориле иницијатор и главни и одговорни уредник пројекта др Јасмина Николић, директорка Историјског архива Пожаревац, члан Градског већа Града Пожаревца за културу, просвету и здравство Весна Пејић и ауторка изложбе Наташа Милошевић Дулић.

32. Динић, Дарко: Историјски архив Пожаревац у 2017. години – Један од водећих архива у Србији / Д.Динић

У: Реч народа. - Год. LXXII, број 3.505/6 (28. децембар 2017. године), стр. 17

Текст је посвећен реализованим програмским активностима Историјског архива Пожаревац у 2017. години, о којима је говорила др Јасмина Николић, директорка Историјског архива Пожаревац, овогодишњи добитник друштвеног признања „Капетан Миша Анастасијевић“ у категорији „За очување и презентацију културне баштине Браничева“. У разговору са директорком наводе се успеси у претходној години на пољу издавачке и изложбене делатности Архива, и то десет новообјављених публикација у оквиру постојећих едиција Архива и пет премијера изложби. Истакнуто је да је годину обележила премијера изложбе „Логор Бањица 1941-1944 – заточеници из Пожареваца и Браничевског округа“ коју је у Галерији савремене уметности у Пожаревцу обишло 1.700 посетилаца, између осталих, и делегације Министарства одбране и Војске Србије, Међурегионалног координационог савета Народног конгреса индустријалаца и предузетника из Руске Федерације, Архива Босне и Херцеговине, општина Браничевског округа, ученици пожаревачких основних и средњих школа.

33. Васић, Зоран: Историјски архив у Пожаревцу приредио ове године низ значајних изложби – Значај задругарства и школства у Браничеву / З.В.

У: Браничево данас – додатак листа „Данас“ за Браничевски округ. - Година четрнаеста, број 679/680 (29. децембар 2017. године), стр. 8

Текст је посвећен изложбама Историјског архива Пожаревац „Задругарство у Пожаревачком округу до 1941. године“ и „Основно школство у Пожаревцу, 1815-1882“, које су приређене у 2017. години, у Галерији савремене уметности у Пожаревцу.

2018.

34. Динић, Дарко: Пригодном изложбом у Пожаревцу – Обележено десет година Града Пожареваца / Д.Динић

У: Реч народа. - Год. LXXIV, број 3.507 (10. јануар 2018. године), стр. 5

Текст је посвећен свечаности поводом 178 година постојања локалне самоуправе у Пожаревцу, 550 година од

првог помена имена града у турским тефтерима и 10 година од добијања статуса града, одржаној у свечаној сали Скупштине Града Пожареваца крајем 2017. године. Истакнуто је да су Историјски архив Пожаревац и Град Пожаревац ове јубилеје обележили приређивањем архивске изложбе о хронолошком развоју основних самоуправних функција општине односно града кроз приказ законских прописа који су током два века регулисали област локалне власти у Србији. Текст доноси говоре градоначелника Града Пожареваца Банета Спасовића и директорке Историјског архива Пожаревац др Јасмине Николић.

35. Васић, Зоран: Уприличен пријем поводом обележавања 10 година од добијања бољег статуса – Успешна деценија Града Пожареваца / З.В.

У: Браничево данас – додатак листа „Данас“ за Браничевски округ. - Година четрнаеста, број 681 (12. јануар 2018. године), стр. 5

Текст је посвећен свечаности поводом 178 година постојања локалне самоуправе у Пожаревцу, 550 година од првог помена имена града у турским тефтерима и 10 година од добијања статуса града, одржаној у свечаној сали Скупштине Града Пожареваца (у току свечаног скупштинског заседања). Истакнуто је да се директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић обратила званицама на свечаности поводом изложбе Историјског архива Пожаревац, чија је тема хронолошки развој основних самоуправних функција општине, односно града кроз приказ законских прописа који су током два века регулисали област локалне власти у Србији.

36. Динић, Дарко: Историјски архив Пожаревац представио наслов у оквиру едиције „Посебна издања“ – О Учитељској школи у Пожаревцу / Д.Динић

У: Реч народа. - Год. LXXIV, број 3.515 (6. март 2018. године), стр. 7

Текст је посвећен свечаној промоцији петнаестог по реду наслова у едицији „Посебна издања“ Историјског архива Пожаревац – „Учитељска школа *Велько Дубошевић Пожаревац* – Летопис школе 1947-1974“, одржаној поводом 70 година од оснивања Учитељске школе у Пожаревцу и 285 година основног школства у Пожаревцу. Наведено је да је промоција издања одржана у свечаној сали Скупштине Града Пожареваца, 28. фебруара 2018. године, у организацији Историјског архива Пожаревац, Савеза учитеља Републике Србије и ОШ „Краљ Александар Први“ Пожаревац, на којој су говорили др Јасмина Николић,

директорка Историјског архива Пожаревац, Наташа Николић Гајић, председница Савеза учитеља Републике Србије, др Драгомир Бонџић са Института за савремену историју у Београду и Слободанка Цветковић, приређивач. Такође је наведено да је у културно-уметничком делу програма наступио Учитељски хор ОШ „Краљ Александар Први“, док је стихове учитељске заклетве казивао професор и глумач-аматер Мирослав Милутиновић.

37. Васић, Зоран: Историјски архиви Пожареваца и Београда приредили изложбу на ВМА – Поставка о заточеницима логора Бањица из Браничеве / З.В.

У: Браничево данас – додатак листа „Данас“ за Браничевски округ. - Година петнаеста, број 688 (23. март 2018. године), стр. 5

Информација о гостовању изложбе посвећене заточеницима злогласног логора Бањица из Браничевског округа, у централном холу Војне академије у Београду, коју су, поводом Дана Академије, поставили Историјски архив Пожаревац и Историјски архив Београда. Наведено је да су свечаном отварању изложбе „Логор Бањица 1941-1944 – заточеници из Пожареваца и Браничевског округа“ присуствовале високе војне званице које је предводио ректор Универзитета одбране генерал-мајор проф. др Младен Вуруна, а да је изложбу отворио пуковник проф. др Мирослав Талијан, начелник Војне академије у Београду. Такође је наведено да се присутнима пригодним говором обратила др Јасмина Николић, директорка Историјског архива Пожаревац која је и коауторка изложбе.

38. Динић, Дарко: Успешна сарадња и допринос неговању традиција Војске Србије – Изложба Логор Бањица на Војној академији / Д.Динић

У: Реч народа. - Год. LXXIV, број 3.518 (27. март 2018. године), стр. 7

Текст је посвећен гостовању изложбе „Логор Бањица 1941-1944 – заточеници из Пожареваца и Браничевског округа“ на Војној академији у Београду, поводом обележавања Дана Војне академије. Истакнуто је да су свечаном отварању изложбе присуствовале високе војне званице које је предводио ректор Универзитета одбране генерал-мајор проф. др Младен Вуруна и да је изложбу отворио пуковник проф. др Мирослав Талијан, начелник Војне академије у Београду. Наведено је да се присутнима обратила др Јасмина Николић, директорка Историјског архива Пожаревац, коауторка изложбе. У тексту је посебно издвојена информација о гостовању изложбе

„Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918“ у галерији Отвореног универзитета у Суботици и посета туристичке групе из Параћина сталној изложбеној поставци у Пожаревцу „Два века Војске у Браничеву“.

39. Динић, Дарко: Успешна сарадња и допринос неговању традиција Војске Србије – Припадници Генералштаба ВС у посети Архиву / Д.Динић

У: Реч народа. - Год. LXXIV, број 3.518 (27. март 2018. године), стр. 7

Текст је посвећен посети 165 припадника Генералштаба Војске Србије Историјском архиву Пожаревац, 20. марта 2018. године, у оквиру војно-цивилне сарадње, а у циљу развијања морала и неговања традиција код припадника Војске Србије. Истакнуто је да су припадници Генералштаба Војске Србије имали прилику да у пожаревачком Историјском архиву разгледају изложбене поставке „Занатство Округа Пожаревачког 1850-1950“, „Пожаревац на старим фотографијама и разгледницама“ и поставку фотографија и докумената војне провенијенције - војних часописа, листова и књига са краја 19. и почетка 20. века. Текст доноси обраћања председника Скупштине Града Пожареваца Бојана Илића, директорке Историјског архива Пожаревац др Јасмине Николић, пуковника др Срећка Кузмановића и мајора Бојана Вешковића из Управе за људске ресурсе Генералштаба Војске Србије, као и информацију о томе да је директорки Историјског архива Пожаревац уручена захвалница за успешну сарадњу и допринос неговању традиција Војске Србије.

40. Миленковић, Драган: Историјски архив Пожаревац – Посета Генералштаба / Д.Миленковић

У: Нове новине Пожаревац – Регионалне новине Браничевског округа (излазе последњег дана у месецу). – Год. 1, број 3 (март 2018. године), стр. 8

Информација о посети 165 припадника Генералштаба Војске Србије Историјском архиву Пожаревац, 20. марта 2018. године, реализованој у циљу неговања културно-историјских вредности и развијања традиције код припадника Војске Србије. Истакнуто је да су припадници Генералштаба имали прилику да разгледају изложбене поставке и објекат архивског депоа Историјског архива Пожаревац, као и да су се присутним медијима обратили председник Скупштине Града Пожареваца Бојан Илић, директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић, пуковник др Срећко Кузмановић и мајор Бојан Вешковић из Управе за људске ресурсе Генералштаба Војске Србије.

41. Миленковић, Драган: Историјски архив Пожаревац – Изложба у Војној академији / Д.Миленковић

У: Нове новине Пожаревац – Регионалне новине Браничевског округа (излазе последњег дана у месецу). – Год. 1, број 3 (март 2018. године), стр. 8

Информација о гостовању изложбе „Логор Бањица 1941-1944 – заточеници из Пожареваца и Браничевског округа“ Историјског архива Пожаревац на Војној академији, поводом обележавања Дана Војне академије Универзитета одбране у Београду. Истакнуто је да је изложба свечано отворена 15. марта 2018. године у присуству високих војних званика предвођених ректором Универзитета одбране генерал-мајором проф. др Младеном Вуруна, а да је изложбу пригодним говором отворио начелник Војне академије пуковник проф. др Мирослав Талијан. Наведено је да је о изложби говорила коауторка и директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић.

42. Динић, Дарко: Обележена десетогодишњица заједничког пројекта ИАП и ИНИС-а и 60 година Института за новију историју Србије – Ми стварамо историју / Д.Динић

У: Реч народа. - Год. LXXIV, број 3.526 (22. мај 2018. године), стр. 7

Текст је посвећен свечаности поводом 70 година Историјског архива Пожаревац, 60 година Института за новију историју Србије у Београду и 10 година од заједничког Међународног научног скупа „Браничево у историји Србије“, одржаној у свечаној сали Скупштине Града Пожареваца. Истакнуто је да су годишњице биле повод представљања издавачке делатности Историјског архива Пожаревац и Института за новију историју Србије, о којима су говорили др Јасмина Николић, директорка Историјског архива Пожаревац, проф. др Миле Бјелајац, директор Института за новију историју Србије, др Слободан Селенић, др Александар Стојановић, др Владимир Цветковић, др Момчило Исић, др Александар Раковић и др Милан Пиљак. Наведено је да су заједнички интереси и циљ на истраживању и очувању националне историје, копча која повезује Историјски архив Пожаревац и Институт за новију историју Србије.

43. Перишић, Милена: Међународна научна конференција у организацији Историјског архива Пожаревац – Проходност ка Европи / М.П.

У: Реч народа. - Год. LXXIV, број 3.530 (19. јун 2018. године), стр. 9

Текст је посвећен одржаној дводневној међународној научној конференцији у организацији Историјског архива Пожаревац, под покровитељством Града Пожареваца. Истакнуто је да је на конференцији под називом „Архиви у трећем миленијуму – вечна исходишта историје“, у свечаним салонима Скупштине Града Пожареваца, учествовало 35 научника и стручњака из Србије, Руске Федерације, Словеније, Македоније, Хрватске, Босне и Херцеговине и Црне Горе. Текст доноси обраћања директорке Историјског архива Пожаревац др Јасмине Николић и председника Скупштине Града Пожареваца Бојана Илића, који су отворили међународну конференцију у Пожаревцу, као и списак свих учесника конференције и присутних гостију из земље и иностранства.

44. Васић, Зоран: Историјски архив Пожаревац обележио седам деценија рада и седам година националног научног часописа „Записи“ – Међународна конференција као посебно признање / З.В.

У: Браничево данас – додатак листа „Данас“ за Браничевски округ. - Година петнаеста, број 619 (22. јун 2018. године), стр. 1 и 8

Текст је посвећен одржаној дводневној Међународној научној конференцији у организацији Историјског архива Пожаревац, под покровитељством Града Пожареваца. Истакнуто је да је на конференцији под називом „Архиви у трећем миленијуму – вечна исходишта историје“, у свечаним салонима Скупштине Града Пожареваца, учествовало 35 научника и стручњака из Србије, Русије, Словеније, Македоније, Хрватске, Босне и Херцеговине и Црне Горе. Текст доноси обраћања директорке Историјског архива Пожаревац др Јасмине Николић и председника Скупштине Града Пожареваца Бојана Илића, који су отворили међународну конференцију у Пожаревцу. Наведено је да је председник Скупштине Града Пожареваца Бојан Илић посебно истакао да је „Историјски архив Пожаревац један од најбољих амбасадора које поседује Град Пожаревац“.

45. Миленковић, Драган: Историјски архив Пожаревац – Вечна исходишта историје / Д.Миленковић

У: Нове новине Пожаревац – Регионалне новине Браничевског округа (излазе последњег дана у месецу). – Год. 1, број 6 (јун 2018. године), стр. 8

Текст је посвећен одржаној дводневној Међународној научној конференцији у организацији Историјског архива Пожаревац, под покровитељством Града Пожареваца.

Истакнуто је да је на конференцији под називом „Архиви у трећем миленијуму – вечна исходишта историје“, учествовало 35 реномираних стручњака из Србије, Русије, Словеније, Македоније, Хрватске, Босне и Херцеговине и Црне Горе. Текст доноси обраћања директорке Историјског архива Пожаревац др Јасмине Николић, председника Скупштине Града Пожареваца Бојана Илића и директорке Државног архива у Загребу др Живане Хеђбељи, која је истакла „да је љубав према свом граду, општини, округу, земљи, баштини и властитом раду највећи успех Историјског архива Пожаревац“. Текст доноси и списак свих учесника међународне научне конференције Историјског архива у Пожаревцу.

46. Перишић, Милена: Седам деценија Историјског архива Пожаревац – Архив у 21. веку / М.П.

У: Реч народа. - Год. LXXIV, број 3.544 (25. септембар 2018. године), стр. 5

Текст је посвећен свечаности отварања изложбе у оквиру пројекта „Архив у 21. веку“ поводом јубилеја 70 година Историјског архива Пожаревац. Наведено је да је у Галерији савремене уметности у Пожаревцу отворена изложба „Ретроспектива – изложбе и издања 2003-2018 – Историјски архив Пожаревац своје Граду и Отаџбини“, ауторки директорке Историјског архива Пожаревац др Јасмине Николић и др Драгане Милорадовић, да је изложбу отворио градоначелник Града Пожареваца Бане Спасовић. Истакнуто је да је Градоначелник у свом говору, између осталог, посветио пажњу значајним успесима у раду Историјског архива Пожаревац, нагласивши да „импонује углед Историјског архива Пожаревац“. Текст доноси и обраћања проф. др Иване Крстић Мистрицеловић са Криминалистичко-полицијске академије Београд, директора Војног архива Министарства одбране Републике Србије капетана бојног брода Горана Петровића, изасланика Епископа Браничевског ђакона Томислава Пауновића и директорке Историјског архива Пожаревац др Јасмине Николић.

47. Васић, Зоран: Поводом 70 година Историјског архива Пожаревац – Ретроспектива изложби и издања / З.В.

У: Браничево данас – додатак листа „Данас“ за Браничевски округ. - Година петнаеста, број 713 (28. септембар 2018. године), стр. 8

Текст је посвећен свечаном отварању изложбе поводом јубилеја 70 година Историјског архива Пожаревац.

Наведено је да је у Галерији савремене уметности у Пожаревцу отворена изложба „Ретроспектива – изложбе и издања 2003-2018 – Историјски архив Пожаревац своје Граду и Отаџбини“ ауторки директорке Историјског архива Пожаревац др Јасмине Николић и др Драгане Милорадовић. Текст доноси и обраћања проф. др Иване Крстић Мистрицеловић са Криминалистичко-полицијске академије Београд, директора Војног архива Министарства одбране Републике Србије капетана бојног брода Горана Петровића и директорке Историјског архива Пожаревац др Јасмине Николић.

2019.

48. Динић, Дарко: Историјски архив Пожаревац у 2018. години – Поносни на своју мисију и визију за будућност / Д.Динић

У: Реч народа. - Год. LXXIV, број 3.561 (22. јануар 2019. године), стр. 7

Текст је посвећен реализованим програмским активностима Историјског архива Пожаревац у 2018. години о којима је говорила др Јасмина Николић, директорка Историјског архива Пожаревац. У разговору са директорком наводе се успеси у претходној години на пољу издавачке и посебно изложбене делатности Архива. Истакнуто је да је Историјски архив Пожаревац у 2018. години остварио 234 изложбена дана гостујући својим изложбама девет пута, у галеријама у Београду, Новом Саду, Суботици, Сомбору и Параћину, на којима је било 15.082 посетилаца, да су у Пожаревцу постављене две нове изложбе „Ретроспектива – изложбе и издања 2003-2018“ и „Поносни на своју визију.....ретроспектива 2000-2018“, да су сталне изложбене поставке „Два века Војске у Браничеву“ и „Занатство Округа Пожаревачког 1850-1950“ примиле 17 организованих колективних посета. Наведено је да је документарни филм „Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918“ емитован у Сомбору, Сенти, Ђуприји, Параћину, Пожаревцу и на Телевизији Поморавље. Текст наводи и бројне активности из културно-просветне и образовне делатности Архива, са посебним освртом на дводневну међународну научну и стручну конференцију одржану у свечаним салонима Скупштине Града Пожареваца под називом „Архиви у трећем миленијуму – вечна исходишта историје“.

49. Вељковић, Миле: У Пожаревцу завршене јубиларне глумачке свечаности „Миливојев штап и шешир“ – Аматер победио играјући „Професионалац“ / М.В.

У: Браничево данас – додатак листа „Данас“ за Браничевски округ. - Година петнаеста, број 731 (1. март 2019. године), стр. 1 и 8

Текст на насловној и последњој страни посвећен је 15. јубиларним аматерским глумачким свечаностима „Миливојев штап и шешир“ одржаним у Пожаревцу. Истакнуто је да је у стручном жирију овогодишњег фестивала била др Јасмина Николић, директорка Историјског архива Пожаревац.

50. Винкић, Влада: Одржане петнаесте аматерске глумачке свечаности „Миливојев штап и шешир“ – Бранко Кнежевић најбољи варошки глумац / В.Винкић

У: Реч народа. - Год. LXXIV, број 3.567 (5. март 2019. године), стр. 3

Информација о завршеним петнаестим аматерским глумачким свечаностима „Миливојев штап и шешир“ Центра за културу Пожаревац и проглашењу победника. Истакнуто је да је пред великим бројем љубитеља позоришног аматеризма, председник стручног жирија драмски уметник Александар Дунић саопштио своју и одлуку др Јасмине Николић, директорке Историјског архива Пожаревац и Душана Шукљевића, адвоката, који су заједно шест вечери оцењивали глумачке креације, да најбољи варошки глумац Србије буде Бранко Кнежевић, који је маестрално представио лик полицајца Луке Лабана из вансеријског драмског текста Душана Ковачевића „Професионалац“.

51. Динић, Дарко: Представљен зборник докумената „Извештаји и наредбе Недићеве „Владе Народнoг спаса“ за Округ Пожаревачки 1941-1942. година“ – Памћење живи кроз комуникацију / Д.Динић

У: Реч народа. - Год. LXXIV, број 3.576 (7. мај 2019. године), стр. 17

Текст је посвећен свечаној промоцији зборника докумената Историјског архива Пожаревац и Војног архива Министарства одбране Републике Србије под називом „Извештаји и наредбе Недићеве „Владе народног спаса“ за Округ Пожаревачки, 1941-1942 – том 1“, приређивача др Јасмине Николић, директорке Историјског архива Пожаревац и др Маријане Мраовић, начелнице у Војном архиву. Наведено је да је промоција овог издања одржана у свечаној сали Скупштине Града Пожаревац поводом

обележавања 75 година од победе над фашизмом у Другом светском рату и Дана Историјског архива Пожаревац. Текст доноси говоре заменика председника Скупштине Града Пожаревац Милић Јовановића, директора Војног архива капетана бојног брода Горана Петровића, рецензента зборника проф. др Иване Крстић Мистрицеловић са Криминалистичко-полицијског универзитета у Београду, др Јасмине Николић, директорке Историјског архива Пожаревац и др Маријане Мраовић, коприређивача зборника. Истакнуто је да се промоција зборника, у коме су објављена документа настала у време функционисања Недићеве „Владе народног спаса“, одржава „тек један дан након што је Апелациони суд одбио рехабилитацију Милана Недића, што потврђује чињеницу да се ради о пажљивом избору истраживачке теме од стране приређивача и издавача зборника докумената“.

52. Миленковић, Драган: Историјски архив Пожаревац – Зборник о Недићевој „Влади народног спаса“ / Д.М.

У: Браничевац - новине Браничевског округа (излазе последњег дана у месецу). – Год. 2, број 16 (април-мај 2019. године), стр. 5

Текст доноси информацију о промоцији зборника докумената Историјског архива Пожаревац „Извештаји и наредбе Недићеве „Владе народног спаса“ за Округ Пожаревачки, 1941-1942.године“, одржаној у свечаној сали Скупштине Града Пожаревац поводом обележавања Дана пожаревачког Архива и седамдесет и пет година од победе над фашизмом у Другом светском рату. Истакнуто је да су зборник докумената приредиле др Јасмина Николић, директорка Историјског архива Пожаревац и др Маријана Мраовић, начелница одељења у Војном архиву Министарства одбране Републике Србије, да је објављен под покровитељством Града Пожаревац и Министарства одбране Републике Србије, да су га представили проф. др Ивана Крстић Мистрицеловић са Криминалистичко-полицијског универзитета у Београду, директор Војног архива Министарства одбране Републике Србије капетан бојног брода Горан Петровић, приређивачи књиге др Јасмина Николић и др Маријана Мраовић и заменик председника Скупштине Града Пожаревац Милић Јовановић.

53. Васић, Зоран: Представљен пројекат „Авантура у Архиву“ који је окупио више од стотину малишана – Деца у улози истраживача, уметника и заштитника / З.В.

У: Браничево данас – додатак листа „Данас“ за Браничевски округ. - Година петнаеста, број 740 (17. мај 2019. године), стр. 1. и 4-5

Текст је посвећен пројекту Историјског архива Пожаревац „Авантура у Архиву – сликовница и бојанка“, који је реализован у сарадњи са Предшколском установом „Љубица Вребалов“ из Пожаревца и представљен у свечаној сали Скупштине Града Пожаревца. Истакнуто је да је пројекат ове „авантуре“, започет 2017. године, проистекао из сталних настојања Историјског архива Пожаревца за стицање нове публике младих истраживача, заљубљеника у завичајну историју, поштовалаца и пријатеља Архива. Наводи се да је на иницијативу директорке Историјског архива Пожаревац др Јасмине Николић започела сарадња са дечијим вртићима, да је пројекат окупио више од сто малишана из пожаревачких вртића који су едуковани о значају архивских докумената за историју града, традицију и културу нашег народа, кроз васпитно-образовне активности као што су радионице, предавања, тематске изложбе и презентације. Такође је наведено да су на свечаности представљања пројекта говориле члан Градског већа Града Пожаревца за образовање, просвету и здравство Весна Пејић, директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић и в.д.директорка ПУ „Љубица Вребалов“ Тања Лончар.

54. Динић, Дарко: Представљен пројекат ИАП и ПУ „Љубица Вребалов“ – Авантура у Архиву / Д.Динић

У: Реч народа. - Год. LXXIV, број 3.578 (21. мај 2019. године), стр. 10

Текст је посвећен пројекту Историјског архива Пожаревац „Авантура у Архиву – сликовница и бојанка“ који је представљен у свечаној сали Скупштине Града Пожаревца, а реализован у сарадњи са Предшколском установом „Љубица Вребалов“ из Пожаревца. Истакнуто је да је на иницијативу директорке Историјског архива Пожаревац др Јасмине Николић започела сарадња са дечијим вртићима. Наведено је да су на свечаности представљања пројекта говориле члан Градског већа Града Пожаревца за образовање, просвету и здравство Весна Пејић, директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић, в.д.директорка ПУ „Љубица Вребалов“ Тања Лончар,

да се у име тима који је учествовао у реализацији пројекта обратила васпитач Марија Черкез, и да су деца из вртића „Невен“ и „Лептирић“ извела „Краљево коло“, „Бранково коло“ и староградску песму „Кад те видим на сокаку“.

55. Деурић, Драгана: Историјски архив Пожаревац: изложба „Мода у Пожаревцу 1880-1929 – сусрет Истока и Запада“ – Европеизација Србије кроз костим / Д.Деурић

У: Реч народа. - Год. LXXIV, број 3.593 (3. септембар 2019. године), стр.7

Текст је посвећен премијери изложбе Историјског архива Пожаревац „Мода у Пожаревцу 1880-1929 – сусрет Истока и Запада“, ауторке др Драгане Милорадовић, отвореној у дворишном комплексу Историјског архива Пожаревац, под покровитељством Града Пожаревца. Наведено је да је изложбу отворио председник Скупштине Града Пожаревца Бојан Илић. Текст доноси и обраћања директорке Историјског архива Пожаревац др Јасмине Николић, проф. др Сенке Ковач са Филозофског факултета у Београду и ауторке др Драгане Милорадовић. Такође је наведено да је отварање изложбе пратила модна ревија костима тог периода које су носили чланови КУД „Костолац“, као и креације које су израђене по нацртима пожаревачке сликарке Милене Павловић Барили.

56. Изложба Историјског архива Пожаревац „Мода у Пожаревцу 1880-1929 – „Оригинални“ сусрет Истока и Запада“ / -

У: Браничево данас – додатак листа „Данас“ за Браничевски округ. - Година петнаеста, број 753 (6. септембар 2019. године), стр. 1. и 8

Текст је посвећен свечаном отварању и садржају изложбе на отвореном „Мода у Пожаревцу 1880-1929 – сусрет Истока и Запада“, у дворишном комплексу „Стара касарна – павиљон 4“ Историјског архива у Пожаревцу. Истакнуто је да ће изложба бити доступна посетиоцима две године као део интегралне туристичке понуде Града Пожаревца, а да је чини 118 фотографија које говоре о историјским, политичким, економским и друштвеним приликама у процесу модернизације и европеизације Србије са прелаза из 19. у 20. век. Такође је наведено да је изложбу ауторке др Драгане Милорадовић отворио председник Скупштине Града Пожаревца Бојан Илић, и да је директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић, у свом говору подсетила на прилике које су на овим просторима владале у периоду од 1880. до 1929.

године. Дата је и информација да је изложбу пратила модна ревија костима тог периода које су носили чланови КУД „Костолац“ и креације које су израђене по нацртима пожаревачке сликарке Милене Павловић Барили.

57. Васић, Зоран: Историјски архив Пожаревац гостује у Паризу / З.В.

У: Браничево данас – додатак листа „Данас“ за Браничевски округ. - Година петнаеста, број 755 (20. септембар 2019. године), стр. 1

На насловној страни истакнута је информација о гостовању изложбе Историјског архива Пожаревац, Војног архива и Војног музеја Министарства одбране Републике Србије „Србија у Великом рату 1914-1918“, у Културном центру Србије у Паризу, у периоду од 21. септембра до 19. октобра 2019. године, под покровитељством Министарства културе и информисања Републике Србије.

58. Васић, Зоран: Под покровитељством Министарства културе и информисања Републике Србије – Историјски архив Пожаревац гостује у граду светлости / З.В.

У: Браничево данас – додатак листа „Данас“ за Браничевски округ. - Година петнаеста, број 755 (20. септембар 2019. године), стр. 8

Текст је посвећен изложби архивских докумената, фотографија и музејских предмета „Србија у Великом рату 1914-1918“ Историјског архива Пожаревац, Војног архива и Војног музеја, која гостује у Културном центру Србије у Паризу, под покровитељством Министарства културе и информисања Републике Србије. Посебно је истакнуто да је реч о „изложби која је споменик који хода, говори, објашњава узвишени смисао живота који је за српске јунаке и хероје прекратко трајао“, те да даје допринос култури памћења, сећања и трајања.

59. Динић, Дарко: Изложба „Србија у Великом рату 1914-1918“ у Културном центру Србије – Пожаревачки Архив упечатљив у Паризу / Д. Динић

У: Реч народа. - Год. LXXIV, број 3.596 (24. септембар 2019. године), стр.4

Текст је посвећен свечаном отварању изложбе Историјског архива Пожаревац, Војног архива и Војног музеја Министарства одбране Републике Србије „Србија у Великом рату 1914-1918“, у Културном центру Србије у Паризу, 21. септембра 2019. године, коју је омогућило Министарство културе и информисања Републике Србије. Посебно је истакнута информација да изложбу прати документарни филм на француском, енглеском и српском

језику и штампане публикације, као и да се директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић обратила француском аудиторијуму на отварању изложбе у Паризу.

60. Васић, Зоран: Историјски архив Пожаревац у Паризу / З.В.

У: Браничево данас – додатак листа „Данас“ за Браничевски округ. - Година петнаеста, број 756 (27. септембар 2019. године), стр. 1

Информација на насловној страни о томе да је отворена изложба Историјског архива Пожаревац „Србија у Великом рату 1914-1918“, у Културном центру Србије у Паризу, која је организована поводом обележавања сто година од Версајске мировне конференције.

61. Васић, Зоран: Историјски архив Пожаревац учесник велике изложбе у Културном центру Србије у Паризу „Србија у Великом рату 1914-1918“ – Веродостојни чувари историје српске војске / З.В.

У: Браничево данас – додатак листа „Данас“ за Браничевски округ. - Година петнаеста, број 756 (27. септембар 2019. године), стр. 4-5

Текст је посвећен изложби „Србија у Великом рату 1914-1918“ Историјског архива Пожаревац, Војног архива и Војног музеја Министарства одбране Републике Србије, отвореној 21. септембра 2019. године, у Културном центру Србије у Паризу, поводом обележавања сто година од Версајске мировне конференције. Истакнуто је да је изложба реализована под покровитељством Министарства културе и информисања Републике Србије и да је свечано отворила вршилац дужности директора Културног центра Србије у Паризу Марија Несторовић. Текст доноси говоре директорке Историјског архива Пожаревац др Јасмине Николић и директора Војног архива Министарства одбране Републике Србије капетана бојног брода Горана Петровића. Посебно је истакнуто да је на изложби представљен избор од 280 архивских докумената и фотографија и 60 музејских предмета, који приказују истиниту причу о ратним дешавањима у Србији у Првом светском рату, с посебним освртом на дипломатско ангажовање и контакте Србије са савезничким силама – Француском, Великом Британијом и Русијом, као и да су отварању изложбе присуствовале бројне званице из војног и дипломатског кора, на челу са начелником штаба Копнене војске оружаних снага Француске генералом Бернаром Барера.

62. Максимовић, Андријана: У сарадњи Историјског архива Пожаревац, Војног архива и Војног музеја Министарства одбране РС, уз подршку Министарства културе и информисања РС – Изложба у Паризу – допринос истинитој слици прошлости / А.М.

У: Реч народа. - Год. LXXIV, број 3.597 (1. октобар 2019. године), стр.11

Текст је посвећен гостовању изложбе „Србија у Великом рату 1914-1918“ Историјског архива Пожаревац, Војног архива и Војног музеја Министарства одбране Републике Србије, у Културном центру Србије у Паризу, поводом обележавања сто година од Версајске мировне конференције. Наведено је да је изложба реализована под покровитељством Министарства културе и информисања Републике Србије, а отворила је вршилац дужности директора Културног центра Србије у Паризу и трећи секретар амбасаде Србије у Француској Марија Несторовић. Текст доноси и пригодне говоре директорке Историјског архива Пожаревац и руководиоца пројекта др Јасмине Николић и директора Војног архива Министарства одбране Републике Србије капетана бојног брода Горана Петровића. Текст доноси и информацију о садржају изложбе на којој је представљен избор од 280 архивских докумената и фотографија и 60 музејских предмета, који приказују истиниту причу о ратним дешавањима у Србији у Првом светском рату, са посебним освртом на дипломатско ангажовање и контакте Србије са савезничким силама – Француском, Великом Британијом и Русијом. Дат је и списак бројних званица из војног и дипломатског кора Француске, Сједињених Америчких Држава, Русије, Канаде, Србије, удружења Срба у Француској, званичника Града Париза, који су присуствовали отварању изложбе у Културном центру Србије у Паризу.

63. Васић, Зоран: Изложба Историјског архива Пожаревац - Слике из окупираног града / З.В.

У: Браничево данас – додатак листа „Данас“ за Браничевски округ. - Година петнаеста, број 764 (22. новембар 2019. године), стр. 8

Информација о изложби Историјског архива Пожаревац „Окупирани Пожаревац 1941-1944 – слике из свакодневног живота“, постављеној у Галерији савремене уметности у Пожаревцу, поводом 75. годишњице од ослобођења града Пожаревца у Другом светском рату, под покровитељством Града Пожаревца. Наведено је да

изложбена поставка, ауторки Јасмине Живковић и Слободанке Цветковић, обухвата 128 историјских докумената и фотографија из фондуса Историјског архива Пожаревац, Војног архива Министарства одбране Републике Србије и Архива Србије.

64. Васић, Зоран: Прво Саборовање љубитеља, чуvara и сопственика архивалија у приватном власништву – Скуп дародаваца Историјског архива / З.В.

У: Браничево данас – додатак листа „Данас“ за Браничевски округ. - Година петнаеста, број 765 (29. новембар 2019. године), стр. 7

Текст је посвећен пројекту „Сабирање архивалија у приватном власништву“, представљеном јавности у Галерији савремене уметности у Пожаревцу, као и првом окупљању физичких лица као сопственика архивске грађе који су истовремено и поклонодавци архивалија Историјском архиву Пожаревац. Истакнуто је и да је директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић уручила захвалнице дотадашњим поклонодавцима архивалија и истакла да је у периоду од 1948. године до данашњих дана евидентирано 144 поклонодавца који су Историјском архиву Пожаревац поклонили значајну количину архивалија из 18, 19. и 20. века. Наведено је и да је архивски саветник Јасмина Живковић представила пројекат „Заштита архивске грађе у приватном власништву – значај откупа и поклона“.

65. Перишић, Милена: У Галерији савремене уметности у Пожаревцу – Породично благо као архивска грађа / М.П.

У: Реч народа. - Год. LXXIV, број 3.606 (3. децембар 2019. године), стр.8

Информација да је у организацији Историјског архива Пожаревац у Галерији савремене уметности у Пожаревцу одржано прво саборовање сопственика архивалија у приватном власништву и истовремено представљена презентација пројекта „Заштита архивске грађе у приватном власништву – значај откупа и поклона“ аутора Јасмине Живковић. Истакнуто је да је директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић уручила захвалнице дотадашњим поклонодавцима архивалија и да је истакла да је у периоду од 1948. године до данашњих дана евидентирано 144 поклонодавца архивалија из 18, 19. и 20. века Историјском архиву Пожаревац.

66. Васић, Зоран: Документарна изложба у Галерији савремене уметности – Пожаревљани у окупираном граду / З.В.

У: Браничево данас – додатак листа „Данас“ за Браничевски округ. - Година петнаеста, број 766 (6. децембар 2019. године), стр. 8

Информација о изложби Историјског архива Пожаревац „Окупирани Пожаревац 1941-1944 – слике из свакодневног живота“, приређеној поводом обележавања 75 година од ослобођења Пожареваца у Другом светском рату. Изложба аутора архивиста Јасмине Живковић и Слободанке Цветковић, постављена је у Галерији савремене уметности у Пожаревацу.

67. Радоњић, Ивана: Историјски архив и ОШ „Краљ Александар Први“ Пожаревац – Миленијалци у Архиву / И.Р.

У: Реч народа. - Год. LXXIV, број 3.607 (10. децембар 2019. године), стр.8

Текст је посвећен пројекту Историјског архива Пожаревац „Авантура у Архиву“, у оквиру кога је реализована друга активност у сарадњи са ОШ „Краљ Александар Први“ у Пожаревацу, под називом „Миленијалци“ у Архиву – снимање видео-клипова коришћењем архивске грађе и Архива“, ауторке др Јасмине Николић, директорке Историјског архива Пожаревац. Истакнуто је да је реч о пројекту током кога су професори историје са својим ђацима боравили у Архиву, користили простор и архивску грађу за снимање кратких филмова, а који је подржан од Града Пожареваца. Истакнуто је да су на свечаности у Галерији савремене уметности у Пожаревацу, о идеји, циљевима и резултатима овог пројекта, говориле др Јасмина Николић, директорка Историјског архива Пожаревац, Наташа Николић Гајић, заменик директора ОШ „Краљ Александар Први“ и др Драгана Милорадовић, архивски саветник, док су ученицима и наставницима који су учествовали у пројекту уручене захвалнице.

68. Динић, Дарко: У Градском здању представљена заоставштина Александра Саше Марковића – Вредна донација пожаревачком Архиву / Д.Динић

У: Реч народа. - Год. LXXIV, број 3.608 (17. децембар 2019. године), стр.6

Текст је посвећен одржаној конференцији за медије у кабинету начелника Браничевског управног округа, поводом предаје заоставштине новинара и публицисте Александра Саше Марковића Историјском архиву Пожаревац.

Истакнуто је да овај чин породице Александра Саше Марковића, супруге Љиљане, ћерке Дубравке и сина Радомира, представља допринос циљу да се установи његов легат у Пожаревацу и повери на чување Историјском архиву Пожаревац, као и да богату заоставштину чини архивска грађа, фотографије, лични предмети, рукописи, библиотека са око 600 књига, магнетфонски записи и друго, о чему су говорили начелник Браничевског управног округа Александар Ђокић, директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић, архивист Наташа Милошевић Дулић и деца Александра Саше Марковића Дубравка Дуца Марковић и Радомир Марковић.

69. Васић, Зоран: Заоставштина писца и антифашистичког револуционара из Пожареваца предата Историјском архиву – Александар Марковић поново међу својима / З.В.

У: Браничево данас – додатак листа „Данас“ за Браничевски округ. - Година петнаеста, број 768 (20. децембар 2019. године), стр. 8

Текст је посвећен одржаној конференцији за медије у кабинету начелника Браничевског управног округа, поводом предаје заоставштине новинара и публицисте Александра Саше Марковића Историјском архиву Пожаревац. Истакнуто је да овај чин породице Александра Саше Марковића, представља и допринос циљу да се установи његов легат у Пожаревацу и повери на чување Историјском архиву Пожаревац. Наведено је да су на конференцији за медије говорили начелник Браничевског управног округа Александар Ђокић, директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић, архивист Наташа Милошевић Дулић и деца Александра Саше Марковића Дубравка Дуца Марковић и Радомир Марковић.

70. Реч Народа: У касарни „Генерал Јован Мишковић“ у Београду – Извештаји и наредбе Недићеве Владе / Р.Н.

У: Реч народа. - Год. LXXIV, број 3.609/10 (26. децембар 2019. године), стр.44

Текст је посвећен промоцији зборника докумената „Извештаји и наредбе Недићеве „Владе народног спаса“ за Округ Пожаревачки, 1941-1944“, одржаној у амфитеатру Одсека за симултано учење на даљину у касарни „Генерал Јован Мишковић“ у Београду. Истакнуто је да је зборник докумената приређивача др Јасмине Николић, директорке Историјског архива Пожаревац и др Маријане Мраовић, начелнице одељења у Војном архиву

Министарства одбране Републике Србије, објављен под покровитељством Града Пожареваца и Министарства одбране Републике Србије, и да су га представили ректор Универзитета одбране Министарства одбране Републике Србије генерал-потпуковник доц. др Горан Радовановић, директор Историјског института САНУ Београд проф. др Александар Растовић, проф. др Ивана Крстић Мистрицеловић са Криминалистичко-полицијског универзитета у Београду и др Јасмина Николић, директорка Историјског архива Пожаревац. Наведено је да су овој промоцији у Београду присуствовали начелник Војне академије генерал-мајор проф. др Бојан Зрнић, проректор за квалитет и развој пуковник проф. др Бобан Ђоровић, директорка Института за стратегијска истраживања Министарства одбране проф. др Јованка Шарановић, полазници Генералштабног и командно-штабног усавршавања, представници Универзитета одбране и кадети.

2020.

71. Динић, Дарко: Изложба „Ратна слика Србије у Другом светском рату 1941-1945“ у Дому Војске Србије у Београду – Допринос култури сећања и памћења / Д. Динић

У: Реч народа. - Год. LXXV, број 3.660 (15. децембар 2020. године), стр.5

Текст је посвећен изложби архивских докумената, фотографија, музејских и уметничких предмета „Ратна слика Србије у Другом светском рату 1941-1945“, коју је у Великој галерији Дома Војске Србије у Београду, у присуству бројних званица, отворио државни секретар Министарства одбране Републике Србије Александар Живковић. Истакнуто је да су ову изложбу заједнички реализовали Историјски архив Пожаревац, Војни архив, Војни музеј и Медија центар „Одбрана“, поводом обележавања 75 година од победе над фашизмом и нацизмом у Другом светском рату, под покровитељством Града Пожареваца и Министарства одбране Републике Србије. Наведено је да су се присутнима, на отварању изложбе 15. октобра 2020. године, обратили директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић, заменик градоначелника Града Пожареваца Славиша Алексић и ректор Универзитета одбране Министарства одбране Републике Србије генерал-потпуковник доц. др Горан Радовановић. Истакнуто је, такође, да су изложбу организовано посетили страни војни представници акредитовани у Србији из Немачке,

Италије, ЕУ, Турске, Швајцарске, Чешке, Индонезије, Румуније, Велике Британије и Алжира, у пратњи ауторки др Јасмине Николић, др Маријане Мраовић, Наташе Милошевић Дулић и Јелене Кнежевић, да је изложба била доступна посетиоцима у Београду у периоду од 15. октобра до 15. новембра 2020. године, да је била део манифестације „Музеји за 10“ под координацијом Националног комитета ИСОМ Србија, а да је у Пожаревацу била доступна посетиоцима у периоду од 16. новембра до 25. децембра 2020. године.

72. Динић, Дарко: Историјски архив Пожаревац у 2020. години - Посвећеност очувању националног културног блага / Д. Динић

У: Реч народа. - Год. LXXV, број 3.662/3 (30. децембар 2020. године), стр.27

Текст је посвећен реализованим програмским активностима Историјског архива Пожаревац у 2020. години о којима је говорила др Јасмина Николић, директорка Историјског архива Пожаревац. У разговору са директором наведени су успеси у претходној години на пољу издавачке делатности Архива, јер је објављено седам наслова у оквиру едиција Архива „Посебна издања“, „Зборници докумената“, „Изложбени каталози“ и „Научноинформативна средства о архивској грађи“ и то: „Казнено-поправни заводи у Србији – пример Казнено-поправног завода Пожаревац Забела 1918-1945 – књига друга“, девети број часописа „Записи – Годишњак Историјског архива Пожаревац“, три зборника докумената „Деловање народноослободилачких јединица на територији Србије и Пожаревачког округа у Другом светском рату – одабрана документа“, „Пожаревачки протопрезвитерат 1836-1888“, „Записници са седница Комисије за утврђивање ратне добити Окружног Народног Одбора Пожаревац 1944-1947“, „Начелство Среза Звишког Кучево 1839-1918 – Аналитички инвентар 6 (1861-1863) и каталог изложбе „Ратна слика Србије у Другом светском рату 1941-1945“. Истакнуто је да је претходну годину обележила изложба архивских докумената, фотографија, музејских и уметничких предмета „Ратна слика Србије у Другом светском рату 1941-1945“, коју су заједнички реализовали Историјски архив Пожаревац, Војни архив, Војни музеј и Медија центар „Одбрана“, поводом обележавања 75 година од победе над фашизмом у Другом светском рату, под покровитељством Града Пожареваца и Министарства одбране Републике Србије, као и гостовање изложбе „Плакат – визуелни

скандал“, одјек стварности и гласник пропаганде“ у Музеју „Крагујевачки октобар“ у Крагујевцу, коју је отворила министарка у Влади Републике Србије проф. др Славица Ђукић Дејановић. Наведено је да су виртуелне изложбе „Филмске приче из Другог светског рата – YU кинематографија из угла партизана“, „На лудом камену 1880-1930 – фотографије венчања из збирки Историјског архива Пожаревац“ и „Догодило се на данашњи дан...“ постављене на YouTube у оквиру кампање #ОстаниКогКуће#

2021.

73. Реч народа: Изложба у Крагујевцу „Ратна слика Србије у Другом светском рату“ / Р.Н.

У: Реч народа. - Год. LXXVI, број 3.669 (18. фебруар 2021. године), стр.7

Текст је посвећен гостовању изложбе архивских докумената, фотографија, музејских и уметничких предмета „Ратна слика Србије у Другом светском рату 1941-1945“ Историјског архива Пожаревац, Војног архива, Војног музеја и Медија центра „Одбрана“ Министарства одбране Републике Србије, у Музеју „21.октобар“ у Крагујевцу, поводом обележавања Дана државности Републике Србије. Наведено је да је изложба реализована под покровитељством Града Пожаревца и Министарства одбране Републике Србије, коју је отворила помоћница министра одбране за људске ресурсе Катарина Томашевић. Истакнута су обраћања председника Скупштине Града Пожаревца Предрага Мијатовића и директорке Историјског архива Пожаревац др Јасмине Николић, на свечаности у Крагујевцу.

74. Реч народа: Историјски архив Пожаревац и Историјски институт Београд – Споразум о сарадњи / Р.Н.

У: Реч народа. - Год. LXXVI, број 3.672 (9. март 2021. године), стр.2

Информација о томе да је у Влади Републике Србије у Београду, 4. марта 2021. године, потписан Споразум о научној и културној сарадњи између Историјског архива Пожаревац и Историјског института САНУ Београд. Наведено је да су овај документ потписали в.д. директора Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић и директор Историјског института САНУ проф. др Александар Растовић, у присуству Првог потпредседника Владе Републике Србије и министра просвете, науке и технолошког развоја Бранка Ружића.

75. Динић, Дарко: Пожаревачки Историјски архив – Гостовање изложбе у Нишу / Д.Динић

У: Реч народа. - Год. LXXVI, број 3.675 (30. март 2021. године), стр.5

Текст је посвећен гостовању изложбе архивских докумената, фотографија, музејских и уметничких предмета „Ратна слика Србије у Другом светском рату 1941-1945“ Историјског архива Пожаревац, Војног архива, Војног музеја и Медија центра „Одбрана“ Министарства одбране Републике Србије, у галерији „Синагога“ Народног музеја у Нишу, поводом обележавања осамдесет година од демонстрација 27. марта, Априлског рата и уласка окупатора у Ниш 8. априла 1941. године и Дана Народног музеја Ниш - 1. април. Наведено је да је изложба реализована под покровитељством Града Пожаревца и Града Ниша, коју је отворио председник Скупштине Града Пожаревца Предраг Мијатовић, а о којој је на отварању говорила директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић.

76. Динић, Дарко: У Пожаревцу - Обележен Дан Архива / Д.Динић

У: Реч народа. - Год. LXXVI, број 3.681 (11. мај 2021. године), стр.2

Текст је посвећен посети Првог потпредседника Владе Републике Србије и министра просвете, науке и технолошког развоја Бранка Ружића са сарадницима, Историјском архиву Пожаревац, поводом 24. априла, Дана ове установе. Истакнуто је да је министар Бранко Ружић подсетио да Историјски архив Пожаревац има широку лезу активности које доприносе да се наше национално благо очува, презентује и користи у едукативне сврхе будућих генерација. Наведено је да је Историјски архив Пожаревац овим поводом посетио и председник Скупштине Града Пожаревца Предраг Мијатовић са сарадницима, као и да је директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић упознала госте са архивским фондовима и збиркама и изложбеним поставкама „Мода у Пожаревцу 1880-1929 – сусрет Истока и Запада“, „Пожаревац на старим фотографијама и разгледницама с краја 19. и почетка 20. века“, фотографијама 27. мартовских демонстрација у Пожаревцу и Београду и Априлског рата 1941. године, као и са насловима из сопствене издавачке делатности Архива.

77. Динић, Дарко: Скупштина Града Пожаревца – Пожаревљани заинтересовани за откуп парцела – Д.Динић

У: Реч народа. - Год. LXXVI, број 3.683 (25. мај 2021. године), стр.3

Текст је посвећен заседању Скупштине Града Пожаревца, на коме је одборничка већина изгласала нове директоре установа и предузећа. На овој седници градског парламента за директора Историјског архива Пожаревац поново је постављена др Јасмина Николић. На истој седници усвојен је и Годишњи извештај о раду и Финансијски извештај Историјског архива Пожаревац за 2020. годину.

78. Милорадовић др Драгана: Латентни „говор“ костима / Д.Милорадовић

У: СФЕРА: гласило квалитетнијег живота. – Број 33 (мај-јун 2021. године), стр. 4-5

Текст је посвећен изложби фотографија из фонду Историјског архива Пожаревац „Мода у Пожаревцу 1880-1929 – сусрет Истока и Запада“, постављеној у алтернативној галерији – на отвореном, у дворишном комплексу Историјског архива у Пожаревцу. Наведено је да изложба из визууре промена у костиму презентује промене које су се дешавале у друштву у времену најзначајнијих догађаја на прелазу 19. у 20. век.

79. Реч народа: Изложба Историјског архива Пожаревац, Војног архива и Војног музеја у Народном музеју у Краљеву – Ратна слика Србије у Другом светском рату / Р.Н.

У: Реч народа. - Год. LXXVI, број 3.705 (26. октобар 2021. године), стр.7

Текст је посвећен гостовању изложбе архивских докумената, фотографија и музејских предмета „Ратна слика Србије у Другом светском рату 1941-1945“ Историјског архива Пожаревац, Војног архива и Војног музеја Министарства одбране Републике Србије, у Народном музеју у Краљеву, поводом обележавања осамдесет година од почетка Другог светског рата и масовног стрељања талаца у Краљеву у октобру 1941. године. Истакнуто је да је изложба реализована под покровитељством Града Пожаревца и Града Краљева, коју је 13. октобра пригодним говором отворио директор Историјског института САНУ у Београду проф. др Александар Раствојић, а да су о изложби говорили помоћник градоначелника Града Краљева задужен за културне манифестације Милош Милишић, директор На-

родног музеја Краљево Дарко Гучанин и директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић. Наведено је да је у простору изложбене поставке организована промоција издања „Идентитети жртава стрељаних у Краљеву у октобру 1941. године“ Музеја жртава геноцида из Београда.

80. Динић, Дарко: Представљен Зборник докумената Историјског архива Пожаревац и Војног архива „Деловање народноослободилачких јединица на територији Србије и Пожаревачког округа у Другом светском рату“ / Д.Динић

У: Реч народа. - Год. LXXVI, број 3.705 (26. октобар 2021. године), стр.9

Текст је посвећен свечаној промоцији зборника докумената „Деловање народноослободилачких јединица на територији Србије и Пожаревачког округа у Другом светском рату“, одржаној у свечаној сали Скупштине Града Пожаревца, поводом обележавања Дана сећања на српске жртве у Другом светском рату и осамдесет година од почетка Другог светског рата. Истакнуто је да је зборник докумената, приређивача др Јасмине Николић, директорке Историјског архива Пожаревац и др Маријане Мраовић, начелника одељења у Војном архиву Министарства одбране Републике Србије, објављен под покровитељством Града Пожаревца и Министарства одбране Републике Србије, и да су га представили рецензенти виши научни сарадник Института за новију историју Србије у Београду др Александар Стојановић и проф. др Ивана Крстић Мистрицеловић са Криминалистичко-полицијског универзитета у Београду. Наведено је и да су на промоцији говориле приређивачи др Јасмина Николић и др Маријана Мраовић, као и да је свечаност била употпуњена виртуелном изложбом архивских докумената и фотографија из фонду Историјског архива Пожаревац и Војног архива и оплемењена пригодним музичким нумерама у извођењу професора Предрага Пауновића.

2022.

81. Динић, Дарко: Представљен зборник докумената „Пожаревачки протопрезвитерат 1836-1888“ – Сведочанство борбе за црквени и друштвени просперитет / Д.Динић

У: Реч народа. - Год. LXXVI, број 3.716 (11. јануар 2022. године), стр.7

Текст је посвећен представљању зборника докумената „Пожаревачки протопрезвитерат 1836-1888“, одржаном у

амфитеатру „Ecclesia Viminaciensis“ у цркви Свете Петке у Пожаревцу, поводом обележавања 10 година од потписивања Протокола о сарадњи између Историјског архива Пожаревац и Епархије Браничевске. Истакнуто је да је зборник докумената, приређивача Наташе Милошевић Дулић, објављен под покровитељством Града Пожаревац и да су га представили јавности Његово Преосвештенство Епископ Браничевски Господин др Игнатије, секретар Одбора за просвету и културу Епархије Браничевске протођакон проф. др Златко Матић, директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић и приређивач Наташа Милошевић Дулић. Наведено је да је промоција била употпуњена виртуелном изложбом архивских докумената и фотографија из фондуса Историјског архива Пожаревац.

82. Реч народа: Виши суд у Пожаревцу и Историјски архив Пожаревац – Двеста година Првог Нахијског суда / Р.Н.

У: Реч народа. - Год. LXXVI, број 3.745 (2. август 2022. године), стр.2

Информација о одржаном састанку Редакционог одбора и ауторског тима за израду научне монографије као дела пројекта Вишег суда у Пожаревцу „200 година од оснивања првог Нахијског суда у Србији – у Пожаревцу 1821-2021“. Наведено је да је радни састанак одржан у кабинету председника Вишег суда у Пожаревцу Драгана Вучићевића, 15. јула 2022. године, коме је присуствовала и директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић, у својству члана Организационог и Редакционог одбора, уредника научне монографије и саиздавача.

83. И.А: Представљена едиција Историјског архива Пожаревац „Научноинформативна средства о архивској грађи“ / И.А.

У: Реч народа. - Год. LXXVI, број 3.754 (4. октобар 2022. године), стр.12

Информација о томе да је у Народној библиотеци у Пожаревцу одржана промоција едиције Историјског архива Пожаревац „Научноинформативна средства о архивској грађи“, идејног творца, оснивача и првог главног и одговорног уредника др Јасмине Николић, директорке Историјског архива Пожаревац. Наведено је да су ову едицију и 12 публикација из едиције, представили архивисти Мирјана Степановић, Наташа Милошевић Дулић и Милан Станковић.

84. Реч народа: Сусрет 32. класе питомаца Војне академије у Пожаревцу – Заједно после 43 године / Р.Н.

У: Реч народа. - Год. LXXVI, број 3.755 (11. октобар 2022. године), стр.6

Информација о посети питомаца 32. класе Војне академије Пожаревцу и сталној изложбеној спомен-поставци „Два века Војске у Браничеву“ Центра за обуку копнене војске Гарнизона Пожаревац и Историјског архива Пожаревац. Наведено је да је кроз изложбу, која је постављена у касарни „Генар Павле Јуришић Штурм“ у Пожаревцу, посетиоце водила коауторка изложбе и директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић.

2023.

85. 170 година Казнено-поправног завода „Забела“ Пожаревац – Ходницима времена / -

У: Реч народа. - Год. LXXVIII, број 3.778 (21. март 2023. године), стр.13

Текст представља преузете делове и фотографије из монографије „Казнено-поправни заводи у Србији – пример пожаревачког казнено-поправног завода 1853-1918 – књига прва“ Историјског архива Пожаревац и Криминалистичко-полицијске академије Београд. Посебно су издвојене целине „Осуђенима за празнике ракија и цигарета“ и „Жене у затворима“. Покровитељ стране је Казнено-поправни завод Пожаревац Забела.

86. Винкић, Влада: Глумачке свечаности „Миливоје Живановић“ – Магија сцене припада свима / В.Винкић

У: Реч народа. - Год. LXXVIII, број 3.780 (4. април 2023. године), стр.3

Текст је посвећен 27. Глумачким свечаностима „Миливоје Живановић“, одржаним у Центру за културу у Пожаревцу, у периоду од 2. до 8. априла 2023. године. Наведено је да је у овогодишњем жирију публице, који је сваке вечери бирао најбољег глумца, била директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић, која је на великој сцени уручила награде глумцима Анити Манчић и Петру Стругару.

87. Винкић, Влада: Небојша Дугалић лауреат 27. Глумачких свечаности „Миливоје Живановић“ – Од Миливоја из вечности / В.Винкић

У: Реч народа. - Год. LXXVIII, број 3.781 (11. април 2023. године), стр.3

Текст је посвећен 27. Глумачким свечаностима „Миливоје Живановић“ и победнику фестивала глумцу Небојши

Дугалићу. Посебно је истакнуто да је у овогодишњем трочланом жирију публике који је бирао глумца сваке вечери, била и директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић и да су, према оцени стручног жирија, најбољи глумци фестивала били Анита Манчић, Дара Џокић, Јулија Петковић, Петар Стругар и Небојша Дугалић.

88. Винкић, Влада: Представљен девети зборник докумената Историјског архива Пожаревац – О развоју саобраћајне службе пожаревачке железнице / В.Винкић

У: Реч народа. - Год. LXXVIII, број 3.781 (11. април 2023. године), стр. 24

Информација о промоцији новог наслова из едиције „Зборници докумената“ Историјског архива Пожаревац „Развој саобраћајне службе пожаревачке железнице у Дунавској бановини 1929-1941 – одабрана документа“, одржаној у свечаној сали Народне библиотеке „Илија М. Петровић“ у Пожаревцу, 7. априла 2023. године. Наведено је да су зборник приређене архивске грађе из фондуса Архива Југославије, Архива Војводине, Историјског архива Пожаревац и Музеја железнице Београд, промовисали приређивачи Мирјана Степановић, Милан Станковић и Драгана Јовановић, и да је директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић истакла важност објављивања архивске грађе „као једног од најодговорнијих задатака савременог архива чији је циљ и заштита и презентација“.

89. 170 година Казнено-поправног завода „Забела“ Пожаревац – Ходницима времена / -

У: Реч народа. - Год. LXXVIII, број 3.786 (16. мај 2023. године), стр.18

Текст представља преузете делове и фотографије из монографије „Казнено-поправни заводи у Србији – пример пожаревачког казнено-поправног завода 1853-1918 – књига прва“ Историјског архива Пожаревац и Криминалистичко-полицијске академије Београд. Посебно су издвојене целине „Исхрана у пожаревачком заводу“ и „Разврставање осуђених у заводу“. Покровитељ стране је Казнено-поправни завод Пожаревац Забела.

90. Максимовић, Андријана: Свечаност поводом великог јубилеја – Историјски архив Пожаревац – 75 година са нама / А.М.

У: Реч народа. - Год. LXXVIII, број 3.793 (4. јул 2023. године), стр.12

Текст је посвећен свечаној академији Историјског архива Пожаревац поводом 75 година од оснивања и рада, одржаној у свечаној сали Скупштине Града Пожаревац, 30. јуна 2023. године. Истакнуто је да су се на свечаној академији, у присуству бројних званица из Србије, Босне и Херцеговине, Северне Македоније и Хрватске, обратили директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић, градоначелник Града Пожаревац Саша Павловић и директор Државног архива Србије др Мирослав Перишић. Наведено је да је градоначелник Саша Павловић указао на значај изузетних резултата Историјског архива Пожаревац који „представља понос Града Пожаревац“, да је директор др Мирослав Перишић говорио о значају архива и архивистике за сваку државу, народ, појединца и нагласио да „памћење чувано у историјским архивима има неизмерну снагу чији је значајан део Историјски архив Пожаревац“, да је директорка др Јасмина Николић истакла настојање свих у архивима да „својим трудом и делима богате заједничке вредности“ и да културу и наслеђе представе остатку света на најбољи начин, уједно представивши досадашња достигнућа Историјског архива Пожаревац.

91. Реч народа: Изложба Историјског архива Пожаревац у Културном центру Републике Србије „Иво Андрић“ у Пекингу – Бата, Србија и Кина / Р.Н.

У: Реч народа. - Год. LXXVIII, број 3.805 (26. септембар 2023. године), стр.9

Текст је посвећен свечаном отварању изложбе Историјског архива Пожаревац „Филмови које смо волели, 1947-1980“, у Културном центру Републике Србије „Иво Андрић“ у Пекингу, у НР Кини, поводом 110 година српског филма, 100 година југословенске кинематографије и 90 година од рођења глумца Велимира Бате Живојиновића, под покровитељством Министарства културе Републике Србије. Истакнуто је да је изложбу „Филмови које смо волели, 1947-1980“ отворила Њ.Е. Маја Стефановић, амбасадорка Републике Србије у Народној Републици Кини, у присуству дипломатског кора, представника културних центара Јапана и Румуније у Кини, професора и студената Универзитета за филм у Пекингу, Кинотеке Кине, кинеских државних компанија и кинеских државних медија. Текст доноси и обраћања директорке Историјског архива Пожаревац др Јасмине Николић и директорке Културног центра Србије у Пекингу Татјане Солдат, са свечаности отварања изложбе у Пекингу.

92. Реч народа: Најава промоције и промотера седамнаестог посебног издања из едиције Историјског архива Пожаревац „Водич кроз личне фондове и збирке и збирке Историјског архива Пожаревац“, за 27. септембар 2023. године, у Спомен-збирци Миодрaга Марковића Народнoг музеја у Пожаревцу / Р.Н.

У: Реч народа. - Год. LXXVIII, број 3.805 (26. септембар 2023. године), стр.19

93. Максимовић, Андријана: Потписан Споразум у области науке и културе – Сарадња Архива Пожаревац и Архива БиХ / А.М.

У: Реч народа. - Год. LXXVIII, број 3.808 (17. октобар 2023. године), стр.14

Текст је посвећен потписивању Смерница о научној и културној сарадњи између Историјског архива Пожаревац и Архива Босне и Херцеговине, на конференцији за медије одржаној у Историјском архиву у Пожаревцу, 10. октобра 2023. године. Истакнуто је да су Споразум потписале директорке др Јасмина Николић и мр Данијела Мрда, у присуству председника Управног одбора Државног архива Србије и директора Историјског института САНУ у Београду проф. др Александра Раствојића, проф. др Иване Крстић Мистрицеловић са Криминалистичко-полицијског универзитета у Београду и доц. др Влатке Лемић, са Свеучилишта у Загребу и члана Извршног одбора ICA и EURBICA, које су и чланови редакције часописа „Записи – Годишњак Историјског архива Пожаревац“. Текст доноси изводе из обраћања др Јасмине Николић, проф. др Александра Раствојића, проф. др Иване Крстић Мистрицеловић, мр Данијеле Мрда и доц. др Влатке Лемић.

94. Динић, Дарко: Век и седамдесет година „Забеле“ – Рехабилитација испред одмазде / Д. Динић

У: Реч народа. - Год. LXXVIII, број 3.814 (28. новембар 2023. године), стр.5

Текст је посвећен свечаној академији поводом 170 година Казнено-поправног завода Забела у Пожаревцу, одржаној у свечаној сали Ресторана „Препород“ у Забели, под покровитељством Министарства правде Републике Србије. Текст доноси обраћање др Јасмине Николић, директорке Историјског архива Пожаревац и руководиоца пројекта о историји казнено-поправног система у Србији на примеру пожаревачког казног завода од 1853. до 1945. године, затим Дејана Царевића, директора Управе за извршење кривичних санкција Министарства правде Републике Србије и др Дејана Новаковића, управника КПЗ Пожаревац Забела.

95. И.А: У сусрет новогодишњим и божићним празницима – Авантура у Архиву / И.А.

У: Реч народа. - Год. LXXVIII, број 3.817 (19. децембар 2023. године), стр.17

Информација о реализованој креативној радионици са едукативним садржајем „Поделите са нама сећање на сопствену прошлост – У сусрет новогодишњим и божићним празницима“ из циклуса „Авантура у Архиву“ Историјског архива Пожаревац, ауторке др Јасмине Николић. Наведено је да је активност реализована у ОШ „Краљ Александар Први“ у Пожаревцу, под покровитељством Града Пожаревца, и у сарадњи архивских посленика, ученика другог разреда и учитеља разредне наставе, у циљу израде изложбе фотографија са новогодишњих празника из друге половине 20. века.

96. Реч народа: Историјски архив и Виши суд у Пожаревцу – Два века од првог Нахијског суда у Србији / Р.Н.

У: Реч народа. - Год. LXXVIII, број 3.817 (19. децембар 2023. године), стр.18

Информација о састанку Редакционог одбора и ауторског тима научне монографије „Двеста година од оснивања Првог Нахијског суда у Србији – у Пожаревцу, 1821-2021“, одржаном у кабинету Председника Вишег суда у Пожаревцу Драгана Вучићевића, поводом изласка из штампе овог капиталног дела у саиздању Вишег суда и Историјског архива Пожаревац. Истакнуто је да је активност реализована у оквиру потписаних Споразума о научној и културној сарадњи између Историјског архива Пожаревац, Криминалистичко-полицијског универзитета у Београду и Историјског института САНУ у Београду, у организацији Вишег суда у Пожаревцу, под покровитељством Министарства правде Републике Србије и Града Пожаревца. Наведено је да је састанку присуствовала др Јасмина Николић, директорка Историјског архива Пожаревац, члан Организационог и Редакционог одбора и уредник објављене монографије.

97. Реч народа: „Златна архива“ др Јасмине Николић, директорки Историјског архива Пожаревац – Награда за развој архивске службе / Р.Н.

У: Реч народа. - Год. LXXVIII, број 3.818/19 (27. децембар 2023. године), стр.48

Информација о додели награде „Златна архива“ др Јасмине Николић, директорки Историјског архива Пожаревац, за њен свеукупни досадашњи рад и допринос

развоју архивске службе у Републици Србији, која јој је уручена током свечане академије поводом 125 година постојања Државног архива Србије и обележавања Дана архива у Србији, у Државном архиву Србије у Београду, 21. децембра 2023. године, у присуству највиших државних функционера и високих званица из земље и иностранства. Наведено је да се добитница награде „Златна архива“ др Јасмина Николић обратила високом аудиторијуму и захвалила Државном архиву Србије и колегама на додељеној награди.

2024.

98. Реч народа: Баца Медицинске, Економско-трговинске и Музичке школе „Стеван Мокрањац“ – Стручна пракса у Историјском архиву / Р.Н.

У: Реч народа. - Год. LXXVIII, број 3.835 (23. април 2024. године), стр.7

Информација о посети Ђака и професора Медицинске, Економско-трговинске и Музичке школе из Пожаревца, Историјском архиву Пожаревац, ради упознавања са историјатом и радом Архива и разгледања изложбених поставки „Пожаревац на старим фотографијама и разгледницама“, „Кроз одабрану архивску грађу 1880-1980“ и „Стара и ретка књига 1752-1864“. Наведено је да је посета Ђака реализована у циљу едукације деце школског узраста о значају архива и архивске грађе за историју, традицију и културу нашег народа, као и остваривања васпитно-образовне функције Архива и његовог отварања према јавности.

99. Динић, Дарко: Обележен Дан Историјског архива Пожаревац – Оданост историји, култури и традицији, стр. 16-17

У: Реч народа. - Год. LXXVIII, број 3.836/7 (30. април 2024. године), стр.16-17

Текст је посвећен свечаном отварању изложбе Историјског архива Пожаревац, у архивском дворишном комплексу „Стара касарна – павиљон 4“ у Пожаревцу, поводом обележавања Дана Историјског архива Пожаревац – 24. април. Истакнуто је да је изложбу на отвореном „Кроз одабрану архивску грађу 1880-1980“, у присуству многобројних званица, гостију и ученика основних и средњих школа, отворио заменик градоначелника Града Пожаревца Предраг Мијатовић. Такође је истакнуто да су аутори изложбе др Драгана Милорадовић, Мирјана Степановић, Наташа Милошевић Дулић, Милан Станковић, др Јасмина Николић и Драгана Јовановић одабрали 120

фотографија из 19. и 20. века из фонду Историјског архива Пожаревац, о архитектури у граду, пожаревачким улицама, кафанама, возилима, омладинским радним акцијама, празницима, спорту, односно о важним елементима грађанске културе која је красила мултиетничку урбану средину какав је Пожаревац одувек био. Наведено је да су на отварању изложбе говориле проф. др Сенка Ковач са Филозофског факултета у Београду, др Јасмина Николић, директорка Историјског архива Пожаревац и др Драгана Милорадовић у име групе аутора, као и да су посетиоци имали прилику да разгледају и поставке „Пожаревац на старим фотографијама и разгледницама“ и „Стара и ретка књига 1752-1864“.

100. Радоњић, Ивана: Казнено-поправни завод за жене у Пожаревцу: Век и по женског затвора / И.Р.

У: Реч народа. - Год. LXXVIII, број 3.842 (11. јун 2024. године), стр.7

Текст је посвећен свечаној академији поводом јубилеја 150 година постојања Казнено-поправног завода за жене у Пожаревцу, одржаној у великој дворани Центра за културу у Пожаревцу, на којој је о најбитнијим историјским чињеницама у раду затвора у другој половини 19. и првој половини 20. века, говорила др Јасмина Николић, директорка Историјског архива Пожаревац. Наведено је да су се великом броју званица обратили управник КПЗ за жене у Пожаревцу Родољуб Рончевић и директор Управе за извршење кривичних санкција Министарства правде Републике Србије Дејан Царевић.

101. Перишић, Милена: Историјски архив Пожаревац – Представљене две публикације / М.П.

У: Реч народа. - Год. LXXVIII, број 3.843 (18. јун 2024. године), стр.4

Текст је посвећен свечаној промоцији две публикације Историјског архива Пожаревац, у присуству великог броја гостију из земље, у ергели „Љубичево“ на месту где су се пре 200 година водиле одлучујуће битке за ослобођење града“. Истакнуто је да су јавности представљени дванаести број часописа „Записи – Годишњак Историјског архива Пожаревац“ и посебно издање „Библиографија часописа Записи – Годишњак Историјског архива Пожаревац, 2012-2022“, о којима су говориле директорка Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић у својству идејног аутора, оснивача и првог главног и одговорног уредника и уредника часописа и рецензенти и чланови редакције проф. др Ивана Крстић

Мистрицеловић са Криминалистичко-полицијског универзитета у Београду и др Маријана Мраовић из Војног архива Министарства одбране Републике Србије. Наведено је да су о посебном издању „Библиографија часописа *Записи*, 2012-2022“ говориле и коауторке Наташа Милошевић Дулић из Историјског архива Пожаревац и Рената Минић из пожаревачке Народне библиотеке „Илија М. Петровић“.

102. Реч народа: Др Јасмина Николић, етнолог-антрополог, архивски саветник, директорка Историјског архива Пожаревац – Др Николић у високом Архивском савету / Р.Н.

У: Реч народа. - Год. LXXVIII, број 3.850 (6. август 2024. године), стр. 2

Информација о томе да је др Јасмина Николић, етнолог-антрополог, архивски саветник и директорка Историјског архива Пожаревац именована за члана новообразованог Архивског савета, на предлог Државног архива Србије. Истакнуто је да се чланови Архивског савета бирају из редова угледних и афирмисаних стручњака у архивској делатности на пет година, да Архивски савет као стручно саветодавно тело образује Државни архив Србије ради обезбеђивања сталне стручне подршке у очувању и развоју архивске делатности у Републици Србији. Наведено је и да Архивски савет предлаже стручна упутства за архиве у Републици Србији, разматра међународне прописе, стандарде и препоруке из области архивске и информационе делатности и предлаже њихову примену у Србији, даје предлоге и смернице у остваривању културне и образовне функције архива, предлаже план и програм стручног усавршавања запослених у архивима у Србији.

ЗАКЉУЧАК

Приликом интерпретације истражене грађе, односно приказаних библиографских јединица, анализирани су поједини параметри који су узети у обзир као лако уочљиви читалачкој публици штампе која је извор елемената анализе. Анализирани параметри јесу учесталост текстова, пласман у новинама и садржај односно тема текстова. Истражени и обрађени локални штампани листови за посматрани период: окружни новински недељни лист „Реч народа“ (2016-2024), додатак листа „Данас“ за Браничевски округ „Браничево данас“ (2016-2019), месечник за Браничевски, Подунавски и Поморавски округ „Нова

реч плус“ (2016-2017), месечник за Браничевски округ „Нове новине Пожаревац“ (2018-2019), месечник Браничевског округа „Браничевац“ (2019), магазин „Сфера: гласило квалитетнијег живота“ (2016-2021), извештавали су са територије Браничевског управног округа, што је и територијална надлежност Историјског архива Пожаревац.

У посматраном периоду од осам година (2016-2024), новински написи о Историјском архиву Пожаревац лоцирани су у локалној штампи у континуитету у свим годинама, у просеку 13 новинских текстова по години.⁹ Текстовима о активностима Историјског архива Пожаревац претежно су посвећене новинске стране у целости (што је између 10.000 и 12.000 словних места/карактера по једној страни), а стране на којима су пласирани садржаји посвећени активностима Историјског архива Пожаревац углавном су предње.¹⁰ У око 80% новинских написа о активностима Историјског архива Пожаревац доминантно се пажња посвећује реализованим програмским активностима на пољу културно-просветне, изложбене и издавачке делатности.

На основу истражених библиографских јединица и анализе учесталости и садржаја новинских текстова о Историјском архиву Пожаревац, објављених у истраженом периоду у наведеној локалној штампи, може се јасно уочити доминантна тенденција пружања константне подршке локалне самоуправе и републичких органа раду и активностима Историјског архива Пожаревац, што је значајан индиректни показатељ квалитета односа друштвене заједнице, пре свега локалне, у овом периоду, према архивској установи, драгоцености архивској грађи и архивистичкој науци и струци. Такође, може се уочити и тенденција посвећеног професионалног рада директорке и појединих запослених Историјског архива Пожаревац и њихових изузетних постигнућа посебно на пољу културно-просветне, изложбене и издавачке делатности, што је ову установу сврстало у ред модерних установа културе које су усклађене са новим технологијама и европским стандардима савремене архивистике.

⁹ Највећи број новинских текстова о активностима Историјског архива Пожаревац у локалној штампи, пронашли смо у 2017. години (25) и 2019. години 23 прилога;

¹⁰ На пример, број страна на којима је недељник „Реч народа“ објављиван у посматраном периоду, креће се од 26 до 32 (изузев последњег децембарског новогодишњег броја на око 50-ак страна), а пласирани садржаји посвећени активностима Архива пласирани су претежно од 2 до 9 стране.

Из учесталости новинских написа, потом, на основу броја словних места, пласмана у новинама и садржаја текстова, који су доминантно посвећени остваривању програмских задатака из основне делатности Историјског архива Пожаревац, може се закључити и о његовој изразитој присутности у медијима, у чијем средишту интересовања се налазе програми пожаревачког Историјског архива, али и политички релевантне одлуке управе, личности директора и појединих стручних радника, архивистичке и историографске теме, изложбе, промоције публикација из сопствене издавачке делатности, конференције за медије посвећене програмској политици и редовне програмске информације које се шире помоћу саопштења за штампу. Присутност у медијима је од великог утицаја на углед Архива, а неопходна средства за скретање пажње свакако представљају оглашавање и рад са јавношћу.

APPENDIX FOR BIBLIOGRAPHY OF NEWSPAPER TEXTS ABOUT THE HISTORICAL ARCHIVE OF POŽAREVAC IN THE NATIVE PERIODICALS FROM OCTOBER 1, 2016 TO SEPTEMBER 1, 2024

Abstract: The work is the result of bibliographic research of Pozarevac periodicals in the period from October 1, 2016 to September 1, 2024. The work is also a contribution to the existing bibliography of newspaper articles about the Historical Archive of Pozarevac in the period from its foundation in 1948 to September 30, 2016.

The topic is the texts dedicated to the Historical Archive of Pozarevac and their representation and content in the local press. It is a registration bibliography of articles with annotations and analysis of frequency and content. The bibliography contains 102 bibliographic units, which are arranged and displayed in chronological order of publication, along with a brief presentation and analysis of the content of the texts on the Historical Archive of Pozarevac. In the display of bibliographic units, the authors of the newspaper texts are listed, because they are signed, as well as the number of the newspaper page on which the mentioned texts were placed.

The local press for the observed period was researched and processed, namely: the district weekly newspaper

“Reč naroda” (1945-), the supplement of the newspaper “Danas” for Braničevo district “Braničevo danas” (2004-2019), a monthly magazine for Braničevo, Podunavski and Pomoravski district “Nova reč plus” (2009-2017), the monthly magazine for Braničevo district “Nove novine Požarevac” (2018-2019), the monthly magazine of Braničevo district “Braničevac” (2019), as well as the magazine “Sfera: magazine of quality life” (2011- 2021).

The work also points to the marketing and information activities of the Historical Archive of Pozarevac and its presence in the media.

Keywords: Historical Archive of Pozarevac, “Reč naroda” - Word of the people, “Braničevo danas”, “Nova reč plus”, “New newspaper Pozarevac”, “Braničevac”, “Sphere”, bibliography, newspaper text, parameters

CONCLUSION. During the interpretation of the researched material, i.e. the presented bibliographic units, some parameters were analyzed that were taken into account as easily noticeable to the readership of the press, which is the source of the elements of the analysis. The analyzed parameters are the frequency of the texts, placement in the newspaper and the content or topic of the texts. Researched and processed local printed papers for the observed period: district weekly newspaper “Reč naroda” (2016-2024), supplement of “Danas” newspaper for Braničevo district “Braničevo danas” (2016-2019), monthly magazine “Nova reč plus” (2016-2017), the monthly magazine for Braničevo district “Nove novine Požarevac” (2018-2019), the monthly magazine of Braničevo district “Braničevac” (2019), the magazine “Sfera: magazine of quality life” (2016-2021), they reported from the territory of the Braničevo administrative district, which is also the territorial jurisdiction of the Historical Archive of Pozarevac.

In the observed period of eight years (2016-2024), newspaper articles about the Historical Archive of Pozarevac were located in the local press continuously in all years, an average of 13 newspaper articles per year. Texts about the activities of the Historical Archive of Pozarevac are mainly devoted to the entire newspaper pages (which is between 10,000 and 12,000 letters/characters per page), and the pages on which the contents dedicated to the activities of the Historical Archive of Požarevac are placed are mostly front pages. In about 80% of newspaper articles about the activities of the Historical Archive of Pozarevac, attention is dominantly paid to realized program activities in the

field of cultural and educational, exhibition and publishing activities.

Based on the observed bibliographic units and the analysis of the frequency and content of newspaper texts about the Historical Archive of Pozarevac, published in the investigated period in the local press: "Reč naroda", "Braničevo danas", "Nova reč plus", "Nove novine Pozarevac", "Braničevac", one can clearly see the dominant tendency of providing constant support of the local self-government and republican authorities to the work and activities of the Historical Archive of Pozarevac, which is a significant indirect indicator of the quality of the relationship of the social community, primarily local, in this period, towards the precious archival material, archival institution and archival science and profession. Also, one can observe the tendency of the dedicated professional work of the director and some employees of the Historical Archive of Pozarevac and their exceptional achievements, especially in the field of cultural and educational, exhibition and publishing

activities, which has placed this institution among modern cultural institutions that are aligned with new technologies and European standards of modern archival science.

From the frequency of newspaper articles, then, based on the number of letter places, placement in the newspaper and the content of the texts, which are dominantly devoted to the realization of programmatic tasks from the basic activity of the Historical Archive of Pozarevac, it can be concluded about its distinct presence in the media, whose focus is on programs of the Historical Archive of Pozarevac, but also politically relevant decisions of the management, directors and individual experts, archival and historiographical topics, exhibitions, promotion of publications from their own publishing activities, media conferences dedicated to program policy and regular program information that is disseminated through announcements for press.

Presence in the media has a great influence on the reputation of the Archives, and advertising and work with the public are certainly necessary means of drawing attention.

из рада архива

iz rada arhiva

from the archives of

from the archives of
iz rada arhiva
из рада архива

**СВЕЧАНОСТ ПРЕДСТАВЉАЊА 12. БРОЈА ЧАСОПИСА
„ЗАПИСИ – ГОДИШЊАК ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА ПОЖАРЕВАЦ“
И ПОСЕБНОГ ИЗДАЊА „БИБЛИОГРАФИЈА ЧАСОПИСА
„ЗАПИСИ – ГОДИШЊАК ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА ПОЖАРЕВАЦ 2012-2022.“
У ПРОСТОРУ ЕРГЕЛЕ ЉУБИЧЕВО, ПОЖАРЕВАЦ, 14. ЈУНА 2024. ГОДИНЕ**

Свечаност представљања два издања Историјског архива Пожаревац одржана је 14. јуна 2024. у изузетном простору Ергеле Љубичево, надомак града Пожареваца.

Представљене су две публикације: 12. број часописа националног значаја – „Записи – Годишењак Историјског архива Пожаревац“ и 18. наслов из едиције „Посебна издања“ Историјског архива Пожаревац – „Библиографија часописа „Записи – Годишњак Историјског архива Пожаревац 2012-2022.“

Историјски архив Пожаревац одабрао је значајно место за представљање своја два издања - значајно за Град Пожаревац и у историјској и у туристичкој визури. Љубичево представља изузетно место које је незаобилазни део историје настанка Пожареваца, али и Кнежевине Србије.

Пре 209 година Љубичево је било на путу устаника Другог српског устанка, према граду где су се водиле одлучујуће борбе за ослобођење Пожареваца од Турака - српски устаници јуришали су предвођени Књазом.

Имање *Морава* легат је Књаза Милоша, које је велики кнез поклатио свом Отечеству за добробит народа и где је 1858. године формирана Државна ергела. Имање је 20. маја 1866. добило назив *Љубичево* - име му је поклатио кнез Михаило у спомен на своју мајку Љубицу. Овде су детињство, у скромном конаку, али у хладовини моћних храстова и на изузетној ружи ветрова, провели млади кнежевићи - Милан и Михаило. Ту су одрастали, туговали уз своју мајку, али и стасавали уз дечје несташлуке и игре, учили и начинили прве јахачке подухвате.

*Др Јасмина Николић, директорка
Историјског архива Пожаревац, Љубичево-Пожаревац,
14.6.2024.*

Историјски архив Пожаревац је засновао своју мисију на становишту да нема бољег пута да се историја једног народа осветли, објасни и покољењима приближи од објављивања истражене архивске грађе и излагања и описа материјалних историјских извора, а да би се то остварило треба уложити време, велико знање, интуицију, таленат, огромну енергију, енормну одговорност, изузетне способности...

¹ Ауторка је доктор етнологије и антропологије, архивски саветник у Историјском архиву Пожаревац; е-маил: draganamiloradovic@arhivpozarevac.org.rs

Свечаност у Љубичеву – Пожаревац, 14.6.2024.

Само за последњих двадесет година урађено је преко 200 различитих пројеката - од привођења простора намени, употреби, преко крајњег резултата чувања и обраде архивске грађе - до презентовања јавности и њеној доступности.

У овом предивном, инспиративном простору Љубичева и Ергеле, представљене су две публикације - прва која је сведок истрајности и изузетног прегалаштва: 12. број научног часописа „Записи - Годишњак Историјског архива Пожаревац“ који је стекао категоризацију М51 - врхунски часопис националног значаја, и посебно издање „Библиографија часописа *Записи - Годишњак Историјског архива Пожаревац 2012-2022.*“ који чини преглед свих до сада објављених бројева *Записи*, свих аутора, наслова, тема...

Иза изузетних резултата је име главног покретача акција, идејног творца и оснивача седам едиција Историјског архива Пожаревац, аутора великог броја пројеката, првог главног и одговорног уредника едиција - а посебно истичем часопис „Записи - Годишњак Историјског архива Пожаревац“ који је постао препознатљив и остварио 12 бројева у континуитету, што је тешко остварив подухват у свету науке, а то је др Јасмина Николић, директорка Историјског архива Пожаревац.

У свом обраћању др Јасмина Николић је нагласила да је часопис током година свог излагања наишао на одличан пријем код стручне, научне и шире јавности, због обиља тема које нуди, а то је уредништву дало мотив за даљи, прегалачки рад. Часописи су „огледало теорије и

Проф. др Ивана Крстић Мистрићевић, рецензент и члан редакције часописа „Записи“, Љубичево-Пожаревац, 14.6.2024.

праксе у науци, јер правремено прате развој у одређеној научној области и бележе најновије садржаје, достигнућа, ствараоце и њихове ауторске радове. Тако и наш часопис „Записи“, од оснивања 2012. године до данашњих дана, промовише архивску теорију и праксу и постулате друштвених и хуманистичких наука, окупљајући велики број сарадника из земље и иностранства, чије је заједничко обележје сарадња и умрежавање на свим нивоима.“

„Савремени архиви доживљавају се као отворене установе доступне свима, које активно доприносе културном животу и обликовању идентитета заједнице у којој делују. Сходно томе, архиви активно учествују у културним, научним и друштвеним активностима, повезују се са различитим установама које настоје евоцирати заједничку баштину, развијају нове садржаје и услуге и омогућавају отворен приступ архивским изворима свим сегментима друштва“, сагледава др Јасмина Николић.

По својој динамици излагања и брзом реаговању на захтеве које поставља и теорија и архивистичка пракса, часописи су најподеснији медиј који може удовољити овим захтевима, па је и разумљиво што су све већи захтеви за размену часописне литературе међу архивима различитих земаља. Приликом покретања часописа 2012. године, била је узета у обзир чињеница да веома развијен

Др Маријана Мраовић, рецензент и члан редакције часописа „Записи“, Љубичево-Пожаревац, 14.6.2024.

научно-истраживачки рад и све бројнији корисници архивске грађе као примарног историјског извора, обавезују установу на брже отварање архивских фондова према јавности и објављивање историјских докумената значајних фондова и збирки.

У свом обраћању директорка др Јасмина Николић је истакла: „Спознали смо и могућност да наш часопис служи као дијалог са прошлошћу, да буде важан чинилац у садашњости, али и у будућности. Након дванаест година редовног излагања нашег сада врхунског часописа националног значаја „Записи“ и успешног промовисања архивске теорије и праксе и постулата друштвених и хуманистичких наука, имамо континуитет и чињеницу која потврђује наш изузетно значајан допринос очувању националног културног наслеђа и идентитета, као и истинског очувања и промовисања европских културних и духовних вредности, идеја и тековина...Окупљајући око часописа 190 сарадника током претходних 12 година из 82 институције из 10 држава: Србије, Италије, Грчке, Бугарске, Руске Федерације, Словеније, Хрватске, Босне и Херцеговине, Црне Горе и Северне Македоније, широј стручној и научној домаћој и иностраној јавности представио је 396 чланака из различитих научних области у 12 бројева доступних у штампаном и електронском облику...

*Најаша Милошевић Дулић, коауторка посебног издања
Љубичево-Пољаревац,
14.6.2024.*

*Ренаша Минић, мср. коауторка посебног издања
Љубичево-Пољаревац,
14.6.2024.*

У време када је основан, часопис је био јединствен и у погледу концепције и у погледу дизајна. Од првог броја био је и јесте до данашњих дана отворен према стваралачким идејама присутним код нас и у свету, о чему сведоче текстови значајних иностраних аутора, прилози аутора из некадашње Југославије и аутора из Србије који се појављују са новим идејама и приступима архивистичкој теорији и пракси и различитим научним дисциплинама.“

Састав прве редакције часописа Историјског архива Пољаревац од 13 чланова из земље и иностранства наговештавао је нову оријентацију на интелектуалном пољу. „Током дванаестогодишњег периода трајања часописа, домаћој и иностраној редакцији приступали су нови чланови из света науке који су несебично уграђивали свој ауторитет у углед часописа настојећи да осигурају његов висок научно ранг и континуитет његовог утицаја на научни и културни живот у земљи и ван ње. Редакцију сада чине 22 еминентна члана из света науке и струке из земље и иностранства. Часопис „Записи“ излази годишње, а његово штампање од оснивања до данашњих дана, омогућава Град Пољаревац“.

У регистру научних часописа Министарства науке Републике Србије, у групи часописа за историју, етнологију и археологију, овај часопис је регистрован под ознаком М51 – врхунски часопис националног значаја.

Поједини бројеви часописа „Записи“ представљани су научној, стручној и широј јавности у земљи и у иностранству путем организованих конференција за медије, на промоцијама и посебним културним догађајима током 2013, 2016, 2018. и 2023. године, као и на Шестој Међународној конференцији архива Свесловенских земаља 2016. у Словенији.

Као дугогодишњи сарадници на многобројним пројектима, чланови редакције нашег часописа од националног значаја, и као респектабилни рецензенти који својим критикама утичу управо на категоризацију и значај који је часопис стекао током 12 година излагања, учествују позната имена научне јавности. Као члан Редакције и рецензентског тима - редовни професор Криминалистичко-полицијског универзитета у Београду, др Ивана Крстић Мистрицеловић, подвукла је да је за овај број објављено 29 прилога, заступљена су 32 аутора из 22 установе из Србије, Хрватске и Федерације Босне и Херцеговине. Часопис садржи устаљених пет тематских целина – архивистика, историографија, из рада архива, међународна архивска и културна сарадња и прикази и расправе.

Кроз сарадњу дужу од деценије, прекаљеног поверења кроз бројне заједничке пројекте, а потом и члан редакције и рецензентског тима је др историјских наука, начелник

*Камерни хор Одјек,
Љубичево-Пожаревац,
14.6.2024.*

одељена отвореног за истраживаче у Војном архиву Министарства одбране Републике Србије, архивски саветник др Маријана Мраовић. Дајући своју оцену о „Записима“ истакла је да је „деценијски труд прегалаца архивистичке, историографске и друштвено-хуманистичке струке, првенствено главног и одговорног уредника и издавача часописа, резултирао изузетним квалитетом, квантитетом и разноликошћу објављених радова.“

Публикација која сублимира и представља досадашњих 11 бројева научног часописа пожаревачког Архива, све теме, све ауторе и сараднике је „Библиографија часописа *Записи - Годишњак Историјског архива Пожаревац 2012-2022*“. Ова изузетна публикација представљена је у оквиру едиције „Посебна издања“ Историјског архива Пожаревац, као 18 књига.

„Библиографију часописа *Записи - Годишњак Историјског архива Пожаревац 2012-2022*.“ чини преглед свих до сада објављених бројева „Записа“, свих аутора, наслова, тема, а њене коауторке су Наташа Милошевић Дулић, др Јасмина Николић и мср Рената Минић.

„Библиографија часописа *Записи Годишњак Историјског архива Пожаревац 2012-2022*“ - састоји се из 3 дела: у првом

делу главни и одговорни уредник, али и коаутор издања, др Јасмина Николић, даје хронолошки преглед о часопису, од самог настанка - чији је она идејни творац, оснивач и први главни и одговорни уредник - чланова редакција, еминентних имена из света архивистике, историје, антропологије и етнологије - из Србије, али и из иностранства, који су давали свој суд о концепцији сваког појединачног броја.

Део о ауторима, који је попут личне карте часописа – са битним подацима о ауторима који су својим стручним радовима, истраживачким пројектима или приказима сачинили физиономију „Записа“, уприличила је Наташа Милошевић Дулић. Њен печат је, као секретара Редакције часописа, и у процесу обезбеђивања континуитета техничке уједначености будућих радова, брзине техничког решења и свеукупног квалитета наредног броја који се већ конципира на редакцијском столу.

У свом обраћању Наташа Милошевић Дулић истакла је да је библиографија настала из жеље да се часопис „Записи“ приближи и широј јавности и читалачкој публици, као и да се истакне библиографија свих текстова и аутора који су објављивани током обрађеног периода

Званице и гости на свечаности у Љубичеву-Пожаревцу, 14.6.2024.

– 2012-2022. године. Током наведеног периода квалитету и ексклузивности часописа допринело је чак 159 аутора из десет европских држава, а објављено је 365 чланака из различитих научних области – архивистике, историје, етнологије, антропологије, социологије, историје уметности, правних наука и др. „Надамо се да ће („Библиографија *Записа*“) бити активни посредник између садашњих и будућих истраживача и да ће као таква бити незаобилазни материјал који треба консултовати за свако истраживање у области архивистичке теорије и праксе, али и бројних историографских тема које су обрађиване у часопису, те да ће се зато објављени радови чешће читати и цитирати, чиме ће се поспешити неговање континуитета научне мисли у области архивистичке теорије и праксе, историје и других друштвених и хуманистичких наука“ – закључак је Наташе Милошевић Дулић.

Коаутор у настанку публикације библиографије „Записа“ је и мср. Рената Минић, дипл. библиотекар саветник у Народној библиотеци „Илија М. Петровић“ у Пожаревцу, која је сачинила преглед дела објављених чланака по бројевима „Записа“. У свом обраћању Рената Минић је истакла вишедеценијску успешну сарадњу две институције, Архива и Библиотеке, које се сусрећу у својој делатности.

Својом концепцијом, окупљеним члановима међународне редакције, али и научним нивоом публикованих радова, „Записи“ Годишњак Историјског архива Пожаревац претендује да добије и вишу, међународну категоризацију – обележје часописа од велике националне стручне важности и угледа, и тиме званично постане један од малобројних међународних научних часописа намењених проблемима друштвених наука у Србији. Тиме би био испуњен и сегмент наше мисије у очувању културног наслеђа.

Свечани догађај представљања две значајне публикације Историјског архива Пожаревац оплеменио је Камерни хор *Одјек*, Центра за културу Пожаревац, који постоји већ дужи низ година, и лауреат је многобројних хорских такмичења и у земљи и у иностранству.²

Ергела „Љубичево“, у свом јединственом простору приказала је своје трофеје и музејску поставку, а уз разумевање Града Пожареваца наш рад постаје остварен, публикован и представљен јавности.

Свечаности представљања две значајне публикације Архива Пожаревац присуствовали су, међу бројним званицама из Војске Србије, Министарстава унутрашњих послова, правде и просвете, града, јавних предузећа и установа, и представници Војног архива Министарства одбране Републике Србије Београд, Медија центра „Одбрана“ у Београду, Криминалистичко-полицијског универзитета у Београду, Архива Југославије у Београду,

Архива Војводине у Новом Саду, Музеја присаједињења у Новом Саду, Педагошког музеја у Београду, историјских архива Београда, Ниша, Зрењанина, Кикинде, Врања, Смедерева, Ужица – управо потврђујући речи директорке др Јасмине Николић, да су „научни часописи најподеснији медиј који може удовољити овим захтевима, па је и разумљиво што су све већи захтеви за размену часописне литературе међу архивима...“.

Историјски архив Пожаревац потрудио се да се сви до сада објављени бројеви часописа „Записи“ – Годишњак Историјског архива Пожаревац“ нађу на сајту Архива, доступни широкој публици, али и као позив и инспирација за будућу сарадњу.

Фотографије: Историјски архив Пожаревац, *Збирка фотографија са културних манифестација Историјског архива Пожаревац, 1976 -*.

² У духу националног јединства, извели су народне српске песме у обради проф. Илије Рајковића.

међународна
архивска
и културна
сарадња

medunarodna
arhivska
i kulturna saradnja
international
archival and cultural
cooperation

international
archival and
cooperation

међународна
архивска
и културна
сарадња

cultural
medunarodna
arhivska
i kulturna
saradnja

Марина ИЛИЋ¹
 Војни архив Министарства одбране Републике Србије,
 Београд
 Република Србија

„ТЕХНИЧКИ И СУШТИНСКИ ПРОБЛЕМИ КЛАСИЧНОГ И ЕЛЕКТРОНСКОГ АРХИВИРАЊА“ МЕЂУНАРОДНА КОНФЕРЕНЦИЈА У РАДЕНЦИМА (Р. СЛОВЕНИЈА), ОД 15. ДО 17. МАЈА 2024. ГОДИНЕ

У организацији Покрајинског архива Марибор, у периоду од 15. до 17. маја 2024. године, одржана је међународна конференција „Технички и суштински проблеми класичног и електронског архивирања“ у хотелу „Radin“ у Раденцима, Република Словенија.

Програм конференције био је подељен у три тематске целине. Прва тематска целина односила се на заштиту архивске грађе од елементарних непогода, друга тематска целина односила се на дигиталну трансформацију архива, док је трећа тематска целина била посвећена стручним архивистичким темама. Такође, у оквиру панела *Архиви и ствараоци архивске грађе* представљени су радови на тему архивског законодавства.

Конференција је окупила еминентне стручњаке из области архивистике, информатике и других области, представнике предузећа и организација из Савезне Републике Немачке/САД, Швајцарске Конфедерације, Холандије, Републике Словеније, Републике Аустрије, Републике Хрватске, Румуније, Босне и Херцеговине и Републике Србије. Архивска служба Републике Србије имала је своје излагаче. Милена Поповић Субић и Владимир Иваншевић, архивски саветници из Архива Војводине, презентовали су свој рад на тему „Каталог поступака као део канцеларијског пословања“. Учесници ове конференције били су и представници Војног архива Министарства одбране Републике Србије: пуковник Петар Ивановић, директор Војног архива, др Маријана Мраовић, архивски саветник и Марина Илић, архивист.

Службени језици конференције били су словеначки и енглески.

Уводну реч и поздрав присутнима упутила је мр Нина Гостенчник, директорка Покрајинског архива Марибор, а потом су присутне поздравили представници генералних спонзора, мр Иван Шијанец, директор предузећа „Trevis“ d. o. o. и Боштјан Габерц, директор предузећа „Mikrografija“ d. o. o., Мојца Хорват, председница Архивског друштва Словеније и др Славица Товшак, бивша директорка Покрајинског архива Марибор.

На крају уводног дела мр Нина Гостенчник, директорка Покрајинског архива Марибор, представила је нову зграду Покрајинског архива Марибор, Одсек за Прекомурје (архитекткиња Полона Липичник, Arhiteza d. o. o., Марибор, Република Словенија).

Програм првог дана конференције, 15. маја 2024. године, предвиђао је презентацију радова у оквиру две тематске целине: „Заштита архивске грађе од елементарних непогода“ и „Дигитална трансформација архива“.

У оквиру прве тематске целине *„Заштита архивске грађе од елементарних непогода“* своје радове су презентовали: мр Ралф Јакоб (Ralf Jacob), Удружење немачких архивиста, Савезна Република Немачка, са темом *„Заједно јачи – развој превентивне заштите од ванредних ситуација у архивима Савезне Републике Немачке“*; др Винко Скитек, Покрајински архив Марибор, Република Словенија, са темом *„Заштита документарног материјала и архивске грађе у светлу поплава у Корупској 2023. године“*; Моника Штефелин, Психијатријска болница Бегуње, Република Словенија, са темом *„Појлављена архивска грађа – катасстрофа са закашњењем“*.

У оквиру друге тематске целине *„Дигитална трансформација архива“* своје радове су презентовали: др Томас Ајгнер (dr Thomas Aigner), Organizacija Time

¹ Ауторка је дипл.правник, секретар Војног архива Министарства одбране Републике Србије; e-mail: marinakovacevic30@yahoo.com

Machine, Беч, Република Аустрија, на тему „*Дигитална трансформација архива – покрећачке снаге и друштвени утицаји*“; Томас Хенгст (Thomas Hengst), Familysearch International, Немачка/САД, на тему „*Масовна дигитализација архивске траге – изазови и могућности*“; др Мирослав Новак, Покрајински архив Марибор, Република Словенија и др Митја Садек, Историјски архив Љубљана, Република Словенија, на тему „*Дигитализација: решавање термиолошког изазова по методи pro et contra*“; Весна Кочевар, Историјски архив Цеље, Република Словенија, на тему „*Дигитализација школских хроника у Историјском архиву Цеље*“; др Бранко Шуштар, Словеначки школски музеј, Љубљана, Република Словенија, на тему „*Подстицаји за истраживање. Дигитализована збирка школских података из архивске збирке у Словеначком школском музеју у Љубљани и онлајн доступност траге за истраживање историје образовања*“; Александар Лавренчич, Радио-телевизија Словенија, Љубљана, Република Словенија, на тему „*Борио сам се са вештачком интелигенцијом*“; Грегор Завршник, предузеће Georh, Љубљана, Република Словенија, на тему „*Смернице иницијативе Европске комисије за документовање архивске траге – еАрхивирање*“; путем видео бима презентован је снимак др Петера Павела Класинца, Alma Mater Europaеа – Европски центар Марибор, Република Словенија, на тему „*Анализа дипломатских радова болоњског првог степена архивистике на АМЕУ – ЕСМ*“; Ива Катарина Римеле, на тему „*Ризик код заштитне електронских докумената код стваралаца архивске траге*“; инжењер Јаспер Хунекенс (ing. Jasper Hunnekens MBA, Sales Manager Export & Switzerland, Bruynzeel Storage Systems bv, Панинген, Холандија), на тему „*Више од картонаских кутија: Одржива решења за смештај архивске траге за зеленије суштра*“ и Митја Цурк, Alpacem Cement d. d. Дескле, Република Словенија и Александер Рожман, Mikrografija d. o. o., Ново Место, Република Словенија, на тему „*Масовно стровање сређивања, дигитализације и чувања архивске траге предузећа Alpacem Cement*“.

Програм другог дана конференције, 16. маја 2024. године, предвиђао је презентацију радова који су се односили на *стручну обраду архивске траге*. У оквиру ове тематске целине своје радове су презентовали: Шпела Велација, Покрајински архив Марибор, Република Словенија, на тему „*Изложба као медиј за представљање архивске траге*“; др Ариан Рајх, Филозофски факултет Загреб,

Република Хрватска, на тему „*Архивски опис постојеће заиста сарадљив: Вежба у стандарду Записи у контексту (RIC)*“; др Богдан Флорин Поповић (dr Bogdan Florin Popović), Румунски државни архив, Брашов, Румунија, на тему „*Каква је будућност архивских информативних средстава*“; Шпела Сечник, Alma Mater Europaеа/Mikrografija d. o. o., Република Словенија и Нина Сотелшек, Месни музеј Кршко, Универзитет у Љубљани, Филозофски факултет, Република Словенија, на тему „*Виртуелна архивска читаоница (VAC): искуства корисника на тему Мајмје Гуица и његови трагови у Криком*“; Мојца Хорват, Покрајински архив Марибор, Република Словенија, на тему „*Утицај емоција на припрему и перцепцију архивских изложби*“; др Јулија Барунчић Плетикосић и др Жељка Криже, Хрватски меморијални и документациони центар домовинског рата, Загреб, Република Хрватска, на тему „*Улога архива и архивских извора за учење историје у Хрватској на примеру учења савремене хрватске историје*“; Саша Ђукић, Архив Републике Српске, Бања Лука, Босна и Херцеговина, на тему „*Open-Source решења у архивским усјановама*“; Синиша Домазет, Архив Босне и Херцеговине, Сарајево, Босна и Херцеговина, на тему „*Поновно откриће и дигитална обрада аустроугарске картографске премера Босне и Херцеговине из периода 1880 - 1885 у Архиву Босне и Херцеговине*“; Милена Поповић Субић и Владимир Иванишевић, Архив Војводине, Нови Сад, Република Србија, на тему „*Кашалот поштујака као део канцеларијске пословања*“ и др Маријана Тодоровић Билић, Архив Републике Српске, Бања Лука, Босна и Херцеговина, на тему „*Управљање документима – обавеза и олакшања стручној историји*“.

Током другог дана конференције Покрајински архив Марибор организовао је стручну екскурзију у Мурску Соботу, која је обухватала посету новој згради Покрајинског архива Марибор, Одсек за Прекомурје, Ромском музеју и ромском насељеном месту Пушча.

Програм трећег дана конференције, 17. маја 2024. године, предвиђао је панел *Архиви и стваралаци архивске траге* у оквиру којег је представљена тема „*Архивско законодавство*“. У оквиру овог панела своје радове су презентовали: др Бењамин Лесјак, Datainfo d. o. o., Марибор, Република Словенија, на тему „*Информациона безбедност у складу са новим законодавством*“; др Татјана Хајтник, Архив Републике Словеније, Љубљана, Република Словенија, на тему „*Како су повезани информациона безбедност*

и дугорочно складиштење докумената у дигиталном облику“; мр Хана Хабјан, Историјски архив Љубљана, Република Словенија, на тему *„Да ли су просветно, архивско и остала законодавства у сукобу једно са другим у погледу заштите архивске грађе? Уобичајене дилеме саветника у вртићима и школама у погледу архивских докумената који настају у њиховом раду“*; мр Хедвика Здовц, Историјски архив Цеље, Република Словенија, на тему *„Чување документарног материјала и архивске грађе у сталним збиркама при управним јединицама на подручју Историјског архива Цеље“*; Сања Шурбек, Универзитетски клинички центар Марибор, Република Словенија, на тему *„Доступност и коришћење медицинске документације са становишта заштите личних података“*; Грегор Шкафар, Надбискупјски архив Марибор, Република Словенија, на тему *„Значење и коришћење матичних књига на страници Matricula Online за јавноправна лица – примери добре и лоше праксе“* и Бранислава Мајерич Болка и Кристијан Троха, Историјски архив Љубљана, Република Словенија, на тему

„Прошлост иришиском на дуње: коришћење архивске грађе за потребе историје и друшних наука и управно-правних институција у Историјском архиву Љубљана, Одсек у Љубљани“.

Током конференције одржане су две радионице. Једну је водила доц. др Татјана Хајтник, Архив Републике Словеније, Љубљана, Република Словенија, на тему *„Верификација и осигурање успешности институција дигитализације са примером из праксе“*, а другу је водио др Богдан Флорин Поповић (dr Bogdan Florin Popovici), Румунски државни архив, Брашов, Румунија, на тему *„Records in Contexts RIC – Документи у контексту“*.

На крају треба нагласити да су радови били разноврсни, засновани на интересантним темама из архивске теорије и праксе. Конференција је испунила очекивања учесника. У сваком случају позитивно искуство за Војни архив Министарства одбране Републике Србије и прилика за стицање знања и усвајања примера добре праксе. Свакако треба похвалити и висок ниво организације, гостопримства и љубазности домаћина.

32. ICARUS KONVENCIJA “ARHIVI I ISTRAŽIVANJE - IZMEĐU ANALOGNOG I DIGITALNOG” U NOVOM SADU, LIPANJ 2024.

Arhiv Vojvodine i Historijski arhiv Novi Sad bili su suorganizatori i domaćini 32. ICARUS konvencije „Archives and Research – Between the Analog and the Digital” koja se odvijala od. 5. do 7. lipnja 2024. u Novom Sadu. Ovaj međunarodni znanstveno-stručni skup jedna je od tradicionalnih aktivnosti međunarodnog konzorcija ICARUS (*International Center for archival Research*), a ovo je drugi put da se održava u Srbiji, nakon 24. konvencije organizirane u Beogradu 2019. godine. Ova suradnička mreža arhiva i kulturnih i akademskih ustanova sa sjedištem u Beču okuplja više od 180 članova iz 34 države EU, SAD i Kanade usmjerenih na arhivsku suradnju, dostupnost povijesnih izvora u digitalnom okruženju i izgradnju zajedničke informacijske infrastrukture. Središnje mjesto u ICARUS-ovim aktivnostima zauzimaju digitalne platforme Monasterium, Matricula i Topoteka te različiti projekti i aktivnosti koje se bave izazovima koje arhivima donose društvene, gospodarske i tehnološke promjene u suvremenom okruženju.

Trodnevni program obuhvatio je pedesetak izlaganja, raspoređenih u nekoliko tematskih blokova i radionica, radne sastanke ICARUS tijela i posjete lokalnim baštinskim ustanovama. U Arhivu Vojvodine je povodom konvencije otvorena tematska izložba i predstavljena istoimena publikacija „Advokatska komora Vojvodine. Kroz odabranu arhivsku građu od 1875. do 1975.“.

Pod nazivom „Arhivi i istraživanje – između analognog i digitalnog“ obuhvaćeno je nekoliko područja i segmenata rada arhiva i arhivske djelatnosti, kroz tri teme:

- Manjinske zajednice u Europi – arhivska građa i drugi izvori,
- Arhivi i zajednice – analogni arhivist u digitalnom svijetu,
- Konzervacija i restauracija papira i pergamene – studije slučaja.

Konvencija je otvorena pozdravnim govorima dr. sc. Nebojše Kuzmanovića, direktora Arhiva Vojvodine, predsjednice ICARUS-a Birgit Kibal iz Nacionalnog arhiva Estonije i predsjednika EURBICA-e (Europskog ogranka Međunarodnog arhivskog vijeća) i dr. sc. Charlesa Farrugie, ravnatelja Nacionalnog arhiva Malte.

Prvog radnog dana, posvećenog temi dokumentiranja zajednica i društva, i povijesnim izvorima o manjina i povijesnim migracija u Europi, održano je osam izlaganja: Aleksandar Bursać i Ljiljana Bubnjević iz Arhiva Vojvodine pripremili su pregled djelovanja udruge Dunavskih Švaba u Vojvodini 1922. – 1944, Sophio Jobava i Khatia Kinkladze prikazali su arhivske dokumente iz Nacionalnog arhiva Gruzije koji dokumentarije njemačka naselja i njihov način života u Gruziji, Maja Nikolova iz Pedagoškog muzeja Beograd predstavila je aktivnosti na digitalizaciji cincarske kulture na primjeru Biltena Srpsko-cincarskog društva „Lunajina“, a Marija Belakaposka iz Instituta za povijest u Skopju predstavila je vlašku zajednicu u Makedoniji. Problematikom istraživanja i objave arhivske građe bavila su se i izlaganja Borisa Stojkovskog s Filozofskog fakulteta u Novom Sadu o Muslimanima, Židovima i pravoslavicima u srednovjekovnoj Mađarskoj, Srdana Sivčeva o romskoj zajednici od kraja 18. st. do 1844. u u dokumentima Historijskog arhiva Kikinda, Sanje Demirović o ispravi Arhiva Vojvodine u kojoj se prvi put spominje današnje Brčko te Bojane Vuković iz Instituta za etnologiju SANU o digitalizaciji folklornih zbirki istoimenog Instituta.

¹ Autorica je arhivska savjetnica, predavač na studiju arhivistike u Zagrebu i aktivni sudionik različitih stručnih i međunarodnih projekata na području kulture, arhivske djelatnosti i digitalizacije baštine (Kreativna Europa, Erasmus+, TMO, DARIAH, AERI i dr.). Autorica je stotinjak stručnih i znanstvenih radova i urednica časopisa @rhivi. Potpredsjednica je ICARUS-a i predsjednica ICARUS Hrvatska, članica Izvršnog vijeća EURBICA-e i EGSAH-a, stručnih tijela ICA-e, Time Machine ambasadorica i članica Savjetodavnog odbora Europeane; e-mail: info.icarushr@gmail.com

Prvi dan konvencije završio je radnim sastankom ICARUS članova o suradničkim projektima, nogometnom utakmicom ICARUS tima i domaćina te svečanim prijemom u dvorištu Arhiva Vojvodine.

Program drugog dana konvencije bio je organiziran paralelno na nekoliko gradskih lokacija. U Historijskom arhivu Novog Sada, nakon pozdravnih riječi ravnatelja Petra Đurdeva, uslijedila su izlaganja o digitalnoj transformaciji arhiva. Thomas Hengst iz FamilySearch-a predstavio je digitalne alate i digitalizacijske projekte ove organizacije koja više od 100 godina sustavno snima genealoške izvore iz cijelog svijeta. Njihove usluge (digitalni arhiv, izrada genealoškog stabla, indeksiranje i dr.) koristi više od 70 milijuna korisnika, a razvijaju se u suradnji s arhivima, knjižnicama i IT stručnjacima. Günter Mühlberger sa Sveučilišta u Innsbrucku predstavio je Transkribus, aplikaciju koja omogućuje automatsko transkribiranje i pretragu rukopisnih dokumenata, a Adam Sofronijević iz Univerzitetske biblioteke „Svetozar Marković“ iz Beograda nadovezao se iskustvima svoje ustanove u korištenju Transkribus platforme i alata. O arhivskim praksama tranzicije iz analognog u digitalni svijet govorili su Charles Farrugia na primjeru Nacionalnog arhiva Malte i Sven Lepa na primjeru Nacionalnog arhiva Estonije, dok je Peer Boselie prikazao aktivnosti Regionalnog arhiva Sittard-Geleen iz Nizozemske u izgradnji virtualnog arhiva Limburg Time Machine. Bálint Ternovác iz Arhiva grada Budimpešte svoje je izlaganje posvetio imenima ulica i politikama sjećanja, a Maruška Nenezic naglasak je stavila na obradu i digitalizaciju povijesnih kadastarskih mapa u Historijskom arhivu Kotor. Dio izlaganja bavio se temama iz područja kulture sjećanja i dokumentiranja dijaspore: Danica Majstorović Eather predstavila je svoja istraživanja dokumentarne baštine srpske dijaspore u Australiji i planove njezine digitalizacije, Stella Maria Varga iz Arhiva Srba u Hrvatskoj govorila je o konstrukciji arhivskog pamćenja u kontekstu razumijevanja narativa moći te raznolikosti arhivskih praksi u interpretaciji jugoslavenskih i postjugoslavenskih međunacionalnih odnosa, Dejan Mostarlić iz Historijskog arhiva Sremska Mitrovica predstavio je arhivske tragove Židova u Srijemu, Igor Rakić iz Historijskog arhiva Niš bavio se odnosima Jugoslavije i Izraela kroz djelovanje osoba dokumentiranih u dokumentima iz Arhiva Jugoslavije, a Miško Stanišić iz udruge Terraforming posvetio se pitanjima inkluzivne kulture sjećanja i izazovima arhivske pedagogije.

U programu konvencije bile su zastupljene i teme povezane s aktualnim europskim kulturnim inicijativama i programima, a posebno s aktivnostima usmjerenima na oživljavanje baštine razvojem novih komunikacijskih modela i načina interpretacije povijesnih izvora. Bojan Milosavljević iz Ministarstva kulture RS predstavio je program Kreativne Europe u Srbiji, a Sonja Ivanović i Olivera Krivošić iz Biblioteke Matice Srpske aktualni projekt E-ROUTES koji se bavi inovativnim načinima predstavljanja putopisnih izvora u kontekstu kulturno-povijesne baštine uključenih država (Srbija, Slovenija, Hrvatska i Italija). Caroline Maximoff iz ICARUS-a prikazala je novu platformu Heritage Innovation Marketplace, a Jovica Zeković iz tvrtke Trevis usluge koje nude u zaštiti grade i opremanju spremišnih prostora u arhivskim, knjižničnim i muzejskim ustanovama.

Tematski blok posvećen ICARUS-ovoj digitalnoj platformi Topoteka koji je održan u novouređenom kulturnom centru u prostoru Svilare, moderirala je potpredsjednica ICARUS-a Vlatka Lemić iz Hrvatske. Ova najveća „community“ platforma u Europi je zahvaljujući svojim suradničkim i razvojnim potencijalima – uključivanju u različite međunarodne i nacionalne projekte, volonterskom i crowdsourcing radu te povezivanju s partnerskim organizacijama – uvrštena među 30 najboljih europskih kulturnih praksi #EuropeForCulture i uključena u Strategiju 21 (ST21 – European Heritage Strategy for the 21st Century), kao i u Citizen Science Association. Uz uvodni dio o razvoju i radu platforme, administratori zbirki predstavili su 2 Topoteke iz Zagreba: Sveučilište u Zagrebu i Studentski život u Zagrebu (Vlatka Lemić), Topoteku Baština Hrvata u Srbiji koju vodi Zavod za kulturu Vojvodanskih Hrvata u Subotici (Josip Bako), Topoteku Arhiva Bosne i Hercegovine (Siniša Domazet), Topoteku Almaški kraj Historijskog Arhiva Novi Sad (Sara Samardžić) i novootvorenu Topoteku Arhiva Vojvodine koja je započela s prikazom pečata iz arhivskih fondova (Danijela Branković).

U Arhivu Vojvodine organizirana je radionica za restoratore i konzervatore na kojoj su sudjelovali stručnjaci iz Arhiva grada Budimpešte (Adrien P. Holl i Katalin Orosz), Nacionalnog arhiva Mađarke (Ágnes L. Nemes i Márk Somogyi), Hrvatskog državnog arhiva (Andreja Dragojević), Biblioteke Matice Srpske (Nataša Dimitrić), Arhiva Vojvodine (Višnja Nikolić i Maja Jokmanović), Državnog arhiva Sjeverne Makedonije (Elisaveta Markovik) i Arhiva Republike Srbije (Anđela Acimović). Oni su predstavili aktivnosti svojih

ustanova na restauraciji i konzervaciji pisanih izvora iz svojih fondusa – isprava i povelja, geografskih karata i druge grade, procedure i tehnike resturacije pojedinih vrsta oštećenja, istraživanja svojstava papira i pergamene, knjigoveške metode i projekte zaštite pisane baštine iz svoje stručne prakse i djelokruga rada.

Na kraju drugog dana konvencije sudionici su posjetili Petrovaradinsku tvrđavu i Gradski muzej, gdje su organizirani zajednička večera i druženje sudionika i domaćina.

Treći dan programa nastavljen je izlaganjima posvećenima arhivima zajednice i dokumentiranju migracijskih procesa. Vlatka Lemić predstavila je aktivnosti projekta Kreative Europe AToM – Arhivi i tragovi migracija koji istražuje transnacionalne kontekste migracija i dijaspora kroz arhivsku i arhivističku perspektivu, a Mark László-Herbert iz Blinken arhiva Otvorenog društva iz Budimpešte prikazao je građu, strukturu i projekte ovog privatnog arhiva orijentiranog na suradnju s manjinskim društvenim skupinama. Milica Savić Kosovac iz Arhiva Vojvodine predstavila je povijesni prikaz sudjelovanja žena u političkom i javnom životu na primjeru

Magdalene Mande Sudarević, a Dragana Katić istraživanje i izložbu Arhiva Vojvodine o Grcima u Autonomnoj pokrajini Vojvodina 1944. – 1949.

Radionicu posvećenu ICARUS-ovom portalu Monasterium, najvećem svjetskom virtualnom arhivu srednjovjekovnih i novovjekovnih isprava s više od 850.000 povelja iz petnaestak europskih država, vodili su djelatnici ICARUS-a Daniel Jeller i Karl Heinz iz Austrije. Nakon uvodnog izlaganja o redizajnu platforme i razvoju novih funkcionalnosti koje se odvijaju u okviru projekta DiDip – From Digital to Distant Diplomats, Antonella Ambrosio i Maria Pia Tiseo sa Sveučilšta u Napulju predstavile su svoj rad na objavi srednjovjekovnih isprava iz samostanskih arhiva južne Italije na platformi Monasterium.Net, a Zagorka Avakumović zbirku isprava i povelja Arhiva Vojvodine, koja je također digitalizirana i objavljena na Monasteriumu.

Dodatne informacije i materijali s konvencije dostupni su na mrežnim stranicama ICARUS-a (https://www.icar-us.eu/en/event/icarus-convention-32/?instance_id=970) i arhiva domaćina, a u planu je objava zbornika radova.

Светлана УСПРЦОВА¹
 Државен архив на Република Северна Македонија
 Скопје
 Република Северна Македонија

31. ИКАРУС КОНВЕНЦИЈА „ЗАЕДНИЧКО АРХИВСКО НАСЛЕДСТВО - ЗАШТИТА, ДОСТАПНОСТ И ДИГИТАЛИЗАЦИЈА“ - СКОПЈЕ/ОХРИД, 8-10 НОЕМВРИ 2023 ГОДИНА

Во организација на Државниот архив на Република Северна Македонија, во Скопје и во Охрид, од 8 до 10 ноември 2023 година се одржа 31. Конвенција на ИКАРУС², на тема „Заедничко архивско наследство - заштита, достапност и дигитализација“.

Заедничкото архивско наследство е нешто што не обединува и тоа е мотивот за неговата заштита, унапредувањето на неговата достапност, споделување и негово промовирање.

Организацијата на оваа 31. ИКАРУС Конвенција му беше доделена на Државниот архив на Република Северна Македонија за време на одржувањето на 30. Конвенција на ИКАРУС, од 3 до 5 мај 2023 година во Ситард и Мастрихт, Холандија, што беше потврдено и на Собранието на ИКАРУС, одржано по повод 15 годишнината од основањето на конзорциумот, во Клајн Маријацел, Австрија.

Конвенцијата беше свечено отворена на 8 ноември 2023 година, во Музејот на македонската борба за независност, во Скопје и на нејзиното отворање се обратија: д-р Емил Крстески, тогашен директор на Државниот архив на Република Северна Македонија, д-р Чарлс Фаруца,

директор на Националниот архив на Малта и претседател на Европскиот огранок на Меѓународниот архивски совет, како и Биргит Кибал, претседател на ИКАРУС.

Д-р Емил Крстески, тогашен директор на Државниот архив на Република Северна Македонија

Д-р Чарлс Фаруца, директор на Националниот архив на Малта

¹ Авторот е дипломиран историчар на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“, Факултет за историја во Скопје и работи како раководител на Секторот за истражување, меѓународна и домашна соработка во Државниот архив на Република Северна Македонија во Скопје. Е-маил: svetlana.usprcova@arhiv.gov.mk

² ИКАРУС - Меѓународен центар за архивско истражување/ICARUS - International Centre for Archival Research (www.icar-us.eu) е конзорциум со седиште во Виена, Австрија, работи согласно со австриското законодавство и има околу 180 членови од повеќе од 30 европски држави, САД и Канада. ИКАРУС ги поддржува архивите и сите слични институции во справувањето со предизвиците во дигиталната ера, нуди можности за размена на експертиза и ги унапредува on-line содржините. Оваа организација е формирана во 2008 година.

Бирџиј Кибал, г-р Жарко Вујошевиќ и г-р Влатка Лемик

На првиот ден од Конвенцијата беа презентирани шест реферати:

1. „Унапредување на културните институции и професионалци во дигиталната ера: Проект - BoostDigiCulture“, д-р Влатка Лемик, Ивана Чурик, Ана Вукадин и ИКАРУС Хрватска;

2. „20 години дигитализирање на архивски материјал - Искуства и перспективи“, Томас Аигнер - ИКАРУС;

3. „Прифаќање на дигиталната транзиција: Архиви, технологија, луѓе“, Чарлс Фаруца - Национален архив на Малта/Претседател на Европскиот огранок на Меѓународниот архивски совет;

4. „Европски проект - Архивите и трагите на миграцијата (AtOM)“, Мигел Ангел Бермејо Алонсо - Генерална поддирекција на Државниот архив од Шпанија;

5. „Статусот на проектот AEZEL (Limburg Time Machine), Пеер Босели - Архивот во Ситард, Холандија и

6. „Искусствата и праксата во Државниот архив на Република Северна Македонија - Одделение во Битола, со фондот 580: Браќата Манаки - Од локално до транснационално“, Гоце Стојановски - Државен архив на Република Северна Македонија - Одделение во Битола.

Истиот ден, кога беше отворена Конвенцијата, на друга локација, во галерискиот простор на објектот „Порта Македонија“ во Скопје, се одржа работилница, на тема „Топотека“³, со Влатка Лемик и Александар Шатек, како

³ Topothek е on-line платформа, односно дигитална збирка, чија што цел е да го направи историското наследство достапно преку интернет апликација (www.topothek.at)

Иштван Хегедуш од Националниот архив на Унгарија и Пеер Босели, модератор на една од сесиите

главни предавачи, а во спортскиот центар „Јане Сандански“ беше одржан и традиционален пријателски фудбалски натревар.

Вториот ден од Конвенцијата, 9 ноември 2023 година, се одржа во Македонската академија на науките и уметностите во Скопје, каде што пред почетокот на работната сесија беше одржан Состанок на Извршниот одбор на ИКАРУС, на кој присуствуваа само неговите членови, а понатаму беа презентирани шеснаесет реферати:

1. „FamilySearch и имателите на документи: 125 години партнерство во заштитата и зголемувањето на глобалниот пристап до документите од цел свет“, Жил Франсоа - FamilySearch International;

2. „Тревис д.о.о. - се што ви е потребно за архивирање“, Јовица Зековиќ;

3. „Со мала помош од нашите пријатели. Дигитализирање и индексирање на граѓанскиот регистер (Personenstandsregister) во Државниот архив во Есен“, Давид Гнифке и Нилс Реихарт - Државен архив во Есен;

4. „Дигитализација на фондот 402 - Збирка на матични книги од Војводина“, Дејан Маодуш, Лилјана Бубњевиќ и д-р Драгана Катиќ - Архив на Војводина;

5. „Заеднички наследства: Негување на глобалното разбирање во дигиталниот свет“, Кораљка Кузман Шлогар - Институт за етнологија и фолклорни истражувања, Хрватска;

6. „Лицата на гладта - изложбата како дигитална on-line платформа“, Меланија Белај и Тања Кочковиќ Забор-

ски - Институт за етнологија фолклорни истражувања, Хрватска;

7. „Обработка на индексните картички за чехословачко-унгарската размена на население (1945-1948)“, Иштван Хегедуш - Национален архив на Унгарија;

8. „Фондот Јавна новинска установа - Титоградска Трибина, магазин на главниот град во Архивското одделение во Подгорица“, Сандра Марковиќ - Државен архив на Црна Гора;

9. „Достапноста до романското архивско наследство за странските истражувачи (комунистичка и послекомунистичка ера)“, Кодрута Михаиловичи - Национален архив на Романија;

10. „Нови бизнис модели за културното наследство во архивите“, Весна Џаиќ-Шкондриќ - Архив на Република Српска;

11. „Влијанието на материјалната и физичката архивска и библиотечна заштита при дигитализирањето на културното и историското наследство“, Елисавета Марковиќ - Државен архив на Република Северна Македонија;

12. „Масовно финансирање, реставрација, дисеминација. Пример за еврејското наследство од Ситард (Холандија), Пеер Босели - Архивот во Ситард;

13. „Шумската заедница и историја за прегледот на Еврејскиот национален архив“, Јувал Лубин - Централен ционистички архив, Ерусалем;

14. „Постапки за дигитална трансформација во диоцезата Билбао“, Анабела Баросо - Историски црковен архив во Бискаја;

15. „Фотографијата како културно наследство и архивски материјал - Северна Македонија преку фото збирката Yildiz на Abdulhamid II“, Емел Шериф Мифтар - Институт за национална историја, Скопје и

16. „Развојот на архивската служба и проблемите во Северна Македонија“, Лидија Алексовска - Архивистика, Скопје.

На 9 ноември 2023 година, во Македонската академија на науките и уметностите во Скопје, се одржа и втората работилница во рамките на 31. Конвенција, на тема „Повторно

Плаошник - Охрид

откривање на Monasterium⁴: Користење на историски документи, поддржано од вештачката интелигенција“, со Џорџ Вогелер и Флоријан Аценхофер-Баумгартнер.

Работен јазик на Конвенцијата беше англискиот, а секој излагач имаше дваесет минути за презентацијата.

Претседавачи на Конвенцијата беа: Биргит Кибал, д-р Жарко Вујошевиќ, Пеер Босели и д-р Влатка Лемик.

На третиот ден од Конвенцијата, 10 ноември, беше организирана посета на знаменитостите во Охрид, со што заврши овој настан.

На Конвенцијата беа пријавени 73 учесници, од кои 22 излагачи, од околу дваесетина држави, односно од Македонија, Србија, Хрватска, Црна Гора, Босна и Херцеговина, Косово, Романија, Унгарија, Чешка, Молдова, Естонија, Австрија, Малта, Холандија, Италија, Франција, Германија, Израел и Шпанија.

Одржувањето на 31. Конвенција на ИКАРУС во Македонија е од особено значење бидејќи присуствуваа архивисти од повеќе различни земји, кои ги презентираа новите проекти, ги пренесоа сопствените искуства од архивистиката, како и новите сознанија од областа на заштитата на културното наследство, дигитализацијата на архивскиот материјал и вештачката интелигенција.

Настанот беше спонзориран од Владата на Република Северна Македонија, Македонската академија на науките и уметностите, печатницата „Магнаскен“ од Скопје, кафе-бар „Аквариус“ и ресторан „Ана-Марија“ од Охрид и ДОО „Тревис“ од Република Србија.

⁴ Monasterium (www.icar-us.eu/en/cooperation/online-portals/monasterium-net) е европски виртуелен архив на повелби, односно on-line платформа, која што го прави истражувањето независно од местото и времето и на нејзе се наоѓаат околу 650.000 претежно средновековни повелби од околу 200 институции.

прикази и расправе
prikazi i rasprave
views
and discussions

views
and discussions
prikazi i rasprave
приказы и расправе

Проф. др Ивана КРСТИЋ МИСТРИЦЕЛОВИЋ¹
Криминалистичко-полицијски универзитет у Београду
Република Србија

Проф. др Ивана КРСТИЋ МИСТРИЦЕЛОВИЋ

СА ПРОМОЦИЈЕ МОНОГРАФИЈЕ „200 ГОДИНА ОД ОСНИВАЊА ПРВОГ НАХИЈСКОГ СУДА У СРБИЈИ – У ПОЖАРЕВЦУ, 1821-2021“ НА КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКОМ УНИВЕРЗИТЕТУ У БЕОГРАДУ

Промоција монографије „200 година од оснивања првог нахијског суда у Србији – у Пожаревцу 1821-2021“, објављене у саиздању Вишег суда у Пожаревцу и Историјског архива Пожаревац, а под покровитељством града Пожаревац и Министарства правде Републике Србије, одржана је у просторијама Криминалистичко-полицијског универзитета, у петак 31. маја 2024. године.

Присутне је поздравио ректор, проф. др Зоран Ђурђевић, истакавши чињеницу да Криминалистичко-полицијски универзитет и Историјски архив Пожаревац већ пуне две деценије негују успешну сарадњу и изражавајући

задовољство што су се баш на овом месту, први пут окупили аутори монографије: проф. др Ивана Крстић Мистрицеловић, професорка Криминалистичко-полицијског универзитета, др Александар Стојановић, виши научни саветник Института за новију историју Србије у Београду, доц. др Урош Станковић са Правног факултета Универзитета у Новом Саду, проф. др Горан Васин са Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду, др Маријана Мраовић из Војног архива Министарства одбране Републике Србије и др Радомир Поповић из Историјског института САНУ у Београду.

Гости на промоцији монографије, КПУ, Београд, 31.5.2024.

¹ Ауторка је доктор правних наука, редовни професор на катедри правних наука Криминалистичко-полицијског универзитета у Београду; е-маил: ivana.km@kpu.edu.rs

Присутнима су се обратили и директорка Историјског архива Пожаревац, др Јасмина Николић и вршилац функције председника Вишег суда у Пожаревцу, судија Драган Вучићевић, док су утиске ауторског тима о истраживању

организације и рада Пожаревачког суда у претходних 200 година поделили аутори проф. др Ивана Крстић Мистрицеловић и др Александар Стојановић.

Проф. др Зоран Бурђевић, ректор КПУ, Београд, 31.5.2024.

Др Јасмина Николић, директорка Историјског архива Пожаревац, КПУ, Београд, 31.5.2024.

Драган Вучићевић, председник Вишег суда у Пожаревцу, КПУ, Београд, 31.5.2024.

Проф. др Ивана Крстић Мистрић-Ловић, коаутор КПУ, Београд, 31.5.2024.

Проф. др Александар Растовић, директор Историјског института Београд, КПУ, Београд, 31.5.2024.

Да је реч о публикацији која је испунила све услове да буде категорисана као научна монографија, потврђују рецензије еминентних стручњака: проф. др Милана Шкулића, судије Уставног суда, проф. др Александра Расто-

вића, директора Историјског института и Предрага Трифуновића, судије Врховног суда Србије у пензији. Своје мишљење о монографији током промоције изнео је један од рецензена, проф. др Александар Растовић.

Гости на свечаности на КПУ, Београд, 31.5.2024.

Промоцију монографије, објављене поводом овог важ-
ног јубилеја, употпунио је музички програм, који су изве-

ли студенти Криминалистичко-полицијског универзитета
Тијана Шево, Вук Голубовић и Ђорђе Мурузовић.

Проф. др Ивана КРСТИЋ МИСТРИЋЕ ЛЮВИЋ

Тијана Шево, Вук Голубовић, Ђорђе Мурузовић, студентима КПУ, 31.5.2024.

Фотографије:
Криминалистичко-полицијски универзитет у Београду

Др Драгана МИЛОРАДОВИЋ¹
Историјски архив Пожаревац
Република Србија

СВЕЧАНОСТ ПРЕДСТАВЉАЊА ИЗЛОЖБЕ У АЛТЕРНАТИВНОМ ГАЛЕРИЈСКОМ ПРОСТОРУ ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА ПОЖАРЕВАЦ – - КРОЗ ОДАБРАНУ АРХИВСКУ ГРАЂУ – ИЗЛОЖБА НА ОТВОРЕНОМ, 2023-2027.

„Јубилеј – 75 година постојања и рада Историјског архива Пожаревац, није само прилика да се у ходу застане и осмотри пређени пут, укупан развој и успех. То је прилика и обавеза да се сагледају задаци и визије будућег развоја“, овим речима започиње свој говор поводом јубилеја др Јасмина Николић, директорка Историјског архива Пожаревац.

У дворишном комплексу Историјског архива Пожаревац, у алтернативном галеријском простору, 24. априла 2024. године, на 76. годишњицу оснивања установе, отворена је изложба „Кроз одабрану архивску грађу“, као својеврстан поглед кроз време и марљиви рад на прикупљању архивалија у Историјском архиву Пожаревац.

Коаутори изложбе - др Драгана Милорадовић, Мирјана Степановић, Наташа Милошевић Дулић, Милан Станковић, мср, др Јасмина Николић и Драгана Јовановић – представили су, на 20 паноа, избор од 122 фотографије из 21 фонда и збирке Историјског архива Пожаревац, обухватајући временски период од једног века – од 1880. до 1980. године.

Презентоване теме: Тито у Пожаревцу и Костолцу,² „Хеј, бригаде...руке младе!“,³ Из личних фондова и збирки,⁴ Грци у Пожаревцу,⁵ Пожаревачка калдрма, На

Др Јасмина Николић, директор Историјског архива Пожаревац, поздравила је присутне на свечаности отварања

точковима, Поплављени Пожаревац, Кафане старог Пожареваца,⁶ „Кад музика проговори“,⁷ Пијаце и вашари, Славе, празници, излети и бање, Глумачки бард Миљивоје

¹ Ауторка је доктор етнологије и антропологије, архивски саветник у Историјском архиву Пожаревац; е-маил: draganamiloradovic@arhivpozarevac.org.rs

² Фотографије посете Јосипа Броза Тита и Јованке Броз Пожаревцу и Костолцу, 1959. године, из Збирке фотографија;

³ Фотографије учесника омладинских радних акција 1947, 1950-тих, 1960-тих и 1971. године, из Збирке фотографија;

⁴ Одабране фотографије из Збирке фотографија, Збирке докумената Божидара Антића (1905-1989) 1912-1975, Личног фонда Александра Саше Марковића (1927-1994) 1936-1994, Збирке дигиталних медија;

⁵ Фотографије породица Грка досељених у Пожаревац током 19. и почетком 20. века, Збирка Varia 1791- / - колекција Мирољуба Мањољовића.

⁶ Фотографије из Збирке Драгослава Богдановића Буџића (1929-2010) 1942-1996. које се односе на стари Пожаревац, слике свакодневног живота са улица града настале кроз објектив Буџићевог фотоапарата;

⁷ Фотографије из Збирке Varia 1791- / , збирка Елеоноре Горгијеве Обрадовић; Збирка Боре Радовановића Грчког (1910-2003), Збирка дигиталних медија 2005- (дигиталне збирке: Дејана Крстића, Радета Обрадовића, Мирослава Стојимировића, Драгице Марковић, Марка Чкоњевића, Фото-Росе, Митра Караџића, Јована Милачића,

На свечаности отварања изложбе присуствовао је велики број званица

Живановић, Миливоје на филму, *У здравом телу – здрав дух!*⁸ – проводе нас кроз разнородне меморабиле сачуване у фонду Архива – у оквиру различитих фондова и збирки, као каледоскоп идеја, времена, тема, преплићу се око једне заједничке црте – сведочанства времена давно прошлог, а сачуваног у тренутку настајања отиска на целулоиду.

„Минуциозним избором архивских фотографија о архитектури у граду, наших суграђана, пожаревачких улица, кафана, возила, враћамо вас у дане наших очева и дедова, у време великих промена. Желимо да младим генерацијама пренесемо вредности града из времена наших претходника, важне елементе грађанске културе која је красила мултиетничку урбану средину, какав је Пожаревац одувек био“, истакла је др Драгана Милорадовић обраћајући се у име ауторског тима.

Дарка Стевића, Драгана Шалера, Танасија Бате Димитријавића), и приватне збирке фотографија Драгане Милорадовић.

⁸ Фотографије из Збирке фотографа Миодрага Миће Радуловића (1926-1996) 1948-198; Збирка дигиталних медија 2005- (збирка Весне Јовановић);

У име ауторског тима обраћила се др Драгана Милорадовић, архивски савешник

На свечаности отварања изложбе присуствовао је велики број ученика основних школа

Проф. др Сенка Ковач, редовни професор (однедавно у пензији) Одељења етнологије и антропологије Филозофског факултета Универзитета у Београду, истакла је да изложба прати догађања кроз цео један век: „Изузетан истраживачки тим Архива предочио је архивску грађу која се овде први пут приказује, а која је обликована у неколико тематских блокова. На почетним паноима су представљени знаменити Грци, потом одређене личности које су оставиле посебан траг својим боравком у Пожаревцу, попут Јосипа Броза Тита 1959. године. Ту је затим изузетан уметник Миливоје Живановић и наравно већи део материјала скреће пажњу на одређене сегменте свакодневног живота, антропологије празника, архитектуре... Занимљиве су фотографије из личних фондова, као што су фотографије првог бицикла у Великом Градишту 1907. године, потом оне које обухватају славе, празнике, излете, бање и спортске активности. ... Фотографије имају изузетан значај као део који приказује историју Пожаревца и његових житеља.“

Оцењујући вредности представљене изложбе похвално је говорила проф. др Сенка Ковач

На свечаности отварања изложбе присуствовао је велики број званица

На свечаности отварања изложбе присуствовао је велики број ученика основних школа

Изложбу је отворио Предраг Мијатовић, заменик Градоначелника Града Пожаревца

Заменик Градоначелника Града Пожаревца Предраг Мијатовић, отварајући изложбу подвукао је значај установе архива – „Користећи све оне материјалне доказе које свим правим историчарима дајете на увид, не даје се простора оним злонамерним да тумаче прошлост онако како се она није догодила. На том путу ће нам помоћи и изложба која је пред нама, а која носи назив „Кроз одабрану архивску грађу, 1880-1980“.

Бројност гостију на самој свечаности отварања – репрезентује велико интересовање које побуђује сваки пројекат Историјског архива Пожаревца.⁹

⁹ Свечаности отварања изложбе, приређено на дан оснивања Историјског архива Пожаревца, 24. априла 2024, присуствовали су бројни гости из ОШ „Доситеј Обрадовић“ из Пожаревца са својим предметним наставницима, али и чланови Градског већа, представници Министарства унутрашњих послова, Министарства одбране и Војске Србије, правосуђа, цркве, представници Градске општине Костолац, одборници Скупштине Града Пожаревца, директори јавних предузећа и установа, школа, као и гости из Бања Луке.

Свечаност отварања изложбе музички је opleменио наступ проф. Илије Рајковића уз подршку Центра за културу Пожаревца. И одабрана музика понела нас је у `време прошло` звуцима познатих мелодија бојећи изложене фотографије.

Изложбу прати каталог који даје уводну реч директорке др Јасмине Николић изречене на свечаној Академији поводом јубилеја 75 година Историјског архива Пожаревца и уводни кратки текст „Слике времена давно прошлог...“ др Драгана Милорадовић.

Изложбу, која ће бити доступна публици до 2027. године – топло препоручујем и као коаутор и као поштовалац архивске фотографије.

Фотографије: Историјски архив Пожаревца, *Збирка фотографија са културних манифестација Историјског архива Пожаревца, 1976 -*

Др Маријана МРАОВИЋ¹
 Војни архив Министарства одбране Републике Србије,
 Београд
 Република Србија

ИЗЛОЖБА „СРПСКЕ ХЕРОИНЕ У ВЕЛИКОМ РАТУ“ ДОМ ВОЈСКЕ СРБИЈЕ, 27. МАРТ - 30. АПРИЛ 2024. ГОДИНЕ

Дана 27. марта 2024. године, у Дому Војске Србије свечано је отворена изложба под називом: „Српске хероине у Великом рату“. Изложбу, под покровитељством Министарства одбране приредили су Војни архив, Војни музеј, Медија центар „Одбрана“ и Историјски архив Града Новог Сада.

Отварању изложбе присуствовао је потпредседник Владе и министар одбране, Милош Вучевић, као и министри у Влади Републике Србије, посланици у Народној скупштини, чланови Колегијума министра одбране и начелника Генералштаба Војске Србије, припадници Министарства одбране и Војске Србије и бројни гости.

Изложбу је отворила супруга председника Републике, Тамара Вучић.

Посетиоци су на отварању могли чути да се предметном изложбом „одаје почаст свим оним нежним, а снажним, одважним, храбрим, знаним и незнаним мајкама, сестрама, неговатељицама, добротворкама, чија херојства заузимају најдостојнија места на страницама српске историје“. Српским хероинама био је посвећен уметнички програм који се састојао од делова представе „Женско срце у шињелу“ и одабраних песама у извођењу Мешовитог хора Уметничког ансамбла „Станислав Бинички“.

¹ Ауторка је доктор историјских наука, научни сарадник, архивски саветник и начелник Одељења отвореног за истраживаче у Војном архиву Министарства одбране Републике Србије; е-маил: marijanamraovic@gmail.com

Аутори изложбе су: др Маријана Мраовић из Војног архива, др Бојана Илић из Војног музеја, мр Петар Бурђев, директор Историјског архива Града Новог Сада и Јелена Кнежевић из Дома Војске Србије.

У неколико тематских целина (Жена – чувар огњишта и породице у ратном вихору, Хуманост и милосрђе: Жена у медицинским мисијама и друштвено-хуманитарним организацијама, Жена – борац на линији фронта, Српкиње умрле за отаџбину 1912–1920. године и Положај жена у годинама после рата: Измењена улога у друштву), користећи архивска документа и музејске предмете, аутори изложбе настојали су да дочарају време тешких искушења балканских ратова и Првог светског рата, али и време славе у којем је српско друштво корачало ка победи и ослобођењу. Приказано је време ослободилачких ратова у којем су жене су постале темељ одбране породице, села и градова, па и саме државе и у којем су са изузетном храброшћу и одлучношћу преузеле одговорност за функционисање свих сегмената друштва. Француски новинар Анри Барби, пријатељ српског народа и поштовалац српске историје и традиције записао

је о српским ратницама да су оне „својом храброшћу и својом патњом изазвале поштовање света”. „Није у то време било француског официра који не би радо, у знак најдубљег поштовања, положио свој мач пред ноге ових јунакиња. Оне су својом храброшћу и својом патњом задивиле свет.” Аутори су кроз поставку приказали не само хероине у борби, већ и жене које су се старале о својим породицама, добробити бораца на фронтима и онима који су били рањени и у заробљеништву. Личности које је ауторски тим приказао на изложбеној поставци имају изузетне биографије. Међу њима су: Надежда Петровић, Милунка Савић, Лепосава Младеновић Белосејка, Наталија Бјелајац, Љубица Луковић, Милева Милка Вуловић, Катарина Харлеј, Флора Сандс, Живана Терзић и друге. Ове жене су истовремено и симболи борбе, милосрђа и поднетих жртава.

Изложба је била отворена до 30. априла 2024. године. Забележен је изузетно велики број посетилаца, као и организованих вођења кроз изложбу и значајан медијски публицитет.

DR SC. MILE BAKIĆ, CRNOGORSKI ARHIVSKI RJEČNIK, IZDAVAČ: JU SLUŽBENI LIST CRNE GORE, PODGORICA 2024.

Izašao je iz štampe *Crnogorski arhivski rječnik* istaknutog Crnogorskog arhivskog stvaraoca dr sc. Mila Bakića, koji je svom impresivnom opusu od preko 800 bibliografskih jedinica dodao još jednu, koja predstavlja krunu njegove stručne i naučne karijere. Bakić je doktorirao na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu na temu: *Razvoj arhivske službe u Crnoj Gori*, pod mentorstvom prof. dr sc. Josipa Kolanovića, direktora Hrvatskog državnog arhiva, predavača i voditelja arhivskog studija na ovom fakultetu. Tokom svoje bogate radne karijere dr sc Mile Bakić je obavljao značajne i odgovorne dužnosti: direktora Državnog arhiva Crne Gore (1991-1996); glavnog i odgovornog urednika časopisa *Arhivski zapisi* i izdavačke djelatnosti u ovoj ustanovi (1994-1996); urednika izdavačke djelatnosti u *JU Službeni list Crne Gore* (izdanja Službeni list Crne Gore-međunarodni ugovori, (1997-2017); predsjednika predsjedništva arhivskih radnika Crne Gore (1985-1989); rukovodioca arhiva (služba dokumentacije) CK SK Crne Gore (1975 do 1991).

Osim radne, dr sc Mile Bakić je imao bogatu naučnu karijeru. Autor je više arhivskih djela, studija, knjiga, udžbenika, zbornika arhivskih dokumenata, koji su prvi put nastali i objavljeni u Crnoj Gori: *Valorizacija arhivske građe foruma i organa CKSK Crne Gore* (1999), *Arhivistika* (2007), *Valorizacija arhivske građe* (2014), *Crnogorsko arhivsko zakonodavstvo* (2008), *Razvoj arhivske struke u Crnoj Gori* (2010), *Valorizacija arhivske izdavačke djelatnosti* (2017), *Kraljevsko crnogorsko narodno pozorište* (2001), *Drugi kongres SK Crne Gore* (koautor) i *zbornici arhivskih dokumenata*. Objavio je i brojne autorske radove u zemlji i inostranstvu, priloge u dnevnim i periodičnim listovima, učestvovao na više domaćih i međunarodnih naučnih skupova u čijim su zbornicima objavljeni njegovi radovi.

Iz više arhivskih aktivnosti na međunarodnom planu izdvajamo njegovo učešće u jugoslovenskoj državnoj arhivskoj delegaciji koja je u Moskvi (1994) i u Beogradu (1995), vodila

pregovore sa ruskom državnom arhivskom delegacijom o uzajamnom povraćaju arhivske građe ruske i jugoslovenske provenijencije, kojom prilikom su dvije strane potpisale *Protokol o arhivskoj saradnji*. Takođe, tokom studijske posjete ruskoj arhivskoj službi, odnosno *Državnom ruskom arhivu*, 1992. godine, Bakić je izučavao organizaciju i rad arhivske službe i arhivsko zakonodavstvo Rusije. On je kao član jugoslovenskog stručnog tima istraživao arhivsku građu o Crnoj Gori u Moskvi, 1995. godine. Bavi se i književnošću, objavio je dramu *Zagrade* (2001), i zbirke poezije, *Lišće*, (2012); *Majci*, (2014); *Svijetla*, (2015); *Izabrane pjesme* (2018).

Crnogorski arhivski rječnik je kruna dugogodišnjeg kontinuiranog stručnog i naučnog arhivskog rada dr sc Mila Bakića. Kao što je sam autor istakao, u pitanju je veoma složen, odgovoran i dugotrajan arhivski projekat na čijoj realizaciji je radio skoro deceniju. Ovo je sasvim razumljivo posebno imajući u vidu činjenicu da na ovakvim i sličnim kapitalnim projektima rade timovi sastavljeni od najvećih i najiskusnijih arhivskih stručnjaka koji uz to suvereno vladaju arhivskom teorijom i praksom. Rječnik je prva arhivska publikacija ovog tipa u Crnoj Gori, a koliko nam je poznato, i u zemljama bivše Jugoslavije.

Arhivska terminologija u Rječniku je dopunjena pojmovima iz srodnih i drugih nauka kao što su: istorija, pomoćne istorijske nauke, informatika, kibernetika, nauka o spisima i kancelarijsko poslovanje, koji su se vremenom mijenjali i postajali sve zastupljeniji u arhivskom terminološkom, pojmovnom fundusu, što rječniku daje dimenziju transdisciplinarnosti. Osim što se autor potrudio da isprati arhivske trendove u svijetu, on se odgovarajućom korespondencijom uspješno uklopio u njih, i na taj način postigao visok kvalitet Rječnika, posebno sa aspekata njegove aktuelnosti i značaja za relevantne zainteresovane strane.

Autor je namijenio rječnik svima onima koji se u svom profesionalnom radu bave informacijama i dokumentima, kao izvorima informacija. Drugim riječima, Rječnik je namijenjen arhivima i vanarhivskim ustanovama kao što su

¹ E-mail: dragan_sarovic@yahoo.com

muzeji, biblioteke i istorijski instituti, koji po raznim osnovama posjeduju i rade sa arhivskom građom. U tom smislu, Bakić je poseban fokus stavio na arhive i arhivsko stručno osoblje, koje se profesionalno bavi arhivskom djelatnošću, počevši od spoljne arhivske službe do sređivanja, obrade, korišćenja i objavljivanja arhivske građe. Istovremeno, važno je naglasiti značaj Rječnika za stvaraoce arhivske građe i registratorskih materijala, odnosno registrature, operativne arhive, kancelarijsko i arhivsko poslovanje.

Rječnik je, takođe namijenjen obrazovnoj arhivskoj oblasti, kako redovnom institucionalnom obrazovanju, tako i onom dopunskom i fakultativnom. Nezavisno od interesovanja, profila i nivoa zainteresovane strane, Rječnik se može koristiti, kako u srednjim arhivskim školama, na fakultetima,

magistarskim i doktorandskim arhivskim studijama, tako i od strane polaznika i predavača arhivskih tečaja i seminara, koji se organizuju u cilju dopunskog obrazovanja, osposobljavanja i osavremenjavanja obrazovanja arhivskog osoblja. Imajući u vidu da Rječnik sadrži savremenu terminologiju za arhivsku građu, on će biti veoma koristan studentima, istraživačima i predavačima istorije, pomoćnih istorijskih nauka, ekonomskih i pravnih nauka, nauke o državi, nauke o spisima i kancelarijskom poslovanju. Sasvim je sigurno da je dr sc. Mile Bakić, ovim značajnim arhivskim djelom, dao veliki doprinos punoj afirmaciji crnogorske arhivske nauke i prakse, ne samo u Crnoj Gori, nego i u regionu i van njega, što je, uostalom, uvijek i činio u proteklm decenijama kroz svoje plodno arhivsko stvaralaštvo.

ПРИКАЗ ИЗЛОЖБЕ „ДАН КАДА ЈЕ ГОРЈЕЛА ИСТОРИЈА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ“

Архиви чувају одлуке, активности и успомене, чувају историју једне земље и народа који су у њој на различите начине оставили траг чинећи јединствену и незамјениву баштину која се преноси с покољења на покољење.

Управо је овакав приступ навео архивисте Архива Босне и Херцеговине да поводом десетогодишњице пожара у Архиву Босне и Херцеговине, подсјете јавност али и доносиоце одлука на овај страшни догађај који, усудили би се рећи, није на адекватан начин никад привукао пажњу и резултовао одређеним активностима које се тичу санације штете и лијечењу преосталог дијела оштећене и нагорјеле грађе.

Наиме, 07.02.2014.године, у грађанским демонстрацијама испред и око зграде Предсједништва БиХ, демонстранти су починили огромну материјалну штету на самој згради Предсједништва БиХ и околним зградама, те у налету рушилачког бунта, запалили Депо 1 Архива Босне и Херцеговине који се од свог оснивања 1947. године, налази у овој згради.

Штета која је услед пожара настала је немјерљива. Културоцид који је тог дана погодио Архив Босне и Херцеговине није запамћен од оснивања институције.

07.02.2024. године у просторијама Архива, приређена је изложба и промоција каталога уз присуство великог броја званица и медија из БиХ и иностранства.

На почетку је представљен кратки документарни филм о дешавањима током паљевине али и све оно што је услиједило наредних дана и мјесеци током спасавања и санирања настале штете као и плановима које руководство и запослени имају у наредном периоду а тиче се лијечења и рестаурације дијела оштећене грађе, спасене у пожару.

Сама изложба, чији је аутор Боро Јуришић, архивски техничар, се састојала од 26 изложбених паноа који су уз јасне описе приказивали инцидент, гашење пожара и интервенцију надлежних служби, стравичну штету насталу у депоу и Архиву, изношење грађе, чишћење и реконструкцију простора. Поред тога, на паноима се јасно види како су архивски радници из региона, Босне и Херцеговине, страних амбасада, притекли у помоћ и данима радили са запосленицима архива на изгорјелој грађи.

Аутор каталога, архивски савјетник, Синиша Домазет је маестрално сажео и потрудио се да детаљно опише сам догађај, подсјети јавност на свеукупна дешавања током немилих догађаја али да из богате фото документације вјерно прикаже страхоту штете која је тих дана неповратно нанешена културноисторијском наслеђу Босне и Херцеговине, јер је како сам каже у каталогу, изгорјело 1.000.000 докумената а 600.000-750.000 дјелимично оштећено и још увијек чека на лијечење.

Уредник изложбе и каталога, архивисткиња Мерима Серхатлић – Агаревић је исказала изузетне приређивачке и умјетничке вјештине у реализацији овог захтјевног пројекта.

Изложба и каталог су конципирани у пет тематских цјелина и то:

- 1. Предговор и опис самог инцидента**, садржи основне информације о историјату архива, смјештајним капацитетима и опису догађаја, те да је ватра букнула муњевито, а ватрогасци нису могли реаговати одмах а када су успјели прићи згради гашење су вршили водом. Зграда Предсједништва је проглашена мјестом злочина, окарактерисаног као терористичким нападом, затворена форензичком траком и вршен је увиђај. У тиму инспектора био је и један упосленик архива. Грађа је горјела током увиђаја, повремено гашена и одмах је било видљиво да је 70% грађе у Депоу 1 уништено. Због сталног

¹ Ауторка је директорка Архива Босне и Херцеговине у Сарајеву; е-маил: danijelamx@hotmail.com

окупљања демонстраната, увиђај је прекидан те је јасно да је златно правило у спасавању архивске грађе од првих 48 сати било немогуће провести у санирању настале штете. У јавности су се појавиле прве информације и различите теорије завјере. У штампи је пласирана информација како је 99% грађе неоштећено, чиме се покушало ублажити праве размјере штете. Пажња је пребачена на квантитет, као да су сви, како каже аутор „заборавили да је неповратни губитак једног јединог вриједног документа, ненадокнадив губитак за историју цијелог народа“.

2. **8. фебруар – Дан након пожара** састоји се од описа депоа и просторија које су горјеле, пописа фондова који су се налазили у депоу 1, настале штете на различитим врстама папира праћен фотографијама са мјеста злочина.
3. **Чишћење депоа и спашавање оштећене грађе** описује све активности које су предузете током чишћења, пренос грађе, штетним посљедицама по здравље запослених како тада, тако и данас током чишћења и лијечења грађе.
4. **Реконструкција страдалог депоа и отворење** је извршено средствима ТИКА-е у БиХ, која је Депо 1 рестаурирала и опремила савременом архивском опремом.

5. **Лијечење страдале архивске грађе** је процес који и даље траје динамиком која није на задовољавајућем нивоу због малог броја запослених на тим пословима али и лабораторијским капацитетима Архива БиХ. Чешка развојна агенција у БиХ је одмах по санирању пожара, посјетила Архив БиХ и понудила одрживу помоћ која се реализовала кроз набавку опреме за лабораториј и обуку запосленика у Чешкој а аутор је у овој цјелини описао процес лијечења грађе.

Прегледом изложбе и каталога се јасно да закључити да је штету било могуће избјећи и пожар квалитетније санирати да је Архив БиХ имао своју зграду грађену према међународним архивским стандардима.

Умјесто закључка. Аутори су искористили прилику да се захвале свима који су несебично пружили подршку у тешким тренуцима кроз које је ова институција прошла, посебно архивским радницима који су мјесецима радили са запосленицима Архива БиХ на чишћењу и спасавању архивске грађе. Циљ изложбе је био подсјетити јавност Босне и Херцеговине на овај немили догађај али и потребу да се што хитније обезбиједи средства за спасавање оштећене грађе која представља културно - историјско наслеђе највишег реда.

Јелена КНЕЖЕВИЋ¹
 Галерија Дома Војске Србије „Београд”
 Медија центар „Одбрана”, Министарство одбране
 Републике Србије, Београд
 Република Србија

„ПРИКАЗ ПУБЛИКАЦИЈЕ И ИЗЛОЖБЕ ПОВОДОМ СЕДАМДЕСЕТ ГОДИНА РАДА ГАЛЕРИЈЕ ДОМА ВОЈСКЕ СРБИЈЕ”

Поводом обележавања седамдесет година постојања Галерије Дома Војске Србије организована је изложба „Седам деценија посвећености – Галерија Дома Војске Србије 1953–2023”, премијерно приказана од 20. децембра 2023. до 5. фебруара 2024. године.

Поставку је чинило 70 најрепрезентативнијих дела ликовне и примењене уметности из фондуса који броји око 1.500 остварења националног ликовног стваралаштва. Изложбу је пратила и публикација на 315 страна у издању Медија центра „Одбрана”.

Ауторка изложбе је Јелена Кнежевић, музејски саветник и начелник Галерије Дома Војске Србије „Београд”. Визуелни идентитет урадили су Маја Вучковић и Григорије Лазаревић из Медија центра „Одбрана”, а рецензије др Маријана Мраовић, архивски саветник из Војног архива и др Катарина Живановић из Галерије Српске академије наука и уметности.

Отварању изложбе присуствовали су државни секретар у Министарству одбране Немања Старовић, шеф Кабинета министра одбране бригадни генерал мр Горан Момчиловић, начелник Управе за односе са јавношћу бригадни генерал доц. др Михаило Зоговић и декан Факултета примењених уметности у Београду редовни професор др Горан Чпајак.

Отварајући изложбу државни секретар Немања Старовић истакао је да се обележавањем овог јубилеја придаје значај пажљиво грађеној и чуваној традицији „која је стуб и ослонац наше културе”.

ПУБЛИКАЦИЈА „СЕДАМ ДЕЦЕНИЈА ПОСВЕЋЕНОСТИ – ГАЛЕРИЈА ДОМА ВОЈСКЕ СРБИЈЕ 1953–2023”

Публикацију чине три дела. У првом делу представљене су најзначајније изложбе и изложбене манифестације од Ратничког дома и изложби организованих у његовом Француском клубу 1933. до данас. Други део посвећен је Уметничкој збирци Галерије Дома Војске Србије, а трећи каталогу репродукованих дела из збирке.

У првом делу публикације стоји да се у раду Галерије од њеног оснивања 1953. до данас издвајају три фазе, иако се у здању Ратничког дома ликовни живот одвијао и раније, између два светска рата (1932–1941), те се тај период може назвати њеном предисторијом. Предисторију Галерије карактерише формирање различитих удружења, међу којима је и Клуб пријатеља Француске (Француски клуб).² Једна од првих изложби пејзажа Петра Лубарде у Београду била је управо у просторијама Француског клуба у мају 1933. године. Поред домаћих, у Ратничком дому одржаване су и иностране изложбе, на пример сликарска изложба Ника Енеа, одржана марта 1934. године.

Бомбардовањем Београда 6. априла 1941. завршен је један период историје Ратничког дома. Током рата зграда је била седиште Гестапоа за Југоисточни Балкан, а поједине просторије испод главног степеништа коришћене су за мучење затвореника.

Период од 1946, када је установљен Централни дом Југословенске армије, до 1991. и почетка ратних сукоба у бившој Југославији сматра се првом фазом у раду Галерије и односи се на оснивање и формирање првих уметничких секција, галеријског простора и уметничке

¹ Ауторка је музејски саветник, начелник Галерије Дома Војске Србије Медија центра „Одбрана” Управе за односе са јавношћу Министарства одбране Републике Србије; е-mail: jelena.knezevic@mod.gov.rs

² Јелена Кнежевић, *Седам деценија посвећености – Галерија Дома Војске Србије 1953–2023*, Београд, 2023, 14.

Отварање изложбе „Седам деценија посвећености – Галерија Дома Војске Србије 1953–2023”

збирке. Дела су у фонд најчешће долазила посредством откупа, а установљена је и најважнија изложбена манифестација – „НОБ у делима ликовних уметника Југославије” (одржавала се сваке пете године од 1961. до 1985), која је окупљала најзначајније уметнике са простора бивше Југославије, након које су дела откупом улазила у збирку. С друге стране, сви ликовни уметници који су били на одслужењу војног рока могли су да учествују на изложби „Војници ликовни уметници” (1961–1985), коју је организовала Галерија Дома ЈНА. Од изложбених активности и дваја се и манифестација „Оружане снаге СФРЈ и ОНО у делима ликовних уметника Југославије” (1975, 1976. и 1978). Најуспелији радови такође су одлазили у уметнички фондус Галерије.

Прва фаза завршава се крајем осамдесетих година 20. века. Карактеришу је велики број организованих изложби из збирке, откупи дела, организовање ауторских и колективних изложби, као и сарадња са многим установама културе код нас и у свету. Друга фаза је у знаку благе декаденције. Услед различитих друштвених и економских околности престаје се са откупом уметничких дела, те она улазе у збирку једино као поклони уметника након реализоване изложбе. Дом Југословенске народне армије мења назив у Централни клуб Војске Југославије (званичан назив од 1991. до 2003), те Галерија Дома ЈНА

постаје Галерија Централног клуба Војске Југославије. После промене назива државе Савезна Република Југославија у државну заједницу Србија и Црна Гора 2003. године Дом постаје Централни дом Војске Србије и Црне Горе, као и Галерија, а након распада заједнице 2006. Централни дом Војске Србије. Реорганизацијом из 2010, када се формира Медија центар „Одбрана”, који спаја информативну, новинско-издавачку и домску делатност, улази се у трећу фазу рада. Објекат званично добија назив Дом Војске Србије, а у оквиру Медија центра „Одбрана”, који је стациониран у њему, организује се рад Галерије Дома Војске Србије.

У другом делу публикације, који је посвећен Уметничкој збирци Галерије Дома Војске Србије, стоји да се збирка може поделити у четири целине: Збирку слика, Збирку радова на папиру, Збирку скулптуре

и Збирку примењене уметности.

Иако се у Уметничкој збирци налазе и остварења из прве половине 20. века, значајнији део чине дела настала у другој половини века, односно након Другог светског рата. Поред дела ангажоване уметности, у збирци су и дела слободне тематике уметника који су учествовали на ангажованим изложбама, а који су приређивали и самосталне изложбе различитих стилова. Већи део вредне колекције ушао је у збирку посредством откупа, што са изложби одржаних у Галерији (ангажованих и самосталних), што директно из атељеа уметника, других галерија, установа, предузећа, институционалних размена и, ређе, поклона. Стога се може рећи да је, сакупљана на овај начин, Уметничка збирка Галерије Дома Војске Србије јединствена.

Најбројнија, можда и највреднија је Збирка слика, затим Збирка радова на папиру и Збирка скулптура. Најмаља и по броју најмања је Збирка примењене уметности. У оквиру четири збирке мора се уважити и подела по тематици, те се у посебну групу могу издвојити дела са тематиком рата, Народноослободилачке борбе, темама из живота војске, а посебно дела слободне тематике, попут пејзажа, мртвих природа, портрета. Последња подела је хронолошка, односно подела на дела настала пре и после Другог светског рата.

Трећи део посвећен је каталогу репродукованих најзначајнијих дела у фонду Галерије Дома Војске Србије у Београду. По целинама: збирка слика 107, збирка радова на папиру 105, збирка скулптура 84 и збирка примењене уметности 36 дела.

Као закључак издваја се да је током свог постојања Галерија Дома Војске Србије пролазила кроз различите промене, али да је у свим периодима уметност била императив. Приказ историјата и појединих дела уметника из све четири збирке пружа увид у духовну и културну климу у којима се развијала. „Све оно што се у претходним деценијама изнедрило под кровом ове установе постало је трајна културна баштина, битна за разумевање и проучавање југословенске историје уметности 20. века.”³

Као посебни циљ наводи се поновни откуп уметничких дела, формирање сталне изложбене поставке и регулација статуса Галерије као установе заштите.

ИЗЛОЖБЕНА ПОСТАВКА „СЕДАМ ДЕЦЕНИЈА ПОСВЕЋЕНОСТИ – ГАЛЕРИЈА ДОМА ВОЈСКЕ СРБИЈЕ 1953–2023”

Поред архивске грађе из фото-архива Медија центра „Одбрана”, докумената и архивских изложбених каталога, највећи део поставке чинила су уметничка дела, симболично, за сваку годину по једно. Приказано је неколико остварења из прве половине прошлог века, као што су слике Влаха Буковца, Љубе Ивановића, Саве Шумановића, Марина Тартаље, Мила Милуновића, Косте Хакмана, Јована Бијелића. Већи део поставке чинила су дела српских и југословенских уметника из друге половине 20. века попут слика Петра Лубарде, Зоре Петровић, Милана Коњовића, Пеђе Милосављевића, Миће Поповића и многих других. Такође, изложене су биле скулптуре истакнутих вајара Нандора Глида, Томе Росандића, Ангелине

Поставка изложбе „Седам деценија посвећености – Галерија Дома Војске Србије 1953–2023”

Гаталице, као и радови примењених уметника Велимира Вукићевића, Боривоја Дедића, Аранке Мојак (керамика), Гордане Глид и Вање Жанко (таписерија) и др.

Изложбу је посетило 17.528 људи, приређена су три стручна ауторска вођења, а поводом јубилеја Пошта Србије израдила је пригодну марку.

ГОСТОВАЊЕ ИЗЛОЖБЕ ГАЛЕРИЈА „НОВА” – НАРОДНИ МУЗЕЈ КИКИНДА, 30. АПРИЛ – 6. ЈУЛ 2024.

Након Београда изложба „Седам деценија посвећености – Галерија Дома Војске Србије 1953–2023” представљена је у Галерији „Нова” Народног музеја Кикинда. Била је саставни део годишње конференције ICOM SEE (Иком Југоисточне Европе) и манифестације „Ноћ музеја”. Отварању су присуствовале Лидија Милашиновић, директор Народног музеја Кикинда, Јелена Кнежевић, начелник Галерије Дома Војске Србије и Валентина Мицковски, чланица Градског већа за културу и образовање, која је и отворила изложбу. Током трајања изложбе организовани су стручна вођења и радничарски програми за децу и одрасле.

³ Јелена Кнежевић, *Седам деценија посвећености – Галерија Дома Војске Србије 1953–2023*, Београд, 2023, 63.

Изложба у Галерији „Нова” Народног музеја Кикинда

ДРЖАВНО ОДЛИКОВАЊЕ

Поводом Дана државности Републике Србије 15. фебруара 2024, указом председника Републике, Галерија Дома Војске Србије „Београд” одликована је Сретењским

орденом другог степена. Одликовање је примила директор Медија центра „Одбрана” пуковник Биљана Пашић.

Уручење одликовања

НИЈАНСЕ СИВИЛА ОКУПАЦИЈЕ У СРБИЈИ 1941-1944.

Приказ књиге: Владимир Кривошејев, Раде Ристановић, *Окупирана култура. Нацисти, колаборационисти, музеји и културна добра у Србији током Другој светској рати* (Београд: Друштво за урбану историју, 2023), стр. 296.

Последњих година приметно је веће интересовање домаћих историчара за ново сагледавање периода Другог светског рата и расветљавање тема које нису искључиво војне или идеолошке. Приметно је и да још увек у јавном животу Србије, али у доброј мери и у историографским круговима, још увек постоји црно бела слика окупације у Другом светском рату. Међутим, слика никако није и не може бити црно-бела, чак ни сива, већ постоји мноштво нијанси на које нам аутори књиге „Окупирана култура. Нацисти, колаборационисти, музеји и културна добра у Србији током Другог светског рата“ указују. Аутори су наши угледни историчари, др Раде Ристановић, виши научни сарадник Института за савремену историју у Београду и др Владимир Кривошејев, музејски саветник Народног музеја у Ваљеву.

Књига колега Ристановића и Кривошејева, садржи целине: *Предговор* (9-14), *Уводна разматрања* (15-34), *Нови ђосиодари српске баштине* (35-54), *Полајање темеља* (55-84), *Музеји преслонице* (85-138), *Окружна баштина* (139-174), *Уметност преживљавања* (175-206), *Опасност, штења, нови почеци и селективна амнезија* (207-224), *Закључак* (225-240), *Summary* (241-246), *Прилози* (247-282), *Извори и литератūra* (283-292), *Индекс имена* (293-296) и *Белешка о ауторима* (297). Рецензенти књиге су проф. др Весна Ђукић, др Коста Николић и др Љубинка Шкодрић.

На самом почетку, у предговору, аутори истичу главну водилу свог истраживања. Желећи да избегну превремене оптужбе (највише је, на жалост, увек оних који о књизи суде по корицама) да рехабилитују нацистички или колаборационистички режим, своје циљеве и мотиве износе већ на првој страни предговора. Свеобухватно сагледавање чињеница из окупационог периода и научну ревалиоризацију једног драматичног периода српске историје који, ни после осам деценија још увек није у потпуности

расветљен и, као ни један период до сада у историографији, подложен је личним идеолошким ставовима, симпатијама и антипатијама, чак и међу стручњацима.

У поглављу *Увод* аутори дефинишу појам термина *баштина, наслеђе, културна добра, старине* и данашњег читаоца упознају са актуелном мрежом баштинских установа, уводећи га у причу која почиње од прве половине 19. века и наредбе кнеза Милоша да се пријави сваки налаз било какве старине. Преко Указа кнеза Александра Карађорђевића о забрани рушења старих градова и њихових развалина 1844. и Указа о оснивању Музеума србског, уз стварање државе и државних институција рађа се и свест о потреби очувања културног наслеђа народа и државе као једног од важних чинилаца и стубова државности. Не пропуштају прилику да спомену и Закон о Државној архиви Краљевине Србије из 1898. године чиме је један важан део покретног културног наслеђа – архивска грађа почела систематски да се штити. Кроз преглед, углавном покушаја, за доношење законских прописа о музејским установа приказују и својеврстан однос државе према културном наслеђу кроз несмало два века. Уз ненаметљиво поређење са европским музејима и датумима њиховог оснивања приказују како су осниване најважније музејске институције у Србији до Другог светског рата, данашњи Народни музеј, Војни музеј, Педагошки музеј, Етнографски музеј, данашња Галерија Матице српске, Музеј кнеза Павла..., затим музеји на територији Војводине у склопу Аустроугарске монархије крајем 19. и почетком 20. века. Истичу и чињеницу непостојања мреже музејских установа по унутрашњости Србије, али и ретке примере постојања гимназијских збирки, претеча каснијих музеја, као што је то случај у Пожаревцу и Ужицу, односно музеја основаних иницијативом локалних заједница и удружења као што је то случај са Нишом и Неготином. Однос нацистичке идеологије према културним добрима такође је једна од фокусних тачака којима читаоца уведе у проблематику.

¹ Ауторка је дипломирани историчар, архивски саветник у Историјском архиву Пожаревац, e-mail: slobodankasasa@gmail.com

Културни „нови светски поредак“ како га аутори називају у једној од целина овог поглавља заснован је на нацистичкој идеологији и мерилима нацистичког режима са циљем да служи потребама надмоћне аријевске расе. Књижевна и уметничка дела, културно наслеђе, све је подређено томе, а све што није било у складу са циљевима и потребама те идеологије било је бескомпромисно уништавано, па и културна добра. Ипак, нацистима водила у односу према културним добрима није била увек и само идеологија, већ и лично богаћење, престиж, похлепа, о чему сведочи уметничка збирка Хермана Геринга и других нижих у нацистичкој лествици власти, које аутори помињу. О значају овог сегмента у немачкој окупационој политици говори постојање Посебног штаба Розенберг на челу са Алфредом Розенбергом који у Хитлерово име одузима културна добра или Химлеров Аненербе (Ahnenerbe) – Друштво за истраживање дрвене германске историје и наслеђа предака.

Поглавље *Нови господари српске баштине* укратко читаоца проводи кроз ратне циљеве нациста, анектирање територија које сматрају да им историјски припадају, експлоатацију важних привредних ресурса и задовољавање савезника. У склопу тога приказују и неуспех Априлског рата, формирање Комесарске, затим Владе Милана Недића, расподелу окупираних територија Србије и формирање управног апарата, окупационог и колаборационог. Као и сваки окупаторски режим, и овај је користио методу „вука у јагњећој кожи“. У циљу бриге и заштите за очување културног наслеђа, смиривања отпора, успављивања неповерења, опреза и страха, стварања „привида нормалног живота“, посебну пажњу посвећују култури, српском културном наслеђу и његовој заштити. Како сами аутори наводе у једном поднаслову циљ је био *пацификовати и експлоатирати*. У том смислу у окупираној Србији, по угледу на остале окупираних територије (одељења су постојала у Француској, Грчкој, Белгији, окупираној Србији и у Италији од 1943), формира се Реферат за заштиту споменика и уметничких вредности „Kunstschutz“. Циљ постојања тог реферата био је пљачкање архивских фондова, библиотека и других установа, а све под плаштом цивилизовања и укључивања културе окупираних територија у културу Немачког рајха. Пописивање културних добара под изговором да није постојао претходни систематски рад у ствари је био само изговор за несметан ненасилан улазак у ризнице културних установа

окупираних земаља. У Србији је на челу Реферата, готово до краја окупације, био Јохан Албрехт фон Рајсвиц, који је боравио у Краљевини Југославији и у међуратном периоду, у неку руку припремајући терен за истраживања која ће доћи са окупацијом. Смернице за рад ових органа дао је Франц Волф фон Метерних, човек првобитно одређен за културна добра у окупираној Француској, а потом и у целој окупираној Европи. Оне су се састојале из истраживања и заштите културних добара, доношења правне регулативе, успостављања домаће организације за те послове уз ангажман домаћих стручњака. Замисао је била да ти стручњаци раде у интересу Немачке, али уз свест о великом националном значају тог посла за своју земљу. Заштита покретних културних добара, музејских и уметничких збирки, из позиције окупатора, имала је даље за циљ систематизовање свих тих истраживања кроз свеобухватне пописе, израду збирних каталога, карата и мапа локалитета и споменика. У интересе окупатора колаборационистичке власти које у том послу са окупатором сарађују кроз Министарство просвете и вера, уклопиле су

и своје циљеве које дефинишу кроз Српски цивилни/културни план Владе Милана Недића. Овим и документима насталим на основу њега колаборациона влада је дефинисала како види окупирану Србију у Немачком рајху.

Поглавље под називом *Палање шемеља – доношење најважнијих правних прописа* говори правном уређењу и доношењу баштинских прописа. *Уредба о чувању старина* од свега шест чланова објављена је 16. септембра 1941. Њоме је било забрањено уништавање, преиначавање и неовлашћено истраживање археолошких, уметничких, историјских и етнографских споменика и њихов извоз без одобрења. Потом је у новембру донета и *Уредба о чувању Београдског трага*. Нова Уредба о чувању старина, са 29 чланова, објављена је у мају 1942. године чиме је постављен темељ систематској заштити културног наслеђа у окупираној Србији. Као најважнија институција формиран је Централни завод за чување старина, претеча Републичког завода за заштиту споменика културе који је био изнад свих музеја. Окупатор је желео, а исти циљ је изгледа имала и колаборационистичка власт, да окупатора представи као неког ко брине о српском културном наслеђу. Током окупације, под будним оком малобројних запослених у Заводу и директора Миодрага Грбића, предратног сарадника мајора Рајсвица, потом и Ђорђа Мано-Зисија извођени су радови на Калемегдану, Смедеревској тврђави оштећеној од експлозије; у априлу 1942. године из фрушкогорских манастира пренете су мошти цара Уроша, кнеза Лазара и деспота Стефана Штиљановића уз асистенцију мајора Рајсвица. Наравно да је све то одговарало Недићевој пропаганди као оправдање за колаборацију. Јавности је представљано како немачки окупатор брине о српским споменицима и наслеђу, док Краљевина Југославија, са чијом је праксом и идејама Недићева влада желела да прекине све везе, то се није чинило на адекватан и систематичан начин. Случајеви злоупотреба, реквизирање уметничких предмета из музеја ради украшавања вила окупаторских официра и препродаје културних добара (на пример Станислав Краков продаје илирски шлем уз асистенцију мајора Рајсвица) нису били предмет интересовања домаћег управног апарата како не би нарушили идеализовану слику о окупаторима. Аутори непристрасно скрећу пажњу и на те случајеве, али и закључују да у окупираној Србији није било систематске пљачке стране немачког окупационог система, као што је то рецимо био случај у неким другим државама окупиране

Европе. Интензивнији притисак био је на Војни музеј из кога су узети сви предмети који су припадали пораженој аустроугарској и немачкој војсци из Првог светског рата. Запажамо и закључак да су у послу заштите културних добара сарађивали углавном млађи стручњаци, док су старији, доказани предратни кадрови избегавали такав вид сарадње. Ангажовани на пословима заштите често су били без правог или потпуног формалног образовања из области из којих се данас регрутују запослени на пословима заштите. Своје компенције из ове области стицали су током окупације кроз организоване музејске курсеве.

Поглавље *Музеји преслоници* посвећено је обнови рада и отварању нових музејских установа у Београду у циљу задовољавања потреба немачког окупационог апарата и немачке војске, односно у циљу стварања „привида нормалности“ живота у окупираној Србији. Посебан акценат био је на раду Музеја кнеза Павла који је имао једну од најзначајнијих колекција модерне уметности у централној Европи. Наводе тешкоће у његовом раду, осипање стручног кадра (од пет кустоса остала су само два), али и напоре мајора Рајсвица на обнови музејских зграда оштећених у бомбардовању током Априлског рата, тражењу алтернативног простора за смештај културног блага и обезбеђивању услова за отварање музеја. Није пропуштена прилика да се у извештајима нагласи да је поново отворени Музеј кнеза Павла већ у новембру 1941. године забележио већу посету него што је то било пре рата. Грађанству је требало показати да окупатор и колаборациона влада раде у интересу Србије и њеног културног наслеђа, а немачком војнику у Србији дати могућност да се не осећа као окупатор, већ као просветитељ једне заостале земље и народа, примећују аутори.

У поглављу *Окружна баштина* скреће се пажња на стање заштите културне баштине у унутрашњости Србије до Другог светског рата и указује на неразвијеност баштинских установа. Мали број њих (у Нишу и Неготину, Вуков музеј у Тршићу, затим у Војводини, у Белој Цркви, Вршцу, Суботици, Сомбору, Великом Бечкереку и Панчеву) настаје у међуратном периоду иницијативом локалне заједнице или удружења грађана, тако да се о континуитету заштите баштине ван Београда готово не може ни говорити. У складу са намерама окупационих и колаборационих власти тежило се формирању мреже баштинских установа и у унутрашњости. Према једном немачком извештају требало је да буду отворени музеји у

15 градова. У Крушевцу и Крагујевцу је планирано упоредо отварање музеја и архива, из чега аутори закључују да је постојао план за систематски приступ заштити. Озваничавање рада Браничевског музеја уследило је одлуком Министарства просвете и вера 27. фебруара 1943. године, када је за в.д. директора музеја одређен Никола Бошковић, а за кустоса Георгије Орлов, оба професори у Пожаревачкој гимназији. И у Чачку су локалне власти добиле препоруке за оснивање музеја. Међутим, почетни ентузијазам је брзо слегао, па сем Браничевског музеја у Пожаревцу касније нема вести о активностима осталих.

Уметност преживљавања је поглавље које на најбољи начин осликава свакодневницу у окупацији и борбу установа и појединаца за опстанак. Недостатак новца, хране, обуће, одеће, намирница и другог материјала, папира, огрева, грејних тела, недостатак људи, стручног кадра, принудни рад, испитивање националне подобности и стално преиспитивање оданости, хапшења неподобних, немогућност у таквим условима одржавања радне дисциплине, запошљавање „преко везе“, доводили су до проблема у функционисању музејских установа.

У поглављу под називом *Опасност, шпеша, нови почети и селективна амнезија*, аутори описују стање пред краја рата, однос окупатора према културним добрима у тренутку када је пораз изванредан. Рајсвиц је упозоравао директоре музеја на опасност од напада на Београд и угроженост културних добара и позивао их да изврше припреме, већ од јесени 1943. године. Директору Музеја кнеза Павла је наложено да спакује музејске предмете и да их склони у подрум, али су недостајали људи (многи не долазе на посао, што директори, што запослени), материјал (Рајсвиц је набавио ексере и даске за паковање у Војном музеју), а није било довољно ни адекватних подрума ни склоништа. У једном тренутку су чак окупатори понудили измештање музејских збирки на територију Трећег Рајха, с тим да колаборационе власти одаберу место, али је идеја одбачена јер је могла бити погрешно проумачена, наводе аутори. У савезничком бомбардовању су оштећене музејске зграде, док су збирке претрпеле мању штету, осим музеја у Нишу где је уништено две трећине збирки. Немци су, што је и разумљиво, бомбардовање савезника користили у пропагандне сврхе истичући насупрот томе своју бригу за српско културно благо. Већ у лето 1944. Рајсвицова служба почела је да пакује своју документацију, са њом

и видео и фото записе и каталоге, али и културна добра која су процењена као значајна за Трећи рајх, посебно са територије Баната.

Аутори своју причу не завршавају ослобођењем, већ као одговорни истраживачи сагледавају живот музејских установа и после ослобођења у новом друштвеном и политичком систему, уочавајући континуитет и поред дисконинуитета власти. По ослобођењу се формирају комисије за обнову музеја, процену штете и стања, пре свега за потребе Одељења за реституцију ФНРЈ. Процењене су стварна и национална штета, стварна на више од 150 милиона, а национална преко 1,1 милијарде долара. Именују се нови директори баштинских установа док су стари углавном у немилости режима, али је било и изузетака. Дробњаковић, на пример у Етнографском остаје директор до 1950. године. Смењени Милан Кашанин, једно време у немилости, постаје 1953. директор Галерије фресака до пензионисања. Аутори спомињу и мање познате чињенице о раду Комисије за прикупљање историјских предмета у корист државе, након ослобођења, која је имала задатак да улази у куће стрељаних народних непријатеља и одбеглих политичара и реквизира уметничке предмете. Њима су касније попуњаване уметничке и музејске збирке. У новој држави се врло брзо доносе и први прописи о заштити културних добара, а већ 1951. године уређење ове области се заокружује Законом о државним архивама и Законом о музејима. Оснивају се нови музеји и организују музејски курсеви за образовање кадрова. Аутори износе податак да је до 1959. у Србији регистровано 86 музејских субјеката, а да су локални музеји постојали у 28 насеља.

Своју причу о животу музејских установа током окупације аутори подвлаче једном важном констатацијом која приказује очигледне „празнине“ у нашем сећању. Својим истраживањем су утврдили да велики број установа у свом историјском прегледу у монографијама или на званичним веб-сајтовима нема података о раду установа током окупације. Републички завод за заштиту споменика културе, као и Градски завод у Београду, не спомињу постојање и рад током тог периода. Слично је и са људима који су своје биографије после рата „чистили“ и прескакали податак о ангажовању током окупационих година.

Ову вредну књигу употпуњавају прилози, преписи прописа, односно оригиналних докумената и извештаја који на најречитији начин говоре о раду музејских

установа и проблемима са којима су се суочавали у раду током окупационих година.

Посебну вредност књиге представља чињеница да је она писана лепим, једноставним језиком, без искључивости да буде намењена само историчарима и баштинским стручњацима. То никако не умањује њен научни карактер утемељен на богатој архивској грађи и релевантној литератури. За истраживање и писање ове књиге коришћени су архивски фондови из осам архивских установа у земљи и иностранству, објављени и наративни извори, штампа и периодика и 119 уредно наведених библиографских јединица. Регистар личних имена умногоме ће олакшати рад свима онима који ову књигу буду консултовали за даља истраживања.

Аутори у књизи не заузимају став, што је додатни квалитет ове књиге, већ објективно износе чињенице и податке из архивске грађе, непретенциозно изводе закључке, остављајући сваком читаоцу да формира сопствено мишљење. Уздржавају се од оцена појединаца, мајора Рајсвица, истакнутих домаћих стручњака директора музеја, не проглашавајући никога за „пријатеља Срба“,

али ни за *сарадника окупатора*, остављајући свакоме од нас да доживи на свој начин окупацију и сагледа живот *окупиране културе*. Ова књига даје један нови поглед на окупациони режим, окупациони период и колаборациону власт у Србији, на однос према културној баштини, ентузијастичне напоре појединаца на њиховом очувању, срачунатост оних који виде „својих пет минута“, све слабости људске природе које у тешким околностима добијају један савим нови израз. У изношењу намера окупатора, колаборационистичких власти и осликавања свакодневног опстанка и преживљавања, аутори не само да нису оставили простора за црно-бело сагледавање, већ су и у сивилу окупације успели да живот и прилике и тих страшних четири године осенчају многим нијансама те боје.

На крају, издвојићемо закључак који аутори износе, који није ни мало оптимистичан, али говори доста о нама и поднебљу на коме живимо, а то је да културна добра нестају и данас, пред нашим очима, бивају рушена, продавана, одношена, пљачкана, и што је још тужније, да такав однос према културним добрима има свој континуитет. Додаћемо да се само актери и околности разликују.

Маја ДИМИЋ¹
 Народни музеј Топлице, Прокупље
 Република Србија

О ДРУГОМ ПЕШАДИЈСКОМ ПУКУ „КЊАЗ МИХАИЛО“ (ДАРКО ЖАРИЋ, РАТНИЦИ ГВОЗДЕНОГ ПУКА, ПРОКУПЉЕ: НАРОДНИ МУЗЕЈ ТОПЛИЦЕ ПРОКУПЉЕ, 2023, 427 СТР.)

У првој половини 2023. године објављена је монографија „Ратници Гвозденог пука. Други пешадијски пук „Књаз Михаило“, у издању Народног музеја Топлице у Прокупљу. Аутор ове монографије је Дарко Жарић, музејски саветник у Народном музеју Топлице Прокупље. Поред ове монографије аутор је у част и славу „Гвозденог пука“ до сада урадио изложбу, спомен собу, научни скуп, учествовао у подизању споменика и спомен парка и организовао обележавање јубилеја поводом сто и сто десет година од мобилизације Пука уз присуство бројних посетилаца и највиших државника Србије.

Кроз тринаест поглавља, колико се налази у монографији, приказан је ратни пут Другог пешадијског пука „Књаз Михаило“ у ослободилачким ратовима Србије од 1912–1918. године, биографије познатих ратника, најхрабријих официра, подофицира и војника, спискови одликованих ратника са домаћим и страним одликовањима, споменици и спомен обележја подигнути ратницима Пука. На крају монографије налазе се спискови са краћим биографијама погинулих и преживелих бораца из Пука.

У уводном делу, аутор упознаје читаоце са садржајем књиге дајући кратак преглед о историјату најодликованије јединице у српској војсци, која је је једина од око сто пукова колико је Краљевина Србија мобилисала за време ослободилачких ратова од 1912–1918. године успела да понесе легендарни назив – „Гвоздени пук“.

Пук је кренуо у Први балкански рат 7. октобра 1912. године са мобилизацијског места на тадашњем „Тркалишту“ код данашње железничке станице у Прокупљу. У бици на Куманову 1912. године, Други пешадијски пук „Књаз Михаило“ 1. позива је храбрим јуришем пробио турски фронт и тиме омогућио брзу победу српске војске. Током борби за ослобођење Прилепа, Пук је преко

залеђених планинских врхова Козјака и Крстеца ударио у Турски бок и тиме омогућио пробој фронта на том подручју. Припадници Пука у борбама код Битоља прегазили су ледену Црну реку и у јуришу на вис Кирумарица омогућили заузеће Битоља. У истом поглављу приказано је и учешће у рату Другог пешадијског пука 2. позива у

¹ Ауторка је дипломирани историчар, кустос у Народном музеју Топлице у Прокупљу; e-mail: majadenic86@yahoo.com

ослобођењу Косова и Метохије и Македоније кроз опис борби код Мердара и у западној Македонији.

Друго поглавље посвећено је Другом балканском рату 1913. године, када је Пук и добио свој почасни назив „гвоздени“. Војници овог Пука су у јуришу на коту 650 пробили бугарски фронт, решивши тако исход битке на Брегалници у српску корист. Том приликом Пук је уништио бугарски 13. пук, заробивши 806 војника и подофицира и 35 официра на челу са командантом пука, заплењена је једна топовска батерија, цела пуковска комора, војна музика и застава.

Следеће поглавље односи се на Први светски рат – ратну 1914. годину. На Церу се Пук борио у самом центру битке, на Текеришу. У бици на Дрини, Пук је у силовитом јуришу уништио 79. загребачки пук „Бана Јелачића“. Током Колубарске битке, Пук је водио тешке борбе за вис Крменицу. Видевши како му људство гине, рањени командант пука, пуковник Миливоје Стојановић Брка, лично је повео пук у нови јуриш. Том приликом је Крменица освојена а пуковник Стојановић је тада славно погинуо. У његову част, српски композитор Станислав Бинички компоновао је „Марш на Дрину“.

Наредна два поглавља илуструју како је изгледала одбрана Македоније и повлачење преко Албаније 1915. године као и боравак на Крфу 1916. године. Почетком 1915. године, Пук је пребачен у Македонију где је примио неколико стотина регута како би ојачао фронт према Бугарској и бранио одступницу српској војсци. Након што је спалио мостове на Дриму код Струге, последњи је напустио српску територију и кренуо према албанској вароши Елбасану. После опоравка на Крфу и реорганизације српске војске изашао је на фронт.

У посебном поглављу описан је Солунски фронт 1916–1918. године са завршним борбама у којима је учествовао Пук приликом коначног ослобођења Краљевине Србије 1918. године. Пук се посебно истакао за време Горничевске битке, прве битке на Солунском фронту 1916. године. У овим борбама прославили су се и једине две жене носиоци Карађорђевог звезде са мачевима, које су се бориле у саставу „Гвозденог пука“, Милунка Савић и Флора Сендс. После пробоја Солунског фронта Пук је учествовао у борбама октобра 1918. године за ослобођење Ниша, Алексинца, Ражња, Параћина, Свилајнца, Бечкерека (данашњи Зрењанин) и Кикинде, када је дана 7.11.1918. године и завршен ратни пут ове чувене јединице. Средином децембра

1918. године повучен је из Војводине у Београд. Ту је био гардијска јединица која је обезбеђивала Двор, Народну скупштину и Министарства све до 5.5.1920. године.

Следи списак, обogaћен кратким биографијама и фотографијама, најхрабријих официра и подофицира и списак одликованих ратника из Гвозденог пука. У Пуку је било 229 носилаца ордена КЗМ, од тог броја двоструких носилаца КЗМ је 41. Медаљом за храброст одликовано је само 1918. године 982 редова и подофицира (златном 556, а сребрном медаљом 426). Орден белог орла добило је њих 40. Од француских одликовања: Легију части и Ратни крст са златном палмом по 11, Ратни крст са златном звездом 1 а са бронзаном 3. Орден крста св. Ђорђа 16. Ратна застава Другог пешадијског пука Моравске дивизије првог позива „Књаз Михаило“, једна је од најодликованијих застава у српској војсци. Њој су припала следећа одликовања: Златна медаља за храброст, Карађорђева звезда са мачевима IV реда, Орден Белог орла са мачевима III реда, Карађорђева звезда са мачевима III реда – два пута, француски Орден Легије части – два пута и француски Орден Ратни крст са палмом.

Долазимо до поглавља са биографијама познатих или мање познатих војника и официра из Гвозденог пука, попут сликара Живорада Настасијевића, рез. наредника Милунке Савић, рез. наредника Флоре Сендс, наредника гуслара Миладина Поповића, браће Милачић, црнорукаца у Гвозденом пуку, предратног српског гимнастичара рез. потпоручника Сретена Ј. Станића Цукића, послератних генерала из Пука, предратног хајдука војника Вуксана Радовановића Стругопутића и гангстера Огњена Виријевића.

Као чувари културе сећања, који пре свега имају едукативну намену, приказани су споменици подигнути у част Гвозденом пуку и гробља на којима су сахрањени припадници истог. То су споменик и спомен парк посвећен Гвозденом пуку у Прокупљу, Војничко гробље на Зејтинлику у Солуну, Маузолеј српских ратника на острву Виду, „Плава гробница“ и гробнице на Крфу и српска војничка гробља у северној Африци.

Како би имали увид у то колико је људи прошло кроз овај Пук, на једној страни је дат број припадника Гвозденог пука од 1912. до 1918. године. Затим следи табеларни преглед погинулих ратника из Пука по градовима и општинама, где је аутор навео поред имена и презимена бораца, чин, место и време смрти и биографске податке

са наведеним изворима. На крају монографије налази се попис преживелих ратника који су се борили у Пуку.

У закључку је наведено колико је ова тема заступљена у историографији. Стручни радови о овој тематици јављају се тек крајем деведесетих година XX века. Већу пажњу шире јавности Пук привлачи обележавањем јубилеја везаних за стогодишњицу ослободилачких ратова Србије 1912–1918. године. Отварањем спомен–парка и спомен–собе у Прокупљу, чувамо од заборава успомену

на наше славне претке, подсећајући се жртве коју су они поднели за време ових ратова. Како аутор наводи остало је да се пишу књиге и једна свеобухватна монографија о Пуку, од времена формирања 1881. године до Априлског рата 1941. године и отварање Музеја Гвозденог пука.

Због свега наведеног монографија представља допринос не само за стручну већ и шире заинтересовану читалачку публику која би се из релевантног али и занимљивог садржаја могла упознати са обрађеном тематиком.

УПУТСТВО АУТОРИМА

Рукопис (граматички и правописно исправан) за Годишњак Историјског архива Пожаревац *Записи*, треба послати електронским путем на адресу: info@arhivpozarevac.org.rs **најкасније до 1. јуна текуће године** у којој ће бити штампан.

Уз то, треба доставити и један примерак текста од штампаног на папиру, Изјаву да рад није (нити ће бити) објављиван или понуђен неком другом за објављивање, као и Изјаву о додели ауторских права својих радова Издавачу, на адресу Уредништва: Историјски архив Пожаревац, 12000 Пожаревац, др Воје Дулића 10, за часопис „Записи – Годишњак Историјског архива Пожаревац“.

Рад треба да буде написан ћирилицом у Microsoft Word-у, дужине (укључујући сажетак и резиме на српском и/или на енглеском, слике, табеле и друге прилоге) до 28.500 словних знакова; врста слова: Times New Roman; проред: 1,5; величина слова: 12. Раду приложити и резиме (од 10 до 15 редака) на српском и/или на енглеском са три до шест кључних речи (највише до 10 речи), у прореду 1, величине слова 11. Фусноте (напомене уз текст, спуштенице): проред 1, величине слова 10.

Страна имена у раду писати онако како се изговарају, с тим што се при првом навођењу у загради име даје изворно.

Илустративни прилози уз радове (фотографије, графикони, географске карте, ...) морају бити адекватно скенирани (300 dpi). Свака илустрација мора бити означена бројем, мора да има легенду и назначено место унутар текста где ће се наћи. Формат илустрације може бити: jpg или tiff.

Структура радова:

- име и презиме;
- адреса аутора и установе у којој ради;
- наслов рада;
- сажетак (50–100 речи);
- кључне речи (3–6 речи);
- текст рада (обима до једног ауторског табака – 16 страница);
- резиме (300–500 речи).

Форма текста:

- текст процесор Word;
- стил Normal;
- формат стране А4;
- маргине (цм): горе –2.5, доле – 7.2, лево – 2, десно – 6.3, гутер – 0;
- фонт Times New Roman, 20pt наслов, 16pt поднаслов, 11pt основни текст, 9pt напомене;
- проред Single,
- напомене Footnotes у непрекинутом низу од 1 даље.

Пристигле радове уредништво прослеђује рецензентима на уређивање и оцену. Ако рецензенти утврде да рукопис треба модификовати или допунити, шаље се извештај аутору са захтевом да унесе потребне измене или допуне текста или пружи аргументовано објашњење свог неслагања са предложеним примедбама рецензентата.

Коначну одлуку о прихватању чланка за објављивање доноси главни уредник.

Радови које је Уредништво часописа одобрило за публикавање, биће штампани са УДК бројем Народне библиотеке Србије. Примљени радови се не враћају ауторима.

ПРАВИЛА ЗА НАВОЂЕЊЕ

МОНОГРАФСKE ПУБЛИКАЦИЈЕ се наводе на следећи начин: пуно име и презиме аутора, назив дела – курсивом, место издања, година издања. Ако се наводи и број странице, пише се без икаквих додатака (стр., р., pp., ff., dd. и слично). После места издања ставља се запета.

Пример: Славко Гавриловић, *Војводина и Србија у време Првој устанка*, Нови Сад, 2004, 218.

Уколико књига има више издања, може се навести број издања у суперскрипту (на пример 2008²).

Уколико се у књизи помиње више места где је издата, наводе се прва два раздвојена цртом (дугачка).

Пример: Борислав Јанкулов, *Преглед колонизације Војводине у XVIII и XIX веку*, Нови Сад–Панчево, 2003, 43.

ОБЈАВЉЕНА ГРАЂА се наводи на исти начин као и монографске публикације, а **НЕОБЈАВЉЕНА** (архивска) грађа се наводи на следећи начин: при првом навођењу пун назив архива, место архива, редни број и назив фонда, сигнатура предмета. У загради на крају обавезно написати скраћеницу под којом је води одређени архив и под којом ће се појављивати у следећим навођењима.

Пример: Архив Војводине, Нови Сад, Ф. 23, Земаљска управа за Српско Војводство и Тамишки Банат, Президијални списи, бр. 1964 (АВ, СВТБ).

ЧЛАНЦИ се наводе на следећи начин: пуно име и презиме аутора, назив чланка – курзивом, назив часописа, новина или друге серијске/периодичне публикације, број и годиште, место издања, година, број странице без икаквих додатака (као и код навођења књига).

Пример: Слободан Бјелица, *Трансформације идеје о аутономији Војводине*, Зборник Матице српске за друштвене науке, 137, Нови Сад, 2011, 509–520.

Пример: Andrej Mitrović, *Deutschland und Jugoslawien 1919–1933*, Зборник Филозофског факултета, Књ. 12, 1, Београд, 1974, 567–575.

Уколико је назив часописа дугачак, приликом првог навођења у заградама се наводи скраћеница под којом ће се даље појављивати.

Пример: Васа Стајић, *Нови Сад, његов мајстирај и културна преишћа новосадских Срба*, Гласник Историјског друштва у Новом Саду (ГИДНС), 6, 1–2 (14–15), Нови Сад, 1933, 1–159.

Уколико постоји више аутора монографије или чланка (до четири), раздвајају се запетом. За више од четири аутора наводи се само први, а затим et. al.

Пример: Петер Рокаи, Золтан Ђере, Тибор Пал, Александар Касаш, *Историја Мађара*, Београд, 2002, 555.

Уколико се у раду цитира само један рад одређеног аутора, код поновљеног навођења тог текста, може се скратити име аутора на почетно слово иза којег стоји тачка, уз презиме аутора, следи скраћеница *нав. дело* (за српски језик) или скраћеница *op. cit.* (за стране језике).

Пример: Мелхиор Ердужељи, *Историја Новога Сага*, Нови Сад, 1894, 341.

Скраћено: М. Ердужељи, *нав. дело*, 428.

Уколико се у цитирању дела једног аутора текст налази на истој страници, а употребљен је у следећој фусноти, користи се реч Исто (српски језик), односно Ibidem (стра-ни језици).

Пример: Мелхиор Ердужељи, *Историја Новога Сага*, Нови Сад, 1894, 341.

Скраћено: Исто.

Уколико се цитира више радова истог аутора (књига или чланака), а пошто је први пут назив сваког рада наведен у пуном облику, при поновном навођењу, после скраћеног имена и пуног презимена аутора, ставља се скраћени назив монографије или чланка, број странице.

Пример: Димитрије Кириловић, *Помађаривање у бившој Угарској; Асимилациони усјеси Мађара у Бачкој, Банату и Барањи*, Нови Сад, 2006, 72.

Скраћено: Д. Кириловић, *Помађаривање*, 84.

Уколико се цитира текст са више страница које су тачно одређене, оне се раздвајају цртом, а после тога следи тачка. Уколико се цитира више страница које се не одређују тачно, употребљава се реч *passim*.

Пример: Васа Стајић, *Грађа за политичку историју Новога Сага*, Нови Сад, 1951, 41–49.

Скраћено: В. Стајић, *Грађа за политичку историју*, *passim*.

Када се цитира чланак у зборнику радова на страном језику, после назива зборника, у загради се наводе имена уредника. Уколико их је више ставља се ознака *eds.* пре њихових имена, ако је један уредник, испред имена је назнака *ed.*, односно одговарајућа скраћеница у другом језику (нпр. у немачком *Hrsg.*). Када се цитира чланак у зборнику радова на српском или јужнословенском језику, после назива зборника, у заградама се наводи име или имена уредника са знаком *ур.* пре имена. После ових података наводи се издавач и година издања, број странице и тачка.

Пример: Ненад Лемајић, *О неким нејасним питањима из историје породице Белмујевих, Балкан и Панонија кроз историју* (ур. Славко Гавриловић), Филозофски факултет у Новом Саду, Одсек за историју, Нови Сад, 2009, 387–403.

Пример: Barbara Graziosi, *The Ancient Reception of Homer, A Companion to Classical Reception* (Eds. Lorna Hardwick and Christopher Stray), Blackwell Publishing, Oxford, 2008, 29/33.

Цитирање текстова с интернета треба да садржи назив цитираног текста, адресу интернет странице исписану италиком и датум приступања страници.

Пример: Југослав Вељковски, *Прва сређивања трађе новосадског маџистрата*, <http://www.arhivns.rs/lat/28jug2.html>, 25. април 2012.

Страна имена транскрибују се ћирилицом на српском језику како се изговарају, а приликом првог помињања у тексту њихово презиме се наводи у заградама у изворном облику на страном језику курзивом, нпр. Ришеље (Richelieu).

ПРОПРАТНО ПИСМО (SUBMISSION LETTER). Уз рукопис обавезно приложити образац који су потписали сви аутори, а који садржи: 1) изјаву да рад претходно није публикован и да није истовремено поднет за објављивање у неком другом часопису, 2) изјаву да су рукопис прочитали и одобрили сви аутори који испуњавају мерила ауторства, и 3) контакт податке свих аутора у раду (адресе, имејл адресе, телефоне итд.). Бланко образац треба преузети са интернет-странице часописа.

Такође је потребно доставити копије свих дозвола за репродуковање претходно објављеног материјала, употребу илустрација и објављивање информација о познатим људима или именовање људи који су допринели изradi рада.

НАПОМЕНА. Рад који не испуњава услове овог упутства не може бити упућен на рецензију и биће враћен ауторима да га допуне и исправе. Придржавањем упутства за припрему рада знатно ће се скратити време целокупног процеса до објављивања рада у часопису, што ће позитивно утицати на квалитет чланака и редовност излажења часописа.

За све додатне информације, молимо да се обратите на:
АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ
ЗАПИСИ - Годишњак Историјског архива Пожаревац
Др Воје Дулића 10, 12 000 Пожаревац / Република Србија
Телефон +381 12 523 082
e-mail: info@arhivpozarevac.org.rs

UPUTSTVO SARADNICIMA

Rukopis (gramatički i pravopisno ispravan) za Godišnjak Istorijskog arhiva Požarevac *Zapisi*, treba poslati elektronskim putem na adresu: info@arhivpozarevac.org.rs **najkasnije do 1. juna tekuće godine** u kojoj će biti štampan. Uz to, treba dostaviti i jedan primerak teksta odštampanog na papiru, kao i Izjavu da rad nije (niti će biti) objavljivan ili ponuđen nekom drugom za objavljivanje, na adresu Uredništva: Istorijски arhiv Požarevac, 12000 Požarevac, za *Godišnjak* IAP, dr Voje Dulića 10.

Rad treba da bude napisan ćirilicom u Microsoft Word-u, dužine (uključujući sažetak i rezime na srpskom i/ili na engleskom, slike, tabele i druge priloge) do 28.500 slovnih znakova; vrsta slova: Times New Roman; prored: 1,5; veličina slova: 12. Radu priložiti i rezime (od 10 do 15 redaka) na srpskom i/ili na engleskom sa četiri do šest ključnih reči, u proredu 1, veličine slova 11. Fusnote (napomene uz tekst, spuštence): prored 1, veličine slova 10.

Strana imena u radu pisati onako kako se izgovaraju, s tim što se pri prvom navođenju u zagradi ime daje izvorno.

Ilustrativni prilozi uz radove (fotografije, grafikoni, geografske karte, ...) moraju biti adekvatno skenirani (300 dpi). Svaka ilustracija mora biti označena brojem, mora da ima legendu i naznačeno mesto unutar teksta gde će se naći. Format ilustracije može biti: jpg ili tiff.

Struktura radova:

- ime i prezime;
- adresa autora i ustanove u kojoj radi;
- naslov rada;
- sažetak (50–100 reči);
- ključne reči (3–10 reči);
- tekst rada (obima do jednog autorskog tabaka – 16 stranica);
- rezime (300–500 reči).

Forma teksta:

- tekst procesor Word;
- stil Normal;
- format strane A4;
- margine (cm): gore –2.5, dole – 7.2, levo – 2, desno – 6.3, gutter – 0;
- font Times New Roman, 20pt naslov, 16pt podnaslov, 11pt osnovni tekst, 9pt napomene;

- prored Single,
- napomene Footnotes u neprekinutom nizu od 1 dalje.

Pristigle radove uredništvo prosleđuje recenzentima na uređivanje i ocenu. Ako recenzenti utvrde da rukopis treba modifikovati ili dopuniti, šalje se izveštaj autoru sa zahtevom da unese potrebne izmene ili dopune teksta ili pruži argumentovano objašnjenje svog neslaganja sa predloženim primedbama recenzentata.

Konačnu odluku o prihvatanju članka za objavljivanje donosi glavni urednik.

Radovi koje je Uredništvo časopisa odobrilo za publikovanje, biće štampani sa UDK brojem Narodne biblioteke Srbije. Primljeni radovi se ne vraćaju.

PRAVILA ZA NAVODENJE

MONOGRAFSKE PUBLIKACIJE se navode na sledeći način: puno ime i prezime autora, naziv dela – kurzivom, mesto izdanja, godina izdanja. Ako se navodi i broj stranice, piše se bez ikakvih dodataka (str., r., rr., ff., dd. i slično). Posle mesta izdanja stavlja se zapeta.

Primer: Slavko Gavrilović, *Vojvodina i Srbija u vreme Prvog ustanka*, Novi Sad, 2004, 218.

Ukoliko knjiga ima više izdanja, može se navesti broj izdanja u superskriptu (na primer 2008²).

Ukoliko se u knjizi pominje više mesta gde je izdata, navode se prva dva razdvojena crtom (dugačka).

Primer: Borislav Jankulov, *Pregled kolonizacije Vojvodine u XVIII i XIX veku*, Novi Sad–Pančevo, 2003, 43.

OBJAVLJENA GRAĐA se navodi na isti način kao i monografske publikacije, a **NEOBJAVLJENA** (arhivska) građa se navodi na sledeći način: pri prvom navođenju pun naziv arhiva, mesto arhiva, redni broj i naziv fonda, signatura predmeta. U zagradi na kraju obavezno napisati skraćenicu pod kojom je vodi određen arhiv i pod kojom će se pojavljivati u sledećim navođenjima.

Primer: Arhiv Vojvodine, Novi Sad, F. 23, Zemaljska uprava za Srpsko Vojvodstvo i Tamiški Banat, Prezidijalni spisi, br. 1964 (AV, SVTB).

ČLANCI se navode na sledeći način: puno ime i prezime autora, naziv članka – kurzivom, naziv časopisa, novina ili druge serijske/periodične publikacije, broj i godišta, mesto izdanja, godina, broj stranice bez ikakvih dodataka (kao i kod navođenja knjiga).

Primer: Slobodan Bjelica, *Transformacije ideje o autonomiji Vojvodine*, Zbornik Matice srpske za društvene nauke, 137, Novi Sad, 2011, 509–520.

Primer: Andrej Mitrović, *Deutschland und Jugoslawien 1919–1933*, Zbornik Filozofskog fakulteta, Knj. 12, 1, Beograd, 1974, 567–575.

Ukoliko je naziv časopisa dugačak, prilikom prvog navođenja u zagradama se navodi skraćunica pod kojom će se dalje pojavljivati.

Primer: Vasa Stajić, *Novi Sad, njegov magistrat i kulturna pregnuća novosadskih Srba*, Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu (GIDNS), 6, 1–2 (14–15), Novi Sad, 1933, 1–159.

Ukoliko postoji više autora monografije ili članka (do četiri), razdvajaju se zapestom. Za više od četiri autora navodi se samo prvi, a zatim et. al.

Primer: Peter Rokai, Zoltan Dere, Tibor Pal, Aleksandar Kasaš, *Istorija Madara*, Beograd, 2002, 555.

Ukoliko se u radu citira samo jedan rad određenog autora, kod ponovljenog navođenja tog teksta, može se skratiti ime autora na početno slovo iza kojeg stoji tačka, uz prezime autora, sledi skraćunica *nav. delo* (za srpski jezik) ili skraćunica *op. cit.* (za strane jezike).

Primer: Melhior Erdujhelji, *Istorija Novoga Sada*, Novi Sad, 1894, 341.

Skraćeno: M. Erdujhelji, *nav. delo*, 428.

Ukoliko se u citiranju dela jednog autora tekst nalazi na istoj stranici, a upotrebljen je u sledećoj fusnoti, koristi se reč Isto (srpski jezik), odnosno Ibidem (strani jezici).

Primer: Melhior Erdujhelji, *Istorija Novoga Sada*, Novi Sad, 1894, 341.

Skraćeno: Isto.

Ukoliko se citira više radova istog autora (knjiga ili članka), a pošto je prvi put naziv svakog rada naveden u punom obliku, pri ponovnom navođenju, posle skraćenog imena i punog prezimena autora, stavlja se skraćeni naziv monografije ili članka, broj stranice.

Primer: Dimitrije Kirilović, *Pomadarivanje u bivšoj Ugarskoj; Asimilacioni uspesi Madara u Bačkoj, Banatu i Baranji*, Novi Sad, 2006, 72.

Skraćeno: D. Kirilović, *Pomadarivanje*, 84.

Ukoliko se citira tekst sa više stranica koje su tačno određene, one se razdvajaju crtom, a posle toga sledi tačka. Ukoliko se citira više stranica koje se ne određuju tačno, upotrebljava se reč *passim*.

Primer: Vasa Stajić, *Grada za političku istoriju Novog Sada*, Novi Sad, 1951, 41–49.

Skraćeno: V. Stajić, *Grada za političku istoriju, passim*.

Kada se citira članak u zborniku radova na stranom jeziku, posle naziva zbornika, u zagradi se navode imena urednika. Ukoliko ih je više stavlja se oznaka *eds.* pre njihovih imena, ako je jedan urednik, ispred imena je naznaka *ed.*, odnosno odgovarajuća skraćunica u drugom jeziku (npr. u nemačkom *Hrsg.*). Kada se citira članak u zborniku radova na srpskom ili južnoslovenskom jeziku, posle naziva zbornika, u zagradama se navodi ime ili imena urednika sa naznakom *ur.* pre imena. Posle ovih podataka navodi se izdavač i godina izdanja, broj stranice i tačka.

Primer: Nenad Lemajić, *O nekim nejasnim pitanjima iz istorije porodice Belmužević, Balkan i Panonija kroz istoriju* (ur. Slavko Gavrilović), Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za istoriju, Novi Sad, 2009, 387–403.

Primer: Barbara Graziosi, *The Ancient Reception of Homer*, A Companion to Classical Reception (Eds. Lorna Hardwick and Christopher Stray), Blackwell Publishing, Oxford, 2008, 29/33.

Citiranje tekstova s interneta treba da sadrži naziv citiranog teksta, adresu internet stranice ispisanu italicom i datum pristupanja stranici.

Primer: Jugoslav Veljkovski, *Prva sređivanja grabe novosadskog magistrata*, <http://www.arhivns.rs/lat/28jug2.html>, 25. april 2012.

Strana imena transkribuju se ćirilicom na srpskom jeziku kako se izgovaraju, a prilikom prvog pominjanja u tekstu njihovo prezime se navodi u zagradama u izvornom obliku na stranom jeziku kurzivom, npr. Rišelje (Richelieu).

PROPRATNO PISMO (SUBMISSION LETTER). Uz rukopis obavezno priložiti obrazac koji su potpisali svi autori, a koji sadrži: 1) izjavu da rad prethodno nije publikovan i da nije istovremeno podnet za objavljivanje u nekom drugom časopisu, 2) izjavu da su rukopis pročitali i odobrili svi autori koji ispunjavaju merila autorstva, i 3) kontakt podatke svih autora u radu (adrese, imejl adrese, telefone itd.). Blanko obrazac treba preuzeti sa internet-stranice časopisa.

Takođe je potrebno dostaviti kopije svih dozvola za: re-

produkovanje prethodno objavljenog materijala, upotrebu ilustracija i objavljivanje informacija o poznatim ljudima ili imenovanje ljudi koji su doprineli izradi rada.

NAPOMENA. Rad koji ne ispunjava uslove ovog uputstva ne može biti upućen na recenziju i biće vraćen autorima da ga dopune i isprave. Pridržavanjem uputstva za pripremu rada znatno će se skratiti vreme celokupnog procesa do objavljivanja rada u časopisu, što će pozitivno uticati na kvalitet članaka i redovnost izlaza časopisa.

Za sve dodatne informacije, molimo da se obratite na:

ADRESA REDAKCIJE

ZAPISI - Godišnjak Istorijskog arhiva Požarevac

Dr Voje Dulića 10, 12 000 Požarevac / Republika Srbija

Telefon +381 12 523 082

Email: info@arhivpozarevac.org.rs

INSTRUCTIONS TO COLLEAGUE AUTHORS

The manuscript for the Historical Archives of Požarevac Yearbook - *Zapisi*, should be sent electronically to the address jasminanikolic@arhivpozarevac.org.rs till June 1st at the latest, in the year that it is planned to be published. You are kindly requested to send one copy of the printed text (followed by the written statement that the text has not been previously published or given to someone to publish it) to the following address of the Editorial: The Historical Archive of Požarevac, 12000 Požarevac, Voje Dulića 10, Serbia - for Godišnjak HAP-

If the manuscript is written in English, the font should be Times New Roman, not more than 28.500 characters; space 1,5; font size 12. The work should have a summary (10 to 15 lines) in English with four to six key words, space 1, font size 11. Various footnotes: space 1, font size 10.

The illustrative attachments to the work/manuscript (photos, charts, maps ...) should be properly scanned (300 dpi). Each illustration should be numbered and should have a legend and its place in the text. The illustration type can be: jpg or tiff.

The Structure of the work:

- name and surname;
- author address and institution (work) address;
- title;
- abstract (50–100 words);
- key words (3–10 words);
- text (16 pages);
- summary (300–500 words).

The Text Form:

- text procesor Word;
- style Normal;
- page A4;
- margins (cm): up –2.5, down – 7.2, left – 2, right – 6.3, gutter – 0;
- font Times New Roman, 20pt title, 16pt subtitle, 11pt basic text, 9pt notes;
- space Single,
- Footnotes in continuous stream from 1(and on).

The works that have been approved by the Editorial will be published UDC (Universal Decimal Classification) number of The National Library of Serbia. The accepted manuscripts will not be returned.

HOW TO ADD REFERENCES/BIBLIOGRAPHY

MONOGRAPH should have: the author's full name and surname, name of the book/work (in italic), place and year of publishing. If number of the page is mentioned, please do not add **p, pp, ff, dd etc.** After the place of publication please put a comma (,).

THE PUBLISHED SOURCE is stated in the same way as monograph publication, and **THE UNPUBLISHED (ARCHIVE) SOURCE** is stated in the following way: when first stated –full name of the archive, place of archive, serial number and name of the fund, case signature. Please write in the brackets ( ) the abbreviation under which a certain archive is and the abbreviation under which it will appear in the statements.

Example:

M Argles, *British Government Publications in Education during the Nineteenth Century* (1971)

J Vaughan, *Board of education Circulars: A Finding List and Index* (1972)

J M McCarthy, *An International List of Articles in the History of Education, Published in Non-Educational Serials, 1965-69* (1973)

D W Thomas, *The History of Technical Education in London 1904-40* (1976)

S M Parkes, *Irish Education in the British Parliamentary Papers 1801-1920* (1978)

V F Gilbert and C Holmes, *Theses and Dissertations on the History of education Presented at British and Irish Universities between 1900-1976* (1976)

M Argles and J E Vaughan, *British Government Publications Concerning Education during the Twentieth Century* (1982)

J S Hurt, *Education and the Working-Classes from the Eighteenth Century to the Twentieth Century* (1985)

R Szreter, *The History of Education in Non-Education Learned Journals 1939-1984* (1986)

A R Allan, *University Bodies: a Survey of inter- and supra- University Bodies and Their Records* (Liverpool c1990). Includes an extensive bibliography of sources useful for the history of higher education.

M C Britton (ed), *Improved Visibility: An International Bibliography on the Education of Women and Girls 1978-1989* (Librarians of Institutes and schools of education 1991).

J D Browne and G R N Smart, *Colleges of Education: A Checklist of Archives* (History of Education Society c1981).

C R Chapman, *The Growth of British Education and its Records*, (Dursley Lochin 1992).

J Craigie, *A Bibliography of Scottish Education before 1872* (University of London Press 1970).

D Crook 'Net gains? The Internet as a research tool for historians of education' in D. Crook and R. Adrich (eds) *History of Education for the Twenty-first Century* (London, Institute of Education) pp.36-49.

J C Davies, 'Documents relating to the History of Education,' in *Durham Research Review*, 2 (Sept 1951), pp 1-10.

History of Education Society, *Archives and the Historian of Education* (1975).

A Morton, *Education and the State 1833-1966* (PRO 1997).

T A O'Donoghue, 'Sources for the Study of the History of the Secondary School Curriculum: A Survey of the Irish Scene, 1921-62,' in *HES Bulletin*, (Autumn 1990), pp. 46-51.

Public Record Office of Northern Ireland, *Guide to Educational Records* (1993). Includes an appendix listing all state schools with surviving records held at PRONI.

Sources for Tracing School Teachers in the National Society Archives and Library (Church of England Record

SUBMISSION LETTER the manuscript should have a form which is signed by all the authors and has to contain: 1) the statement that the articles was not previously published and given to another magazine for publication. 2) the statement that the article has been read and approved by all the authors who meet the criteria of being the authors. 3) contact information on all the authors (the addresses, phone numbers and other information on the contacts). The blank document should be downloaded from the magazine Zapisi website.

Furthermore, the copies of all consents for reproducing the previously published material, the use of illustrations and disclosure of information on famous people or names of the people who contributed to the creation of the article.

NOTE: The article which does not meet the criteria of this instruction cannot be sent to be reviewed and it will be returned to the authors to be edited and completed. Following the instruction for preparing the article will consume less time on the preparation process for publishing in the magazine. It will also have an impact on the quality of the article and the regular publication of the magazine.

For all additional information, please contact the editorial board of Zapisi magazine

The Historical Archives of Požarevac Yearbook,
Dr Voje Dulića 10, 12000 Požarevac, Republic of Serbia,
phone number +381.12.523.082
e-mail: info@arhivpozarevac.org.rs
www.arhivpozarevac.org.rs

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

930.25(497.11)

ЗАПИСИ : годишњак Историјског архива Пожаревац = Zapisi :
The Historical Archives of Požarevac Yearbook /
главни и одговорни уредник Јасмина Николић. - Год. 1,
бр. 1 (2012)- . - Пожаревац : Историјски архив, 2012-
(Смедерево : Newpress). - 23 x 23 cm

Годишње. - Текст на више светских језика.
ISSN 2334-7082 = Записи (Пожаревац)
COBISS.SR-ID 196053772

The background is an abstract composition of geometric shapes. It features a large, dark blue area on the left side. A light blue horizontal band runs across the middle. Two vertical pink stripes are positioned on the right side. Several black rectangular shapes are scattered throughout, some overlapping the other colors. The overall style is modern and minimalist.

ISSN 2334-7082